

Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) szakmai folyóirata • 2023/1.

kapocs

KINCS

KOPP MÁRIA INTÉZET
A NÉPESEDÉSÉRT
ÉS A CSALÁDOKÉRT

FELZÁRKÓZÓ ROMA CSALÁDOK

TARTALOM

ELŐSZÓ	2
Lakner Zoltán Lehel <i>Modernizációs jelek és szempontok a roma felzárkózás kérdéseihez</i>	3
Németh Nándor <i>A Felzárkózó Települések program cél- és keretrendszere</i>	17
Papházi Tibor <i>A családi otthonteremtési kedvezmény (CSOK) igénybevétele a Felzárkózó Települések programban részt vevő településeken 2019 és 2021 között</i>	27
Raffael Mónika <i>Az idősgondozás megítélése a többgenerációs roma családokban</i>	36
Trásy Lilla <i>Romák 64 év felett</i> <i>Pillanatkép a roma idősek helyzetéről és kihívásairól</i>	42
Raffael Mónika <i>Roma nők egymás közt – interjúelemzés</i>	58
Trásy Lilla <i>Romák a társadalomban</i> <i>Értékkutatás a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei roma lakosság körében</i>	73
Trásy Lilla, Raffael Mónika, Török Péter <i>A hátrányos területen élők termékenységi mintázatának egyes sajátosságai – szakemberek szemszögéből</i>	90
Antal István <i>Roma felsőoktatási tehetséggondozó intézmények</i>	103
Görgőy Rita <i>Kapaszkodók és buktatók:</i> <i>roma fiatalok iskolai előmenetelének főbb befolyásoló tényezői</i> <i>hátrányos helyzetű településeken, kvalitatív megközelítésben</i>	112
Trásy Lilla <i>Korai iskolaelhagyás hátrányos helyzetű településeken -</i> <i>iskolai lemorzsolódással veszélyeztetettek a felső tagozatosok körében</i>	132
Raffael Mónika <i>Roma lányok családtervezéssel kapcsolatos jövőképe és attitűdjei</i>	140
Szerzőink	154

Előszó

Örömmel adjuk közre a Kapocs 2023-as évének első számát, amelyben a szerzők a nemzetközi roma nap alkalmából ezúttal a hazai roma közösséggel kapcsolatos kutatásaikról adnak számot tanulmányaikban. Így a mostani folyóiratunk egyszerre szolgál a roma közösség iránti tisztelet kifejezésére és a témában megjelent tudományos publikációk bővítésére.

A Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) elkötelezett amellett, hogy olyan kutatásokat folytassunk, amelyek építőkövekként szolgálhatnak a családbarát Magyarország formálása érdekében, tudományos megalapozottságot és hivatkozási pontot nyújtva a döntéshozók számára. Éppen ezért fontosnak tartottuk, hogy a Kapocs teljes számát annak szenteljük, hogy minél szélesebb körű ismereteket szerezhessen az Olvasó a cigányság különféle aspektusokból vizsgált családi helyzetéről, ezáltal is kifejezve annak meggyőződését és megbecsülését, hogy a hazai roma közösség fontos értéke és erőforrása a magyar társadalomnak.

Budapest, 2023. április

A roma kultúra, családi szokások, életkörülmények megismertetése nemcsak szakmai szempontból hiánypótló jelentőségű, de egyúttal a tisztelet, a békes együttélés és párbeszéd kultúrájának a megteremtéséhez és megerősítéséhez is hozzájárul, ami nélkülözhetetlen alapja egy egészséges és erős társadalomnak.

Ennek jegyében a tanulmányok közt terítékre kerülnek olyan témák, mint a felzárkózó települések programjának bemutatása, a roma idősek helyzete és kihívásai, az idősgondozás megítélése a cigányság körében, a roma nők helyzete, a roma lányok családtervezéssel kapcsolatos jövőképe és attitűdje, valamint a roma fiatalok iskolai előmenetelének főbb befolyásoló tényezői, illetve a számukra működtetett tehetséggondozó programok. Meggyőződésem, hogy ezeken a tanulmányokon keresztül szélesebb betekintést és világosabb képet nyerhetünk a romák helyzetébe és családi viszonyaiba, amelyek fontos szakmai ismeretekkel és tapasztalatokkal gazdagíthatják az érdeklődőket, valamint a tudományos, szakmai és politikai intézmények és szervezetek képviselőit egyaránt.

Fűrésztünde
elnök, Kopp Mária Intézet
a Népesedésért és a Családokért (KINCS)

LAKNER ZOLTÁN LEHEL

Modernizációs jelek és szempontok a roma felzárkózás kérdéseihez

Betekintő

A 2011-ben elfogadott Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia felhívta a figyelmet a roma és a mélyszegénységben élő közösségek előtt álló kihívásokra. A problémák kezelésére a kormányzat a nélkülözhetetlen helyzetelemzés mellett intézkedési tervet, a tervek mellé mérhető indikátorrendszert teremtett. Az indikátorrendszer lehetőséget nyújt a közvéleménynek, a döntéshozóknak, az EU-s forrásokat felhasználóknak, hogy követhessék a munka eredményességét. 2013-tól a roma közösségekkel kapcsolatos adatok is részét képezik az indikátorrendszernek, így követhetővé váltak a roma közösség felzárkózási folyamatai is. A tanulmányban az elmúlt évtizedben megfigyelhető folyamatok és eredmények kerülnek bemutatásra.

Bevezetés

A magyar társadalom évtizedek óta várja a változást, az érzékelhető előrelépést a hazai cigányság életviszonyaiban. Az integrációs törekvések azonban majd csak akkor tekinthetők eredményesnek, ha már a két csoport közti életkörülményekből adódó különbségek minimálisra csökkennek. Még nem tartunk ennél az állapotnál, azonban a felzárkózást támogató programok európai mércével is kiemelkedők, a felzárkózást segítő szándék, a munka tudatossága, komplexitása, tudományos megalapozottsága, rendszerezettsége – az időnkénti kudarcok, megtorpanások, lassulás mellett – előre mutató folyamatokat eredményezett.

A fő kérdés az, hogy a 2011-ben elfogadott, a leszakadó régiók helyzetének kezelése érdekében összeállított Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia¹ (NTFS, vagy stratégia) elindításával már második évtizedébe lépő nemzeti szintű programok eredményeztek-e mérhető változást a roma közösség életében, életviszonyaiban. A stratégia és az abban szereplő célok és programok megvalósulása érdekében a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt (TÁRKI) 2012-ben összeállított egy

indikátorrendszert, mely a társadalmi szintű folyamatok mérésére alkalmas. Az indikátorrendszer alapján az elmúlt években több monitoring jelentés készült, melyben a programok és intézkedések eredményességét is mérik (Bernáth – Fábíán 2014, Bernáth – Gábos 2018, Nagy 2020). A szerzők szisztematikusan végig veszik a stratégiában szereplő pilléreket (szegénység, foglalkoztatottág, lakhatás, egészségügyi rendszer, oktatás, diszkrimináció) és betekintést nyújtanak egyéb, a témához kapcsolódó társadalmi jelzőrendszer eredményeibe. Az anyagok a stratégiában megfogalmazott célértékekhez viszonyították az előrehaladást. Figyelembe veszik, hogy a stratégia elfogadását megelőző években milyen adatokkal rendelkezett a magyar társadalom, majd a gazdasági folyamatok és az NTFS-ben szereplő intézkedéseknek köszönhetően milyen változások mutathatók ki. A szegénység, vagy társadalmi kirekesztettségben élők komplex mutató (AROE mutató)² adatai jól szemléltetik az elmúlt időszak folyamatait. Látható, hogy míg 2009 és 2013 között a szegénység vagy társadalmi kirekesztettségben élők ará-

¹2011-ben a magyar elnökség alatt az Európai Bizottság elfogadta a nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszerét. Ehhez illeszkedve ugyanebben az évben elkészült a magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia, mely kezeli a leszakadó régiók problémáit, a gyermekszegénységet és a romák helyzetét. (A Bizottság a magyar dokumentumot ajánlotta mintaként a tagállamok számára.) A stratégiában megfogalmazott célokhoz intézkedéseket, felelősöket és forrásokat rendelt, főleg a gyermekellátás, az oktatás, a foglalkoztatás, az egészségügy, a lakhatás és a diszkrimináció területén.

nya nőtt (2009 – 29,6%, 2013 – 34,8), addig 2013-tól egyfajta javulás mutatkozik a folyamatokban. 2017-re (25,6%) a 2009-es adatokénál jobb eredményt mutattak ki a szerzők. A 2013-as fordulópon

után javuló tendenciába került a magyar felzárkózásügy. A továbbiakban arra vállalkozom, hogy a társadalmi mérőszámok bemutatásával elemzem a felzárkózáspolitikai eredményeit és kihívásait.

Módszertan

A társadalmi felzárkózás eredményeinek elemzését a folyamatok mérésére kidolgozott fentebb említett indikátorrendszer módszertana alapján végzem. A KSH MEF³ (KSH Munkaerő-felmérés) és az EU SILC⁴ (European Union Statistics on Income and Living Conditions) adatait használok az eredmények bemutatására. Jelen dolgozatban nem térek ki a nemzetközi adatok összehasonlítására. Az elérhető és meglévő adatok felhasználására törekszem az eredmények közlésekor.

Szükségesnek mutatkozik azonban a címben is hangsúlyt kapó modernizáció fogalmának az értelmezése. A hétköznapi és a tudományos szóhasználat egyaránt fejlődést, haladást ért a kifejezés alatt. A történettudomány és a szociológia – a köznyelvi értelmezést pontosítva – társadalomfejlődési és társadalomkritikai dimenzióban helyezi el a modernizációt. Ez azt jelenti, hogy térben és időben a tradicionális viselkedési és csoportképződési mintázatok polgári attitűdökhöz kapcsolható alakzatokat öltenek, melyeknek legfontosabb jellemzője a függőségi viszonyok lazulása mellett az önálló döntési kompetenciák és sorsválasztás lehetőségeinek a kialakulása. Ez képezheti a nagyszámú személyi autonómiák létrejöttének és stabilitásának is a garanciális alapját. A folyamat azonban feltételekhez kötött.

1. A tradicionális jövedelemszerzési stratégiák

.....

¹Az Európai Unió összetett szegénységi mutatója 3 dimenziót ölel fel. Egyrészt a relatív jövedelmi szegénységben élők arányát és számát. Másodrészt bizonyos, általánosan használt fogyasztási javakat és szolgáltatásokat anyagi okokból nem élvező népesség arányát és számát. Harmadrészt pedig a munkaerőpiacról kiszoruló vagy igen kis mértékben jelen lévő arányát és számát. Szegénynek vagy a társadalmi kirekesztődés által veszélyeztetettnek tekintjük azokat, akik e három dimenzió legalább egyikében érintettek.

³KSH MEF: A Munkaerő-felmérés a KSH legnagyobb folyamatos lakossági adatgyűjtése, amelynek célja, hogy összehasonlításra alkalmas adatokat szolgáltatson az ország munkaerő-piaci helyzetéről, a foglalkoztatottságról és a munkanélküliségről. Az adatfelvétel folyamán a megkérdezettek nemzetiségi hovatartozását is kéri. Az így kialakított almintából lehetséges roma közösségre vonatkozó adatokat ismertetni.

⁴EU SILC: European Union Statistics on Income and Living Conditions, A jövedelmekre és a életkörülményekre vonatkozó adatfelvétel. A nemzetközi szinten összehasonlítható statisztikák referenciaforrása, melyeket elsősorban a társadalmi kirekesztéssel és befogadással kapcsolatos strukturális indikátorok alapjaként az Európai Bizottság éves tavaszi jelentésében publikálnak.

⁵A késő modern társadalmakban a tradíciók felbomlása következtében az én meghatározása olyan feladattá válik, amivel mindenkinek magának kell megküdenie. A szétesést eredményező, a csoportkohéziót gyengítő modernizációs hatások valóban próbára teszik a csoport tagjait. Külön vizsgálatot érdemel a „mi és az én” értelmezése az átalakuló roma közösségekben.

⁶Itt valójában egyfajta Giddens-i „participatív demokráciáról”, vagy legalábbis az odavezető útról beszélhetünk. (Beck, 1997)

átváltása jogilag szabályozott, tehát legitim formációk. Ez szerződéses jogviszonyok közötti - esetlegesen vállalkozói - munkavégzést jelent.

2. Az érintett közösség tagjainak iskolarendszeren keresztül megszerzett differenciált kompetenciafejlődése, amely az elsődleges munkaerőpiaci belépés, illetve kiszorulás esetén a visszailleszkedés alapvető feltétele.

3. A tradicionális csoportszerepek átrendeződése növekvő személyi autonómiákká (Giddens 1991).⁵ Ez elsősorban női, családi és közösségi szerepváltást jelent, amelyben a nők is növekvő számban növelni tudják az iskolarendszerben megszerzett és a munkaerőpiacon konvertálható kompetenciáikat. A többirányú függőségi kapcsolati hálóval jellemezhető tradicionálisnak mondható résztársadalmakban ez az egyik legfontosabb modernizációs fejlemény.

4. A közösség összetartozását keretező tradicionális, bizalomra és tekintélyre alapozó informális vezetői intézmények lebomlásával párhuzamosan létrejövő, jogilag szabályozott képviseleti rendszer. A kisebbségi, azaz nemzetiségi önkormányzati rendszer létrejötte „felülről” szabályozza ezt a folyamatot (Beck 1997).⁶

5. A mintakövető, életmódváltó hazai cigánység felfelé ívelő életminőségét megalapozó jövedelempozíciók javulása, a szegénység mélységének és

kiterjedésének szűkülése. Dolgozatomban természetesen nem lehettem figyelemmel valamennyi szempontra. Csupán arra vállalkozhattam, hogy rámutassak azokra a több mint elgondolkoztató jelekre, amelyek a modernizációs pályára lépő roma közösség életében magukon viselik a polgárosodás legfontosabb kritériumát, az önálló életvezetés és jövedelemszerzés képességét. Ez vezetheti el a közösséget az integrációhoz, a „belső és

külső” függőségektől való megszabaduláshoz. Kutatásom elsősorban annak igazolására irányult, hogy a függőségi viszonyok lazulása a személyi autonómiák megerősítése, tehát a modernizáció szempontjából az iskolázottság, a kompetenciafejlesztés és a foglalkoztathatóság, valamint a megélhetés biztonságára utaló adatok megfelelően alátudják-e támasztani a roma közösség előrelépését egy integrált, polgárosodó társadalmi részvételre.

Eredmények bemutatása

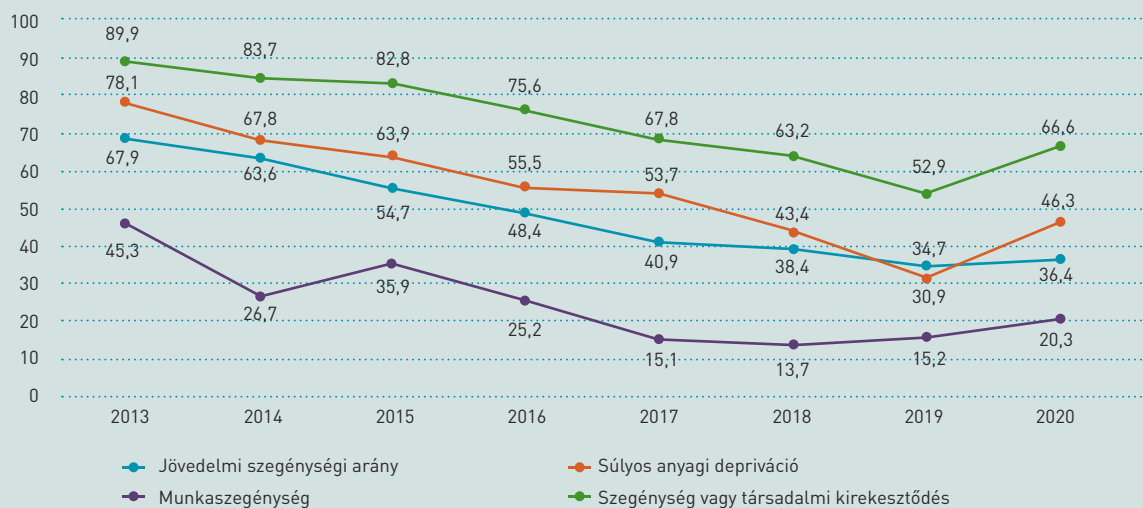
A 2011-ben elindított felzárkózási programok második évtizedébe lépve már idősoros adatokkal mutathatunk rá, hogy jelentős változások történtek a hazai jövedelmi- és megélhetési viszonyokban, az emberek életminőségében és életkilátásaiban. Ennek a folyamatnak legfontosabb mérhető társadalmi jelzőszámai – a KSH és az EUROSTAT egybehangzó adatai szerint – igazolják a szegénység visszaszorulását, s természetesen a hazai roma népesség szociális helyzetének javulását is.

Szegénységi adatok alakulása

A KSH adatai, a mérések és a folyamatok elemzése szerint (Bernáth – Fábrián 2014, Bernáth – Gábor

2018) a munka hatékonyságát jelző fordulatot a 2013-as év jelenthette, amikor az addig szinte minden területen kedvezőtlenül alakuló mutatók átfordultak, és a világválság megjelenéséig töretlenül, tendenciaszerű javulás jeleit mutatták egészen 2019-ig. Ekkor a pandémia, a várakozások szerint, megakasztotta a már 2013 óta töretlenül mutatózó kedvező folyamatokat (Gábor – Tátrai 2022). A helyzet átmeneti romlását egyedül a romák esetében lehetett mérni, ami viszont arra mutat rá, hogy a roma népesség helyzete még nem stabilizálódott, s igen törekenyek az eredmények (Tátrai 2022).

1. ábra: A roma népesség szegénységmutatói (%) (forrás: KSH 2021. EU-SILC)

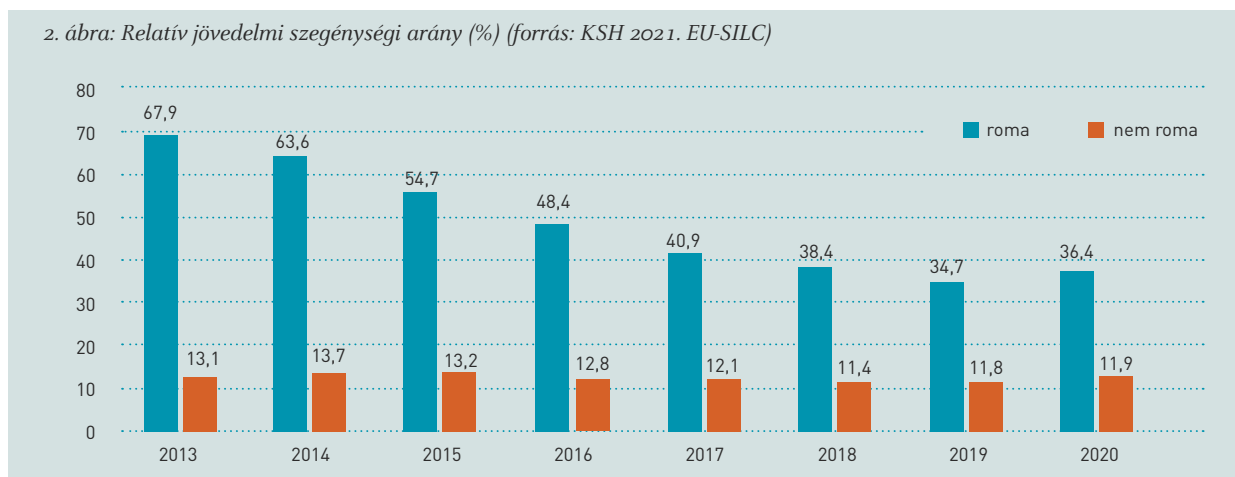

⁷Jövedelmi szegénység (relatív): a medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő személyek aránya. Munkaszegénység (nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők): olyan háztartásban élők, ahol a munkaképes korú (18–59 év közötti) tagok az előző évben teljes munkapotenciáljuk kevesebb mint 20%-át töltötték munkával. Súlyos anyagi depriváció: azon személyek, akik meghatározott kilenc tételből anyagai okokból 4-ből hiányt szenvednek. Szegénység vagy társadalmi kirekesztődés: azon személyek, akik a relatív jövedelmi szegénység, a súlyos anyagi depriváció vagy a munkaszegénység közül legalább egyben érintettek.

A romák esetében a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázata 2020-ban 23,3%-kal kevesebb főtt érintett, mint 2013-ban. Azonban a roma népesség egészét tekintve az érintettség még így is magas (66,6%). A 2013-as évben rendkívül magas arányszámról

induló cigány népesség jövedelmi szegénysége⁸ gyakorlatilag a felére csökkent az elmúlt évtizedben, de ami még ennél a ténynél is fontosabb, hogy ezzel együtt jelentősen csökkent a többségi magyar lakossághoz viszonyított jövedelmi távolság.

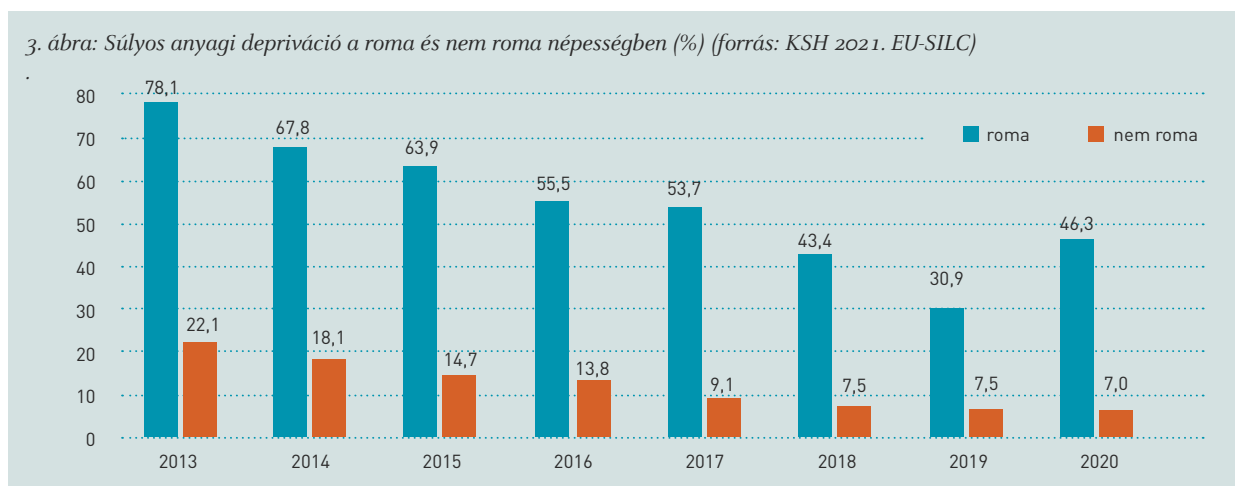
2. ábra: Relatív jövedelmi szegénységi arány (%) (forrás: KSH 2021. EU-SILC)

Ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk a súlyos anyagi depriváció⁹ kérdésében is, hozzátevé, hogy a romákat a járványos időszak lényegesen hátrányosabban érintette mint másokat, ami rámutat az eredmények ingatag voltára, azaz arra, hogy a romák anyagi sérülékenysége továbbra is igen kockázatos helyzeteket teremt. Ebből következik, hogy az MNTFS végrehajtása során kiemelt figyelmet szükséges fordítani a cigány népesség helyzetének megerősítését, stabilizálását célzó munkára. Ennek

legfontosabb tényezője a romák foglalkoztathatóságának, az elsődleges munkaerőpiacra való belépésüknek és ottani helyzetüknek a segítése. Az elsődleges munkaerőpiacon való bennmaradás lehet az az első lépés, amely képes lehet átlendíteni a cigány lakosságot a bizonytalan jövedelemhez jutásból (fekete-szürke gazdaság alkalmi munkái, egyéb transzferjövedelmek) egy biztos megélhetéssel rendelkező társadalmi csoporttá.

3. ábra: Súlyos anyagi depriváció a roma és nem roma népességben (%) (forrás: KSH 2021. EU-SILC)

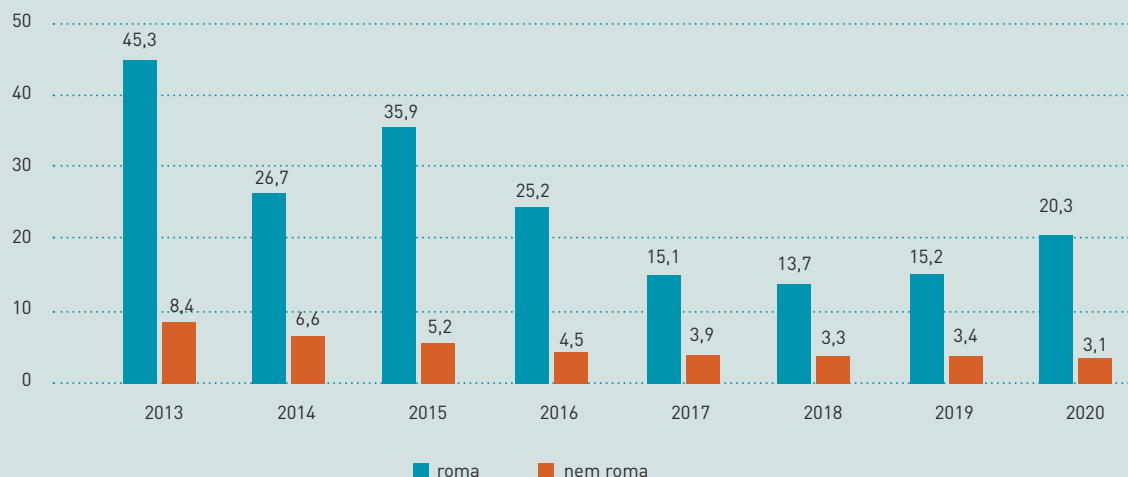
⁸Itt valójában egyfajta Giddens-i „participatív demokráciáról”, vagy legalábbis az odavezető útról beszélhetünk (Beck, 1997). Relatív jövedelmi szegénység: A medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő személyek aránya.

⁹Az összetett mutató, a súlyos anyagi nélkülözés azon személyekre vonatkozik, akikre az alábbi kilenc problémából legalább négy

Látványos előretörés történt az alacsony munkaintenzitású háztartásokban élők arányait tekintve is. A 2013-ban 45%-os arány 2018-ra 14% alá csökkent, majd a járványos időszakban némi visszaesés történt. A jelenség értékelésekor érdemes rámutat-

ni, hogy a munkaszegénység csökkenése erősíti és stabilizálja a megélhetési stratégiák váltását is, amely – legalábbis a többségi társadalom szemében – látványosan járul hozzá a romák el- és befogadásához (Tardos 2015).

4 ábra: Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya a roma és nem roma népességben (%)
(Forrás: KSH 2021 EU-SILC)

Iskolázottság

A modernizációs kulcs természetesen az iskolázottsági adatoknál található, ugyanis egyértelmű, hogy a szegénység újratermelő spiráljait csak úgy lehet megakadályozni, ha folyamatosan javulnak a munkaerőpiaci belépést, ezzel az önálló jövedelemszerzést és életúttervezést, végső soron a polgári életpályát megalapozó képességek. Tehát a roma lakosság, különösen a fiatal cigány népesség kompetenciafejlesztése, iskolázottsági szintjének növelése kulcsfontosságú a jövő folyamatainak pozitív irányú változása elérésében.

Az iskolázottságra vonatkozó idősoros adatok egyértelműen mutatják, hogy az iskolai előmenetelt segítő programok (pl.: „Második esély¹⁰”, „Lépj egyet előre!¹¹”, „Út a középiskolába”, „Út a szakmához¹²”, „Út a felsőoktatáshoz¹³”), és a közoktatási mentorprogramok hatékonyságát a helyzet további romlásának megállításában jelölhetjük meg, ami egyébként jelentős fejleménynek mondható (Fejes 2016).

Az erőfeszítések ellenére az iskolai lemorzsolódás csökkentése területén sem történt áttörés, ezért a felzárkózást segítő politika fő hangsúlyait erre a területre érdemes fordítani.

jellemző: 1. hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralékuk van, 2. a lakás megfelelő fűtésének hiánya, 3. váratlan kiadások fedezetének hiánya, 4. kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya, 5. évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya, 6. anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival, 7. anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel, 8. anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval, 9. anyagi okból nem rendelkezik telefontal.

¹⁰Ezek az iskolák a közoktatásból kimaradt fiatal felnőtteket, romákat tekintik fő célcsoportjuknak, számukra szerveznek tréningeket, képzéseket, kínálnak piacképes szakmát adó oktatási programokat.

¹¹A program célja a magyar felnőtt lakosság képzettségi színvonalának növelése érdekében olyan képzések indítása, amelyek során a résztvevők magasabb képzettségi szintre kerülhetnek.

¹²A hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, köztük roma tanulók iskolai sikerességének elősegítése, motivációjuk és önértékelésük erősítése mentori támogatással. A közoktatásban tanulók számára két alprogram áll rendelkezésre attól függően, mely oktatási intézményben tanulnak.

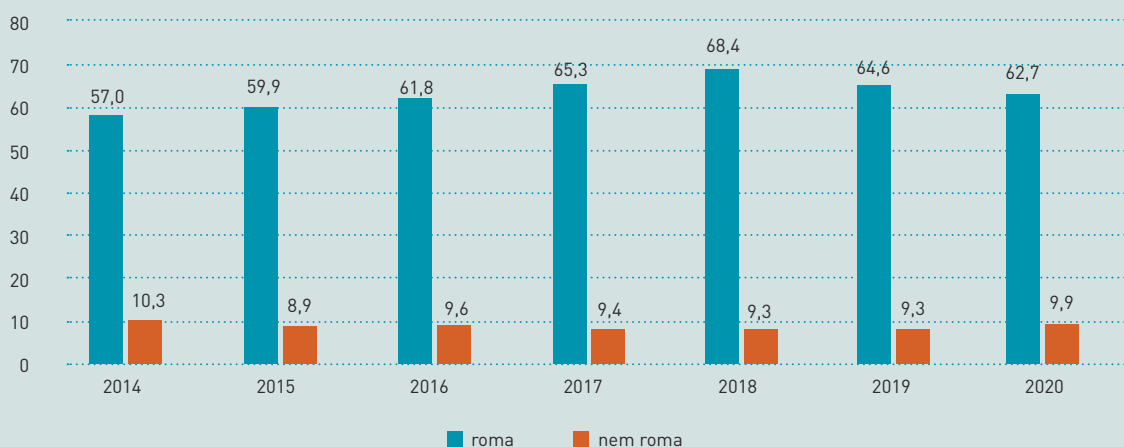
¹³A hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, kiemelten a roma/cigány hallgatók felsőoktatási esélyegyenlőségének javítása, felsőfokú végzettséghez jutásának támogatása.

Sokat javíthat a helyzeten és a jövő kilátásait is jelentősen javíthatja, hogy a kötelező óvodáztatás már a gyermekek hároméves korától kezdődik. Ezzel az intézkedéssel egyidejűleg széleskörű, humánerőforrás fejlesztéssel egybekötött bölcsőde- és óvodafejlesztési¹⁴ program indult el, amely részben már megvalósult. Ennek is köszönhető, hogy Európában egyedülálló módon magas, már 83,5% fölötti a roma gyerekek óvodáztatásának az aránya¹⁵. Mindezekből várható a roma gyermekek iskolakezdésig felhalmozott hátrányainak csökkenése. Ugyancsak egyedülálló Európában az a tizenegy (7 egyházi, 4 egyetemi) roma felsőoktatási szakkollégium, amelyben támogatott környezetben segítik a jelenleg összesen több mint 300 roma fiatal egyetemi, főiskolai tanulói helyzetét. A kollégiumokban 2011 óta már közel 250 roma fiatal szerzett diplomát (Biczó-Szabó 2020). Az iskolai felzárkóztató programok következetes, megújult eszközökkel való

támogatása, azok számának bővítése várhatóan hozzájárul a szegénység újratermelődési spiráljának megszakításához, az átlagosan magasabb iskolázottsági szint áttörést jelenthet a szegénység elleni küzdelemben.

Ehhez azonban a jelenleginél jobb eredményeket lenne szükséges elérni a korai iskolaelhagyók számának¹⁶ csökkentése érdekében, hiszen ez az egyik legfontosabb tényező, ami fékezi az előrelépést, és fokozza a roma fiatalok lemaradását. Országos szinten a lemorzsolódás a szak(közép) iskolákban a legmagasabb. Ez csak a 2017/2018-as tanévben 10 386 fő veszteséget jelentett. A legmagasabb lemorzsolódási arány ezen belül is a roma diákok körében jelentkezett. Ami különösen is aggasztó, hogy az igen magas 2013. évi 64,2%-os szakiskolai roma lemorzsolódási arány 2017-ben 65,3%-ot tett ki, és 2018-ig tovább, egészen 68,4%-ig romlott. Ezt követte a lassú, bár ígéretes¹⁷ javulás a 2020. évi 62,7%-os adatig.

5. ábra: Korai iskolaelhagyók, 18 – 24 évesek (%) (forrás: KSH MEF 2021.)

„A magyarországi roma népesség egyik legfontosabb demográfiai jellegzetessége jóval fiatalabb korösszetétele a magyar társadalom egészéhez

viszonyítva. A roma fiatalok döntő többsége már kijárja az általános iskolát, és valamilyen középiskolában folytatja is tanulmányait, de jellem-

¹⁴A KSH MNTFS indikátor rendszer adatai (2017) szerint 5500 új óvodai férőhely létesült.

¹⁵Civil társadalmi jelentés a Nemzeti Társadalmi Felzárkóztató Stratégia megvalósulásáról Magyarországon. Európai Bizottság - Roma Civil Monitor 2018. 49.o.

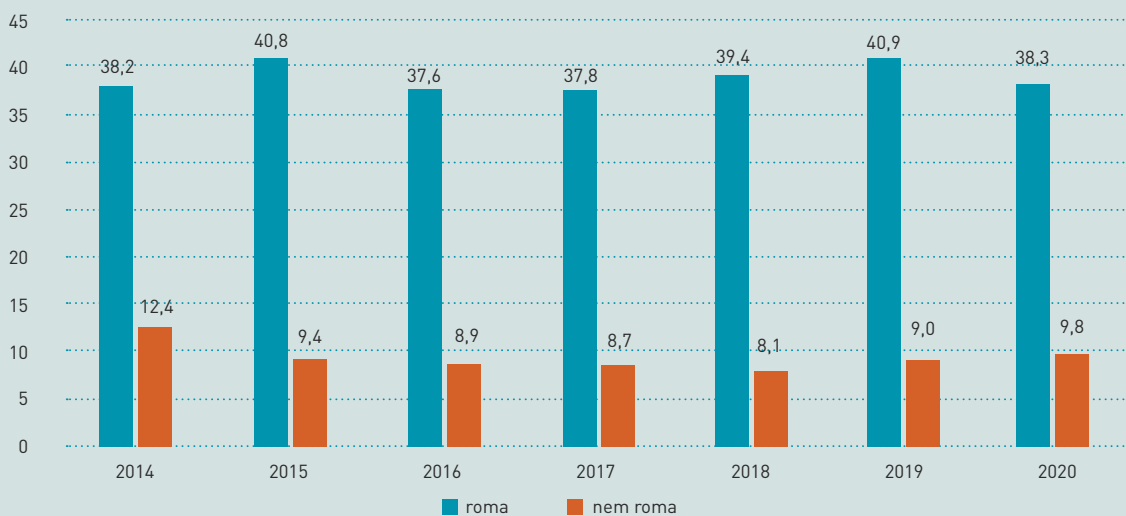
¹⁶Az Európai Unió statisztikai hivatala, az Eurostat által használt definíció alapján a korai iskolaelhagyók azok a 18–24 éves fiatalok, akik nem rendelkeznek középfokú végzettséggel, és a felmérés időpontját megelőző négy hétben semmilyen képzésben nem vettek részt. (<https://dl-sulinet.educatio.hu/download/ilmt/documents/korai-iskolaelhagyas.pdf>, 1. o.)

¹⁷KSH MNTFS indikátor rendszer adatai (2022)

zően sem érettségít, sem valódi jövőbeli perspektívát adó képzést nem kap. Ráadásul a középiskolás roma diákok fele időközben lemorzsolódik, és elhagyja az iskolát. Ez a vegyes kép a romák helyzetének javulása szempontjából különösen fontos, hiszen az integráció és a szegénységből való kivetés hosszú távon tehát csakis az iskolai végzettség szintjének növelésével, és a munkaerőpiacon értékes szakmák megszerzésével érhető el.” (Bernát 2014:263)¹⁸

Bernát ezen megjegyzése a legfontosabb társadalmi felzárkózási kulcskérdésre utal, ugyanakkor a korai iskolaelhagyás tényei erőteljesen visszavetik a fiatalok integrációját. Tovább rontja a helyzetet, hogy a KSH számításai szerint a NEET ráta¹⁹ – azaz a sem a képzésekben, sem a munkaerőpiacon meg nem jelenő roma fiatalok aránya – több mint 40%. Ugyanakkor a nem romák körében némi javulás tapasztalható a 10% alatti – egyébként meglehetősen magas – hazai aránnyal.

6. ábra: NEET ráta, 15-24 évesek (%) (forrás: KSH 2022.)

Ellenben nem javultak az iskolákban mért kompetencia-eredmények, ami az egyik legfőbb gátja az előmenetelnek. „Az alacsony iskolázottságú szülők gyermekeinek relatív teljesítménye is ingadozást mutatott” (Bernát - Gábos 2018:5) mind a szövegértés, mind pedig a matematika területén. A szegénység generációs átörökítésének megtörése szempontjából tehát az egyik kulcsterületen, az oktatásban még igen sok a tennivaló. Az adatok alapján meghatározhatóvá válnak azok a stratégiai beavatkozási pontok, amelyekben elkerülhetetlen az előrelépés. Fokozni kell az iskolai előmenetelt segítő erőfeszítéseket, és – korai

iskolaelhagyás esetén – a visszailletést segítő alternatív megoldásokat, a továbbtanulást, a foglalkoztatás és foglalkoztathatóság esélyeit növelő képzési, komplex programokat.

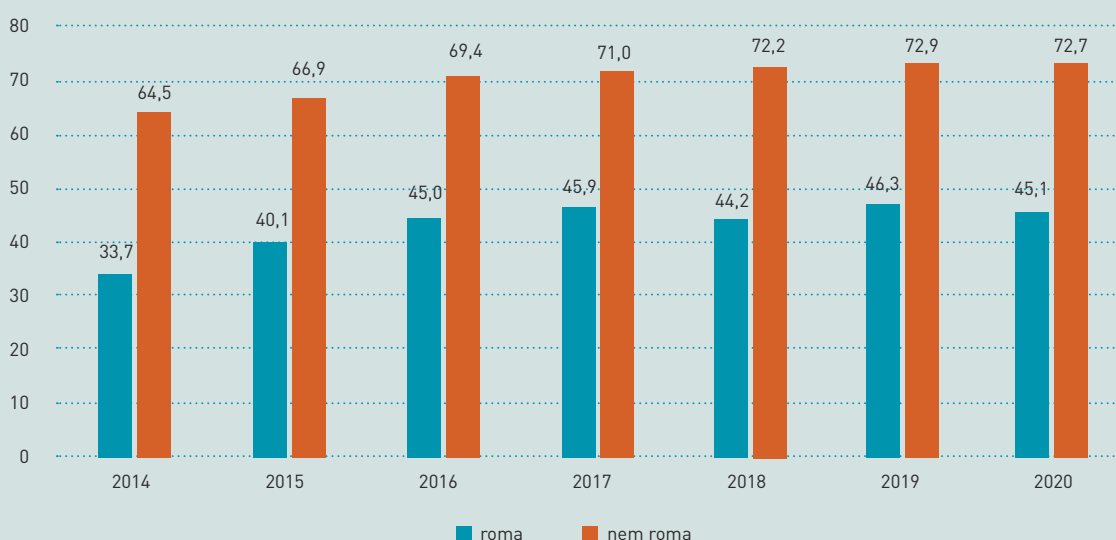
Foglalkoztatás

Az Európa 2020 program keretében Magyarország többek között vállalta, hogy 2020-ig eléri a foglalkoztatottság szintje a 70%-ot. Ez igen ambiciózus vállalásnak bizonyult, a siker mégis ezen a területen a legjelentősebb, mind az összlakosság, mind pedig a roma népesség vonatkozásában.

¹⁸Bernát Anikó megállapítása az Emberi Erőforrások Minisztériumának Társadalmi Felzárkóztatásért Felelős Államtitkársága megbízásából készült, „A magyar társadalom helyzete és állapota a Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia monitoring rendszere alapján” című anyag részeként.

¹⁹A NEET-rátával azokat a nem foglalkoztatott 15-29 éves fiatalokat jellemezzük, akik nem aktív résztvevői a közoktatási rendszernek, illetve egyéb felnőttképzésben sem vesznek részt.

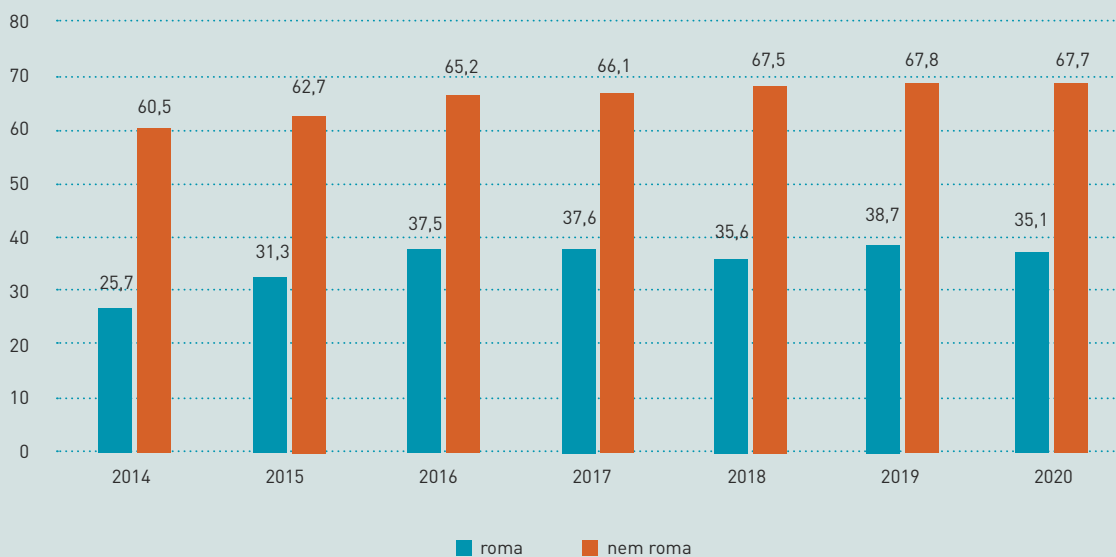
7. ábra: Foglalkoztatási ráta, 15 – 64 évesek (%) (forrás: KSH MEF 2022.)

A romák esetében a 2014-es 34%-es arányról 2018-ra már 44%, majd 2020-ig 45% fölé emelkedett a foglalkoztatás, s ezen belül a roma nőké is 26%-ról csaknem 39%-ra emelkedett. A pandémia azonban a roma nők esetében az eredmények romlását

hozta, így 2020-ra a foglalkoztatási arányuk 35% körül volt. Hozzá kell tenni azonban, hogy ha a fordulat előtti évet, a 2013. évi 17,9%-ot vesszük alapul, akkor a fejlődés még szembetűnőbb, hiszen igen rövid idő alatt sikerült ezt a növekedést elérni.

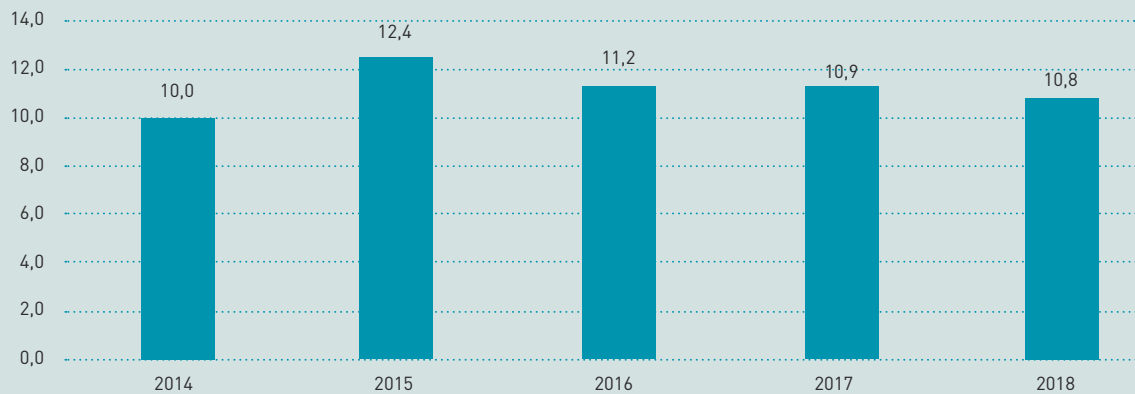
8. ábra: A nők foglalkoztatási rátája, 15 – 64 évesek (%) (forrás: KSH MEF 2021.)

Magyarország ma már az egyik legalacsonyabb európai munkanélküliségi adatokkal rendelkezik, s ezen belül is – számarányukat meghaladó mé-

tékben ugyan, de a vírushelyzet okozta átmeneti visszaesés ellenére – folyamatosan csökken a romák aránya.

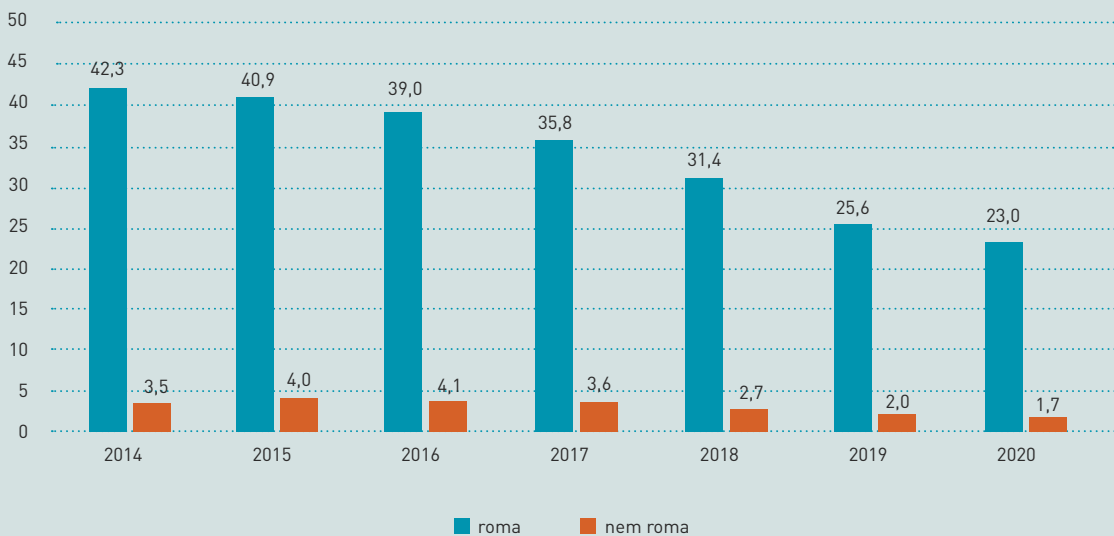
9. ábra: A romák aránya a munkanélküliek körében (%) (forrás: KSH MEF 2018.)

Ugyancsak erre az erősödő folyamatra mutat rá az az adat is, mely szerint 2014 óta 35%-ról 23%-ra zuhant azon 18-59 éves romáknak az aránya, akik foglalkoztatott nélküli háztartásban élnek. Ezt a fo-

lyamatot jelzi az alacsony munkaintenzitású háztartásban élők arányának és számának dinamikus csökkenése.

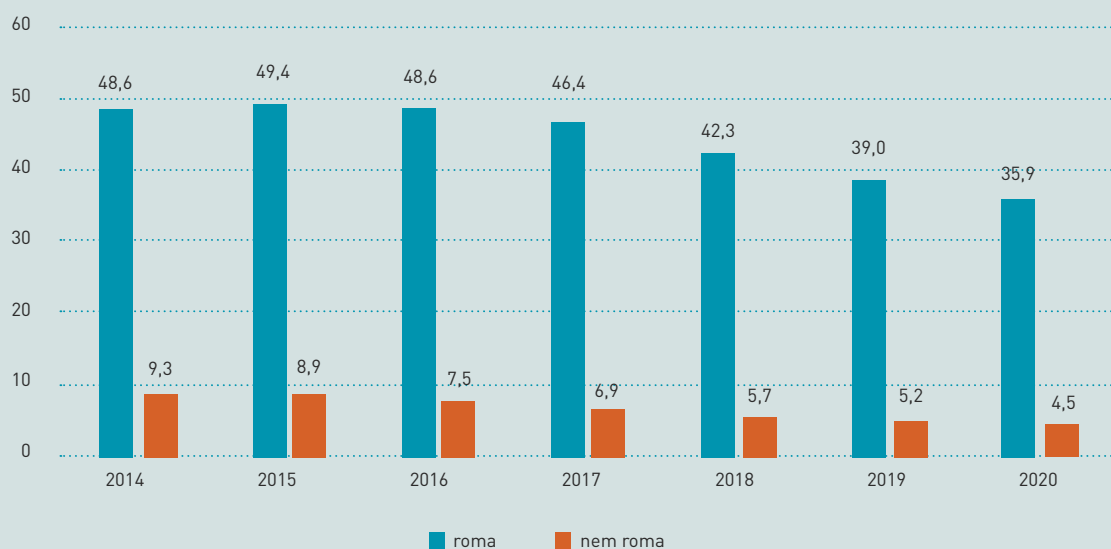
10. ábra: A közfoglalkoztatottak aránya a foglalkoztatottakon belül (%) (forrás: KSH MEF 2021).

A foglalkozási szakemberek figyelmét gyakran elkerüli egy igencsak ígéretes adat, ez pedig a határozott idejű foglalkoztatásra vonatkozik. Mivel a romák esetében a munkaadók gyakran kíváncsiak, figyelik, mérlegelik a teljesítményt, csak ritkán

kínálnak folyamatos munkaszerződést. A határozott idejű, rögzített időtartamra szóló szerződéses foglalkoztatás arányának csökkenése a roma munkavállalók iránti, tapasztalaton alapuló bizalom jeleként értelmezhető.

11. ábra: A határozott idejű szerződéssel dolgozók aránya a foglalkoztatottakon belül (%) (forrás: KSH MEF 2021.).

Ez a jelenség nyilvánvalóan tartós és pozitív hatást gyakorol a roma családok, háztartások életszínvonalára, szegénységből való kilépési tendenciáira, modernizációjára. A vázolt folyamatok 2013 után változó ütemben, de egyértelműen a roma népesség életviszonyainak és szegénységi mutatóinak tartós javulását jelzik, azaz megalapozzák és stabilizálják a folyamatos munkavégzés által elősegített polgári létforma kialakulását, illetve megerősödését.

A romák esetében a legjelentősebb javulást a lakhatási szegénységgel összefüggő elemek mutatják. Mivel a jövedelmi és a foglalkoztatási adatokkal együtt a lakásviszonyok határozzák meg a legjelentősebb mértékben az életlehetőségeket, és egyfajta mobilitási bázist biztosítanak a háztartásoknak, különösen is érdemes ezen adatokat a figyelem, és természetesen a felzárkózást segítő intézkedések és politika középpontjában tartani. Ezekhez járul még hozzá a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők²⁰ arányának alakulása, ami azért is fontos, mert a család, illetve a háztartás egészének az előrelépését segítő vagy éppenséggel gyengítő körülményekkel, életmód mintázatokkal is összefüggésbe hozható.

A relatív jövedelmi szegénység adatainak változása jól mutatja a hazai jövedelmi viszonyok egészé-

nek alakulása mellett a roma és nem roma népesség jövedelmi viszonyainak egymáshoz mért arányait is. Külön is kiemelésre érdemes, hogy míg 2013-ban mintegy 5-szörös különbség mutatkozott, addig 2017-re ez az arány már 3,5-szeres mértékűre csökkent, és a pandémia megjelenéséig tovább javult. Tehát a többségi társadalom és a romák jövedelmi viszonyai közelítenek egymáshoz. Természetesen ez még mindig rendkívül magas különbség, de a javulás mindenképpen figyelemre méltó. A viszonylag rövid időn belül bekövetkezett tendencia jellegű pozitív változások fennmaradása egyik kulcskérdése lehet a további munkának.

Mindazonáltal még mindig igen fontos különbség, hogy „a roma háztartásokban a társadalmi jövedelem az összes jövedelem több mint egyharmadát tette ki, ugyanez a nem roma háztartások esetében csak 26,3% volt. A társadalmi jövedelmek legnagyobb részét (17,7%-ot) a gyermekeveléshez kapcsolódó szociális juttatások tették ki, míg a gyermekneveléssel kapcsolatos ellátások a nem roma háztartások összes jövedelmének 4%-át adta.

(Kollár-Schwartz, 2019) Tehát a roma háztartások jövedelmi pozícióinak megerősítése, ha az elsődleges munkaerőpiacon szerzett jövedelmek dominanciája is tovább erősödik.

²⁰Azon személyek aránya, akik olyan háztartásban élnek, ahol a munkaképes korú (18–59 év közötti) tagok az előző évben teljes munkapotenciájuk kevesebb mint 20%-át töltötték munkával.

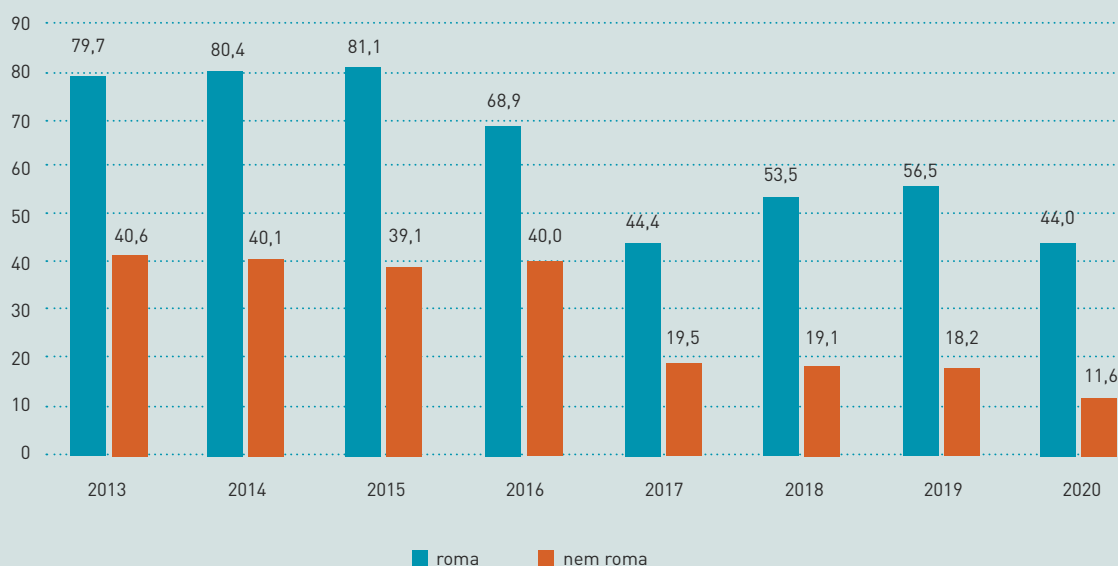
Lakhatási viszonyok

A lakás- és lakhatási viszonyokról, mint az életkörülmények, az életkilátásokat és az életminőséget alapvetően – meghatározó, tényezőről beszélhetünk. A lakás életforma alakító tárgyi környezetet nyújt a családnak, a háztartásnak, meghatározza annak társas kapcsolatrendszerét és erőteljesen kihat a benne élők munka- és a gyermekek iskolai teljesítményére. Még ennél is nagyobb a jelentősége azonban annak a lakókörnyezetnek, amelyben az érintettek lakása elhelyezkedik, már önmagában azért is, mert a lakás és a lakókörnyezet egyértelműen le- vagy éppenséggel felértékeli a benne lakókat egyénenként és csoportként egyaránt. A roma népesség jelentős része még mindig szegregátumokban, rossz állapotú, lerobbant

térségekben és településrészekben él. Ez a helyzet nyilvánvalóan fékezi a felzárkózási folyamatokat, gátolja az integrációt és a rossz helyzetekből való kilépés esélyeit. Ezért a lakhatási lehetőségek folyamatos javulása elengedhetetlen feltétele a felzárkózási folyamatok gyorsulásának.

Az elmúlt években bizonyos mutatók mentén mérhető a javulás. A lakásviszonyok alakulásának az egyik fontos jellemzője a zsúfolt lakásban élőkre vonatkozó mérőszám. Az utóbbi években már ez a mutató is javulást jelez, s növekvő mértékben nyitja meg a roma népesség számára az életmódváltás infrastrukturális feltételeit. Hozzá kell tenni azonban, hogy „a pozitív változás ellenére közel négyszer annyi roma nemzetiségű él túlszűfolt lakásban, mint nem roma” (Kollár, 2021:13).

12. ábra: Túlszűfolt lakásban élő roma és nem roma népesség aránya²¹ (%) (Forrás: KSH 2021. EU-SILC)

Az alábbi táblázatban a többi dimenzió mellett láthatjuk a lakhatási szegénység egy másik jelzőszámát, a lakás megfelelő fűtésére vonatkozó mutatót. Az adatok gyors és szembetűnő változásra,

az érintettek életminőségének ugyancsak gyors – bár nyilvánvalóan részleges – javulására utalnak. Ez a tényező azonban nem része a modernizációs skálának.

²¹A 2017-es adatok jelentős elmozdulást jelentenek, de ennek oka az Uniós módszertanra való áttérés, így ez az adat nem hasonlítható az előző évek mérőszámaival! 2020-ban azonban már ezen mérési módszer szerint is további 12,5%-kal csökkent a túlszűfolt lakásban élők aránya.

1. táblázat: A depriváció egyes tételeiben érintettek aránya (%), 2013, 2020 (%) (forrás: KSH EU-SILC 2021.)

Egyes tételek	2013		2020	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
Évi egyhetes üdülés hiánya	99,1	58,2	73,9	39,6
Váratlan kiadások fedezetének hiánya	99,2	75,1	70,1	33,7
Kétnaponta húsétel fogyasztás hiánya	75,0	26,0	35,3	11,4
Hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos hátralék	74,5	22,7	49,1	10,0
Lakás megfelelő fűtésének hiánya	44,4	10,4	32,9	4,5
Anyagi okból nincs telefonja	11,7	1,5	4,0	0,5
Anyagi okból nincs színes televíziója	1,3	0,4	0,3	0,2
Anyagi okból nincs mosógépe	6,9	1,3	3,0	0,4
Anyagi okból nincs személygépkocsija	65,2	18,7	53,3	12,2

Összefoglalás

A tanulmány elsősorban a társadalmi felzárkózás indikátorrendszerének mérőszámai alapján, leginkább az anyagi dimenziókra fókuszálva veszi végig az adatokat hosszabb időtávban. Ezen elemzés elsősorban a roma népességnek az önálló jövedelemszerzési tendenciáit vizsgálta, azt feltételezve, hogy az elsődleges munkaerőpiacon való tartós megkapaszkodás jelentheti a legfontosabb modernizációs lépést, s egyben a felzárkózás elsődleges feltételét is.

A pandémia hatásai ez esetben is rombolónak mutatkoznak és a cigány népesség sérülékeny helyzetére utalnak, a tendencia mégis a kirekesztődési jelenség enyhülését jelzi, azaz megnyitja a kaput a modernizálódó pálya előtt. Erre engednek következtetni a 2021-re vonatkozó adatok, melyek ismételten a romák helyzetének javulását igazoják. Összességében az adatok egyértelműen felzárkózó közösség jeleit mutatják, ami azt jelenti, hogy a roma népességnek már valóban egyre növekvő hányada az elsődleges munkaerőpiacon szerzi meg munkajövedelmét és ez jelenti a megélhetésének alapját. Ezt igazolják a foglalkozási és a munkanélküliségi adatok, valamint ezen belül az a tény is, hogy nem csak a számuk csökken, hanem folyamatosan csökken az arányuk is mind a

.....

munkanélküliek, mind pedig a közmunkát végzők körében, azaz egyre többen szereznek jövedelmet az elsődleges munkaerőpiacon. Ezeknek a számoknak és arányoknak a stabilitása jelzi a munkaerőpiaci helyzetük javulását. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a roma felzárkózás továbbra is egyfajta „függő fejlődés” (dependent development) jelleget mutat, azaz folyamatos külső (állami – társadalmi) támogatás mellett tartható csak fenn. Ezt a helyzetet tovább nehezíti, hogy a területi hátrányokból eredő társadalmi hátrányok halmozottan szabnak korlátokat az előre lépésnek. A munkaerőpiaci adatok mellett az integrációs folyamatok gyorsulását jelzik az AROPE adatok is. A szegénység vagy társadalmi kirekesztettségben élők száma folyamatosan csökkent a COVID-ig, és a helyzet és a piaci folyamatok javulásával várhatóan ismételten normalizálódik. Végeredményben arra a következtetésre jutottam, hogy a hazai romák társadalmi felzárkózása már visszafordíthatatlan eredménye a felzárkózást segítő állami és társadalmi akaratnak. Az út hosszú menetelést ígér, azonban integrációjuk, felzárkózásuk a távolságok lassú ledolgozása a magyar társadalom ígéretes jelensége.

²²A helyzet pozitív alakulásának okát részben a roma népesség jövedelmi pozícióinak javulásában, részben pedig a természetbeni szociálpolitikai eszközök (fűtési támogatás) „bevetésében” látjuk.

A felzárkózást azonban továbbra is fékezi és a különbségeket tartósíthatja, ha a roma fiatalok iskolaelhagyási (lemorzsolódási) mutatói nem javulnak. Az évek óta tartó stagnálás és a szakiskolák esetében látható romlás alapvető gátja lehet a modernizációs folyamat véghezvitelének. Ebből következik, hogy a felzárkózási politika programjai folyamatosan újratervezésre szorulnak, s ebben a roma fiatalok integrációjának, az iskolai lemorzsolódásuk megakadályozását célzó munkának megkülönböztetett jelentőséget szükséges tulajdonítani.

Megállapítható tehát, hogy a roma népesség életszínvonalának és életminőségének javuló tendenciái igazolják a felzárkózást segítő összetett eszközrendszer eredményességét. A felzárkózási politika sikerességét, a javuló, felzárkózási tendenciák fenntarthatóságát, a szegénység újratermelődési spiráljainak megtörését azonban a foglalkoztathatóság további növelése és a roma fiatalok

iskolarendszerű képzési struktúrákba való be-, illetve visszaillesztése, az általános iskolázottsági szint folyamatos növelése és a lakhatási feltételek javulása biztosíthatja.

Érdemes lenne a nemi és a foglalkozási struktúra változásait is áttekinteni, és az interetnikus konfliktusok látványos csökkenésének okait is megvizsgálni.

A bevezetőben jelzett modernizációs előfeltételek közül elsősorban a szegénység és a depriváció, a munkanélküliség, a foglalkoztatás és az iskolázottság modernizációhoz köthető adatait használtam annak átvilágítására, merre tarthat a magyarországi roma népesség a 21. század első évtizedeiben. Az adatokból kiolvasható annak az előfeltevésnek az igazolása, hogy a függőségi viszonyok lazulása, a személyi autonómiák megerősítése az iskolázottság, a kompetenciafejlesztés és a foglalkoztathatóság erősödésével segíthető elő a leghatékonyabban.

Felhasznált irodalom

A háztartások életszínvonala 2016. KSH 2017.

A háztartások életszínvonala 2017. KSH 2018.

A háztartások életszínvonala 2020. KSH 2021.

BECK, Ulrich (1997): *How Modern is Modern Society? In Anthony Giddens Critical Assessments. Christopher G. A. Bryant és David Jary (szerk.). London: Routledge.*

BERNÁT, Anikó – GÁBOS, András: *Társadalmi folyamatok Magyarországon a nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia elfogadásának időszakának első felében. 2009-2017. TÁRKI 2018.*

BERNÁT, Anikó – FÁBIÁN, Zoltán: *Társadalmi folyamatok Magyarországon a nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia elfogadásának időszakában – 2009 – 2012. TÁRKI 2014.*

BICZÓ, Gábor – SZABÓ, Henriett: *A magyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata Humán Regiszter 2020*

Civil társadalmi jelentés a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia megvalósulásáról Magyarországon. Európai Bizottság - Roma Civil Monitor 2018

COOPER, Claire (1972) *The House as Symbol of Self, Institute for Urban and Regional Development, University of California at Berkeley.*

CSERTI CSAPÓ, T. (2017) *A Roma integráció évtizedének számszerűsített eredményei az oktatás és foglalkoztatás területén Közép-Kelet-Európában. In: Márfi A. Cigánysors – A cigányság történeti múltja és jelene. III. Pécs, Erdős Kamill Cigánymúzeum – Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület.*

DUPCSIK, Csaba (2015) *A cigányok társadalomtörténete a 19-20. század fordulóján. In. Cserti CSAPÓ, Tibor (szerk.) Alapirodalmak a hazai cigány, roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához. Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK NKI*

- FARKAS, Máté Bence (2012) A korrigált humán fejlettségi mutató kistérségek közötti differenciáltsága Magyarországon *Területi Statisztika* 52 (3): 230–249.
- FEJES, József Balázs: Kognitív képességek mérése a tanodában, In: Fejes József Balázs, Lencse Máté, Szűcs Norbert: *Mire jó a tanoda? A Tanodaplatform keretében összegyűjtött innovációk, kutatások, történetek. Motiváció Oktatási Egyesület Szeged* 2016
- GÁBOS, András – TÁTRAI, Annamária: A jövedelmi szegénység kiterjedtsége és mélysége 2005 és 2020 között – eltérő küszöbértékek mentén In: KOLOSI, Tamás – SZELENYI, Iván – TÓTH, István György (szerk. 2022) *Társadalmi Riport 2022. Budapest: TÁRKI*
- GIDDENS, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity*
- GIDDENS, Anthony (2013 [1994]) *Élet a poszttradicionális társadalmakban. Replika (82): 55–95.*
- KAPITÁNY, Ágnes – KAPITÁNY Gábor (1983) *Értérendszerünk, Kossuth, Budapest*
- KOLLÁR, Krisztina, Schwartz, Antónia (2018) *Szegénység – jövedelem egyenlőtlenség. In.: Szociálpolitikai Szemle* 2019.1.
- KOLLÁR, Krisztina, Schwartz, Antónia (2018) *Szegénység – jövedelem egyenlőtlenség. In.: Szociálpolitikai Tükör* 2021. 3-4.
- KSH EU SILC adatbázis 2018.
- KSH MEF adatbázis 2018.
- KSH MEF adatbázis 2021.
- KSH MEF adatbázis 2022.
- KSH MNTFS indikátor rendszer 2017.
- LAKNER, Zoltán Lehel: Romák felfelé – felúton a romák modernizációja. In *Kapocs* 2020.1.sz.
- MÁRTONFI, György (2014) *Korai iskolaelhagyás – Hullámzó trendek. Educatio* 2014/1 36-49
- Munkaerőpiaci helyzetkép 2014–2018. KSH* 2018.
- NEMES-NAGY, József (2005) *Regionális elemzési módszerek, Regionális tudományi tanulmányok* 11. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutató-csoport, Budapest.
- NEMES-NAGY, J. és JAKOBI, Á. (2003) *A humán fejlettségi mutató (index) megyék közötti differenciáltsága 1999-ben. In: Fóti K. (szerk.): A szegénység enyhítéséért – Helyzetkép és javaslatok. A Human Development Report Hungary 2000–2002 magyar nyelvű változata. 25–29.*
- ÖRKÉNY, Antal – VÁRI, István: Szempontok és kérdőjelek a magyarországi roma kisebbség tanulmányozásához 6 / tanulmány *FUNDAMENTUM / 2009. 2. szám*
- PÉNZES, J. - TÁTRAI, P. - PÁSZTOR, I. Z. (2018) *A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. Területi Statisztika Vol. 58. No. 1.*
- POLÁNYI, Károly (2004) *A nagy átalakulás. Napvilág Kiadó, Budapest*
- POLÓNYI, I. (2016) *Emberi erőforrásaink 21. százada. Budapest: Gondolat Kiadó*
- SCHARLE, Á. (2016) *Mennyit nőtt a foglalkoztatás 2008 óta Magyarországon? In: Kolosi T. & Tóth I. Gy. (eds) Társadalmi Riport* 2016. Budapest: TÁRKI.
- SPÉDER, Zsolt (2002) *A szegénység változó arcai – Tények és értelmezések. Budapest: ARTT – Századvég Kiadó*
- Társadalmi folyamatok a magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia időszakának első felében - 2009-2017. TÁRKI* 2018.
- TÁTRAI, Annamária: *Magyarország szegénységi térképe. In: KOLOSI, Tamás – SZELENYI, Iván – TÓTH, István György (szerk. 2022) Társadalmi Riport 2022. Budapest: TÁRKI*

Németh Nándor

A Felzárkózó Települések program cél- és keretrendszer

Betekintő

A Felzárkózó Települések program 2019-ben indult, célja 300 leszakadó település szociális szempontú fejlesztése. Az érintett települések viszonylag nagy földrajzi területen szóródnak, regionális léptékben ugyanakkor kiemelhető a Dél-Dunántúl, valamint Észak- és Északkelet-Magyarország erőteljes érintettsége. A program a Máltai Szeretetszolgálat szakmai vezetése és koordinációja mellett valósul meg húsznál is több karitatív, egyházi és civil szervezet partnerségében. Szemléletét a Máltai Szeretetszolgálat korábbi, hasonló környezetben végzett munkája során kialakult jelenlét módszertan adja, aminek lényege a bizalomra, a segítő és a segített kölcsönös közösségvállalására épülő, alulról jövő, hosszú távra tervező, emberközpontú és emberléptékű aktivitás.

Térszerkezeti alapok

Magyarország térszerkezetének meghatározó elemeit jelentik a társadalmi-gazdasági szempontból komplex problémákkal, esély- és versenyhátrányokkal küzdő települések. A rendszerváltozást követően hangsúlyossá váló, a korábbiaktól eltérő térszervező erők hatására új fejlettségi térszerkezet alakult ki, aminek egyik fontos jellemzője a területi egyenlőtlenségek élesebbé, érzékelhetőbbé válása, s épp a rurális térségek további pozícióvesztése. Budapest és a fővárost körülvevő központi régió mellett az új térszerkezet fejlett zónáját az Észak-Dunántúl, az ország Balatontól északra fekvő része adja, míg egy-egy városi központ, városok által alakított tengely mellett a leszakadó települések nagyrészt a Dél-Dunántúlon, Észak- és Kelet-Magyarországon, valamint a Dunántúl és az Alföld egyéb belső periferiáin összpontosulnak. A népesség térbeli eloszlásának változása a települési funkciók, elsősorban a gazdasági potenciál, a foglalkoztatási képesség átalakulása következtében évtizedek óta zajlik: egyre többen élnek Budapesten és annak

tágabb környezetében, ezzel együtt egyre nagyobb arányban él városokban az ország lakossága (mintegy 70%). A folyamat ellentétes pólusán a modern szolgáltatásokat, munkalehetőséget, iskolázottsági esélyeket biztosítani egyre kevésbé képes, lélekszámukban fogyatkozó falvak állnak. A kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről szóló 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet értelmében az ország 1231 települése számít társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból kedvezményezett településnek és/vagy jelentős munkanélküliséggel sújtott településnek. Az 1404/2019. (VII. 5.) Korm. határozat e kedvezményezett településkörből rendeli kiválasztani azt a 300 települést, ahol a kormányhatározat értelmében hosszú távú fejlesztési programnak kell indulnia.

A 300 település kiválasztására a Központi Statisztikai Hivatal tett javaslatot egy komplex, a települési fejlettség főbb társadalmi-gazdasági mérőszámait magába sűrítő kompozit indikátor¹ segítségével.

¹A kompozit indikátor 0 átlagú, 1 szórású adatsor. Lényegében bármilyen értéket felvehet, a szórás terjedelme nincs rögzítve. Az indikátor dimenzió nélküli értékekkel rendelkezik, vagyis nincs mértékegysége; matematikailag magába sűríti a vizsgálatba bevont mérőszámok főbb relatív jellemzőit, hogy összességében mutassa meg az alapegységeket, esetünkben a települések belső egyenlőtlenségeit. Az egyes településekhez tartozó értékek kizárólag relatív jelentéstartalommal bírnak: a vizsgált adatsorokból kiindulva születnek meg az értékek, figyelembe véve az összes többi település mérőszámait, s így relatív helyzetét. Esetünkben a magasabb pozitív értékek a relatíve súlyosabb szegénységet, leszakadást, a minél magasabb negatív értékek a relatíve jobb társadalmi-gazdasági viszonyokat jelölik. A módszer a szélsőségeket általában felerősíti, éppen ezért nincs értelme a kompozit indikátor települési értékeinek különbségeit, a köztük lévő távolságot mérni – kizárólag a relatív pozíciónak van jelentősége.

A módszertan tizenhárom indikátorból indult ki, majd az ezek között fennálló multikollinearitás² kiszűrését követően végül nyolc mutató vett részt a vizsgálatban, s így a kompozit indikátor felépítésében:

- A fiatalok aránya a teljes népességből, 2017-2019
- Születési arányszám, 2017-2019
- Egy munkavállalási korú (15-62 éves) lakosra jutó adóköteles jövedelem, millió Ft, 2017-2019 (fordított értékeléssel)
- Tartós álláskereső aránya (180 napnál hosszabb ideje nyilvántartott), 2017-2019, %
- A rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesítettek aránya a 0-24 éves állandó népességből, 2017-2019, %
- Közmű nélküli, szükség- és egyéb lakások aránya a lakott lakásokon belül, 2011, %
- Regisztrált bűncselekmények ezer lakosra jutó száma (lakóhely szerint), 2017-2019, darab
- 8 általános iskolát el nem végzettek aránya a 15 éves és annál idősebb népességből, 2011, %.

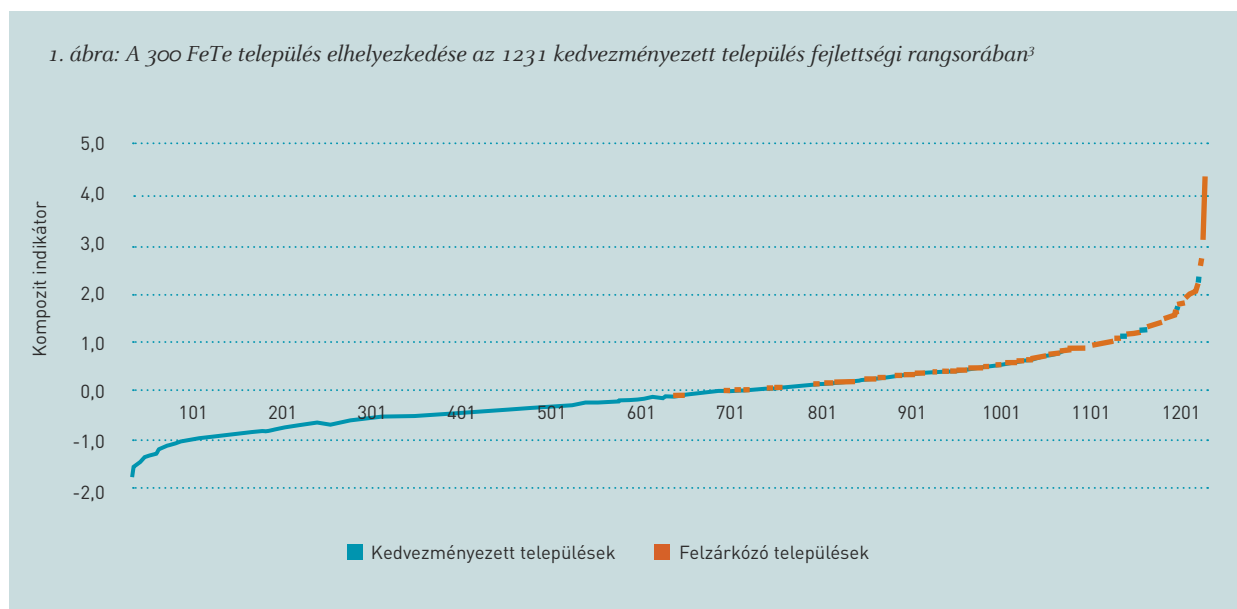
A kompozit indikátor tehát egy olyan, lényegét tekintve a települések társadalmi-gazdasági fejlettségét tükröző mérőszám, amely mentén megál-

apíthatók a települések közötti egyenlőtlenségek, a települések egy fejlettségi skála mentén sorba rendezhetők, így alakult ki az 1231 kedvezményezett település fejlettségi sorrendje. Mivel a Felzárkózó Települések (FeTe) program hangsúlyos eleme a kora gyermekkori fejlesztés, a kisgyermekes családok segítése, ezért a kialakult fejlettségi sorrendet a KSH megszürtte úgy, hogy kivette azokat a településeket, ahol az utolsó három évben nem született legalább 15 gyermek. Két további szűrő feltétel is bekerült:

- Nagyecsed kivételével kikerültek a településlistából a négyezer főnél népesebb települések;
- továbbá kikerültek azok a települések, amelyek a Magyarország egyes területei közötti gazdasági egyenlőtlenség csökkentése érdekében szükséges fejlesztési program kidolgozásáról szóló 1206/2019. (IV. 18.) Korm. határozat által célzott és kiválasztott 445 település közé tartoznak.

Ily módon több olyan települést is találunk, amelyek a komplex fejlettségi mutató szerint az ország 300 leghátrányosabb helyzetű települése közé sorolható, ugyanakkor nem vesz részt a FeTe programban, mivel demográfiai szerkezete már úgy átalakult, hogy csak nagyon kevés gyermek szüle-

1. ábra: A 300 FeTe település elhelyezkedése az 1231 kedvezményezett település fejlettségi rangsorában³

²A multikollinearitás lényegében azt jelenti, hogy a vizsgálatba bevont két vagy több (magyarázó) változó között túl szoros kapcsolat mutatkozik, túl szoros összefüggésben állnak egymással matematikailag – vagyis ugyanazt a társadalmi-gazdasági jelenséget írják le, csak (kissé) más megközelítésben, más aspektussal.

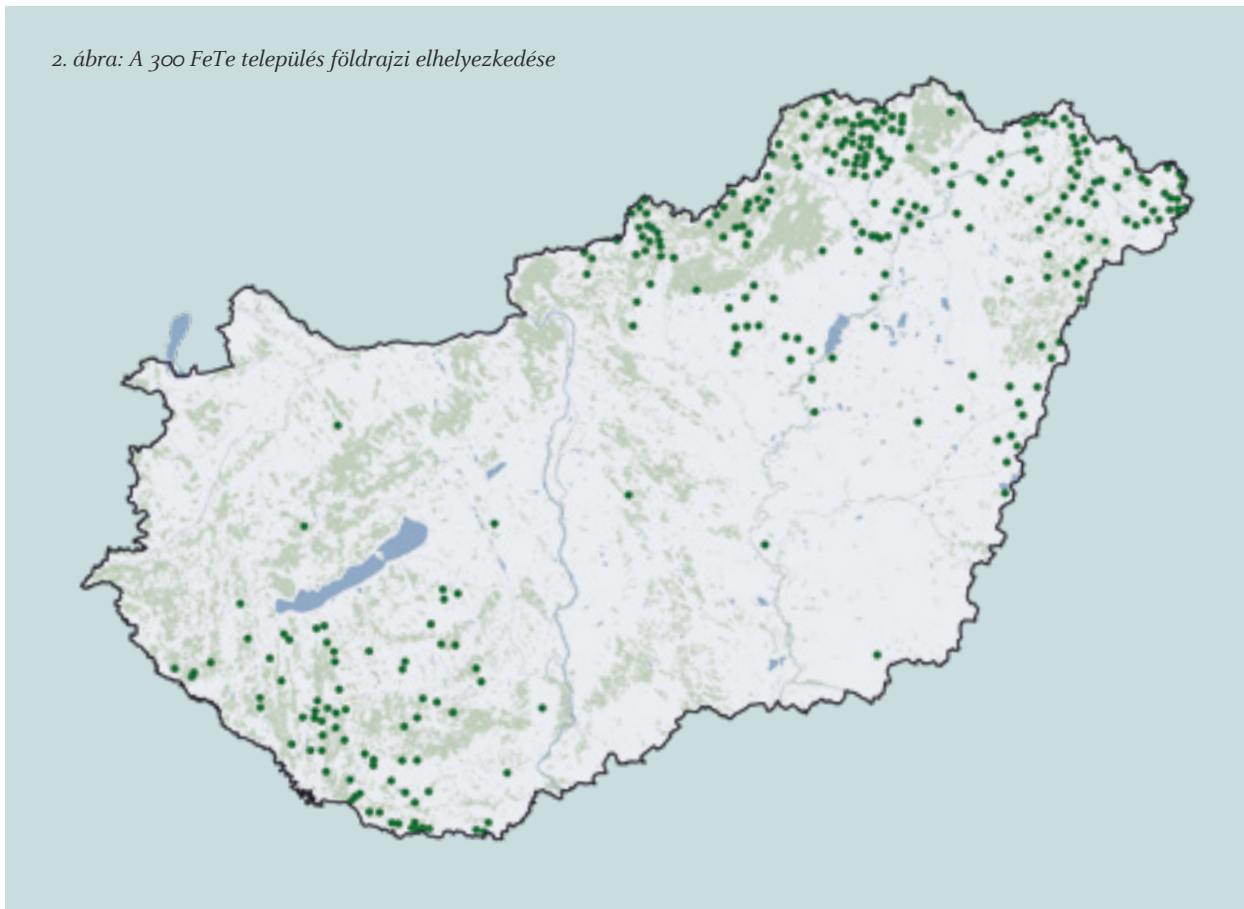
³Az ábra Y-tengelye a fent bemutatott kompozit indikátorok értékét ábrázolja településenként, növekvő sorrendben. Ezen a relatív skálán minél magasabb pozitív értelemben egy település értéke, ott annál súlyosabb szegénységre és társadalmi problémákra számíthatunk. Az X-tengely pusztán a települések darabszámát tünteti fel 1-től 1231-ig.

tik a faluban, és sokkal inkább az elidősődéssel küzd a település, nem pedig a kisgyermekes és a kisgyermekes családok helyzetének javításával. Konkrét példákon keresztül is érdemes bemutatni a FeTe-be bevásztott, illetve oda be nem került települések jellemzőit. A Barcsi járásban található Rinyaújnép a komplex fejlettsége szerint az ország negyedik leghátrányosabb helyzetű települése. Ugyanakkor lakónépessége nem éri el az 50 főt, a vizsgált években mindössze hat 15 év alatti gyermek élt a faluban, miközben egyetlen gyermek sem született – éppen ezért nem került be a Felzárkózó Települések programba. Ezzel ellentétben a komplex fejlettségi indikátor szerint az ország leghátrányosabb helyzetű településének számító Csenyete mintegy 380 főnyi lakónépességéből közel 200 fő a 15 év alatti gyermekek száma, a vizsgált időszakban 18 gyermek látta meg a napvilágot. Éppen ezért értelemszerűen bekerült a programba.

A FeTe 300 települése tehát nem az ország 300 leghátrányosabb helyzetű települése, hanem a leghátrányosabb helyzetű települések közül az a 300,

ahol relatíve a legmagasabb a fiatalok eltartottsági rátája. A 300 település az 1231 kedvezményezett településen belül az 1. ábra szerinti eloszlásban jelenik meg. A 300-on belül a legjobb komplex mutatóval rendelkező település, vagyis relatíve a legjobb helyzetű a Baranya vármegyei (Ormánság) Bogádmindszent; ez a falu a teljes kedvezményezett településkör fejlettségi rangsorában az 1012. helyet foglalja el. Vagyis van mintegy 700 olyan település, amelyik a kompozit index szerint rosszabb helyzetben van, mint Bogádmindszent, de demográfiai okokból mégsem kerülhetett be a FeTe programba. Területi eloszlás tekintetében a legtöbb FeTe település Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében található, 84 darab, majd Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye következik 69 településsel. A harmadik legérintettebb vármegye Somogy (34 település), majd Baranya és Nógrád vármegye következik 24-24 településsel. Közép-Magyarország területéről egyetlen falu került be a programba, Tatárszentgyörgy; a Dunántúl teljes érintettsége 79 település, az Alföld és Észak statisztikai nagyrégióé pedig 220 (2. ábra).

2. ábra: A 300 FeTe település földrajzi elhelyezkedése

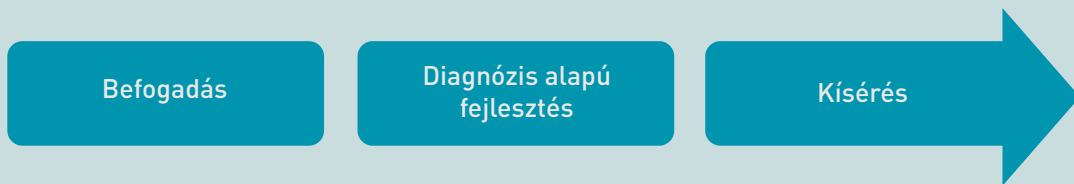

A program célrendszere

Mint ahogy a térszerkezeti jellemzők kapcsán már utaltunk rá, a leszakadás, a társadalmi-gazdasági hátrányok, hiányok felhalmozódása a program céltelepüléseit illetően nem valamiféle újkeletű, hirtelen bekövetkezett változás eredménye, hanem sok évtizede zajló kiüresedés, funkció- és pozícióvesztés leképeződése. Ennek megfelelően a megoldás, a pozitív irányú változások beindítása sem tud gyorsan, mindössze néhány év alatt végbe menni – ennek megfelelően a FeTe egy hosszú távú fejlesztési program, legalább évtizedes távlatban gondolkodik. Időbeli kereteit a kapcsolódó jogszabályok nem határozzák meg pontosan; praktikus az EU-s fejlesztési ciklusok tudnak kijelölni

számára finanszírozási, s így működési kereteket. A FeTe szemléleti alapjait a jelenlét, s az ebből kifejlődő jelenlét program adja – a Felzárkózó Települések program végső soron nem más, mint helyi (települési) jelenlét programok együttműködésben álló, egységesen koordinált rendszere. A „jelenlét” a Máltai Szeretetszolgálat telepi körülmények között végzett (szociális) munkája során kikristályosodott szemléleti alap és módszertani, beavatkozási, működési sarokkő⁴. Fejlesztési értelemben, ha a folyamatok oldaláról akarjuk megközelíteni a jelenlét programok logikáját, akkor egy hármastagolást láthatunk magunk előtt (3. ábra).

3. ábra: A jelenlét folyamat-szemponitú logikája⁵

A jelenlét első szakasza a megérkezés és befogadás: a fejlesztő szervezet szakemberei előzetesen kidolgozott projektek nélkül, a segítő szándék pusztán tényével lépnek be az érintett közösség életébe, és kezdik meg munkájukat. Ennek a szakasznak a legfontosabb feladata egymás megismerése és elfogadása: a kirekesztett közösség megismeri a kívülről érkező segítőket, bizalmába fogadja, megosztja vele gondjait, segítséget kér, együttműködik, míg a jelenlét programot megkezdő civil szervezet részesévé válik az adott közösség mindennapjainak, megismeri az egyének, családok gondjait, átveszi a közösség életritmusát, a történések dinamikáját, és igyekszik megérteni a közösség vágyait, mozgósítható energiáit, kapcsolatrendszerét.

Ebből az igen érzékeny megérkezési, bizalomépítési szakaszból több hónap, vagy – nehezebb szituációkban – akár csak évek múltán alakítható ki egy átfogó, a közösség életéről, problémáiról, motivációiról képet adó diagnózis – melynek bázisán a fejlesztési folyamat során projektekbe átfordítható, konkrét fejlesztéseket lehet kialakítani, definiálni. A jelenlét logikája tehát alapvetően alulról jövő fejlesztési elképzeléseket generál, a felzárkózás bázisát az adott közösség, település belső erőforrásai adják – illetve a cél sokszor nem más, mint ezeknek a belső erőforrásoknak a feltárása, aktivizálása, megerősítése; a szociális, oktatási intézmények fejlesztése, a humán erőforrásfejlesztés, a közösségi gazdaságfejlesztés mind-

⁴A jelenlétről bővebben lásd: *Jelenlét-módszertanmesék a telepi munkáról és: Cigánytelep nyolctól négyig – Dávid naplója*

⁵A Kapcsoskönyv „Alapvetések – Módszertani alapok” című fejezete részletes kifejtést tartalmaz.

A Kapcsoskönyv egy szemléleti, módszertani segédlet a programban dolgozó szakemberek számára, hogy egyrészt teljes áttekintést kapjanak a beavatkozási területekről, másrészt praktikus megoldási javaslatok is eljussanak hozzájuk folyamatok követését és egymáshoz illesztését, irányítási feladatokat, de akár hétköznapi praktikus problémákat illetően is.

https://fete.hu/wp-content/uploads/2022/05/Kapcsos_vegleges_oldalpar.pdf

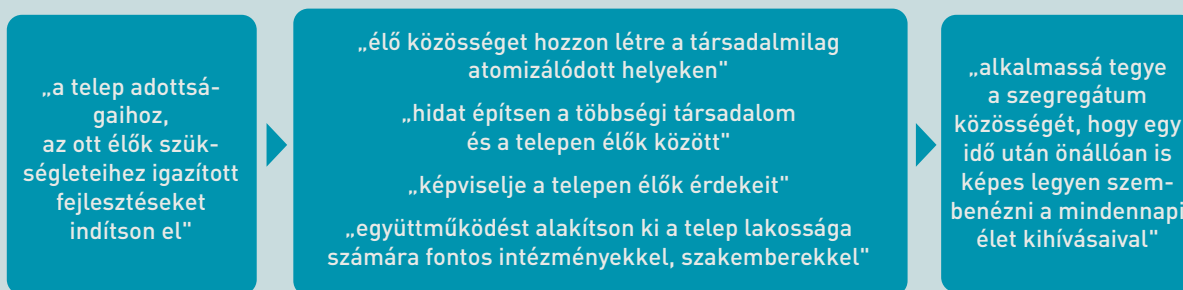
mind ilyen típusú beavatkozásokat jelentenek. Emberközpontú és emberléptékű fejlesztésekben gondolkodunk – fókuszban az ember, ez is lehetne a FeTe mottója.

A megvalósított fejlesztések, beruházások időben nem lehetnek pontszerűek, a kirekesztett közösségek esélynövelését szolgáló beavatkozások mindig hosszabb távon, szisztematikus ismétlődések árán, konzekvens fenntartási aktivitás által tudnak hatékonyan működni. A 3. ábrán ezt jelenti a „kísérés” szakasza: a fejlesztő, segítő civil szervezet gondoskodik arról, hogy a megkezdett projekteket végig nyomon kövesse, majd a befejezett projektek eredményeit segítsen fenntartani mindaddig, amíg erre szükség van. Ez az elköteleződés két szempontból konkrétabban is megvilágítható. Kirekesztett közösségekben általában halmozódnak a szociális problémák, így egy-egy kisebb beavatkozás önmagában nem segít az ott élők helyzetén közösségi szinten: egy tanfolyammal, egy mentorálási segítséggel, egy munkaközvetítéssel lehet eredményt elérni egyéni vagy családi szinten, de általában olyan helyzetekkel találkozunk, ahol nagyon sok személy és család szorul rá ugyanolyan típusú segítségre, így a beavatkozásokat folyamatosan ismételnünk kell, hiszen évekig lesz olyan, akinek szüksége van az adott szolgáltatásra. Egy olyan településen, ahol évente 70-90 gyermek születik – mindannyian szegény családba –, és a 16-24 éves korosztályban is több tucat olyan fiatal van, akik nem szereztek szakmát, nem tudnak elhelyezkedni, ott egy hét főt befogadni képes biztos kezdet gyerekház messze nem lesz elegendő a kora gyermekkori problémák átfogó kezelésére, de

egy 15 fős felnőttképzési tanfolyam sem oldja meg a közösség munkaerőpiaci gondjait. Mindezekből sok kell, sokféle van szükség, ismétlődő beavatkozások kellene. A másik kiemelhető szempont a létrehozott intézmények, beruházások fenntartása. A FeTe településeiben általában nincs olyan szereplő, aki át tudná venni a kialakított szolgáltatásokat vagy épp termelő beruházások működtetését. Nincsenek helyi civilek, és sajnos nincsenek már helyi vállalkozók sem – az esetek túlnyomó többségében a FeTe programot megvalósító civil szervezeteknek kell berendezkedniük arra, hogy a kialakított szolgáltatásokat hosszú távon fenn tudják tartani. Hogy egy példát említsünk: a Máltai Szeretetszolgálat Tiszaburán működteti a helyi óvodát, általános iskolát, fenntart tanodát, biztos kezdet gyerekházat, jelenlétházat, szociális mosodát, közfoglalkoztatási programot, és társadalmi vállalkozásként egy varrodát, egy asztalosüzemet, és egy gyógy- és fűszernövény feldolgozó kisüzemet. Nincs olyan helyi vagy térségi szereplő, aki ezek közül bármit is át tudna akarna venni.

A FeTe szemléletét, módszertani alapjait, eszköztanát összefoglaló Kapcsoskönyv – épp a jelenléti programok erős helyi, települési meghatározottsága okán – átfogó, inkább csak érzékelhető, semmint mérhető célokat fogalmaz meg a program számára. „A jelenléti program küldetése” című fejezetben felsorolt célokat a fejlesztési folyamat logikája szerint rendeztük át, így azok plasztikus képet adnak a FeTe program kihívásairól.

4. ábra: „A Jelenléti program célja, hogy...”⁶

⁶Kapcsoskönyv, I.2

A Kapcsoskönyv hat célt fogalmaz meg a 4. ábrán idézett módon. Ezek közül az első lényegében a diagnózis alapú fejlesztések elsődlegességét emeli ki, tehát a „Miből induljunk ki?“, „Mi alapján fejlesszünk?“ típusú kérdésekre ad szemléleti választ, melyekre épül a program során használt módszertan is. Akár kérdésként merülhet fel az is, hogy miért a célok között szerepel egy ekkora program esetén az alulról jövő fejlesztések igénye. Ha átgondoljuk az elmúlt másfél évtized társadalmi felzárkózást célzó intézkedéseit, alapvetően felülről irányított, merev keretekbe zárt rendszereket találunk – a jelenlét típusú módszertan előtérbe kerülését éppen a beavatkozási eszköztár rugalmasságának erősítése iránti igény okozta, mint ahogy erre majd a FeTe működési kereteinek ismertetésénél utalni fogunk.

A Kapcsoskönyvben megfogalmazott célok közül a következő négyet egy blokkba⁷ rendeztük, bár igazából ez 1+3 cél. Az első mondat élő közösség létrehozását tűzi ki célul – tulajdonképpen ez az a mondat, ami mögé a teljes jelenlét szemlélet és a Kapcsoskönyvben összefoglalt módszertan jelentős része oda rendezhető. A szemléleti alap nagyon erős és egyértelmű: a nehézségekből való kilábalás záloga a megerősödött, összetartó, célokat kitűzni képes közösség. A szociális munka természetesen egyénekkal is foglalkozik, de a jelenlét program alapegysége sokkal inkább a család, mint

a legkisebb élő közösségi egység. A családok stabilizálása, működőképesebbé és ellenálló-képesebbé tétele alapfeladat. Ezen kívül pedig az egyénekből több kisebb-nagyobb közösség szerveződik egy jelenlét programban, amin keresztül el kell jutni oda, hogy a teljes telep/szegregátum/kirekesztett közösség/felzárkózásban segített település⁸ ön maga és a külvilág számára is érhetőbb közösséget alkosson. A további három cél ebben a blokkban épp a külvilággal való kapcsolatok fontosságát emeli ki: a helyi diagnózisok megalkotásánál is lényeges szempont a településen belüli hálózatok feltérképezése, de a település határain túlmutató kapcsolatrendszerek erősségeinek és hiányságainak megértése is.

A Kapcsoskönyv megfogalmaz egy átfogó végcél is: olyan erős és működőképes közösségi kohézió megteremtése a FeTe célja, aminek segítségével az adott közösség, település stabilabban, átláthatóbban, mindenki számára érhetőbb módon képes önmagát megjeleníteni, irányítani, menedzselni, és több eszköze van szembenézni az adódó problémákkal. Ez természetesen a településen túlmutató térségi intézményfejlesztéseket és intézményi garanciákat is igényel, éppen ezért alapvető fontosságú a FeTe országos intézményi kereteinek kialakítása, és ezek hozzáillesztése az országos területfejlesztési, fejlesztéspolitikai, közigazgatási rendszerekhez.

A program keret- és eszközzrendszere

A programba szakaszosan lép be az 1057/2021. (II. 19.) Korm. határozat által kijelölt 300 település. 2019. július 1-jén 31 faluban indult el a FeTe jelenlét programja, egy év múlva ehhez csatlakozott 36, majd további egy év múlva 51 település, így cik-

künk megírásának időpontjában 118 településen zajlik a felzárkózást elősegítő szakmai munka.⁹ A tervek szerint 2023-ban, majd 2024-ben, és végül 2025-ben csatlakozik a programhoz további 182 település, nagyjából egyenletes eloszlásban.

⁷A szövegben említett négy cél a 4. ábra középső szövegdobozában szerepel.

⁸A FeTe program egészében, s így a Kapcsoskönyvben is van némi disszonancia a tekintetben, hogy a felzárkózási törekvések kikre, mely csoportokra fókuszálnak. Ha le akarjuk egyszerűsíteni: a teljes település van a fókuszban, vagy a településen belüli szegregátumban élők csoportja – kiket tekinthetünk kirekesztett közösségnek. A Kapcsoskönyv szóhasználata inkább a szegregátumokat, a „telepi” környezet nehézségeinek oldását emeli ki, ugyanakkor a FeTe programot létrehozó jogszabályok, valamint a működési keretet adó EU-s projektek egyértelműen hátrányos helyzetű településekben gondolkodnak. Ez a kérdéskör alapot adhat szakmai vitára, de jelen tanulmány keretei között talán elegendő, ha azt mondjuk, hogy a két megközelítés minden további nélkül kezelhető együtt: az átfogó cél a leszakadt települések életének, helyzetének megújítása, amin belül a legérzékenyebb feladat a legsérülékenyebb családok, csoportok integrációjának segítése. Ez utóbbinak az alapja a professzionális szociális munka, aminek a hosszú távú eredményességét nagyban elősegíti a teljes település felzárkózására fókuszáló eszköztár. „Célunk, hogy a települések egész társadalmának kohézióját erősítsük, s mivel sokszor a nem telepi családok is szegénységben élnek, a helyi közösség minden családja számára releváns tevékenységeket is helybe kell vinnünk.” (Kapcsoskönyv, I.5)

⁹2022-ben nem bővült a programban résztvevő települések köre.

A FeTe átfogó módszertani támogatását, szakmai irányítását és koordinálását a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület látja el – emellett egyes településeken ez a szervezet valósítja meg magát a jelenlét programot is. A Máltai Szeretetszolgálat mellett további jelentős karitatív, egyházi és civil szervezetek is szerepet vállalnak a települési megvalósítói munkában, köztük például a Református Szeretetszolgálat, a Baptista Szeretetszolgálat, a Katolikus Karitás, az Ökumenikus Segélyszervezet. Mivel a program finanszírozási hátterét 2023-tól már kizárólag európai uniós pályázati projektek adják, így a FeTe megvalósítók kiválasztása is nyílt pályázati felhívás útján történik, ahol egyrészt maga a megvalósító szervezet kap egy akkreditációt, másrészt az adott településre benyújtott szakmai pályázatát bírálja el egy független bizottság. A 300 település teljes körére vonatkozó eredmények (mely szervezet valósítja meg az adott településen a programot) e cikk megírásának idején jelennek meg a program hivatalos honlapján (fete.hu).

A programban részt vevő településeken folyó szakmai munkáért tehát településenként egy megvalósító szervezet vállal felelősséget: ez a szervezet biztosítja a program központi helyszínéként működő jelenlét házat, és az ő alkalmazásában állnak a jelenlét programot megvalósító helyi munkatársak. A Máltai Szeretetszolgálat pedig átfogó és általános felelősséget vállal a települési programokban zajló szakmai munkáért, részben központi, részben regionális szervezetszervező szakmai koordináció révén segíti a települési jelenlét programok működését.

Ahogy már utaltunk rá, a jelenlét programok alap eszköze az a jelenlétháznak nevezett közösségi tér, amely úgynevezett alacsony küszöbű szolgáltató házként teret ad a szociális munkának, és a közösségi programok jelentős részét is képes befogadni. Ez az a hely, ahol rendszerint megtalálható a programot megvalósító szervezet legalább egy munkatársa, akitől azonnali segítséget lehet kérni krízis esetén, aki tanácsot tud adni, fejlesztési folyamatba tudja bevonni az egyént, a családot, át tudja gondolni a célzott szakmai munka kereteit. A program a jelenlétház mellett több más térszint is használhat; ez nagyban függ az adott település méretétől, a helyben tapasztalt szociális problémák mélységétől, összetettségétől. Lényegében az egész település a szociális munka terepe, hiszen a prog-

ram munkatársai nem töltik, nem is tölthetik a jelenlétházban a teljes munkaidejüket, hanem kijárnak a családokhoz. Ez a tevékenység a program legelején, a bizalomépítés szakaszában kiemelt jelentőséggel bír, hogy a diagnózis kialakuljon, és helyes következtetések szerepeljenek benne. De a diagnózisra épített cselekvési terv megvalósítása során is elengedhetetlen olyan eszközök használata, amelyek a jelenlétházon kívül, a szociális munkások és a családok közötti közvetlen interakciók során tudnak működni a családok személyes tereiben. A jelenlét programokban fő szabály szerint két szakember dolgozik, az ő feladatuk a jelenléthez tartozó szakmai elemek biztosítása, emellett természetesen projekt szintű adminisztrációs feladatokat is végeznek, és a kiegészítő tevékenységekért is felelősséget vállalnak, így például, ha a jelenlétházban dolgozik közfoglalkoztatott személy is, az ő napi munkáját is irányítják. A települési programoknak általában van vezetője, tehát az alkalmazott munkatársak közül valaki vezetői feladatokat is ellát, de ez a munkatársi létszámmal együtt változatos képet mutat program szinten a települések lélekszámától, illetve a megvalósítást vállaló karitatív szervezet belső szervezeti kultúrájától függően. Mint ahogy maga a helyi diagnózis, úgy a mögötte lévő folyamatos jelenlét szervezeti felépítése, megoldásrendszere is lehet eseti – a FeTe lényegi eleme a szakmai és döntési szabadság az adott helyzetekhez való minél hatékonyabb alkalmazkodás érdekében.

A jelenlét programok feladatait a településre, pontosabban a települési diagnózisra szabott GANTT-diagramok szabályozzák. Ez egyfajta itiner, ami segít ütemezni egyrészt a kötelezően megvalósítandó, másrészt a szakmai munkát segítő feladatokat. Kötelező feladat például a jelenlétház megvásárlása/bérlése, üzembe helyezése, a helyi szakmai munkatársak megtalálása és felvétele. Kötelező kialakítani a diagnózist és a ráépülő cselekvési tervet. A további feladatokat már az határozza meg, hogy mit tartalmaz a diagnózis, és a FeTe mely szakmai tevékenységhez tud az adott időszakban forrást biztosítani a települési program számára. Az alapműködés biztosítása mellett például az első nagyobb ráépülő forrás- és feladatrendszer a „Fókuszban a gyermek” EFOP-projekt elsősorban koragyermekkorai fejlesztést segítő szakmai programja volt. Mint

ahogy tanulmányunk elején jeleztük, a 300 település kiválasztásánál döntő szempont volt a gyermekek jelenléte a településen – a jelenlét program egyik legfontosabb dimenziója a kora gyermekkorban felhalmozódó hátrányok enyhítése, lebontása, a negatív hatások kiküszöbölése, így a jelenlét programok kötelezően terveznek kora gyermekkori beavatkozásokat az éves terveikben. Például Sárkeresztúr GANTT-diagramjában kora gyermekkor témában olyan tevékenységeket találunk, mint „védőnő megerősítése”, „fejlesztő szakemberek biztosítása (korai fejlesztő, mozgás fejlesztő)”, „gyermekek eljuttatása szűrővizsgálatokra”. De az egészségügyi blokkban szerepel „fejtetvesség elleni program” folyamatos megvalósítással, a közszolgáltatási blokkban „mosási és fürdési lehetőség biztosítása a jelenlétházban”, a közösségfejlesztés blokkban „szimfónia program”, „sport program”, „klubfoglalkozások”. Az éves cselekvési terveknek legalább tíz ilyen blokkja van, melyek mindegyikéhez a jelenlét program meghatározza azokat a feladatokat, amelyek problémaként biztosan jelentkeznek, és azokat is,

amelyeket már a FeTe szakmai stábja vállal magára a helyi közösség körülményeinek javítása, a kohézió erősítése érdekében. Ez utóbbihoz tartoznak általában a helyi gazdaságfejlesztési feladatok: a munkakészségek javításával rendszerint foglalkozni kell, a munkavállalási készségek és motivációk erősítése legalább egy-egy személy vagy család esetén szükséges – a szociális munkára közvetlenül épülő feladatok általában megjelennek a cselekvési tervekben. Ám az ezen túlmutató munkaerőpiaci, foglalkoztatási programelemek beépítése az éves tervekbe már korántsem evidens, ahhoz általában már erős szakmai koordinációra, iránymutatásra, külső szakemberek részvételére is szükség van. Egy lakossági kertprogram sokat tud javítani az életkörülményeken, kiegészítő jövedelemként is szolgálhat a megtermelt zöldség és gyümölcs, a településképet is nagyban javítják a megművelt kertek, ám ennek a munkának a megtervezése, irányítása, dokumentálása egy bizonyos szinten már meghaladhatja a jelenlét program bázis-kapacitásait.

5. ábra: Jellegzetes térhasználat - Tiszabó, 2019.

A szociális munka kereteiből kilépve már olyan településfejlesztési feladatokkal néz szembe a program, amelyek valóban plusz kapacitásokat, más típusú szakértelmet és koordinációt igényelnek.

Különösen szembetűnővé vált ez a helyzet, mióta az EU Helyreállítási és Ellenállóképességi Eszköze (RRF) is hozzájárul a FeTe finanszírozásához. Az RRF keretei között egy jelentős szociális bér-

lakás program veszi kezdetét, szociális célú energetikai átfogó oktatási, és végül kiterjedt eszköztárral egy munkaszocializációs és helyi gazdaságfejlesztési program indul el – mindegyik külön-külön is tízmilliárdos nagyságrendben. E programoknak már csak a megtervezése is külön szakterületek létrejöttét kívánta meg, a végrehajtásuk pedig jelentős ráépülő kapacitások bevezetésével és megnövekedett szakmai koordinációs feladatokkal jár. A program indulásakor kialakított diagnosztikai rendszer arra már nem alkalmas, hogy ezeket a külön nagy tématerületeket is kezelni tudja, így a program stratégia-alkotási és dokumentációs rendszere folyamatosan alakul át, fejlődik, bővül. A lakhatási program külön lakhatási beavatkozási stratégiát készített már minden településre, de a helyi gazdaságfejlesztéssel foglalkozó szakterület is önálló stratégiai dokumentumokkal alaponja meg az RRF keretei között megvalósuló fejlesztések szakmaiságát. Az 5. ábrával a tervezéssel kapcsolatos elvárások megváltozását szeretnénk érzékeltetni. Tiszabő 2019-ben, a FeTe indulásakor készített diagnózisa részletesen feltárja a falu munkaerőpiaci helyzetét: ír a munkaügyi statisztikákról, a munkaügyi központ kapacitásairól és faluval kapcsolatos aktivitásáról, kitér a közfoglalkoztatásra, és számba veszi a térség legnagyobb olyan foglalkoztatóit is, ahol tiszabői emberek dolgoznak. De műfajából adódóan nem foglalkozik olyan kérdésekkel, hogy a tömegesen jelen lévő foglalkoztatási gondokat miként kellene és lehetne megoldani. Az 5. ábra plasztikusan érzékelteti a faluban fennálló komoly térhasználati problémákat: a telkek között sehol egy kerítés, ergo a ház környéke nem a gazdálkodás tere, nincsenek kertek, melléképületek, kisállatok, van viszont elhanyagoltság, véletlenszerűség. A rendet, átgondoltságot részben az iskola épülete hozza be a fotó jobb szélén, részben az önkormányzat közfoglalkoztatási programjához tartozó két fóliasátor – de a környezetüket ezek az intézmények sem tudták integrálni. Egy helyi gazdaságfejlesztési program gondolatmenete ugyanakkor innen indul, az erőforrás használatnak és a helyi gazdálkodási kultúrának ezzel a hiányrendszerével kell valamit kezdeni. A szociális diagnózis ezzel még nem tu-

dott foglalkozni, annak elkészítésekor a program munkatársai elsősorban az átfogó, a szociális ellátásokra közvetlenül is hatással lévő problémákkal szerettek volna szembenézni, hogy lássa minden érintett szereplő, milyen körülmények között tud megindulni a szociális munka¹⁰. 2019-ben még egyáltalán nem került előtérbe sem a lakhatási problémák átfogó kezelése, sem az energiaügy, a közösségi gazdaságfejlesztésnek pedig még a nyomai sem voltak fellelhetők a FeTe dokumentumaiban. De a program indulása sorra hozta felszínre a megoldásra váró problémákat, egyre több szakember csatlakozott be a FeTe tervezésébe és működtetésébe, ők elkezdtek megoldási javaslatokat is kidolgozni rész-területekre vagy speciális tudást igénylő problémákra – majd idővel a források is megjelentek ezekhez a fejlesztésekhez, beavatkozásokhoz. A FeTe első éveit hazai, magyar állami forrásokból finanszírozta a Kormány nevében eljáró Belügyminisztérium, és már ez a forrásfelhasználás is jelentősen átalakult nem is csak egyik évről a másikra, hanem éven belül is – komolyan véve, hogy a program helyi diagnózisokra épül, így nem tervezhető meg minden költségtétel előre, és különösen nem tervezhető meg „felülről”, központi utasítások alapján. Az európai uniós források szerkezete ezt az evolúciós folyamatot tükrözi, azokban már rengeteg részfeladat kezelésére jelenik meg finanszírozási megoldás. Ez a belső szervezetfejlődési, tanulási folyamat várhatóan azzal fog járni, hogy a FeTe némely alapidokumentumai is átalakulnak, a hamarosan csatlakozó települések diagnózisában és cselekvési terveiben már megjelenhetnek az új tudás-készlet, a kibővített szemlélet és beavatkozási spektrum elemei. Ennek nyomán – néhány éves távlatban – a FeTe várhatóan alkalmas lesz átfogó, térségi koordinációt is igénylő területfejlesztési vagy ágazati fejlesztéspolitikai beavatkozások lebonyolítására is.

A FeTe belső döntéshozatali eljárásrendje is ezekhez az új igényekhez, új feladatokhoz igyekszik alkalmazkodni. Az már egy komoly nívó volt, hogy ebben a programban nincs tisztán normatív finanszírozás a települési programok számára, és nincs tisztán központi döntéshozatal sem.

.....

¹⁰Meg kell jegyeznünk, hogy Tiszabőn már 2016-ban elindult a jelenlét program a Kormány külön támogatásából – az itteni és a tiszaburai tapasztalatok a FeTe program közvetlen előzményeinek számítanak.

A településeket ún. településcsoportokba rendezték a megvalósító szervezetek, ezek a településcsoportok havonta üléseznek, és az egyes települési finanszírozási igényeket, elképzeléseket ide kell behozniuk a települési programoknak, egymással kell azokat megvitatniuk, majd megszavazniuk. A településcsoportokon belül tehát egyet kell érteni a fejlesztési irányokban. Ez a megoldás nagyban szolgálja a transzparenciát: a települések hivatalból is tudnak egymás elképzeléseiről és fejlesztéseiről; ugyanakkor behoz egy demokratikus kontrollt is. A Máltai Szeretetszolgálatnál külön stáb foglalkozik a településcsoportok

koordinációjával, ők az üléseket minden alkalommal dokumentálják, és vissza is jeleznek a FeTe szakmai vezetése felé a tapasztalatokról. Az RRF-es források megnyílásával a településcsoportos döntéshozatal szerepe és felelőssége hatványozottan megnő – a hatékony döntéshozatal ugyanakkor meg fogja követelni a szociális diagnózisoknál részletesebb, stratégiai szempontú szakágazati dokumentumok megírását. A rendszer el is mozdult ebbe az irányba, felkészülve a hosszú távú, akár az ország leszakadó térségeinek, településeinek nagyobb hányadát is érintő szakmai feladatok koordinálására.

Felhasznált irodalom

A Jelenlét program munkatársai (2022): Kapcsoskönyv. A Jelenlét program építőkövei. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.

Fehér, A. – Marozsán, Cs. – Pattermann, K. szerk. (2011): Jelenlét-módszertanmesék a települési munkáról. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.

Kiss, D. (2011): Cigánytelep nyolctól négyig – Dávid naplója. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.

Papházi Tibor

A családi otthonteremtési kedvezmény (CSOK) igénybevétele a Felzárkózó Települések programban részt vevő településeken 2019 és 2021 között

Betekintő

A gyermekvállalásnak jelentős előfeltétele a lakhatási körülmények javítása. Ezt felismerve a magyar kormány 2015 óta egy többféle elemet magában foglaló, egyedülálló otthonteremtési programot valósít meg. A program legsikeresebb eleme és egyben legnagyobb volumenű tétele a családok otthonteremtési kedvezménye (CSOK), amelynek adatait jelen tanulmányban a 2019–2021-es évekre vizsgáljuk meg azokon a településeken, amelyek részt vesznek a Felzárkózó települések (FeTe) programban, vagy várhatóan bekerülnek ebbe. A program célja, hogy az ország leghátrányosabb helyzetű településeinek elmaradottságait csökkentse, lehetőség szerint bővítse ezeken a foglalkoztatást, növelje a lakosság megtartó képességét, amely összekapcsolódik a lakáshellyel is.

Bevezetés

A FeTe, azaz a „Felzárkózó Települések” programot a kormány a Máltai Szeretetszolgálattal közösen hívta életre, 2019-ben indult a programban résztvevő települések támogatására. Induláskor 30 település volt a programban, a tervek szerint ez tíz év alatt egészül ki 300 településre. A kiválasztott településeken magas a roma lakosság részaránya, de a programba kerülés döntő szempontja a társadalmi hátrányok halmozott jelenléte volt, amelynek egyik eleme a lakáshelyzet. A FeTe településeken igénybe vehető családi otthonteremtési kedvezmény (CSOK) adatait korábban Antal István és Török Péter elemezte a Magyar Államkincstár 2016–2018-as CSOK adatbázisa alapján (Antal, Török 2020). A tanulmányban azt vizsgáljuk meg településszinten, hogy a programban jelenleg benne lévő, immár 118, valamint a programba bevonásra tervezett további 182 településen milyen

a CSOK igénybevétele 2019 és 2021 között, mintegy kiegészítve a korábbi (Antal, Török 2020) tanulmányt. Ez a tanulmány csak az akkor programban lévő 30 településre vonatkozóan tekintette át a CSOK adatokat, és arra a következtetésre jutott, hogy a CSOK igénybevétele hozzájárul az igénybevevők lakó- és életkörülményeinek javításához. A KINCS munkatársai által készített más tanulmányok kimutatták, hogy a CSOK hozzájárult a lakáshelyzet javításához, megállapították, hogy a családvédelmi akcióterv intézkedései segítségével voltak a gyermekes családoknak (Papházi, Nyírádi, Pári 2021), a CSOK elősegíti a gyermekvállalást a támogatásban részesülőknél (Papházi 2022), a falusi CSOK pedig elősegítette a preferált településeken a népesség megtartását (Pári, Papházi, Uhljár 2022).

Módszertani kérdések

Áttekintésünk arra törekszik, hogy a CSOK adatokat bemutassa a FeTe településeken a statisztikai elemzés módszerével. A CSOK adatbázisok a Kopp Mária Intézetben (KINCS) rendszeres feldolgozás-

ra és közzétételre kerülnek, az eddigi elemzések a feldolgozás részletes módszertani bemutatására is kitérnek (Papházi 2022, Papházi, Nyírádi, Pári 2021). A CSOK adatokból készült idősoros adattár

mellett lehetőség van az adatok településszintű összegzésére is. Ez az aggregált CSOK adatbázis 3177 településhez (amelyben Budapest 23 kerülete is egy-egy településnek számít) kapcsolja a CSOK adatokat: a szerződések számát, típusát, a családok számát, a bennük meglévő és vállalt gyermekek számát, valamint a támogatás összegét, vissza nem térítendő és kamattámogatott hitelekkel együtt is. Ezek az adatok 2016 és 2021 közötti minden évre nézve megtalálhatók a 2021-es településszerkezet szerint. A továbbiakban az elemzés erre a településszintű adatbázisra támaszkodik.

A CSOK így létrejött településszintű adataira kapcsolható a KSH helységnévtár – helynévkönyv adataihoz, átvéve ebből a településazonosítót, a vármegye, régió és járáskódokat, a lakónépességet és a lakások számát, valamint a települések négyelemű jogálláskódját. Ez kiegészíthető továbbá a FeTe települések kódjával (ténylegesen a programban lévő és a programba való bekerülésre tervezett település), valamint azoknak a településeknek a beazonosítására alkalmas kódjával, amelyeken a falusi CSOK igénybevételi lehetősége

biztosított. Az ország nem minden települése olyan, amelyen valamely ingatlanra CSOK szerződést kötöttek. 2019-ben 1861, 2021-ben 2027 településen (budapesti kerületekkel) kötöttek új és/vagy, használt lakásra, és/vagy falusi CSOK-ra szerződést. Vannak olyan évek, amelyekben különböző okok miatt a MÁK adatállományok nem tartalmazznak minden adatot településre beazonosíthatóan, ezeket településhez nem köthető (nem beazonosítható) sorban tüntettük fel.

A FeTe programba 300 települést választottak ki, amelyek listája megtalálható az 1057/2021. (II. 19.) Korm. határozat 3. mellékletében. A lista Tiszakarád települést feltünteteti a ténylegesen és a tervezetten programba lépő települések között is, kihagyja viszont Tiszakanyár községet, amelyet csak a FeTe honlapja szerepeltet.¹ A FeTe települések mellett külön kategóriába soroltuk a rajtuk kívüli falusi CSOK településeit, valamint harmadikként azokat is, amelyek sem a FeTe, sem a falusi CSOK kategóriájába nem tartoznak, tehát az ötezer főnél nagyobb lakosságú városokat és községeket.

A FeTe települések kiemelt jellemzői

A FeTe települések között szinte kivétel nélkül községek fordulnak elő. A 118 programban lévő település közül mindössze egy városi jogállású volt

2019-ben és 2021-ben is (Nagyecsed), a programba való bevonásra tervezett 182 település mindegyike község.

1. táblázat: Települések száma településkategóriák és jogállás szerint (2022. január 1.)

Településkategória	Főváros	Megyei jogú város, megyeszékhely	Egyéb város	Község	Összesen
FeTe települések a)			1	299	300
Preferált települések b)			90	2294	2384
Nem preferált települések c)	23	23	231	216	493
Összesen	23	23	322	2809	3177

a) A Felzárkózó települések (FeTe) programban ténylegesen részt vevő (118), és a programba való bekerülésre tervezett (182) települések.

b) Falusi CSOK igénylése szempontjából preferált települések, a FeTe programban részt vevő preferált települések nélkül.

c) Sem a FeTe, sem a falusi CSOK által nem támogatott települések.

Megjegyzés: 2019-ben és 2021-ben egyaránt, a budapesti kerületek önálló településként való megjelenítésével.

Forrás: KSH helynévkönyvek és helységnévtár mellékletei.²

¹<https://fete.hu/a-300-felzarkozo-telepules-lakhatasi-beavatkozas-terve/>

²A lakónépességi és a lakásadatokat, valamint a településkódok adatait a helynévkönyvek mellékleteiként letölthető Excel táblázatok tartalmazzák.

Mint az 1. táblázatban látható, a két kedvezményezett típus között van átfedés. A FeTe programban résztvevő települések között mindössze négy olyan van, amelyik nem preferált település a falusi CSOK szempontjából (Alsószentmárton, Karancsság, Mezőladány, Nagyecsed), a bevonni tervezett települések között kettő ilyen található (Kálló és Köröm). A FeTe települések tehát hat kivétellel mind olyanok, amelyekben a falusi CSOK is igényelhető. A falusi CSOK-ra 2021-ben már 2678 településen lehetett folyamodni (Pári,

Papházi, Uhljár 2022), a FeTe települések tehát lényegében a falusi CSOK szempontjából preferált települések egy szűkebb halmaza (az említett hat helység kivételével). Magyarország népessége 2019-ről 2021-re csaknem 42 ezer fővel, 0,4%-kal csökkent. A FeTe településeken lakók a lakosság mintegy 3%-át jelentik. Ezekben a helyeken volt a legnagyobb arányú a népesség csökkenése, 1,6%, a másik két kategóriában a csökkenés jóval kisebb mértékű, 0,2 és 0,5%.

2. táblázat: Településkategóriák lakónépesség szerint tárgyév január 1-jén

Településkategória	Lakónépesség 2019		Lakónépesség 2021		2019=100
	fő	%	fő	%	%
FeTe települések a)	309732	3,2	304815	3,1	98,4
Preferált települések b)	2301515	23,6	2297350	23,6	99,8
Nem preferált települések c)	7161509	73,3	7128607	73,3	99,5
Összesen	9772756	100,0	9730772	100,0	99,6

a) A FeTe programban ténylegesen részt vevő, és a programba való bekerülésre tervezett települések.

b) Falusi CSOK igénylése szempontjából preferált települések, FeTe programban részt vevő preferált települések nélkül.

c) A FeTe és a falusi CSOK által nem támogatott települések.

Forrás: KSH helynévkönyvek és helységnévtár mellékletei.

Bár a lakónépesség száma mindegyik vizsgált településkategóriában csökken, a lakások száma pont

ellenkezőleg: ha kevéssel is, de mindegyikben emelkedik.

3. táblázat: Lakások száma a településeken településkategóriák szerint, tárgyév január 1-jén

Településkategória	Lakások 2019		Lakások 2021		2019=100
	db	%	db	%	%
FeTe települések a)	117381	2,6	117453	2,6	100,1
Preferált települések b)	1026346	23,0	1029456	22,9	100,3
Nem preferált települések c)	3311764	74,3	3354435	74,5	101,3
Összesen	4455491	100,0	4501344	100,0	101,0

a) A FeTe programban ténylegesen részt vevő, és a programba való bekerülésre tervezett települések.

b) Falusi CSOK igénylése szempontjából preferált települések, FeTe programban részt vevő preferált települések nélkül.

c) A FeTe és a falusi CSOK által nem támogatott települések.

Forrás: KSH helynévkönyvek és helységnévtár mellékletei.

A lakások számának emelkedése a FeTe településeken a legkisebb (0,1%), míg legnagyobb (1,3%-os) a településfejlesztési programokkal nem preferált városokban és nagyobb községekben, amelyek jobb helyzetét a lakások gyarapodása is mutatja. Az egy lakásra jutó lakosok száma min-

degyik településkategóriában kismértékben csökkent 2019-ről 2021-re, de a FeTe településeken jut a legtöbb lakos egy lakásra, 2021-ben 2,6 fő, míg a nem preferált településeken ugyanebben az évben 2,13 fő.

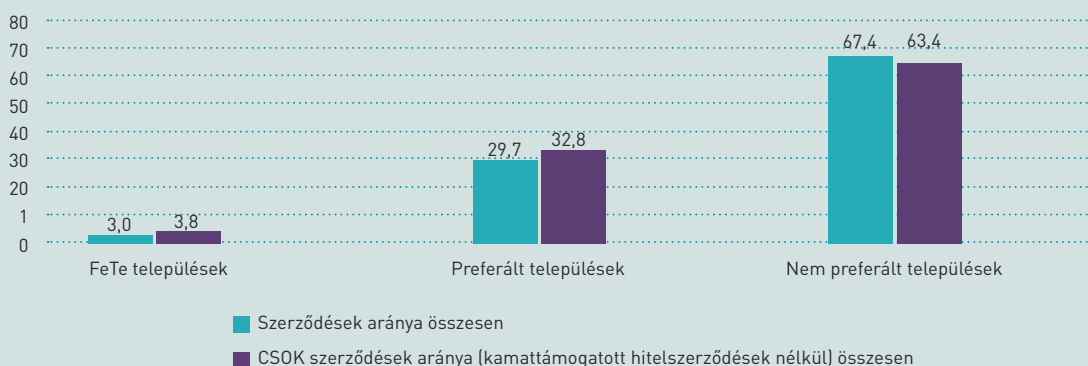
A CSOK szerződések a FeTe településeken

Az adatállományok a CSOK szerződések rögzített ismérveit gyűjtik, minden sor egy szerződés adatait tartalmazza. A szerződések kétfélek: vissza nem térítendő támogatások és kamattámogatott hitelek. A szoros értelemben vett CSOK szerződések azok, amelyek az új vagy a használt lakás, családi ház vásárlására, építésére, bővítésére igényelhető, vissza nem térítendő állami támogatásra irányuló szerződések valamilyen konstrukcióban. Ezeknek a vissza nem térítendő CSOK szerződéseknek a 3. típusa az ún. falusi CSOK, amely szintén több támogatásfajta igénybevételi lehetőségét jelenti, lényegében a meghatározott ötezer fő alatti településeken a meglévő lakás építésére, bővítésére, korszerűsítésére terjedhet ki, illetve ezeken a helyeken használt lakás vásárlása esetén úgyszintén bővítésre és korszerűsítésre nyílik ezáltal lehetőség. A szerződések 4. típusa a kamattámogatott hitelekre, tehát az államilag támogatott, fix kamatozású CSOK hitelre vonatkozó szerződéseket tartalmazza, amelyek önmagukban nem, csak valamilyen más CSOK szerződéshez kapcsolódóan vehetők fel, de ezek megkötése nem kötelező jellegű. A CSOK szerződések számos részletezett fajtáját tartalmazza a felhasznált adatbázis, amelyek az említett négy fő típusba vonhatók össze a támogatások tartalma szerint (új lakásra,

használt lakásra, falusi CSOK-ra irányulóan, valamint a kamattámogatások tekintetében). Ez a négy fő típus az időbeli összehasonlíthatóság lehetőségét is biztosítja.

A FeTe településeken megkötött CSOK szerződések aránya megfelel az itteni lakások arányának. Ha a megkötött szerződések összességét vesszük figyelembe, amelybe a kamattámogatási szerződések is benne vannak, akkor azt látjuk, hogy ezeken a településeken élt az össznépeség 3,1%-a 2021-ben, és az itt megkötött lakásszerzésre irányuló szerződések is kb. ezt az arányt mutatják az országon belül. Ha csak a vissza nem térítendő CSOK támogatási szerződéseket vesszük figyelembe a kamattámogatott hitelszerződések nélkül, akkor azt láthatjuk, hogy ebben a körben már a FeTe települések felülreprezentáltak és az ötezer főnél nagyobb települések azok, ahol lakossági arányuknál kisebb mértékben kötnek CSOK szerződéseket. CSOK szerződést főként a FeTe programon kívüli, falusi CSOK szempontjából preferált településeken kötnek: ezeken a településeken az összlakosság kevesebb, mint negyede élt 2021-ben, viszont a CSOK szerződések közel harmadát kötötték meg az ebben a településkategóriánkban lévő ingatlanokra.

1. ábra: Szerződések aránya a 2019–2021 között összesen megkötött szerződéseken belül településkategóriák szerint, %

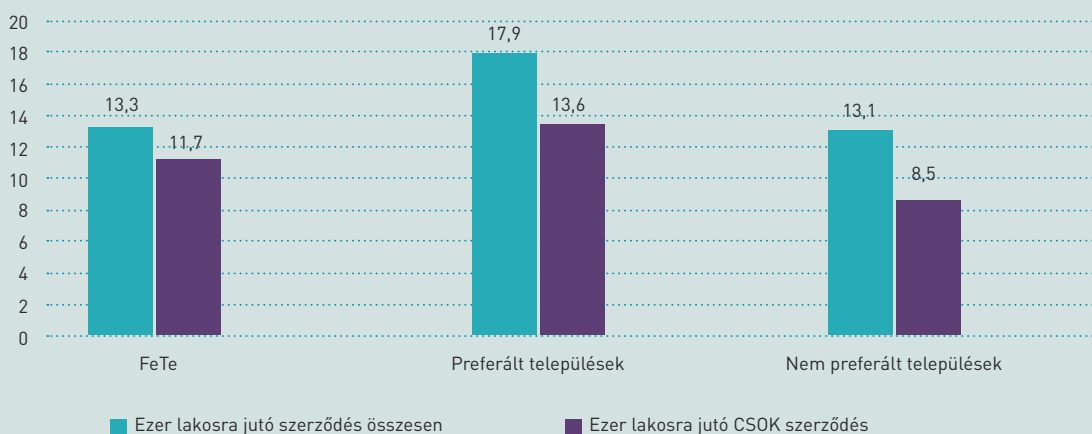

Forrás: MÁK. Megjegyzés: a településkategóriák pontosítását lásd a táblázatok lábjegyzeteiben.

A FeTe és a falusi CSOK programokkal nem érintett, ötezer főnél nagyobb települések lakossága tehát relatíve kisebb mértékben érintett a CSOK körében, ami az ezer lakosra jutó szerződések számában is megmutatkozik. Országosan 9,8 szer-

ződést kötöttek 2019-től 2021-ig, ezer lakosra vetítve, de ezeken ugyanez a szám a nem preferált településeken csak 8,5, a FeTe településeken 11,7, a falusi CSOK további településein pedig 13,6 (2. ábra).

2. ábra: Ezer lakosra jutó szerződések településkategóriák szerint, 2019-2021, db

Kamattámogatott hitelszerződések nélkül. Megjegyzés: a lakosságszámra vetítés csak közelítő jellegű, mivel a CSOK szerződéseket legtöbbször párcapcsolatban élők kötik. A számítás során a 2019-2021 között megkötött összes szerződést viszonyítottuk a 2019-2021 január 1-i lakónépesség átlagához. A településkategóriák pontosítását lásd a táblázatok lábjegyzeteiben. Forrás: MÁK.

A nem preferált, a FeTe és a falusi CSOK által nem érintett településeken a kamattámogatott hitelszerződések megkötése nagyobb mértékű, mint a másik két településkategóriában. Látható a szerződések arányaiból, hogy a FeTe településeken a legkisebb a kamattámogatott hitelszerződések aránya, és az új lakásra irányuló szerződések ará-

nya is. Viszont a falusi CSOK-ra irányuló szerződéskötések a legmagasabbak, amiből egyben arra is következtethetünk, hogy vélhetően a falusi CSOK jelenti a legnagyobb lehetőséget ezeken a településeken élő családok számára a lakáshelyzetük javítására.

4. táblázat: CSOK szerződések típusonként és településkategóriák szerint, 2019–2021

Településkategória	Új lakásra	Használt lakásra	Falusi CSOK-ra	Kamat-támogatott hitelre	Összesen
	irányuló szerződések				
száma					
FeTe települések a)	21	1190	2382	498	4091
Preferált települések b)	2023	6523	22819	9737	41102
Nem preferált települések c)	19459	40995	94	32849	93397
Összesen	21503	48708	25295	43084	138590
aránya					
FeTe települések a)	0,5	29,1	58,2	12,2	100,0
Preferált települések b)	4,9	15,9	55,5	23,7	100,0
Nem preferált települések c)	20,8	43,9	0,1	35,2	100,0
Összesen	15,5	35,1	18,3	31,1	100,0

a) A FeTe programban ténylegesen részt vevő, és a programba való bekerülésre tervezett települések.

b) Falusi CSOK igénylése szempontjából preferált települések, FeTe programban részt vevő preferált települések nélkül.

c) A FeTe és a falusi CSOK által nem támogatott települések.

Forrás: MÁK.

Családok és gyermekek a CSOK szerződésekben

Az elemzéshez használt adatbázislehetőséget ad a CSOK szerződésekben szereplő családok és gyermekek számának áttekintésére az egyes kialakított településkategóriák szerint. Nem tartalmazza viszont a településeken élő családok és gyermekek számát, ezért ezekhez a MÁK adatok nem viszonyíthatók, nem tudjuk azt megmondani, hogy egy adott településen a családok hány százaléka vette igénybe a CSOK-ot. A CSOK adat-

állományok jellemzője, hogy családazonosítót nem tartalmaznak, ezért nem lehet megállapítani, hogy a két szerződést kötött családok közül melyik két szerződés tartozik ugyanahhoz a családhoz. Viszont egy család csak egy vissza nem térítendő támogatást kaphatott, ezért a családok száma megegyezik a CSOK szerződések számával, a kamattámogatási szerződést nem is feltétlenül kötötték meg a családok.

5. táblázat: Családok, meglévő és vállalt gyermekek a településeken, 2019–2021

Településkategória	Családok	Meglévő gyermekek	Vállalt gyermekek
	száma		
FeTe települések a)	3593	8247	2011
Preferált települések b)	31365	64021	14951
Nem preferált települések c)	60548	92877	34514
Összesen	95506	165145	51476

a) A FeTe programban ténylegesen részt vevő, és a programba való bekerülésre tervezett települések.

b) Falusi CSOK igénylése szempontjából preferált települések, FeTe programban részt vevő preferált települések nélkül.

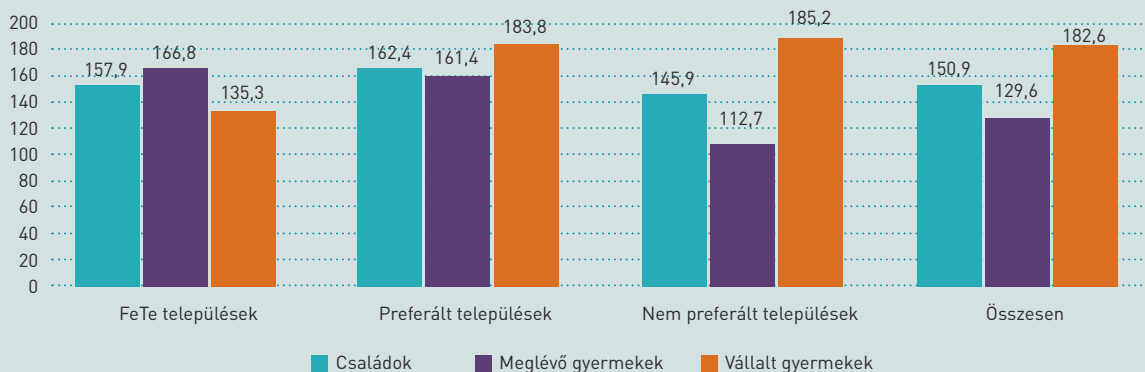
c) A FeTe és a falusi CSOK által nem támogatott települések.

Forrás: MÁK

2019-ről 2021-re évente a CSOK körében egy jelentős bővülés ment végbe, több család vette igénybe ezt a támogatásfajtát, az igénylő családokban több volt a gyermek, és nagyobb volt a vállalt gyermekek száma is. Településkategóriáink szerint az látható, hogy a vissza nem térítendő támogatási szerződést kötött családok száma leginkább a falusi CSOK FeTe programon kívüli településeinken növekedett a legnagyobb mértékben ebben az időszakban (62,4 %-kal). A FeTe településeken

a meglévő gyermekek száma nőtt legkiemelkedőbben, a településfejlesztési programok által nem preferált településeken pedig a vállalt gyermekek száma. Ez utóbbiból arra következtethetünk, hogy az új és a használt lakások megszerzésével összefüggésben, amelyekre vonatkozó CSOK szerződések megkötése ezeken a nagyobb településeken arányaiban a legmagasabb, inkább előtérbe kerül a gyermekvállalás gondolata.

3. ábra: Családok, meglévő és vállalt gyermekek számának növekedési aránya a településeken, 2019-ről 2021-re, %

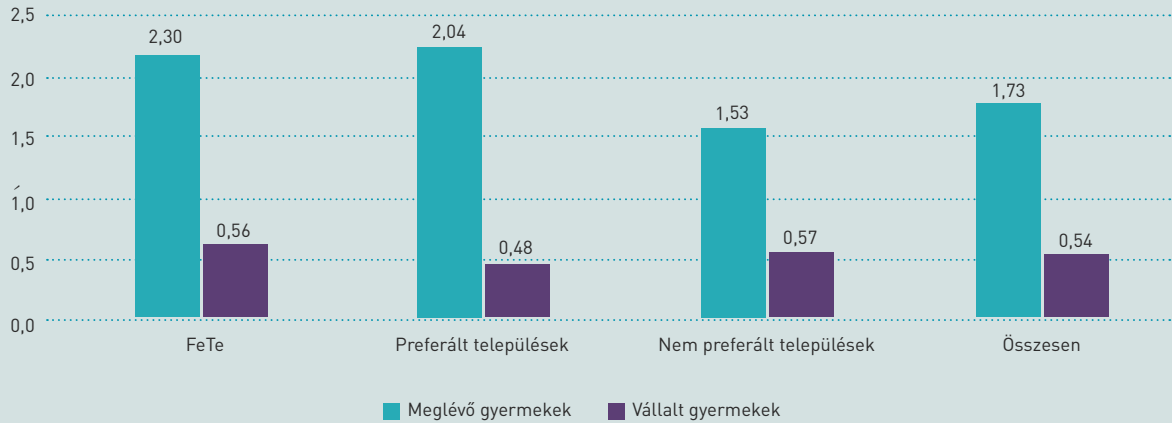

Megjegyzés: a településkategóriák pontosítását lásd a táblázatok lábjegyzeteiben. Forrás: MÁK.

A CSOK szerződéseiben a meglévő gyermekek számának erőteljesebb növekedése a FeTe településeken utalhat arra is, hogy 2021-ben a nagycsaládosok arányaiban többen kötöttek

CSOK szerződést, mint 2019-ben. Az egy családra jutó gyermekek számának alakulása településkategóriánként is ezt támasztja alá.

4. ábra: Egy családra jutó meglévő és vállalt gyermekek száma, 2019–2021, fő

Megjegyzés: a településkategóriák pontosítását lásd a táblázatok lábjegyzeteiben. Forrás: MÁK.

Az egy családra jutó gyermekszám a 2019 és 2021 közötti időszakban a FeTe településeken volt a legmagasabb. Az így számolt átlagos gyermekszám a FeTe településeken 2,3, míg a nem preferált helységeiben, ami többségében a városokat jelenti, a CSOK szerződéseket átlag 1,53-as meglévő gyermekszám mellett kötötték. Figyelemmel a meglévő gyermekszám növekedési arányára is, azt feltételezhetjük, hogy azok a családok is egyre inkább be tudtak kapcsolódni a vissza nem térítendő támogatást jelentő CSOK szerződések megkötésének lehetőségébe, amelyek már neveltek

gyermeket. A FeTe településeken magasabb a roma lakosság részaránya, mint a nem FeTe településeken, ezért a magasabb átlagos gyermekszám alapján arra is következtethetnénk, hogy a szerződések megkötésének lehetőségével a roma lakosság egy része is élni tudott, bár a nemzetiségi adatok hiánya miatt ezt nem jelenthetjük ki egyértelműen. Az országos átlagtól való eltérés azonban mindhárom településkategóriában kicsi a vállalt gyermekek tekintetében, de a nem preferált településeken való nagyobb átlagosan vállalt gyermekszám ezekből az adatokból is megmutatkozik.

A CSOK támogatások nagysága

A MÁK adatok szerint a CSOK támogatási összegek 2019-ről 2021-re 30%-kal nőttek. Csak a tényleges CSOK összegekkel, vagyis a vissza nem térítendő támogatások ráfordításaival számoltunk,

a kamattámogatott hiteleket nem vettük figyelembe, ezeket a FeTe településeken kevésbé is vették igénybe

6. táblázat: CSOK támogatások összegei településkategóriák szerint, Mrd Ft

Településkategória	CSOK támogatásokra kifizetett összeg			
	2019	2020	2021	összesen
FeTe települések	2,956	6,817	7,846	17,619
Preferált települések	28,677	61,105	55,959	145,742
Nem preferált települések	62,901	49,130	59,151	171,183

Településkategória	CSOK támogatásokra kifizetett összeg			
	2019	2020	2021	összesen
Nem beazonosítható települések	0,012	0,002	0,000	0,015
Összesen	94,547	117,955	122,957	334,559

a) A FeTe programban ténylegesen részt vevő, és a programba való bekerülésre tervezett települések.

b) Falusi CSOK igénylése szempontjából preferált települések, FeTe programban részt vevő preferált települések nélkül.

c) A FeTe és a falusi CSOK által nem támogatott települések.

Megjegyzés: kamattámogatott hitelek összegei nélkül. Az összegzésekben a kerekítések miatt eltérés adódhat a matematikailag számított értékektől. Forrás: MÁK.

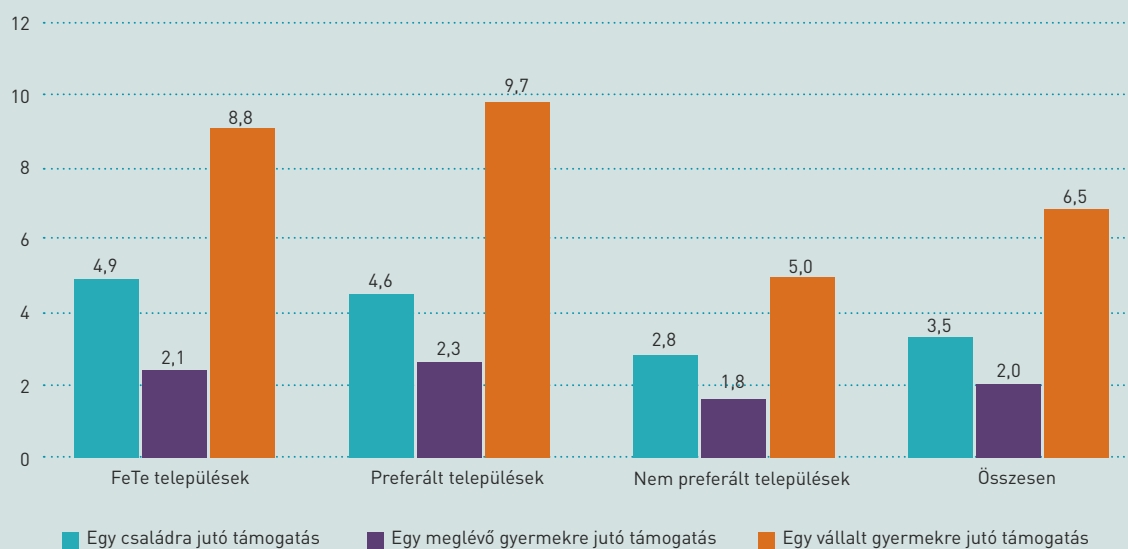
A FeTe településeken a legkisebb a CSOK támogatásokra kifizetett összeg, melyet az is okozhat, hogy itt a legalacsonyabb a szerződések száma. Ezekben a településeken azonban a CSOK szerződések jelentős szerepet töltenek be, hiszen itt a legnagyobb a növekedés mértéke, 2019 és 2021 között közel 3 Mrd Ft-ról 7,8 Mrd Ft-ra emelkedett, ami 2,7-szeres bővülés. A nem preferált településeken a CSOK támogatások összegei viszont 62,9 Mrd Ft-ról 59,1 Mrd Ft-ra csökkentek, ez 6 %-os visszaesést jelent a 2019-es bázisához képest.

A FeTe és a rajtuk kívüli falusi CSOK-ban részvételű családok támogatottságát számított mutatók is kifejezhetővé teszik. 2019-2021 között a vissza

nem térítendő CSOK támogatások egy szerződésre jutó összege a FeTe településeken volt a legmagasabb a viszonylag kevés szerződéskötés ellenére, átlagosan 4,9 millió Ft, a falusi CSOK-kal preferált többi településen 4,6 millió Ft és a nem preferált, többnyire városi településeken 2,8 millió Ft volt.

A CSOK kedvezményezett csoportjai szerinti támogatási összegmutatók alakulásából az látható, hogy a FeTe településeken az egy családra jutó támogatási összegek a legmagasabbak, a nem preferált településeken pedig az egy családra, az egy meglévő és az egy vállalt gyermekre jutó támogatási összegek egyaránt a legalacsonyabbak a vizsgált időszakban.

5. ábra: Egy családra, egy meglévő és egy vállalt gyermekre jutó CSOK támogatási összegek, 2019–2021, millió Ft

Megjegyzés: csak a vissza nem térítendő támogatások összegei, a településekhez nem köthető értékek nélkül. A településkategóriák pontosítását lásd a táblázatok lábjegyzeteiben. Forrás: MÁK.

A kedvezményezett csoportok támogatásmutatóiból az is látható, hogy a CSOK a vállalt gyermekeket támogatja a legnagyobb mértékben, a meg-

lévő gyermekek támogatása ennél jóval kisebb arányú mindhárom települési kategóriában.

Összegzés

Rövid áttekintésünkben azt vizsgáltuk, hogy a FeTe programhoz tartozó településeken mi állapítható meg a CSOK támogatások igénybevételéről a 2019–2022-es években. A FeTe települések az általunk vizsgált településszintű adatok szerint is hátrányosabb helyzetben vannak, itt a népességfogyás mértéke magasabb, kevesebb lakás épül, mint a többi településen. A teljes lakásállomány 2,6%-a található ezeken a településeken, viszont a CSOK szerződések 3,8%-át kötik meg az itteni lakásokra. Kisebb viszont ezeken a településeken az új lakásokra vonatkozó szerződések és a kamattámogatott hitelek igénybevételi aránya (4. táblázat). A FeTe településeken a falusi CSOK az, amelynek körében leginkább sor kerül szerződéskötésre, tehát ezeken a településeken a falusi CSOK által biztosított támogatás segítette a leginkább az otthonszerzési lehetőségeket.

A FeTe programban érintett településeken nőtt a legnagyobb mértékben a meglévő gyermekek

száma 2019 és 2021 között a CSOK szerződésekben, és a szerződő családokban a meglévő gyermekek átlagos száma is ezeken a településeken a legmagasabb. A vállalt gyermekek száma viszont az ötezer főnél nagyobb lakosságú, FeTe és falusi CSOK által nem érintett településeken a legmagasabb, ahol az új lakásokra vonatkozó legtöbb szerződést kötik, amelyeknek a legmagasabb az anyagi ráfordítás igénye, ami összekapcsolódhat a több vállalt gyermekkel és a kamattámogatott hitel felvételével.

A FeTe települések száma kicsi, ennél fogva a szerződések és a támogatási összegek nagysága is ezeken a helyeken a legkisebb, viszont az egy szerződésre jutó összegek mégis itt a legmagasabbak. Ugyanez állapítható meg az egy családra jutó átlagos összegekről is. Bár a FeTe települések a leghátrányosabb helyzetű térségek, a családi otthonteremtési kedvezmény ezt a helyzetet kimutathatóan kompenzálni törekszik.

Felhasznált irodalom

Antal István – Török Péter (2020): A CSOK igénybevétele a „Felzárkózó települések” program által érintett helységekből. Kapocs 1. 120–132.

Bocz János – Antal István (2020): A termékenység változása országosan és a felzárkózó településeken 2010 és 2019 között. Kapocs 3-4, 61–70.

Bóday Pál (felelős szerk.) (2019): Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2019. január 1. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2019. https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2019.pdf; https://www.ksh.hu/apps/shop.kereses?p_lang=HU&p_szo=helys%20E9g

Papházi Tibor (2022): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK) – hat év eredményei a számok tükrében. Kapocs 3-4, megj. alatt.

Papházi Tibor, Fail Ágnes, Horváth-Varga Anikó (2021): A Családi Otthonteremtési Kedvezmény 2020. évi eredményei. KINCS Gyorsjelentés, https://www.koppmariainteze.hu/docs/CSOK_2020_gyorsjelentés_2021_03_05.pdf

Papházi Tibor - Nyírády Adrienn - Pári András (2021): Magyarország történetének legnagyobb otthonteremtési programja a koronavírus-járvány alatt is bővült. KAPOCS 1–2. szám, 77–87.

Pári, A., Papházi, T. & Uhljár, P. (2023): A falusi CSOK hatása a települések népességére. Modern Geográfia, 18(3), online first. <https://doi.org/10.15170/MG.2023.18.03.03>

Az idősgondozás megítélése a többgenerációs roma családokban

„Úgy gondolom, hogy egy gyerek mindig tartozik a szülőnek.”

Betekintő

Vizsgálatunk olyan többgenerációs családok középső, úgynevezett „szendvicsgenerációs” tagjainak körében zajlott, akik jelenleg idős szüleik gondozásában érintettek, de néhány évtizeden belül idősként maguk is gondozásra szorulóvá válhatnak. A kutatásba bevont többgenerációs családok életében az idősek szerepe nagyon fontos, hiszen fizikai állapotuk függvényében aktív részesei akár a háztartás körüli munkák, akár a gyermekek (unokák) ellátásának. Ezen felül nyugdíjukkal, egyéb bevételeikkel is hozzájárulnak a többségében igen alacsony családi jövedelemhez. A megkérdezettek idősgondozással kapcsolatos gondolkodása kettős. Míg magukkal szemben kötelező érvényűnek érzik az idős családtag ellátását, és velük kapcsolatban a szükségszerű egészségügyi ellátáson túl más feladatot nem bíznanak szolgáltatóra, addig magukat inkább képzelnék el akár egy idősök otthonában, minthogy a család számára terhet jelentsenek. Ezek mellett bíznak abban, hogy gyermekeik nem teherként tekintenek majd rájuk, és jövőbeli családjukkal együtt támogatják őket öregségükben.

Bevezetés

A magyarországi romák korfája eltér a nem roma lakosságtól, a fiatal korcsoportban a legmagasabb a létszám, az idősek száma viszont alacsony. A roma népességre a fiatal korösszetétel, magas termékenység és a viszonylag magas halandóság jellemző. Körükben a várható élettartam átlagosan tíz évvel rövidebb, mint a többségi népességé, így az idősebb korosztály aránya is lényegesen kisebb, mint a többségi társadalomban (Babusik, 2007). A hazai roma népesség létszáma, illetve népesség belüli aránya azonban az elmúlt évtizedekben folyamatosan és jelentősen emelkedett. A csoportra jellemző korfa átalakul, egyre inkább hasonlónak válik a teljes magyarországi népességéhez (Hablicsek – Hablicsekné, 2019). Előreszámítások szerint a roma népesség korösszetételét a gyorsuló előregedés jellemzi, az idősek aránya egyre jobban nő (Hablicsekné, 2020). Az idős roma személyek ellátásával, gondozásával kapcsolatos kérdéskör vizsgálata szükségszerű lehet nem csupán a fen-

tebb említett tendenciák tükrében, hanem annak figyelembevétele alapján is, hogy hazánkban az idősek gondozását célzó intézmények, szolgáltatások nehezen elérhetőek és az alacsony jövedelemmel rendelkezők számára nehezen, vagy egyáltalán nem megfizethetőek. Eddig a roma idősekre irányuló, az egészségi állapotukkal kapcsolatos tudományos munkákkal találkoztunk (Ádány-Sándor 2019, Baráth 2008.), azonban a tudományos közösség nem koncentrált a téma mélyebb vizsgálatára napjainkig. Ugyan a többgenerációs roma családok idősgondozásra, az idősek ellátásával kapcsolatos gondolkodásmódjának feltérképezésére irányuló vizsgálatunk újszerű, jellegéből adódóan leginkább arra alkalmas, hogy felhívja a figyelmet a roma népességet érintő lehetséges demográfiai változásokra, illetve arra a jelenségre, amely hatással lehet az idősgondozás családon belüli vagy intézményes megoldási módozataira.

Szakirodalmi áttekintés

A roma népességben – elsősorban a magas gyermekszám és a fiatal korösszetétel hatására – az

ütemes növekedés jellemző, ennek megfelelően a születésszámok a népességhez viszonyítva szin-

tén magasak. Becslések szerint 1996–2000 között 68 ezer gyermek született, ami éves átlagban 13–14 ezer főnek, 3,2%-os aránynak felel meg. Magyarország összlakosságára vonatkozóan a születési arány ebben az időszakban 1% alatt volt. A halálozások száma alacsony, hiszen az idősebb (40 év feletti) népesség, amelyben az elhalálozások zöme bekövetkezik, a roma lakosságban ma még viszonylag kis létszámú (Hablicsek–Hablicsekné–Lángi, 2019). A fentebb idézett tanulmány szerzői szerint a roma népesség korösszetételének változása szembetűnő. 2016-ban még a fiatal korcsoportokban a legmagasabb a létszám, az idősek száma alacsony, azonban a korfa alakja fokozatosan megváltozik, 2061-re már kevesebb fiatal, sok középkorú, és a 2016-oshoz képest lényegesen több időskorú lesz. A cigányság korfája egyre inkább hasonló lesz a teljes magyarországi népesség korfájához. Kutatások szerint 2061-ig a roma népességen belül a születésszám tovább csökken, és a termékenységi arányszám 2 alá esik. Feltételezhetően a halálozás is tovább mérséklődik, a várható élettartam pedig emelkedik. Nagy valószínűséggel a roma népesség növekedése a következő évtizedekben termékenységük további csökkenésével lelassul, a halálozás mérséklődésével és a várható élettartam emelkedésével az idősek aránya pedig egyre jobban nő. A szerzők egy 2020-ban ugyanebben a témában végzett további kutatásukban arról számoltak be, hogy előreszámításaik szerint a hazai roma népesség demográfiai öregedése felgyorsul a következő évtizedekben. Csökkenni fog a fiatalok és a fiatal munkavállaló korúak aránya, és növekszik az idősebb munkavállaló korban lévők és az időskorúak súlyaránya a korösszetételben, ennek köszönhetően az időskori függőség emelkedik (Hablicsek–Hablicsekné–Lángi, 2020). Az idősek ellátása, ezen belül az alapszolgáltatások (étkeztetés, házi segítségnyújtás) biztosítása számukra ugyan minden települési önkormányzat számára kötelező, hazánkban az erre irányuló kapacitások az egyes települések között számottevő egyenlőt-

lenségeket mutatnak (Gyarmati, 2019).

A településnagyságnak meghatározó szerepe van a települési egyenlőtlenségek kialakulásában, de a települések korösszetétele is jelentősen befolyásolja a szociális ellátások iránti igényt. Minél idősebbek a településen élők, annál valószínűbb a szociálisan rászoruló magasabb száma is. A demográfiai öregedés Budapest mellett intenzíven érinti a kisebb falvak többségét is (Bácskay, 2017). Szélesebb perspektívából tekintve az előregedés problémájára elmondható, hogy a világ korösszetételéhez képest, ahol a lakosság 8%-a 65 év feletti, az Európai Unió öregedési mutatói kiugróan magasak: az ebbe a korosztályba tartozók aránya az unió egészében eléri vagy meghaladja a lakosság 19%-át (World Bank 2015). Az idős populáción belüli jelentős változás, hogy a „legidősebb idősök” (a 80 év felettiek) száma kétszer olyan gyorsan növekszik, mint a náluk fiatalabbaké (OECD 2015). Körükben egyszerre jelentkezik kockázatként a hirtelen egészségromlás, valamint az ezt követő tartós gondozási szükséglet, ami az ismert öt idősügyi kockázatot (fizikai és szellemi hanyatlás; családtagoktól, segítőtől való fizikai és szellemi függőségi viszony kialakulása; időskori depresszió; elesettség; betegség) eredményezi és kiegészül egy hatodikkal, a magányosság érzésének megjelenésével. A családszerkezet átalakulása a hagyományos informális gondozókapacitás nagymértékű csökkenését eredményezte, előrevetítve a családi pilléren alapuló gondoskodó feladatok ellátásának súlyosbodó problémáit (Rubovszky, 2017). Az időskorban megromló egészségi állapotuk miatt az idősek nagyobb támaszra szorúlnak, ezek ellenére azonban az is megfigyelhető, hogy sok esetben még ők maguk nyújtanak támaszt gyermekeiknek és unokáiknak. 2016-ban az 55–79 év közötti korosztály háromnegyedének volt unokája. A nagyszülők több mint kétharmada – a nők és a férfiak közel azonos arányban – részt vett az unokák ellátásában, felügyeletében (Monostori–Gresits, 2018).

A kutatás háttere, célja, módszere

Ahogy Rubovszky tanulmányában kifejti, Magyarországon sem reagált még az állam kielégítő mértékben a fentebb részben már vázolt család szerkezeti változásokra. Ennek számos oka lehet, köztük az, hogy nem volt még önálló kutatás a

gondozó családtag szociológiai, demográfiai jellemzőinek feltárására. Felmérés hiányában csak feltételezéseink lehetnek arra vonatkozóan, hogy a hazai gondozók helyzete mennyiben hasonlít vagy tér el az Európai Unió többi tagállamában

élőkéhez képest. Ezen felül, az idősgondozást vizsgáló szakirodalom túlnyomórészt a gondozottakra koncentrált és jóval kisebb figyelem fordul a gondozást végzőkre. Demográfiai és családszerkezeti változások, ha mértékükben és időbeliségükben el is térnek a magyarországi nem roma népességtől, a romák között is tetten érhetőek. Becsült előrejelzések szerint a hazai roma népesség demográfiai növekedése mellett annak elöregedésére is számíthatunk, növekedni fog a cigányok időskorú függősége, megnő az időskori ellátásra szoruló roma lakosság aránya (Hablicsek és mtsi, 2019). Kutatásunk célja, hogy a korösszetétel és a családok, családtagok együttélési módozatainak változásaiból következő esetleges problémákat részben feltérképezze a szolgáltatói oldalról, valamint meg-

ismerje, hogy a szendvicsgeneráció tagjainak nézőpontjából az idősgondozás milyen kihívásokat hordoz, amelyek a későbbiekben akár a nagyobb roma közösségek szintjén is megjelenhetnek. Ennek érdekében ötven 65 év feletti roma személlyel vettünk fel kérdőívet, és félig strukturált interjút készítettünk 5 idősgondozó intézmény szakemberével, valamint 6 többgenerációs családban élő, szendvicsgenerációhoz tartozó személlyel. A kutatásba bevontakat hólabda módszerrel találtuk meg. Jelen tanulmány, a szendvicsgenerációs kutatásrész során készült interjúk alapján az idősgondozásban felmerülő esetleges problémák, összefüggések megértéséhez kíván segítséget nyújtani, és azokat dolgozza fel.

Kutatás eredményei

A szendvicsgeneráció¹ tagjai több szempontból is érintettek az idősgondozás témájában, hiszen jelenleg idős szüleik támogatásának feladatával kell szembenéznük, miközben többségében középkorúak (45-59 év közöttiek, WHO), akár néhány év múlva ők maguk is saját gyermekeik, hozzátartozók segítségére szorulhatnak. Annak érdekében, hogy az idősgondozással kapcsolatos tapasztalataikról, gyakorlatukról, az örökölt mintáikról képet kaphassunk és ezek esetleges családi-társadalmi helyzetből adódó hátterére is ráláthassunk, a bevontakat első körben gyerekkorukról, akkori életkörülményeiről és helyzetükről kérdeztük. Majd jelenlegi életük alakulásáról beszélgettünk velük, arról, hogy többgenerációs családként hogyan élnek, hogyan osztják meg a család körüli feladatokat, munkákat stb. Ezután kifejezetten a velük élő idős szülők, nagyszülők ellátásával kapcsolatban kérdeztük őket, szeretttük volna tudni, igényelnek-e szüleik segítséget, ha igen, milyen típusút, és milyen mértékben. Megkérdeztük, hogy milyen elképzeléseik vannak az idősek ellátásáról, mi az, amit igénybe vennének. Majd arról igyekeztünk információt kapni, hogy saját idős korukkal kapcsolatban milyen elvárásaik, esetleges vágyaik vannak, és ebben milyen szerepe van gyermekeiknek. Az interjúkba bevont hat személyből, akik közül négy nő és két férfi volt, ötven már gyermekkoruk-

ban is többgenerációs családban éltek, bár felük nem egy lakrészben, de egy házban élt szüleivel, nagyszüleivel, és esetleg valamelyik szülő testvérével is. Emellett viszont ugyanazon a településen, illetve több esetben ugyanabban az utcában vagy telepen több családtagjuk is élt még, így a szélesebb család tagjaival is napi szinten találkoztak. A gyermekkori lakáshelyzetről nem minden esetben kaptunk információt, ahol ez megjelenik, az látszik, hogy cigánytelepen, és/vagy szegényes, csak árammal rendelkező, komfort nélküli házban éltek. Ötven gyermekként nagycsaládban éltek, hárman vagy négyen voltak testvérek, és csak egyetlen megkérdezettnek volt testvére. Az esetek felében interjúalanyaink önálló családalapításukig ebben a többgenerációs családban maradtak, de három esetben, mivel a szülőknek sikerült építkezés vagy házvásárlás útján önálló ingatlanhoz jutniuk, jellemzően kamaszkoruk környékére – elszakadva a többgenerációs modelltől –, már külön éltek szüleikkel és testvéreikkel, ekkor már jelentősen jobb környezetben. Az elköltözés ellen sok esetben az anyagi nehézségeken túl az idősekről való gondoskodni akarás hatott.

„... ahogy a mamámék ugye betegek lettek, öregedtek is, és így anya volt, aki úgy döntött, hogy mellettük marad.”

¹Szendvicsgenerációnak tekintettük azokat a szülőket, akik egyidejűleg gondoskodnak saját gyermekeikről és idősödő szüleikről is.

A megkérdezettek emlékei szerint gyermekkori szűkebb-tágabb családi kapcsolataik jók voltak, a családtagok sok időt töltöttek együtt, a feladatokat megosztották egymással. Érdekeség, hogy három generáció együttélése mellett is igyekeztek a nagyszülőktől való anyagi függetlenséget kialakítani, megtartani, ennek részeként egy eset kivételével egymástól külön konyhát tartottak fenn a gyermekeikkel élő szülők a nagyszülőktől.

A gyermekek (vagyis a jelenlegi interjúalanyaink) felügyeletébe, gondozásába a nagyszülők, más együtt élő személyek is besegítettek, bár a hat esetből csak kettőben dolgozott mindkét szülő, három családban csak az apának, egy családban pedig csak az anyának volt munkahelye. Azokban a családokban, ahol az anyák otthon maradtak, mind a gyermekek ellátása, mind az idősebbek ellátása főleg az ő feladatuk volt. Arra a kérdésünkre, hogy interjúalanyaink iskolai feladataikhoz kaptak-e segítséget otthonról, minden esetben nemleges volt a válasz. Egy családnál jelenik meg, hogy egy felajánlásnak köszönhetően a gyermekek ingyenes korrepetálást kaptak. A szülők alacsony iskolai végzettségük miatt ebben nem tudtak segíteni gyermekeiknek.

„Anyám, azt hiszem, az első osztályt elkezdte, de nem végezte el azt sem. Ugye viszont megtanult olvasni. Ő tudott olvasni.”

Interjúalanyaink többsége csupán általános iskolai végzettséggel rendelkezik, egy fő szerzett szakmát. Interjúalanyaink felnőttkoráról elmondható, hogy mindannyian éltek már párkapcsolatban, házasságban, a hatból egy fő elvált. Két fő eleve származási családjával maradt, és házastársa költözött hozzá és a vele együtt élő szülőkhöz, testvérekhez, ketten elköltöztek házasságkötésükkor, de visszaköltöztek, közülük egy fő (nő) válása miatt, anyagi okokból. Két fő pedig férjéhez és annak családjához költözött, tehát nem saját vérszerinti családjával él együtt. Minannyian rendelkeznek gyermekkel. Egy főnek 1 gyermeke van, négyüknek 2, és egy interjúalany pedig 5 gyermekkel rendelkezik.

A vizsgált többgenerációs családokban nem jellemző, hogy mindkét nagyszülő él még, négy esetben a nagymama/anyós képviseli az első generációt, egy esetben a nagyapa, egy családban jelen van mind a nagymama, mind a nagyapa. Az együttélés

okai között felmerülnek az anyagi okok is, de az elbeszélésekből leginkább a szülők féltése, a család iránt érzett mély kötődés jelenik meg. Ezen felül pedig természetesen előkerül a praktikum, vagyis annak fontossága, hogy a feladatok, költségek és egyéb terhek megoszlanak, és hogy a szülők/nagyszülők jelenlétükkel jelentős segítséget nyújtanak a fiatalabbak számára.

„... abszolút nem gondoltam arra, hogy én a családi házból elköltözzek. Mivel nagy volt a ház, 220 nm², egy padlásteres házról beszélünk, ahol a padlástérben mi laktunk családként. Igazából nem gondolkodtunk azon... tehát eszem ágába se volt, hogy elköltözzek a szüleimtől. Tehát nekünk ez ugye megszokott volt, ami jó, hogy mi így lakunk.”

„25 éves voltam, amikor megszületett a fiam, és akkoriban a párom csak 21 volt, és első gyereként kellett a segítség. És az édesanyámtól mindent megkapott, segítséget a gyerek felé. Igazából mindenben segítettek. És én így láttam jónak, hogy a szülőkkel lakunk. Mindent együtt csinálunk, igazából az egymáshoz való ragaszkodás miatt nem költöztem el... Azért is maradt fenn a mai napig ez az együttélés, mert tudunk egymással élni.”

„... jobb szeretem magam mellett tudni, meg figyelni, hogy hogy mennek, hogyan alakulnak a dolgai. Persze ő is segít nekünk nagyon sok mindenben.”

„... tudatos döntése volt a férjemnek, meg ő szerette volna, ha anyukája közelebb él hozzá, mivel a férje meghalt és nem akarta, hogy egyedül legyen.”

Két esetben interjúalanyaink szülei eleve abban bízva építettek nagy házat, hogy valamelyik gyermekük velük marad, és ott alapít családot. Ez a gondolkodás megjelenik interjúalanyainknál is, az eleve többgenerációs modellben felnövő, jelenleg is abban élő személyek, családok bízhatnak abban, hogy ez az együttélési forma folytatható. Ennek nyilvánvalóan nagy szerepe van a pozitívabb, biztonságosabb jövőkép kialakításában. A többgenerációs együttélés nagy érzelmi – és sokszor anyagi – biztonságot ad.

Azonban az idősgondozással, az idős hozzátartozó ellátásával kapcsolatos gondolkodás érdekes módon minden egyes megkérdezettnél kettéválik.

Gyermekkorukban látták, hogy saját szüleik hogyan gondoskodtak az idősebbekről, ezt követendő példának érzik a maguk számára. Gyermekként mindannyian elkötelezettek a még élő szüleik felé, és teljesen egyértelműnek, megkérdőjelezhetetlen kötelességüknek érzik azok támogatását. Attól függetlenül, hogy egyikőjük szülője sincs még olyan állapotban, hogy teljes gondozásra szorulna, hozzátartozójukat szeretnék maguk mellett tudni, napi szinten látni annak állapotát és szükségleteit. Belátják, érzik, hogy az idős számára ez a legmegfelelőbb.

„... felnevelt minket, én úgy gondolom, hogy egy gyerek mindig tartozik a szülőnek azzal, amikor már megfordul ez a helyzet, hogy igenis segítsen a gyerek a szülőnek. Tehát, kérdésemre a válasz, hogy igen, igényli azt, hogy mi együtt lakjunk.”

Arra a kérdésünkre, hogy esetleg igénybe vennének-e szüleik gondozásában külső segítséget, egy fő egyértelmű nemmel válaszolt, egy másik jelenleg is igénybe vesz edesapja számára szociális étkeztést és idősklub programokat. A hat megkérdetből öten úgy gondolják, hogy konkrét otthoni egészségügyi ellátás esetén kérnének/kérnek segítséget, illetve abban az esetben, ha az ellátott számára kellemetlen lenne, hogy családja lássa el (pl. pelenkázás). Viszont ebben az esetben sem intézménybe vinnék idős családtagjukat, hanem házigondozást, ápolást igényelnének mellé.

„Lehet, hogy igénybe vennénk a családsegítő szolgáltnak a segítségét. De amibe tudjuk, amíg mi el tudjuk látni, segíteni, azt mi meg tesszük.”

„... ugye egyesek példáján élve, amikor a szülők idősebbé válnak és egyes családoknál feleslegessé válik a szülő, és azt csinálják, hogy beadják a szülőket otthonokba, ezt nem szeretném. Tehát nálunk ez nem így van. Tehát biztos vagyok benne, hogy nálunk ezt senki nem csinálná meg. Úgy is nevelődtünk, és én is úgy nevelem a gyerekeimet. Tehát mi másként élünk, mint egyes családok, hogy ez természetes dolog, hogy öregedett a szülő, és fogják, és szociális otthonba beadják, és talán még látogatni sem látogatják. Ne adj' Isten, lebetegedett. Mi nem így szeretnénk élni. Legalábbis én így képzelem.”

Saját időskori ellátásuk kapcsán viszont máshogyan vélekednek. Ugyan mindannyian bíznak abban, hogy ha eljön az ideje, akkor segítséget kapnak majd gyermekeiktől, de nem zárkoznak el más megoldásoktól.

„Ők így nevelkedtek, tehát szerintem az lenne nekik furcsa, ha nem így lenne. Ő rájuk lehet számítani. Tehát ők fogják látni felnőttkorukban is, mert ők is úgy nevelkedtek fel. Tehát nem lesz idegen nekik.”

Egyikőjük sem szeretné terhelni a családot azzal, hogy őt el kelljen látni. Éppen ezért attól eltérően, hogy saját szüleiket nem helyeznék el időshonban, magukkal kapcsolatban hatból öten azt mondják, hogy igen, igénybe vennék az időshont annak érdekében, hogy gyermekeik élete könnyebb legyen.

„Én igazából nem akarok senkinek sem a nyakára meg a terhére lenni, de úgy gondolom, hogy úgy neveltem a gyerekeket, hogy ez nem lesz kérdés, hogy mikor eljön az ideje, ők ápoljanak vagy segítsenek. Tehát valószínű, hogy segíteni fognak, én most úgy látom.”

„Szerintem inkább bemennék egy ilyen szeretetotthonba. Nem szeretném a családomat ezzel terhelni. Nem tudom... nem szeretnék melléjük menni, tehernek... meg kerülgetnének, ezt nem szeretném, hogy ők ezért felelősséget érezzenek.”

„... a saját gyerekedet te is neveled, meg időt szánsz rá, de nem, nem, én nem várnám el tőle egyébként. Egyáltalán nem várnám el tőle, hogy engem gondozzon. Adjon be egy idősek otthonába, aztán kész. El leszek én ott, hogyha valamilyen ellátásra is szorulnék.”

Az időskorral kapcsolatos félelmek nem jelennek meg az interjúkban, a megkérdettek teljes érzelmi biztonságban érzik magukat, úgy érzik, hogy bátran támaszkodhatnak majd gyermekeikre, ahogyan saját szüleik támaszkodnak most rájuk, illetve a fiatalabb generációra.

Reális félelmük viszont a nyugdíjas éveikben várható anyagi biztonságra vonatkozik. Ugyan jelenlegi munkavállalásukkal kapcsolatban nem kaptunk teljes képet az interjúk alapján, az nagyjából körvonalazódik, hogy többnyire egy család-

tag dolgozik aktívan, de nem feltétlenül a nyílt munkaerőpiacon. A család kasszájában fontos szerepe van az idős személy jövedelmének és az egyéb kisebb bevételeknek is. Ezek mellett jogos féltelme a szendvicsgenerációnak, hogy idős koruk-

ban megfelelő jövedelem nélkül maradnak.

„Nincs meg a ledolgozott időm, ami kéne, hogy normális nyugdíjat kapjak. Már sajnós nem is lesz meg szerintem. És hát ezért kicsit aggódom, megmondom őszintén.”

Összefoglalás

Pilotkutatásunkkal egy olyan terület vizsgálatát céloztuk, amelyre eddig még nem volt lehetőségünk. Az ezen keresztül nyert eredmények olyan problémaköröket villantanak fel, amelyek mélyebb megismeréséhez további vizsgálatokra lehet szükség. Jelen kutatás azonban elsősorban az általunk bevont hat személy idősgondozással kapcsolatos mintáit, az adott családra vonatkozó jellemzőket mutatja be. A felkeresett többgenerációs roma családokban az idős személyek ellátását egyértelműen a család feladatának tekintik. Erre nem teherként, hanem teljesen természetes folyamatként gondolnak. A megkérdezettek szinte mindannyian gyermekkorukban is többgenerációs családban éltek, és többségük azóta is abban él. Ezt a modellt találják a legoptimálisabbnak, abban mind anyagilag, mind pedig érzelmileg biztonságot élnek meg. A többgenerációs családban élők számára fontos, hogy biztonságban tudják idős hozzátartozójukat, hogy napi szinten támogatást nyújtsanak fizikai szükségleteik kielégítésében és ellátásukban. A feladatok, tevékenységek többségét megosztják egymás között.

A szendvicsgeneráció idősgondozással, az idős hozzátartozó ellátásával kapcsolatos gondolkodása kettéválik. Gyermekkorukban saját szüleiktől látták, hogy azok hogyan gondoskodtak az idősebbekről, ezt követendő példának tartják. Gyerekként mindannyian elkötelezettek a még élő szülei felé, és teljesen egyértelműnek, megkérdőjelezhetetlen kötelességüknek érzik azok támogatását. Ezzel egyidejűleg azonban saját gyermekeiket nem szeretnék terhelni azzal, hogy róluk, mint idős szülőkről/nagyszülőkről gondoskodjanak. A szendvicsgeneráció tagjai ugyan bíznak abban, hogy gyermekeik számára nem jelentenek majd terhet, és nem kell idősothtonba költözniük, de hogy „ne okozzanak gondot”, inkább választanak azt, annak érdekében, hogy gyermekeiknek könnyebbek legyenek a mindennapjaik. Fontos kiemelni, hogy a vizsgált családban, azok szociális és anyagi helyzetétől függetlenül, az idősekről való gondoskodás alapértékként jelenik meg. Az idős hozzátartozók támogatásukon keresztül értékességének elismerése a többgenerációs roma családok működésének kulcseleme.

Felhasznált irodalom

Ádány, R., Sándor, J. (2019). Az északkelet-magyarországi telepszerű körülmények között élő cigány lakosság egészség-magatartása és egészségi állapota. *Magyar Tudomány*, 180(11), 1596-1611.

Bácskay, A. (2017). Területi különbségek az idősgondozásban. In: *Ezüstkor: korosodás és társadalom*. KSH, 28-34.

Baráth, Á. (2008). Kisebbségi idősök szociális helyzete, egészségi állapota és szubjektív jóléte Magyarországon, Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában: összehasonlító tanulmány. *Addiktológia*, 7(3-4), 251-272.

Gyarmati Andrea (2019). *Idősödés, idősellátás Magyarországon*.

Hablicsek László - Hablicsekné Richter Mária - Lángi Tamás (2019). A magyarországi romák népességszámának prognózisa regionális szinten 2061-ig. *Competitio 2019. XVIII. évfolyam*, 1-2. szám.

Hablicsek - Hablicsekné Richter Mária - Lángi Tamás (2020). A roma népesség számának prognózisa, a romák által felülreprezentált megykben 2061-ig. *Kapocs*, 2020/1

Monostori, J., Gresits, G. (2018). Idősödés. In: *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségteremtési Kutatóintézet.

Rubovszky Csilla (2017). *Idősgondozás a családban – A gondozó családtagok helyzete a mai Magyarországon*. *Esély* 2017/4

Romák 64 év felett Pillanatkép a roma idősek helyzetéről és kihívásairól

Betekintő

A társadalom öregedési folyamata a roma népesség körében is zajlik. Míg az előző generációkban kevesen éltek meg a nyugdíjas kort, addig a mostani középidősek élettartama várhatóan emelkedni fog (Hablicsek et al., 2019). Kutatásunkban a roma idősek helyzetét és az idősellátással kapcsolatos attitűdjüket mértük fel. A közvélekedéssel ellentétben a megkérdezett romák nagyrésze nem többgenerációs családban él, hanem egyedül vagy párjával. Emellett családi kapcsolataik erősek, így számíthatnak gyermekeik támogatására. Ugyan még többségük önellátó, tehát nincsenek komolyabb egészségügyi problémáik, azonban komolyabb segítségigény esetén továbbra is otthonukban maradnának. Az idősek otthonába való költözéstől a legtöbben idegenkednek, így az otthonról elérhető szociális ellátásokat vennék igénybe. Viszont a megkérdezettek jellemzően szűkös anyagi forrásokkal rendelkeznek, így a fizetős szolgáltatások kevésbé lesznek elérhetők számukra.

Amennyiben az előrejelzések szerint alakul a roma lakosság demográfiája, az idősödő romákat is veszélyezteti az elmagányosodás. Szükség esetén pedig inkább a helyben elérhető és térítésmentes szolgáltatásokat fogják igényelni – amelyre az ellátó rendszernek is szükséges lehet felkészülnie.

Bevezetés

Az idősödés korunk egyik demográfiai kihívása, amely mind a családok, mind a szociális rendszer ellátási feladatait növeli. Ez a tendencia a roma népességet is érinti. Az előrejelzések alapján arra számíthatunk, hogy a következő évtizedekben emelkedni fog az idős cigányok száma, ezáltal pedig megnő az időskori ellátásra szoruló roma lakosság aránya. Csakhogy erre sem az ellátórendszer, sem maguk a romák nincsenek felkészülve. Jelenleg meglehetősen alacsony a szociális idősgondozásba kerülő romák aránya, mivel a tradicionálisan együtt élő családok gondoskodnak idősebb rokonaikról, illetve a korai halálozás miatt sokan meg sem élik ezt a kort. De a hagyományosnak tekinthető

háromgenerációs együttélés gyengülése mellett az élettartam növekedésével az idősödő roma népesség felveti a jövőbeni ellátásuk kérdését, azt, hogy az időskori függőségük növekedésével kitől és milyen támogatásban részesülnek.

Kutatásunk során kérdőíves vizsgálat keretében nyugdíjas korú (65 év feletti) roma időseket kérdeztünk meg 2021 novemberében jelenlegi helyzetükről, segítségforrásaikról, az időseket célzó szociális ellátásokról és az időstothonnal kapcsolatos véleményükről, hogy képet kaphassunk arról, mi is jellemzi a jelenlegi idős roma korosztály anyagi, szociális és ellátásokkal kapcsolatos helyzetét.

Szakirodalmi áttekintés

Korunk egyik legnagyobb kihívása a demográfiai változás, amelyet a fejlődő országokban a népesség növekedése, a fejlett országokban viszont a társadalom öregedése okoz. Ugyan az elmúlt évtizedek gazdasági fellendülése, az egészségügyi ellátás

fejlődése, ezáltal pedig a jólétben való növekedés hozzájárult az élettartam emelkedéséhez, ezzel együtt a születésszámok csökkenése miatt növekedett a társadalom idős tagjainak aránya. 2021-ben az Európai Unió tagállamaiban a 80 évet

meghaladó lakosság aránya 6%-ot tett ki, további 14,8%-ot pedig a 65-79 év közöttiek.¹ Az idősödő népesség növekedése mind hazai, mind európai szinten erősödni látszik, számítások szerint 2070-re a 65 éven felüliek aránya eléri majd a 29%-ot (European Commission 2017). A születéskor várható átlagos élettartam hazánkban a legfrissebb,

A hazai romák és demográfiájuk

A hazai lakosság átlagos adataitól némileg eltérnek a roma populáció mutatói. Hazánkban a 2011-es népszámláláskor 315 583 fő vallotta magát romának², bár egyes becslések szerint számuk 800 000 körül lehetett (Pénzes et al., 2018). A cigány közösség korfája piramis alakú, vagyis a magas gyermekszám mellett alacsony az idősek aránya. Szociális helyzetük és egészségügyi állapotuk miatt átlagos élettartamuk hozzávetőlegesen tíz évvel alacsonyabb, mint a nem romáké (Babusik, 2007; Forray R., 2018), aminek hátterében a romák általánosan rosszabb szociogazdasági helyzete, egészségtelegebb életkörülménye és életmódja áll – bár ez az elmúlt években javulni látszik (Sándor et al., 2017; Ádány, Sándor, 2019). A 2011-es népszámlálás szerint a roma népesség 4,6%-a, csaknem 15 ezer fő (14 573) tartozott a 60 éves és idősebbek

Idősek ellátása

Az idősebb családtagok sok esetben támasz és segítségforrás a fiatalok számára. A tapasztalat és problémamegoldás mellett anyagilag és fizikailag is nagy segítséget tudnak nyújtani, különösen az unokák gondozásában, felügyeletében. Viszont ahogy az idősödő családtagok egészségi állapota romlik, úgy a segítség iránya megfordul, és a fiatalabb generációra hárul az idős rokonok gondozása. Nehéz pontosan meghatározni, hányan vállalnak aktívan részt beteg vagy idősebb családtagjaik gondozásában. A KSH adatai szerint 2018-ban 277 ezer fő gondozott beteg vagy idős hozzátartozót,

.....

¹ Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digipub/demography/bloc-1c.html?lang=en>

² KSH, https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0001.html

³ KSH adatai alapján saját számítás https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0003.html

⁴ KSH, 2011-es népszámlálás, nemzetiségi adatok: https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_nemzetiseg

⁵ KSH, 15 éves és idősebb beteg, illetve idősgondozási kööttséggel rendelkező 18–64 éves népesség demográfiai jellemzői gazdasági aktivitás szerint nemenként, 2018. II. negyedév

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_csalkot9_11_15.html

⁶ U.a.

⁷ KSH, https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0026.html

2021. évi adatok szerint 74,10 volt³, ugyanakkor a férfiak rosszabb halálozási mutatói miatt az idősek korcsoportjait vizsgálva egyre nagyobb női arányt láthatunk – míg a 65-79 évesek 59%-a nő, addig a 80 éven felüliek körében már 70%-ot tesznek ki³.

közé – közülük csupán 4 390 fő volt hetven éven felüli (KSH, 2014). Ha a teljes népességet nézzük, akkor a 60 évesek és idősebbek alig 1%-a (0,63%-a) került ki a romák közül. Az Európai Unió által 2016-ban végzett kisebbségekkel kapcsolatos kutatásában a megkérdezett magyarországi romák már 14%-a volt nyugdíjas a saját bevallása szerint (European Union Agency for Fundamental Rights, 2018), vagyis a romák között is egyre magasabb az idősek aránya. Habcsek és munkatársainak (2019) prognózisa szerint 2061-re nemcsak a hazai roma népesség nő majd tovább részben a többségi társadaloménál magasabb termékenysége miatt, hanem számíthatunk ezzel párhuzamosan az idősebb korcsoport növekedésére is. Ekkorra a 60 éven felüliek arányát 21-22%-ra becsülik (180-290 000 fő) a roma népesség körében.

vagyis a 18-65 éves korosztály 4,5%-a⁵, bár a becslések szerint a teljes lakosságban kétszer ennyien is lehetnek, akik ilyen jellegű segítséget nyújtanak családtagjaik számára (Gyarmati, 2019). Európai szinten a 2016-os európai életminőség-felmérésből ugyanis az látható, hogy a magyar lakosság 18%-a gondozta beteg vagy idős hozzátartozóját, ez az arány jóval magasabb, mint amit a hivatalos statisztikai adatok mutatnak (European Commission, 2018). Hazánkban az otthoni gondozók között arányaiban többen vannak a házasok, a nők, a középfokú végzettséggel rendelkezők,

a területi adatokat nézve pedig az ország északi területén élők. Csúpn 12%-uk részesül ápolási díjban, míg 62%-uk semmilyen ellátást nem kap⁶. A családi kapcsolatokat tekintve az látható, hogy a férfiakat inkább házasársuk, a nőket pedig jellemzően lány gyermekük ápolja, ezzel összhangban pedig az idősebbek házasársukat, a fiatalabbak pedig idős szüleiket gondozzák (Monostori & Gresits, 2018).

A családok mellett az állam is aktív szerepet vállal az idősök ellátásában. Az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és ellátásokról meghatároz szociális alapszolgáltatásokat és szakosított ellátásokat, amelyeket az önkormányzatokkal együtt biztosítanak. Ilyen többek között az étkeztetést, házi segítségnyújtást és ápolást, gondozást nyújtó intézmények, lakóotthonok. Ezek a szolgáltatások alapvetően nagy segítséget jelentenek az idősök és hozzátartozóik számára, viszont a rendszer szűk kapacitása (pénzbeli és humán erőforrás hiányában) nem tudja kielégíteni az amúgy egyre növekvő szükségleteket. A házi segítségnyújtás és étkeztetés a legtöbb településen elérhető (akár egy közeli, központi településről ellátva), viszont a naplali ellátást nyújtó vagy bentlakásos intézmények arányaiban kevés időst tudnak fogadni. Ugyan az időskorúak otthonában ellátottak száma 1993-ról 2021-re közel duplájára emelkedett (30 155-ről 53 443-re⁷), viszont 2019-ben a várólistákon ösz-

szesen 27-31 ezer jelentkező szerepelt (Várakozók jelentése 2019. január-június). Becslések szerint ez a szám 10 ezer fővel magasabb is lehetne, csak a hosszú, megközelítőleg 2 év várakozási idő miatt sok idős nem adja be a jelentkezési kérelmet. Mivel a felvétel egy pontrendszer alapján történik, így tulajdonképpen a legnagyobb gondozási szükséglettel rendelkezők kerülnek be az otthonokba, ezáltal a bentlakók többnyire tartósan betegek, tehát szakápolásra szorulnak, vagy testi, szellemi fogyatékossgal élnek – hallás-, látásvesztés, térbeli és időbeli tájékozódásvesztés, önellátásra képtelenség, illetve megközelítőleg egynegyedük demenciával küzd (Gyarmati 2019).

A 2016-os mikrocenzus adatai szerint a 65 éves és annál idősebbek 31%-a élt egyedül. Az egyedüllét rizikótényező mind gazdasági, mind egészségügyi szempontból, így közülük kerülnek be nagyobb arányban gondozást nyújtó bentlakásos intézményekbe. Az egyedül élés oka elsősorban az özvegyülés, ami a férfiak magasabb halálozási arányszáma miatt nagyobb arányban érinti a nőket. Az egyedül élők vizsgálatakor fontos figyelembe venni, hogy van-e olyan családtagjuk, akire számíthatnak. A 2016-os Életünk fordulópontjai adatfelvételben szereplő idősök 10%-ának nem volt gyermeke – amibe a már elhunyt gyermekek is beletartoztak –, ez a férfiakat nagyobb arányban érintette, mint a nőket (Monostori & Gresits, 2018).

Módszerek

Előzetes ismeretek híján feltáró jelleggel próbáltunk képet kapni a nyugdíjas korú, vagyis a 65 éves és idősebb roma idősök helyzetéről. A legmegbízhatóbb adatforrásnak ugyanis a roma lakosságra vonatkozóan a legutóbbi népszámlálás elérhető adatai tekinthetők, amelyek jelenleg több mint tíz évvel ezelőttiek, és önbevalláson alapulnak. A demográfiai alapadatokon túl csak kisebb léptékű kutatások gyűjtöttek információkat a romákról, de egyik sem fókuszált kifejezetten az idősekre. Mivel egy kis létszámú populációt szeretünk volna elérni, ezért ismeretségeken keresztül, illetve hólabda módszerrel⁸ kerestünk alanyokat az adatfelvételhez, amely 2021 novemberében zajlott. A kutatás során az országos jellemzők vizsgálatára fókuszáltunk, nem törekedtünk a területi

különbségek számbavételére. Az így elért időseket kérdőív formájában, kérdezőbiztosok segítségével vontuk be a kutatásunkba. A mintavétel jellegéből adódóan a kutatás nem tekinthető reprezentatívnek, és az alacsony elemszám miatt összetettebb statisztikai összefüggések kimutatására sem alkalmas, de a hasonló jellegű adatok hiánya miatt mégis hiánypótló, irányadó lehet.

Összesen 55 fő válaszolt a kérdőívben szereplő kérdésekre, amelyben a szociodemográfiai adatokon túl családi kapcsolataikra, fizikai állapotukra, illetve segítség igényükre és forrásaikra kérdeztünk rá, valamint mindezt kiegészítettük egy olyan blokkal, ami az idősök szociális ellátásához való kapcsolatát, különösen pedig az idősök otthonáról alkotott attitűdjüket vizsgálja.

⁸A már elért alanyokon keresztül, az általuk ismert 64 éven felüli roma személyeket kerestük fel.

Eredmények

A kutatás keretében 65 éves és annál idősebb romákat kerestünk meg, összesen 55 fő körében vettük fel az adatokat kérdezőbiztosok segítségével. A kitöltők közül 33 fő volt nő, 22 fő pedig férfi (60-40%), ami nagyjából tükrözi a vizsgált népességen belül tapasztalt arányukat⁹, illetve az országos (teljes népességre vonatkozó) adatokkal is hasonlóságot mutatnak (62-38%¹⁰). Átlagéletkoruk 71,64 év, ami tekintve, hogy a hetven éven felüli romák néhány ezren vannak, magasnak mondható, emellett meglepő még, hogy az életkort vizsgálva nincs lényeges eltérés a nemek között. A megkérdezettek közül 24 fő házas, kilencen elváltak, 18 válaszadónak pedig párja halála

miatt szűnt meg a házassága. Lakóhelyüket tekintve 29 megkérdezett lakik községben, míg városban 22-en, négyen vármegyeszékhelyen vagy a fővárosban élnek. A megkérdezett idős romák iskolázottsága nagyon alacsony, 39-en legfeljebb 8 osztályt végeztek (ez kb. 70%, míg az országos arány 48%¹¹ az adott korcsoportban), ami a nők körében jellemzőbb, ötből négyen válaszolták azt, hogy csak általános iskolába jártak, míg a férfiaknak a fele. Szakvégzettséggel 13 fő rendelkezik, de míg a férfiak közül kilencen, addig a nők közül csak négyen végeztek szakiskolát (ez kb. 40% és 12%, míg az országos arány 11%¹²).

1. táblázat: Válaszadók száma egyes demográfiai mutatók szerint (fő)

		Nő	Férfi	Összesen
Válaszadók (fő)		33	22	55
Családi állapot	nőtlen/hajadon	-	2	2
	házas	13	11	24
	élettársi kapcsolatban él	-	2	2
	elvált	7	2	9
	özvegy	13	5	18
Településtípus	falu (község)	18	11	29
	város	13	9	22
	vármegyeszékhely	1	1	2
	főváros	1	1	2
Legmagasabb iskolai végzettség	8 általános vagy kevesebb	27	12	39
	szakmunkásképző, szakiskola	4	9	13
	érettségi	1	1	2
	érettségi utáni szakképzés/felsőfokú szakképzés	1	-	1

A lekérdezés idején a roma idősek átlagosan 2,25 fős háztartásokban éltek, bár 21 fő élt egyedül, 18-an pedig házastársukkal vagy élettársukkal kettesben. Ezek az adatok nem támasztják alá a romákról alkotott több generációs együttélés sztereotípiáját, illetve azt láthatjuk, hogy az előregedő roma társadalmat is veszélyezteti az egyedül mara-

dás – leginkább válás vagy özvegyülés esetén (mintánkban ez 6 és 14 fő). A női válaszadók közül 33 fő közül 14-en élnek egy fős háztartásban, míg a férfiak esetében 22 megkérdezettből csak heten jelölték ezt a választ. A megkérdezettek közül 17-en élnek gyermekeikkel egy háztartásban, unokájukkal pedig 10-en. Az idősek többségének van

⁹A 2011-es népszámlálás adatai alapján 44-56%-os a 60 éven felüli roma férfi-nő arány.

¹⁰KSH 2021-es adat

¹¹KSH: Mikrocenzus 2016, 4. Iskolázottsági adatok (2017)

¹²Ua.

stabil lakhatása, hiszen 41-en saját ingatlanban, öten pedig közeli rokonuk tulajdonában lévő házban vagy lakásban laknak. A lakások körülményeit átlagosan 3,35-re értékelték azon a skálán, ahol az ötös képviselte a kifejezetten jó értéket, és csak négyen válaszolták azt, hogy kifejezetten rossz lakásviszonyok között élnek.

2. táblázat: Válaszadók száma együtt élő családtagok és a lakóingatlan tulajdonosa szerint (N=55 fő)

		Nő	Férfi	Összesen
Együtt élő családtagok	egyedül él	14	7	21
	házastárs	10	9	19
	gyermek	11	6	17
	élettárs	-	4	4
	unoka	5	5	10
	egyéb rokon	6	5	11
Ingatlan tulajdonosa	saját	27	14	41
	rokon	3	2	5
	egyéb	6	3	9

Az országos, teljes népességre és a különböző nemzetiségekre vonatkozó termékenységi adatokból jól látható, hogy a romák több gyermeket szülnek a nem romákhoz képest. Ezzel összhangban a Hungarostudy roma válaszadóinak 89% több testvérrel is rendelkezett (Pári-Palagyi, 2022). Ugyan a gyermekszámok csökkenő tendenciát mutatnak mind a roma, mind a nem roma népesség körében, a most nyugdíjas korban lévő roma nők átlagos gyerekszámát 4-5 közötti, szem-

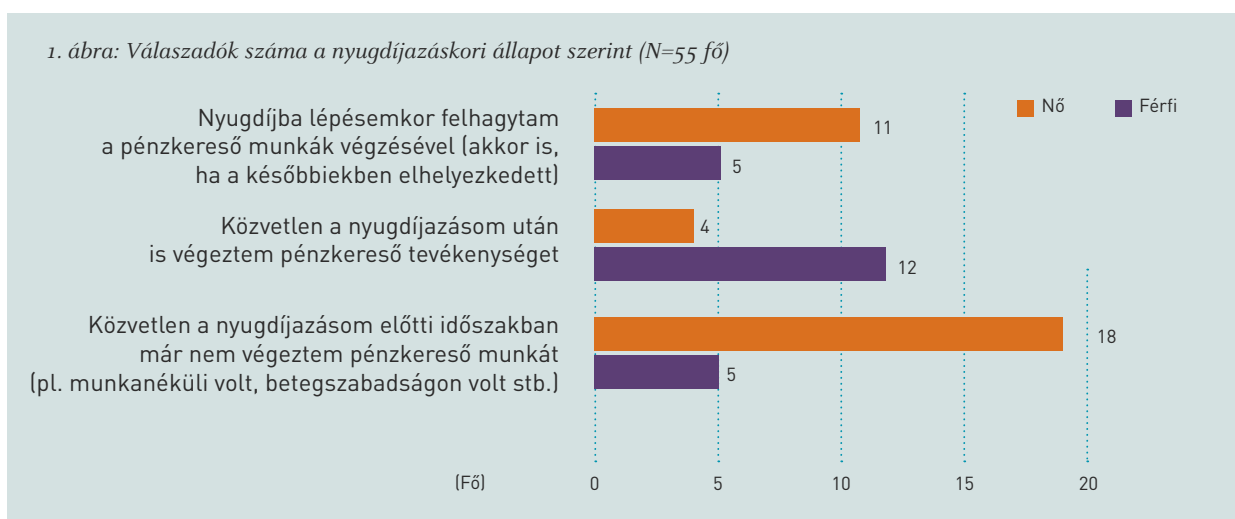
ben a nem romák 2 alatti gyermekével (KSH, 2015). Ennek ellenére a mintánkban szereplő idősök fele (27 fő) legfeljebb két gyermekkel rendelkezik, és a megkérdezett 55 roma idős közül csak 19-en számoltak be arról, hogy négy vagy ennél több gyermekük van. A csökkenő termékenység a fiatalabb generáció gyermekvállalásán is látszik, mivel a megkérdezettek felének legfeljebb három unokája van.

3. táblázat: Válaszadók száma gyermekszám és unokák száma szerint (N=55 fő)

		Nő	Férfi	Összesen
Gyermekek száma	egy sem	0	1	1
	egy	4	0	4
	kettő	16	6	22
	három	4	5	9
	négy vagy több	9	10	19
	Unokák száma	egy sem	0	1
egy		2	1	3
kettő		6	2	8
három		8	8	16
négy vagy több		17	10	27

A megkérdezettek mind nyugdíjasnak vallották magukat, bár a jogosultság típusára nem kérdeztünk rá. Tízből hárman a nyugdíjazásukkor hagytak fel a munkavégzéssel, míg szintén ennyien a nyugdíjazásuk után is dolgoztak még, viszont tízből négyen közvetlenül a nyugdíjazásuk előtt már nem dolgoztak. Negyedük jelenleg is keresőtevékenységet folytat.

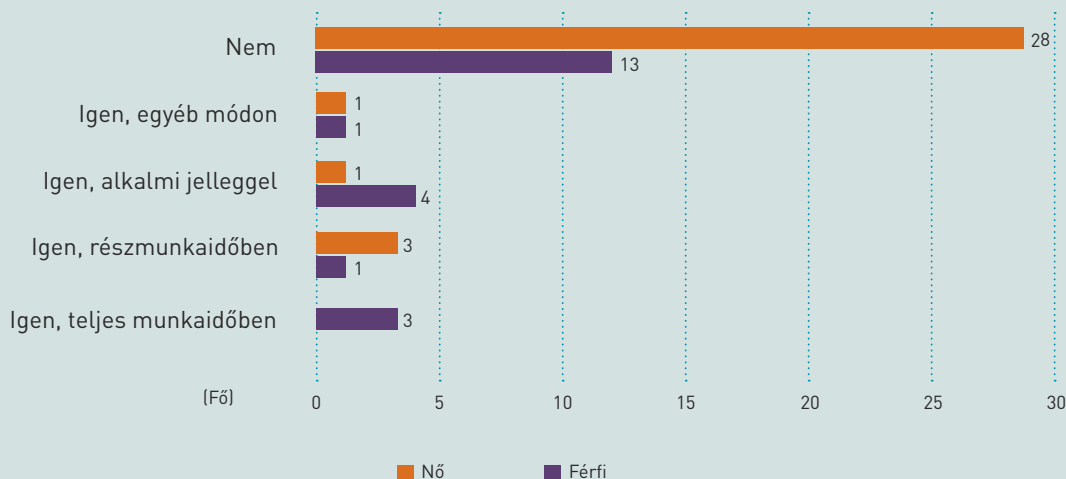
1. ábra: Válaszadók száma a nyugdíjazáskori állapot szerint (N=55 fő)

Az adatfelvétel idején az 55 megkérdezett közül 14-en végeztek még valamilyen pénzkereső tevékenységet. A 22-ből csupán három férfinak volt teljes állása, a többiek részmunkaidőben dolgoztak vagy

alkalmi munkát végeztek. A nők között arányában az előbbinél kevesebben voltak aktívak a munkaerőpiacon, hiszen 33 női válaszadó közül 5 fő keresett nyugdíja mellett pénzt.

2. ábra: Válaszadók száma pénzkereső tevékenység szerint (N=55 fő)

A nők alacsonyabb munkaintenzitása a háztartások bevételein is látszik. Ugyan a jövedelemre háztartásonként kérdeztünk rá, de még így is felét meghaladó azok aránya (33 fő közül 25, akiknek havi nettó bevétele nem haladja meg a 140 ezer forintot.) A nők körében 17 főnek ennél alacsonyabb a jövedelme, szemben a férfiakkal, akiknél a 22 megkérdezettből nyolc főről állapítható meg ugyanez. A kevesebb bevétel jellemzőbb az egy fős háztartásokra, a 21 egyedül élő roma idősből 15 él legfeljebb havi 140 ezer forintból, de a három vagy ennél több fővel rendelkező háztartásban élő

idősek közel fele is (15 főből 6) ekkora összegből fedezi a kiadásait. Ezzel összhangban 30-an nyilatkoztak azt, hogy beosztással épphogy kijönnek a bevételeikből vagy havonta anyagi gondokkal, nélkülözéssel küzdenek, és csak öten válaszolták, hogy gondok nélkül élnek. Viszont országos viszonylatban a többség nem gondolja, hogy rossz körülmények között élne, egy tízes skálán átlagosan 4,8-ra értékelték anyagi helyzetüket, és csak a megkérdezettek egyötöde jelölt 3-as vagy annál rosszabb értéket.

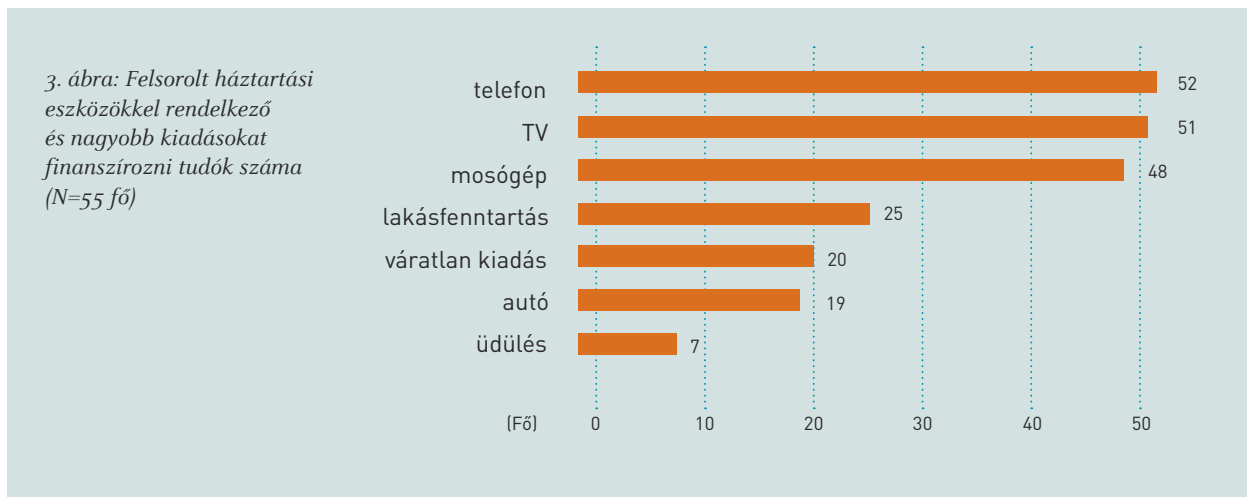
4. táblázat: Válaszadók száma jövedelem és egyháztartásban élők száma szerint (N=48 fő)

Havi nettó jövedelem	Egy háztartásban élők száma					
	egy	kettő	három	négy	öt	nyolc
70.000 Ft alatt	2	-	1	-	-	-
70.001 Ft – 140.000 Ft között	13	4	1	4	-	-
140.001 Ft – 200.000 Ft között	3	7	-	-	-	-
200.001 Ft – 400.000 Ft között	1	2	3	1	1	2
400.001 Ft – 600.000 Ft között	-	2	-	-	-	-
600.000 Ft fölött	-	1	-	-	-	-
Összesen	19	16	5	5	1	2

Az eddigi adatokból láthatjuk, hogy az idős romák hátrányosabb helyzetben vannak, mint az idős roma férfiak, ugyanis körükben több az özvegy, többen élnek egyedül, jellemzőbb rájuk az alacsonyabb iskolázottság és alacsonyabb jövedelem, kevesebben dolgoznak és többen laknak kisebb lélekszámú településen, községben.

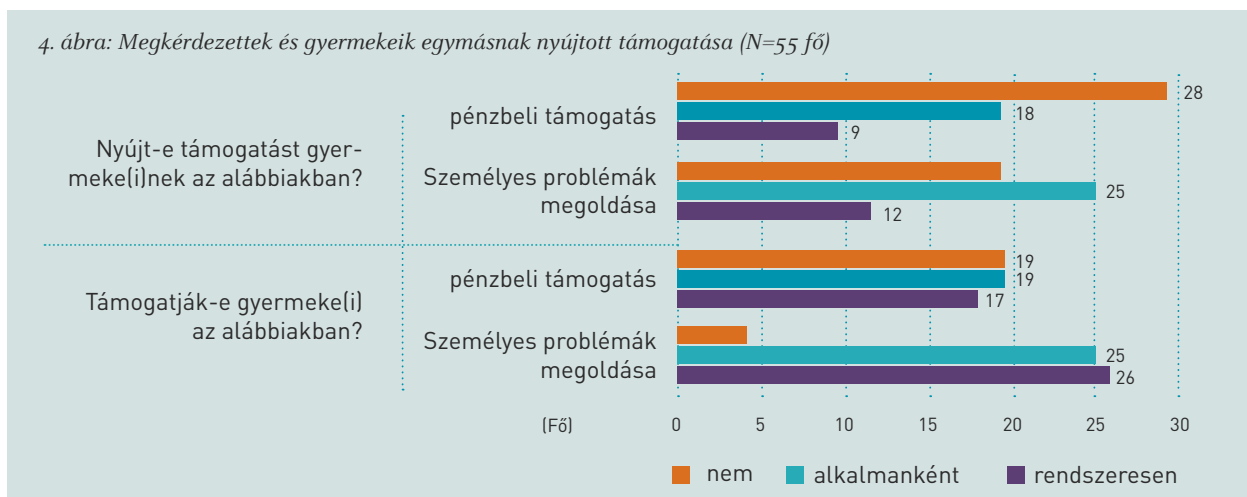
Kíváncsiak voltunk arra, hogy a háztartások rendelkeznek-e a fontosabb háztartási eszközökkel, illetve, hogy állni tudják-e a nagyobb költségek-

kel járó kiadásokat. Telefonja csupán három, televíziója pedig négy megkérdezettnek nem volt, és csak hét háztartás nem rendelkezett mosógéppel. A lakás alapvető költségei már a válaszadók több mint felének nehézséget okozott, a megkérdezettek harmadának volt csak fedezete a váratlan kiadásokra. 19 fő válaszolta azt, hogy fenn tud tartani egy autót, egy hetes nyaralásra viszont csak heten tudnak elmenni egy évben a válaszadók közül.

Az idősebb szülők komoly támaszai lehetnek a fiatal felnőtt gyermekeiknek mind anyagilag, mind személyes problémákban nyújtott támogatásaikkal. Viszont ugyanez elmondható fordítva is, ha az idősek rászorulnak, és gyermekeik képesek számukra támogatást nyújtani. Kérdőívünkben rákérdeztünk a segítségnyújtás gyakoriságára, arra, hogy nyújtanak-e támogatást gyermekeik számára pénzügyi vagy személyes problémák esetén, illetve, hogy kapnak-e ugyanilyen jellegű segít-

séget a gyermekeiktől. A válaszok alapján azt láthatjuk, hogy a megkérdezett idős romák személyes problémáikban korlátozottan, anyagilag még kevésbé támogatják gyermekeiket (kérdés, hogy egyáltalán mennyire lennének képesek erre), viszont a többségük számíthat a fiatalabb generációra, négy fő kivétellel a személyes problémák megoldásában, 36-an pedig anyagi támogatásukban is részesülnek.

Egészségi állapot

Az idősor és a deprivált életkörülmények fokozott egészségromlással járnak. A romák egészségi állapota rosszabb a többségi társadalomhoz viszonyítva, az egészségügyi szolgáltatásokhoz nehezebben férnek hozzá, az azoktól való távolmaradásukat pedig az egészségügyi dolgozók előítéletes megnyilvánulásai is erősítik (Baráth, 2008). A kutatásunkba bevont roma idősor közepesnek, átlagosan 2,67-re értékelték egészségügyi állapotukat egy ötös skálán, ahol az ötös a nagyon jó testi állapotot jelentette, ami nem reprezentálja a romák kifejezetten rossz általános egészségi állapotát – vélhetően ez hozzájárult a magasabb életkoruk eléréséhez is. A közepes átlag ellenére csupán heten válaszolták azt, hogy jó vagy kifejezetten jó az egészségi állapotuk.

Rákérdeztünk arra is, hogy bizonyos hétköznapi tevékenységek elvégzése fizikai állapotukat tekintve mekkora nehézséget okoz számukra. Az étkezés senkinek nem okozott komolyabb problémát, a tisztálkodást, mosdóhasználatot, ágyból való felkelést és öltözködést a megkérdezettek

többsége nehézség nélkül vagy kisebb nehézséggel meg tudja oldani. A telefonálás 43 főnek nem okoz problémát. Az 55 megkérdezett közül 46-an nyilatkozták azt, hogy a főzés nem vagy csak kis nehézséget okoz számukra, 38-an pedig a vásárlást is megoldják (bár a kérdésből nem derül ki, hogy a legközelebbi bolt milyen könnyen érhető el). A könnyű házimunkákat 43-an végzik el legfeljebb kisebb nehézséggel, viszont a nehezebb, házkörűli teendők már a megkérdezett idős romák több mint felének okoz gondot. Orvoshoz és szakorvoshoz való eljutásban 7 és 9 főnek van szüksége segítségre. (Ezt az egészségi állapoton túl, megnehezítheti az egészségügyi intézménytől való távoli lakhely, illetve az elérhető közlekedési formák és azok esetleges költségei.) Pénzügyeik intézéséhez 10 fő igényel mindenképpen segítséget. Mindebből azt láthatjuk, hogy idős koruk ellenére a legtöbben még önellátók, és inkább a fizikai erőnlétet vagy utazást igénylő teendőkben szorulnak támogatásra.

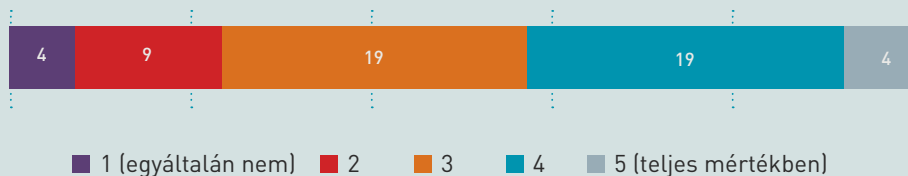
5. táblázat: Hétköznapi tevékenységekben való korlátozottság, akadályoztatás érzése (N=55 fő)

Tevékenység	nem okoz nehézséget	kiseb nehézséget okoz	nagy nehézséget okoz	nem tudom egyedül elvégezni
Étkezés	46	9	-	-
Öltözködés	42	9	3	1
Ágyból felkelés	32	15	6	2
Zuhanyzás	37	15	1	2
WC használat	38	15	-	2
Telefonálás	43	8	2	2
Főzés	29	17	1	4
Bevásárlás	23	15	8	8
Könnyű házimunka	25	18	4	6
Nehéz házimunka	14	13	15	12
Orvoslátogatás	27	18	3	7
Szakorvoslátogatás	23	13	9	9
Gyógyszeradagolás	39	7	4	3
Pénzügyek intézése	26	11	7	10

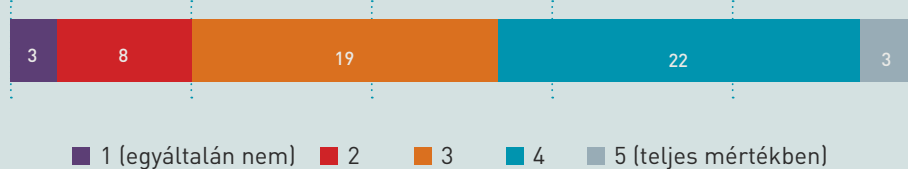
Az adott életkörülmények és egészségi állapoton túl rákérdeztünk az idős romák életükkel való elégedettség és boldogság mértékére. A megkérdezettek válaszaikat egy ötfokú skálán jelölhették, ahol az 1-es jelentette az egyáltalán nem, az 5-ös

a teljes mértékben állítást. Az étellel való elégedettség esetében átlagosan 3,18, a boldogságnál 3,25 átlagértékeket kaptunk, amely a megkérdezettek közepes vagy inkább magasabb fokú elégedettségéből és boldogságából adódik.

5. ábra: Étellel való elégedettség mértéke (N=55 fő)

6. ábra: Boldogság mértéke (N=55 fő)

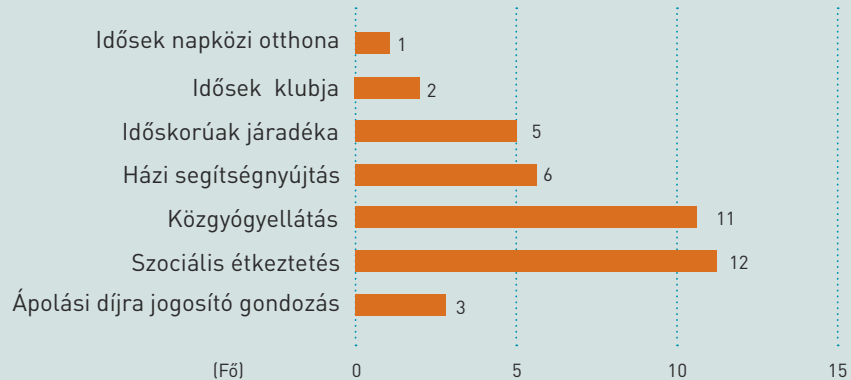

Szociális ellátások és segítségforrás

A szociális ellátórendszer egyes elemeit vizsgálva szintén azt láthatjuk, hogy az egészségi állapothoz kapcsolódó ellátásokat kevesebben, míg az anyagi támogatást többen veszik igénybe. Otthoni szakápolásra és bármikor hívható házi segítségnyújtásra senkinek nem volt szüksége a lekérdezés idejében, de igény szerinti házi segítségnyújtásban hatan részesültek. Napközbeni ellátást hárman

vettek igénybe. Öten részesültek önkormányzati segélyben, illetve 11 fő igényelt közgyógyellátást, amely a gyógyszerkiadások terheinek átvállalását jelenti. A szociális étkeztetést 12 fő veszi igénybe. Csupán három fő szorul folyamatos gondozásra, amelynek jogán hozzátartozója ápolási díjban részesül.

7. ábra: Igénybe vett szolgáltatások (N=55 fő)

Hazánkban az idős hozzátartozó gondozását elsősorban nők végzik – a szülőket inkább a lány gyermekeik, házastársi viszonyban pedig többnyire a feleség gondozza a férjet; az oldalági rokon gondozása pedig egyre kevésbé jellemző. A 2016-os Életünk Fordulópontjai adatfelvételtől az derül ki, hogy a nők nagyobb arányban is gondolják ezt inkább az ő feladatuknak, mint a férfiak (Monostori & Gresits, 2018). Ezzel összhangban a kutatásunk keretében megkérdezett roma idősek több mint fele (55 fő közül 30) gondolja úgy, hogy a gondozásra szoruló idős ellátása elsősorban a házastárs feladata, míg 18-an a gyermekeket jelölték meg, 13-an a lány-, 5-en a fiúgyermeket. A házas válaszadók közül (24 fő) 15-en neveztek meg házastársukat legfőbb segítségforrásként, heten pedig gyermeküket (ez adódhat a házastárs rosszabb egészségi állapotából). A már említett gondozói szerepekkel összhangban kilenc férfi jelölte meg feleségét elsődleges gondozónak (a házas férfiak száma 11), míg a női megkérdezettek közül csak hatan (13 házas nő szerepel a mintánkban). Nem rokoni segítségforrást hárman jelöltek meg

(szomszéd, beteggondozó), mindhárman egyedül élnek. Gyermekeivel 17 fő él együtt, közülük kilencen jelölték meg fiú gyermeküket elsődleges segítségforrásnak, míg a gyermekeiktől külön élők (38 fő) közül csupán heten (18%). Lány gyermeküket a két csoportból négyen és kilencen neveztek meg leginkább támogató személyként, ami az arányaikat nézve megegyezik. Ebből arra következtethetünk, hogy a roma idősek inkább fiú gyermekekkel élnek egy háztartásban, és élvezik támogatásukat, viszont a külön élő szülőnek való segítségnyújtás nagyobb arányban jellemző a lánygyermekre. Ez az egyedülálló segítségforrásában is látszik, ugyanis közel felüknek, kilenc főnek lányaik jelentik a legfőbb támogatót, míg fiaikat ötten neveztek annak. Ketten válaszolták azt, hogy nincs szükségük segítségre – mindkettő férfi, és feleségükkel kettesben élnek.

Arra a kérdésre, hogy ha szükségük lenne rá, akkor könnyen vagy nehezen kapnak vagy kapnának segítséget, 33-an válaszolták azt, hogy könnyen vagy nagyon könnyen, viszont 13 fő nyilatkozta azt, hogy nehezen vagy nagyon nehezen.

6. táblázat: Legfőbb segítségforrás (N=55 fő)

Kitől kapja a legtöbb segítséget?							
	összesen	nő	férfi	egyedül él	nem egyedül él	gyermekével együtt él	gyermekével nem él együtt
házas társa/párja	15	6	9	0	15	2	13
fia	16	11	5	5	11	9	7
lánya	13	9	4	9	4	4	9
unokája	4	4	0	3	1	1	3
egyéb	4	3	1	3	1	1	3
Összesen	52	33	19	20	32	17	35

Hétköznapi tevékenységek és a családi kapcsolatok intenzitása

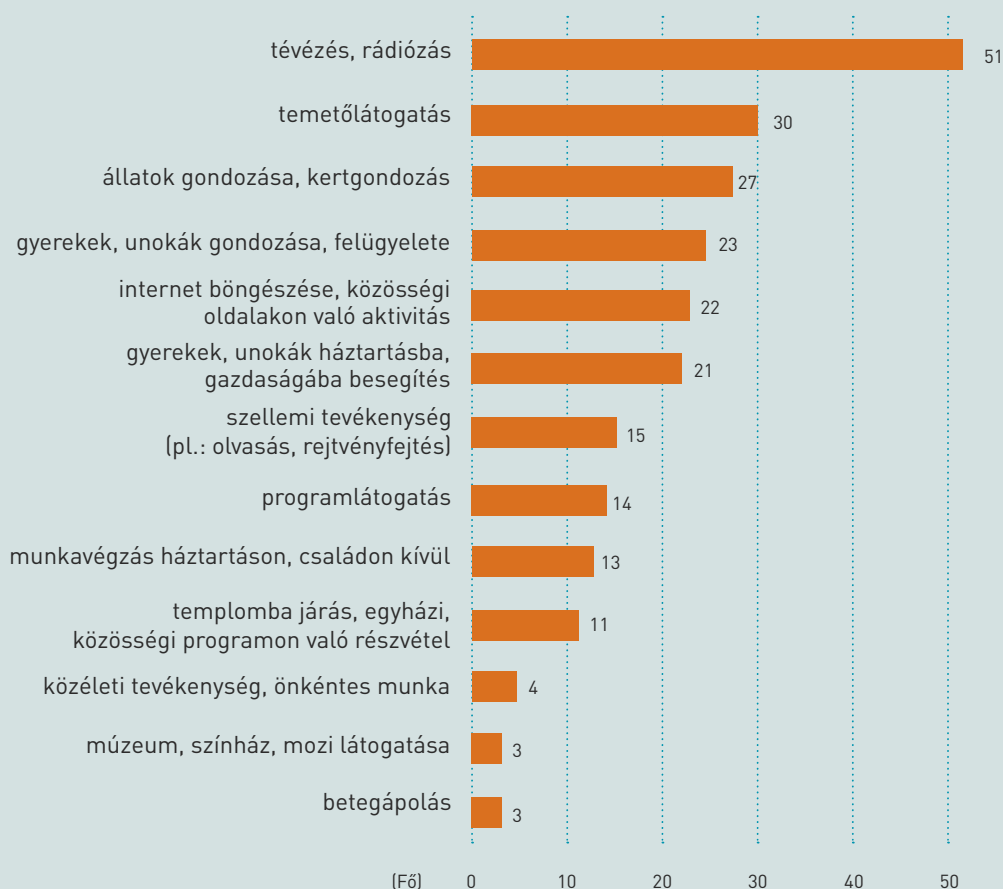
Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a megkérdezett roma idősek mivel töltik mindennapjaikat, milyen tevékenységeket végeznek. A legelterjedtebb időtöltés a rádióhallgatás és a televíziós műsor nézése volt, a megkérdezett idős romák közül szinte kivétel nélkül mindenki (51-en) végezte

ezt a tevékenységet a kérdezést megelőző hónapban. A megkérdezettek fele aktív volt a ház körüli teendőknél, az állatok vagy a kert gondozásában. A válaszadók közel fele segített gyermekeiknek, unokáiknak a kérdezést megelőző egy hónapban legalább egyszer, akár a háztartási feladatokban,

akár unokák felügyeletében. A kutatásban résztvevő 55 ember közül 22 fő használta az internet adta böngészési és kapcsolattartási lehetőségeket, míg olvasással, rejtvényfejtéssel 15-en töltötték idejüket. Az előbbinél kevesebben, 13-an végeztek pénzkereső tevékenységet, de önkéntes munkában vagy közéleti tevékenységben csupán négy fő volt aktív. Közösségi programra minden negyedik, egyházi programra pedig minden ötödik idős ment, viszont kulturális intézménybe csupán három fő járt. Betegápolásról is csak hárman számoltak be, ami tekintve, hogy körükben a házastárs

ápolásának szükségessége merül fel, és a minta közel fele házas, alacsonynak mondható. Ebből feltételezhetjük azt is, hogy a válaszadók szorultnak inkább gondozásra házastársukkal szemben, de az ismert egészségi állapotukat tekintve valószínűleg inkább a házaspár mindkét tagja önellátó. A megkérdezettek több mint fele (30 fő) járt temetőben a lekérdezést megelőző egy hónapban, ami azt figyelembe véve, hogy az adatfelvétel novemberben, vagyis halottak napja után történt, nem tekinthetjük magas aránynak.

8. ábra: Elmúlt hónapban végzett tevékenységek (N=55 fő) – több válasz is lehetséges

Az időskor egyik nehézsége a magány, az egyedül maradás. Kíváncsiak voltunk, hogy ez mennyiben érinti a roma időseket, ezért arra kértük a megkérdezetteket, jelöljék meg, hogy melyik rokonukkal milyen gyakran találkoznak. Az egyenesági kapcsolatok intenzívnek bizonyultak, mivel a válasza-

dók közül 25-en nyilatkozták azt, hogy naponta találkoznak gyermekeikkel, a nem egy háztartásban élő gyermekeket tízen naponta, kilencen pedig hetente többször is látják. Unokájukkal a megkérdezett roma idősek közül 14-en naponta, 16-an hetente többször is találkoznak, a nem együtt élő

unokákat 7-en naponta, 14-en hetente többször is látják a válaszadók. Testvéreikkel öten tartják napi szinten a kapcsolatot, további harmaduk heti vagy havi rendszerességgel látogatják egymást. Más rokonnal 21-en találkoznak legalább havonta egy alkalommal. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a megkérdezettek aktív személyes kapcsolatot ápol-

nak közeli hozzátartozóikkal, vagyis nem jellemző rájuk az egyedül maradás. Viszont a barátokkal való személyes kapcsolattartás nem gyakori a megkérdezettek körében, egyharmaduknak van csak lehetősége minden hónapban találkozni barátaikkal.

7. táblázat: Különböző személyekkel való találkozások gyakorisága (N=55 fő)

Találkozások gyakorisága					
	naponta	hetente többször	havonta többször	évente többször	ritkábban, mint évente
gyermekkel	25	11	15	2	2
unokával	14	16	14	5	6
testvérral	5	7	9	11	23
egyéb rokonnal	1	6	14	13	21
baráttal	2	9	7	15	22

Intézményes elhelyezéssel kapcsolatos attitűdök

Az idősödés során egyre komolyabban merül fel a kérdés, hogy milyen segítségforrásokat tudnak igénybe venni az arra rászorulóknak. A megkérdezett 55 roma idős közül 36 fő ragaszkodik saját otthonához, és rendszeres segítségigény esetén az így elérhető forrásokkal oldaná meg helyzetét, míg kilencen választanák a rokonnal való összeköltözést. Mindössze tízen választották azt, hogy szociális otthonba költöznének, ha fokozott gondozásra szorulnának.

Ezzel csak részben összehasonlítható adatokat találunk az Életünk fordulópontjai kutatás adataiban, mely szerint az 55-69 éves korosztály hasonló arányban, 61%-ban választotta azt, hogy szeretne otthonában maradni, 30%-uk tudja elképzelni, hogy otthonba költözne, és csupán 5%-uk választaná a rokonnal való összeköltözést (Monostori & Gresits, 2018). Az arányok különbségében vélhetően generációs attitűdbéli eltérést láthatunk.

8. táblázat: Szükség esetén vágyott lakhatási forma (N=55 fő)

Rendszeres segítség igény esetén vágyott lakhatási forma	Fő
intézménybe költözni	10
rokonnal összeköltözni	9
önálló otthonban lakni és az így elérhető segítséget igénybe venni	36

Az idősök ellátásában komoly segítséget jelent az idősök otthona, ami biztosítja az arra rászorulóknak gondozását, ápolását. Viszont a családtól való elszakadás, a környezetváltozás, az intézményes keretek sok idősben idegenkedést váltanak ki. Szerettünk volna képet kapni arról, hogy a roma idősök hogyan vélekednek a bentlakásos szociális intézményről, így a kutatás keretében rákérdeztünk, hogy a válaszadók mit gondolnak az idős otthonokról, az esetleges ellenérzéseik mögött milyen gondolatok húzódnak meg. Ezt az általunk feltett kérdésekkel való egyetértés mértékével vizsgáltuk. Az állítások megosztóak voltak, az ötfokú skálán a szélsőséges válaszokra érkezett a legnagyobb arányú válasz. A tizenkét mondatból a skála pontszámait összeadva 12-60 közötti értékkel összesítettük az állításokra adott válaszokat, vagyis az otthonokról alkotott tartózkodó, negatív véleményeket. 9 fő (16%) minden állítással teljes mértékben egyetértett, ami az otthonok teljes elutasítását jelzi. Szinte minden állítással nyolcan értettek egyet (48-nál magasabb összérték), ami a bentlakásos intézménytől való idegenkedést takarja, míg 11-en a legtöbb állítással ellentétes véleményen voltak (12-24 közötti érték), vagyis nem utasítják el az idősök otthonának lehetőségét. Azzal az állítással, hogy nincs elég idősotthon, vagy az messze van lakóhelyétől, csupán negyedük

értett egyet, míg minden második megkérdezett elutasította azt. Érdekes, hogy ez az arány a falun vagy községben élők körében magasabb, közel kétharmados volt. Vagyis vagy nem számít a távolság az otthonba költözés szempontjából, vagy a lakóhelyükhöz közel működik időseket ellátó szociális intézmény. Az idősothonoktól 17-en idegenkedtek rossz híruk miatt, míg 20-an ezt egyáltalán nem tartják távontartó tényezőnek, vagyis talán inkább nincs a környezetükben olyan személy, akitől negatív véleményt hallhattak volna. Az otthonok körülményeiről, ellátási színvonalukról 14-en vélték azt, hogy nem megfelelőek, míg 19-en nem gondolták ezt problémásnak (bár tapasztalati forrásukra nem kérdeztünk rá). A környezet elítélő véleményétől több mint egyharmaduk félti a rokonait, aminek akkor lennének kitéve, ha intézeti elhelyezéssel oldanák meg idős rokonuk ellátását, szintén egyharmaduk viszont nem gondolja, hogy emiatt megbélyegzés érne családját. Az idősothonban történő ellátás költségtérítése a megkérdezett 55 idős roma közül 21-nek gondot okozna, míg 13-an nyilatkoztak azt, hogy az anyagi szempontok nem visszatartó

tényezők. Az önállóság feladásától és a családtól való elszakadástól 23 és 22 idős tart, míg 16 és 18 fő ez a felvetés nem aggasztja. Az intézmény szabályainak és rendjének megszokása, a közösségbe való beilleszkedés a megkérdezettek közel felében kelt aggodalmat, de ugyan ez a válaszadók egyharmadának nem jelentene problémát. Az 55 megkérdezett közül 23-an értettek egyet teljes mértékben azzal az állítással, hogy ha valaki beköltözik egy otthonba, onnan „nincs visszaút”, míg 11 fő nem így tekint erre az elhelyezési formára. A kiszolgáltatottságtól 24-en tartanak, 14-üket viszont ez az eshetőség nem befolyásolja az otthonba költözést illetően. Erős visszatartó tényező viszont a családtagok idegenkedése az intézményi elhelyezéstől, a válaszadók fele ezért nem (sem) költözne otthonba, míg 10 idős családja nem zárkózik el az intézmény nyújtotta lehetőségtől. Leginkább a megszokott környezet elhagyása az, ami az időseket igazán távol tartja a szociális intézménytől, 31-en jelezték, hogy az erre vonatkozó állítással teljes mértékben egyet értenek, míg csupán 9 fő lenne nyitott az új lakótérre.

9. táblázat: Idősek otthonával kapcsolatos attitűdöt befolyásoló tényezők (N=55 fő)

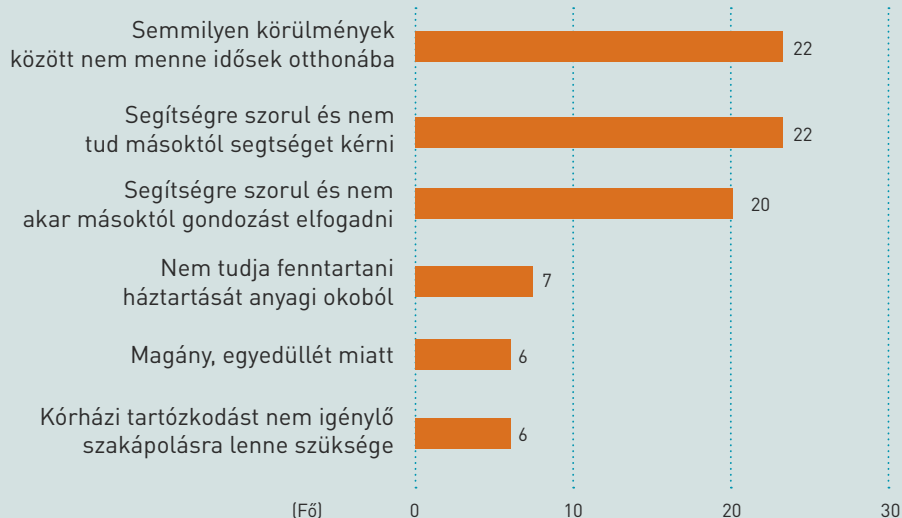
Idősek otthonával kapcsolatos attitűdöt befolyásoló tényezők						
	átlag	teljes mértékben	inkább igen	közepes mértékben	inkább nem	egyáltalán nem
nincs elég idősothon, messze van	2,42	15	2	4	4	30
rossz híruk van	2,8	17	2	9	7	20
nem megfelelőek a körülmények, az ottani ellátás színvonala	2,89	14	9	8	5	19
a környezetük elítéli azokat, akik szüleiket idősothonba „küldik”	2,96	20	1	9	7	18
lehet, hogy nem tudnám megfizetni	3,24	21	6	6	9	13
tartok tőle, hogy fel kellene adnom az önállóságot	3,24	23	3	9	4	16
attól tartok, hogy elszakadnék a családtól	3,25	22	9	3	3	18

Idősek otthonával kapcsolatos attitűdöt befolyásoló tényezők						
	átlag	teljes mértékben	inkább igen	közepes mértékben	inkább nem	egyáltalán nem
lehet, hogy nem tudnék alkalmazkodni, megszokni az ottani környezetet, az ottani szabályokat	3,31	25	5	5	2	18
általában nincs visszaút, ha beköltözik valaki	3,38	23	6	6	9	11
attól tartok, hogy kiszolgáltatott lennék	3,38	24	6	6	5	14
a családom idegenkedik ettől a megoldástól	3,6	27	6	5	7	10
lehet, hogy nehezen hagynám ott megszokott környezetemet, otthonomat, annak biztonságát	3,82	31	5	6	4	9

A megkérdezettek körében az idősothonokkal szembeni erős ellenérzést az is jelzi, hogy arra a kérdésünkre, hogy milyen körülmények között menne mégis idősek otthonába, 22 válaszadó nyilatkozta azt, hogy semmiképpen sem választaná ezt a megoldást. A további válaszlehetőségek közül közel ugyanennyien jelölték meg, hogy amennyiben segítségre szorulnak és nem tudnak másoktól

segítséget kérni (22 fő), vagy nem szeretnék azt elfogadni, akkor jelentkeznének a szociális intézménybe (20 fő), míg 7 fő tenné ezt abban az esetben, ha nem tudná magát anyagilag fenntartani. Hatan gondolták úgy, hogy ha egészségügyi ápolásra szorulnak, illetve magány vagy egyedüllét elkerülése végett költöznének idősek otthonába.

9. ábra: Otthonba költözés lehetséges okai (N=55 fő)

Diszkusszió

A modern társadalmakban általánosan javuló életminőség, ennek nyomán a várható élettartam növekedése, az egészségben és időskorban eltöltött évek kitolódása olyan társadalmi változásokat hoz, amelyek nyomán megnövekszik az igény a tartós időskori ápolás-gondozásra is.¹³ Bár a fenti tendenciák a roma népességet talán kisebb mértékben érintik, esetükben lassabb a változás, az előre számítások szerint 2061-re a hazai roma népesség növekedése mellett annak elöregedése is jellemző lesz. A 60 évnél idősebb roma lakosság létszáma 2021-ben országosan 71 800 fő volt, ami az előre számítások szerint 2061-ben már 180-290 ezer körülre emelkedik, ami azt jelenti, hogy a 2021-es 9,4%-ról 22%-ra nő a 60 évesek és idősebbek súlya, miközben csökken a fiatalok aránya (Hablicsek és mtsi, 2019). Ezen számok ismeretében is jól látható – és jelen kutatásunk is erre utal –, hogy az elöregedő romákat is veszélyezteti az egyedül maradás. Ez olyan eddig nem ismert problémákat vethet fel, amelyek új szakpolitikai intézkedések bevezetését igényelhetik.

Pilotkutatásunk a korábbi felmérések során tapasztaltakkal némileg ellentétes képet fest a családok együttélésével kapcsolatban, ugyanis adataink szerint a roma idős személyek 38%-a egyedül él. Ter-

mészetesen emellett fontos tényező, hogy tízből kilencen naponta, hetente vagy havonta többször látják gyermeküket, ezért nem érzik magukat magányosnak, és jellemzően a családon kívüli segítőkre sem szorulnak. Egészségi állapotuk is csak kis mértékben korlátozza őket, így az ápolási és szociális ellátásokat is – egyelőre – kevesen veszik igénybe. Viszont jövőbeni kilátásaikat több minden is gátolja. A szolgáltatások szűk kapacitása és területi korlátai a növekvő igényekkel szemben az arra rászorulóknak többségének kiszorulását eredményezheti, a fizetős szolgáltatások pedig a megfelelő nyugdíjjal és megtakarításokkal nem rendelkező romák számára nem, vagy csak korlátozottan lesznek elérhetőek.

Annak feltérképezésére, hogy ez a probléma mennyire csak a jövő problémája, további, szélesebb körben végzett kutatásra van szükség. Ennek során a körülmények és jelenségek mélyebb megismerése érdekében vizsgálni kell a 60-65 év fölötti romák területi és társadalmi mobilitását, lakás- és életkörülményeit, anyagi helyzetét és munkaerőpiaci elhelyezkedését. Ezek alapján körvonalazhatóbbá válhatnak azok a társadalmi változások, amik körükben is tetten érhetőek, és amelyekre a szakpolitikai intézkedéseknek is reagálniuk szükséges.

Összegzés

A népesség elöregedése a demográfiai minták változásával a romákat is egyre inkább érinti. Időskori függőségük újfajta kihívások elé állíthatják mind a családjukat, mind pedig az állami szolgáltatásokat. Ezzel kapcsolatban kevés tudással rendelkezik a szakirodalom, ezért kutatásunk hiánypótló és egyben témafelvető szándékkal indult pilot kutatás, mely olyan eddig a roma idősekkel kapcsolatos feltételezéseket kérdőjelez meg, melyeket eddig természetesnek véltünk. Adataink bizonyítják, hogy a mintánkban szereplő roma idősek egy részénél veszély az elmagányosodás, több idős él egyedül, vagy csupán házas- vagy élettársával. Az a

feltételezés, mely szerint a roma családok általában három generációs családmodellben élnek, megkérdőjeleződött. Amellett, hogy nem élnek együtt a családtagok egy háztartásban, a kölcsönös odafigyelés és a törődés jellemző rájuk. Ha segítségre szorulnak, a családra szeretnék számítani, akik ezeknek az elvárásoknak próbálnak megfelelni, az idősek bevallása szerint. Lakásukat, otthonukat nem hagynák el, akkor sem, ha segítségre lenne szükségük és a családtagok nem tudnának segíteni. Ekkor a helyi szociális ellátást vennék igénybe. Az idősothton által nyújtott szolgáltatásokkal és lehetőségekkel kapcsolatban nagy az elutasítás.

¹³Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2030

Felhasznált irodalom

- Ádány, R. & Sándor, J. (2019). Az északkelet-magyarországi teleszerű körülmények között élő cigány lakosság egészség-magatartása és egészségi állapota. *Magyar Tudomány*, 180(11), 1596-1611.
- Babusik, F. (2007). Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés. *Esély*, 1., 3-23.
- Baráth, Á. (2008). Kisebbségi idősök szociális helyzete, egészségi állapota és szubjektív jóléte Magyarországon, Horvátországban és Bosznia-hercegovinában: összehasonlító tanulmány. *Addiktológia*, 7(3-4), 251-272.
- European Commission (2017). *The 2018 Ageing Report. Underlying Assumptions and Projection Methodologies*. European Economy
- European Union Agency for Fundamental Rights (2018). *Az Európai Unió második felmérése a kisebbségekről és a hátrányos megkülönböztetésről. Romák – Válogatott eredmények*.
- European Commission (2018). *Informal care in Europe* (<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/96d27995-6dee-11e8-9483-01aa75ed71a1/language-en>, letöltve: 2022.08.09.)
- Eurostat. *An ageing population*. (<https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/demography/bloc-1c.html?lang=en>, letöltve: 2022.08.08.)
- Eurostat. *Population structure by major age group, EU-28, 2016-80 (% of total population)*. ([https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Population_structure_by_major_age_groups_EU-28_2016-80_\(%25_of_total_population\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Population_structure_by_major_age_groups_EU-28_2016-80_(%25_of_total_population).png), letöltve: 2022.08.08.)
- Forray R., K. (2018). Cigány egészség, cigány betegség – Mitől betegebbek? *Romológia*, 16-17., 9-20.
- Gyarmati, A. (2019). *Idősödés, idősellátás Magyarországon*
- Hablicsek, L., Hablicsekné Richter, M. & Lángi, T. (2019). A magyarországi romák népességszámának prognózisa regionális szinten 2061-ig. *Competitio*, XVIII., (1-2.), 39-47.
- KSH (2014). *2011. évi népszámlálás – 9. Nemzetiségi adatok*, Budapest
- KSH (2015). *A hazai nemzetiségek demográfiai jellemzői*, Statisztikai Tükör

Roma nők egymás közt – interjúelemzés

Betekintő

A roma nőkre felzárkózáspolitikai szempontból gyakran tekintünk úgy, mint többszörös, a nemi és etnikai alapú diszkriminációból adódóan hátrányt elszenvedő csoportra. Esetükben az élet főbb területein – úgymint az oktatás/képzés, egészségügy, foglalkoztatás – ez halmozottan jelenik meg. Ebből adódóan tanulmányi sikereik, eredményeik, a teljes további életük, a munkaerőpiacon való jelenlétük, gazdasági szerepük, pozíciójuk, fizikai és mentális egészségük szempontjából kiemelten meghatározóak. Annak érdekében, hogy hátrányaikat megszüntetni vagy legalábbis csökkenteni lehessen, szükséges támogatni őket abban, hogy eljussanak a magasabb szintű és színvonalú képzésekig, és felsőfokú képzettséget szerezzenek. A 12 roma diplomás nővel készített interjú elemzése igyekszik rámutatni ezekre az esetleges hátrányokra.¹

Bevezetés

Gyakran hangoztatott tény, hogy a roma nőknek nem csak a nemi, de az etnikai alapú diszkriminációból adódó hátrányokkal is szembe kell nézniük. A többszörös hátrány jelen van életük főbb területein mint az oktatás/képzés, egészségügy és a foglalkoztatás. Ahogyan az a Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia (MNTFS II.) helyzetelemzésében is olvasható, iskolai végzettségük, foglalkoztatottsági szintjük, jövedelmük még a roma férfiakénál is jelentősen alacso-

nyabb. Egészségi állapotuk rosszabb, és az egészségügyi és szociális ellátó rendszerekhez való hozzáférésben is nagyobb hátrányt szenvednek, mint a roma férfiak. A roma nők kiszolgáltatottságának egyik alapvető forrása az alacsony iskolai végzettség és az ebből fakadó hátrányos munkaerőpiaci pozíció. Velük kapcsolatban kiemelt feladat, hogy olyan komplex támogatásokat kapjanak minél korábbi életkortól, melyek mind az iskolai mind a munkaerőpiaci esélyeik növelését

Szakirodalmi áttekintés

A 2011-es népszámlálási adatok szerint a magukat romának vallók körében másfélszer annyi nő nem rendelkezik még általános iskolai végzettséggel sem, mint a magukat romának valló férfiak. Közel azonos arányban (56,3% és 58,6%) vannak azok a nők és férfiak, akiknek legmagasabb iskolai végzettségét az általános iskola jelenti, a szakmunkás képzettség szintjén viszont 1,7-szeres a különbség a roma férfiak javára (KSH 2011. évi népszámlálás nemzetiségi adatok, 2014). Emellett

a romák jelenléte alacsony és az átlagnál nagyobb mértékű csökkenést mutat a középfokú oktatásban, arányuk 2013-2019 között 34%-ról 24,8%-ra csökkent, miközben a nem romák esetében csak 42,7%-ról 39,5%-ra (Munkaerő Felmérési Adatok, 2010–2019).

A magas iskolai lemorzsolódási mutatókért felelős tényezők között a motivációvesztés, a hátrányos helyzetből adódó szocializációs különbségek, részben a korai gyerekvállalás és részben a hagyo-

¹A Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) „Roma nők egymás közt” címmel a L'Harmattan kiadó gondozásában 2020 márciusában jelentetett meg kötetet, melyben tizenkét roma nővel készült interjú található, jelen elemzés alapjául ezek szolgálnak.

mányos családi szerepekből fakadó végzettség nélküli iskolaelhagyás szerepelnek, melyeket a megoldás érdekében az iskoláknak, a szociális védelmi rendszernek együttesen, komplex módon kell kezelnie, hiszen az alacsony iskolai végzettség az élet szinte minden további területére (foglalkoztatás, egészségügyi állapot, lakhatás stb.) kiható hátrányt jelent. Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező fiatalok, valamint az átlagnál lényegesen alacsonyabb iskolai végzettségű roma fiatalok elhelyezkedési esélyei lényegesen rosszabbak, mint a diplomásoké, nem romáké. 2019-ben a 15-64 éves romák 45,5%-a, a legfeljebb 8 osztályt végzetek 40,1%-a volt foglalkoztatott, szemben a teljes népesség 70,1%-os foglalkoztatási rátájával. A szellemi munkát végző roma nők aránya nagyon alacsony (2019-ben 6,9%, a nem roma nőknél 44,2%), míg az egyszerű, szakképzetlen munkát végzők aránya a foglalkoztatottakon belül a roma nőknél 51,1%, a nem roma nőknél 9% (Bernát – Gábos, 2018).

A roma nőknek saját népességükön belül is fele akkora az esélyük a foglalkoztatottságra, mint a roma férfiaknak. Azok, akik a családalapítás miatt lemondanak továbbtanulási szándékukról, akár

egész életükre elvesztik annak esélyét, hogy valaha stabil munkahelyük legyen. A roma fiatalok egy jó része jelentősen alul becsüli az iskolázottság munkaerőpiaci hozadékát, ezért inkább nagyobb hangsúlyt fektethet a gyermekvállaláson keresztül történő státuszemelkedésre, ami persze tovább csökkenti az esélyét bármilyen jövőbeni integrációs folyamatnak (Janky, 2005).

Ugyan a romák felsőoktatásban való jelenléte kapcsán nem állnak rendelkezésre teljesen megbízható adatok, KSH számítások alapján elmondható, hogy a roma fiatalok is növekvő számban vesznek részt a felsőoktatásban. Míg 2013-2018 között 0,4-1,7%-uk tanult ilyen intézményben, addig 2019-ben ez a szám, már 2,2% volt. A növekvő tendencia ellenére azonban a romák felsőoktatásban való jelenléte továbbra is nagyon alacsony. Az arány a nem roma fiatalok esetében mérsékelten ingadozik, 22,7%-ról 21,4%-ra csökkent 2013-2019 között (MNTFS 2030 – Helyzelemzés, 2020). A romák felsőoktatásban való jelenlétével, a további lehetőségek feltérképezésével és azok bővítésével kiemelten szükséges foglalkozni. Ennek egy szeletét képviseli a „Roma nők egymás közt” című interjúkötet is.

A kutatás háttere, célja, módszere

A fentebb vázolt negatív helyzetkép árnyalása érdekében a 2019 végén készült, mélyinterjú módszert alkalmazó kutatás alapvető célja az volt, hogy olyan életutakat mutasson meg, amelyek ezeknek a tendenciáknak ellentmondanak. Olyan roma nőket akartunk megismerni és megismertetni, akik eljutottak a diploma megszerzéséig, és emberileg és szakmailag is elismertséget szereztek, egzisztenciát teremtettek önmaguk számára. A pozitív példák bemutatásán túl szeretnénk volna felmérni, hogy a teljes társadalmi beilleszkedést, integrációt magával hozó tanulási úton milyen nehézségekkel, veszteségekkel kellett szembenéznük, és hogy ezek figyelembevételével mi a megélésük saját sikerükkel, sikerességükkel kapcsolatban. A kiválasztott roma nők mindegyike legalább egy diplomával rendelkezik, és kivétel nélkül elsőgenerációs értelmiségi, gyakran az első, vagy a kutatás időszakáig egyetlen, diplomával

rendelkező a családjában. A korcsoport kiválasztásánál elsődleges szempont volt, hogy a megkérdezettek már kellő tapasztalattal, rálátással rendelkezzenek, legyen olyan bejáratott utjuk, amiben a tanulás, munka, párkapcsolat, családalapítás témakörét, problematikáját megtapasztalták, arról saját élményeik, gondolataik alapján tudnak beszámolni. A tizenkét interjúalanyból tíz az 1970-es években született.

Interjúalanyaink között mind a három cigány/roma csoport képviselteti magát, de a kiválasztási szempontok közül ez kevésbé volt hangsúlyos, hiszen nehéz lett volna a többi kiválasztási szempont mellett, még ennek is megfelelő személyeket találnunk. Ugyan bevontunk romungro, oláh cigány és beás cigány nőket is a kutatásba, számuk nem tükrözi az adott csoport a cigány népességen belüli arányát. A bevontak közül 6 fő a romungro; 5 fő az oláh cigány; és 1 fő a

²2003-as adatok szerint a magyar anyanyelvűek (romungro) aránya 79,5 százalék, a cigány anyanyelvűeké (oláh cigány) 10, a román anyanyelvűeké (beás cigányoké) 4,5 százalék volt, további 6 százalék pedig szerb, szlovák, német, rutén, horvát és egyéb (In: A 2003. évi cigány felmérésről, Janky – Kemény, BESZÉLŐ)

beás cigány csoporthoz tartozik.² A kiválasztásnál arra is törekedtünk, hogy alanyaink mind élőhelyüket, mind pedig szakmai területüket illetően egymástól különbözőek legyenek. Ennek megfelelően a megszólaltatottak, 9 megye 12 különböző településéről származnak, és ugyan végzettségüket tekintve vannak azonosságok, szakterületeik – óvodapedagógustól kezdve egészen az európai parlamenti képviselőig – egymástól eltérőek, és elég széles skálát ölelnek fel. Az interjúk tematizált kérdései három fő elemről álltak össze, melyek az önazonosításra, kap-

csolatokra; tanulmányaikra; eddigi életútjuk saját maguk általi értékelésére fókuszáltak.

Az interjúalanyainkra vonatkozó adatok mellett, az elemzési szempontok mindegyikénél igyekeztünk általában a romák vonatkozásában is adatokat, információkat megmutatni, illetve ahol ez lehetséges, azt az időszakot a már meglévő kutatási eredmények alapján visszaidézni, amelyben interjúalanyaink gyermek, illetve fiatal felnőtt korukat töltötték. Az interjúk felvétele 2019 őszén zajlott, jelen tanulmány ezek másodelemzése.

Általános körülmények áttekintése

Születési hely, lakhatás

A cigányság megoszlása az ország területén belül nem egyenletes, bizonyos régiókban nagyobb arányban van jelen. Mintegy 22%-uk Dél-Dunántúl és a Dél-Alföld vármegyéiben, közel 56%-uk Észak-Alföld és Észak-Magyarország területén, 18,1%-uk a Közép-Dunántúl és Közép-Magyarország, és 4,3%-uk a Nyugat-Dunántúl területén él. A roma lakosság száma ma is azokban a térségekben a legmagasabb, ahol az 1980-as években. Ezen térségek többnyire Északkelet-, illetve Délnyugat-Magyarországon találhatóak, főként a határ menti, periférikus vidékeken (Pénzes, 2018).

Egy 1971-es országos romavizsgálat szerint, abban az időszakban a romák rendkívül rossz lakásvizonyok között éltek. Nemcsak a társadalom átlagától maradtak el igen lényegesen minden mutató tekintetében, hanem az azonos jövedelmi szinten élő nem romáktól is. Az akkori lakásvizonyok meghatározó eleme volt a nagyon erős szegregáció. A roma háztartások közel kétharmada (65,1 százaléka) elkülönült telepeken volt. 1971-ben a telepek többségét a spontán módon keletkezett, a saját kivitelezésű "putris" építkezési, a településektől távol vagy azok szélén fekvő hagyományos telepek alkották. A romák lakása-

A 12 interjúalany 9 vármegye 12 településén született és végezte általános iskolai tanulmányait, 6 fő az északkeleti országrészben, 2 fő a dél-dunántúli régióban. Tehát 8 fő az ország azon régióiban született és élt gyermekkorában, ahol a roma lakosság koncentráltabban van jelen más régiókhoz viszonyítva. A vizsgált személyek közül 1 fő a fővárosban, 1-1 fő nagy- és középvárosban, 3 fő kisvárosban, szintén 3 fő községben, 2 fő kisközségben, és 1 fő aprófaluban élt gyermekkorában. A romák aránya az általuk lakott településeken, a 2001-es adatok szerint 0,70% és 27% között mozog.

1. táblázat: Interjúalanyok születési helye település típus, romák aránya az adott településen és vármegye szerint³

Település típus	Roma arány (2001)	Gyermekkor vármegye
nagyváros	1,15%	Baranya
község	11%	Borsod-Abaúj-Zemplén
aprófalú	27%	Borsod-Abaúj-Zemplén
kisváros	1%	Bács-Kiskun
középváros	0,70%	Győr-Moson-Sopron
község	9%	Hajdú-Bihar
kisfalú	3%	Hajdú-Bihar
kisfalú	17%	Nógrád
kisváros	3,10%	Pest
metropolis	0,79%	Budapest
kisváros	3%	Szabolcs-Szatmár-Bereg
község	4,50%	Tolna

metropolis - 1 millió fő felett; nagyváros - 100 ezer felett; középváros - 20-100 ezer fő között; kisváros - 5-20 ezer fő között; nagyközség - 5 ezer fő felett; község - 5 ezer alatt; kisközség - 500-999 fő közötti népesség; aprófalú - 500 fő alatti népesség; törpefalú - 200 fő alatti népesség (<http://www.terport.hu/telepulesek/telepulestipusok>)

inak 44 százalékában nem volt villany, csak 8 százalékában volt vezetékes víz, és csak további 16 százalékához tartozott az épület telkén lévő kút, stb. A szegregált romatelepek másik típusát azok, a magyar lakásállomány legalacsonyabb színvonalú részét magukba foglaló vagy eredetileg nem is lakás céljára létesült épüleategyüttesek (barakklakások, nyomortelepek, munkásszállók, elhagyott vágóhidak stb.) alkották, ahova hatósági közreműködéssel költöztették be – többnyire a tudatos elkülönítés szándékával – a roma családokat (Kemény, 1971).

Interjúalanyaink a '70-es években a romák többségére jellemző lakhatási körülményekhez képest jobb környezetben éltek, és ugyan a vizsgált 12 roma nő fele született kifejezetten telepi körülmények közé, csupán két fő az, aki a gyermekkorát, a középiskolát megelőző éveit is ott élte végig. A telepre születettek többségének szülei már az interjúalanyok koragyermekkorában jobb körülmények közé költöztek, és többnyire nem csak romák által lakott településrészen éltek. Bár a lakás- és életkörülmények nyilvánvalóan meghatározóak és nagy hatással lehetnek főleg egy gyermek fejlődésére, egészségi állapotára, tanulmányi eredményeire stb., az iskolai eredményesség szempontjából interjúalanyaink között nem érzékelhető különbség aszerint, hogy ki milyen típusú településen, illetve ezen belül milyen településrészen töltötte gyermekéveit.

Azonban, természetesen a nehezebb körülmények között élőknek több erőfeszítést kellett tennie az eredményesebb tanulás érdekében, és több akadállyal kellett szembenéznie az azonos siker eléréséhez.

Interjúalany (2)

„Engem, amikor megműtöttek gyerekként és az osztálytársaim elhozták nekem a házi feladatot, akkor én nem tudtam őket behívni magunkhoz, mert nem voltak arra alkalmasak az otthoni körülményeink. Földes volt a ház, nem volt bent víz... hatalmas volt a különbség aközött, amiben otthon éltem, és az, amit másoknál láttam.”

Roma csoporthoz való tartozás

A Magyarországon élő cigány csoportok 79,5%-át a magyar cigányok (romungrok) teszik ki, az ő anyanyelvük a magyar, a roma népesség 10%-át a cigány anyanyelvű oláh cigányok, míg 4,5%-

ot a román nyelv egy nyelvújítás előtti változatát beszélő beás cigányok alkotják. A fennmaradó további 6 százalék pedig szerb, szlovák, német, rutén, horvát és egyéb kisebb cigány csoportok között oszlik meg (Kemény – Janky, 2003).

Ezek a csoportok nyelvileg, kulturálisan és területileg is eltérnek egymástól, ezek bemutatását azonban elemzésünk nem célozza. Az elemzési szempontok között azért van jelentősége az egyes csoportok megkülönböztetésének, mert tapasztalataink szerint az oláh cigányok közössége kulturálisan zártabb, a hagyományokat a mai napig is őrző csoportot képez, éppen ezért az azoktól való eltérés, a diploma megszerzése ebben a közösségekben talán még nagyobb sikernek tekinthető, mint a többi cigány csoportban. Az interjúba bevontak közül 6 fő a romungro; 5 fő az oláh cigány; 1 fő pedig a beás cigány csoporthoz tartozik.

Alapvetően azonban minden interjúalany esetében elmondható, hogy a szülőkkel, családdal, közösséggel való kapcsolattartás fontos helyen szerepel az életükben, azoktól nem szakadtak el. Amennyire az életterük, életmódjuk engedi, tartják a kapcsolatot családjukkal, közösségükkel. Nyilván ennek gyakorisága és minősége változó, főleg a tartósan külföldön tartózkodók (2 fő) esetében. Emellett mindannyian azt nyilatkozták, hogy mind a magyar, mind pedig a roma identitásuk nagyon fontos számukra, ezek nem elválaszthatók egymástól, illetve az életüktől, személyiségüktől. A roma közösséggel, roma ügygel, vagy egyszerűen csak a hátrányos helyzetűekkel való munka, segítségnyújtás mindannyiuk számára fontos, és gyakorlatilag napi szinten jelen van az általuk képviselt szakiránytól függetlenül is. Mind a roma, mind pedig a nem roma hagyományokat tisztelik, valamilyen szinten élik és követik azokat. Mind a két csoportban (roma és nem roma) boldogulnak, és otthon érzik magukat.

Tanulási utak

Az 1971. évi reprezentatív vizsgálat idején az akkor 25–29 éves és 20–24 éves romák – vagyis nagyjából interjúalanyaink szüleinek korosztálya – 26-27 százaléka végezte el az általános iskola nyolc osztályát, vagyis a roma fiatalok 73-74 százaléka gyakorlatilag majdnem teljesen analfabéta maradt. Az ötvenes és hatvanas években a nem roma népesség iskolázottsági szintje gyorsan emelkedett, így a romák és nem romák közötti

távolság növekedett. Ez a trend a '90-es években – interjúalanyaink nagyjából középiskolás éveiben – is megmaradt, sőt az akkori vizsgálatok szerint erősödött is. A két évtized (1970–1990) alatt annyit sikerült elérni, hogy a '90-es évekre, már a roma gyerekek többsége is elvégezte az általános iskolát. A kilencvenes évekig csak a – jórészt versenyképtelen szakmákat adó – szakmunkásképző iskolák nyíltak meg a romák előtt: a gimnáziumokban, illetve a felsőoktatásban a roma tanulók aránya nem érte el az 1 százalékot. A 80-as évekre – interjúalanyaink többsége ezekben az években kezdte általános iskolai tanulmányait – a cigány osztályok csődöt jelentettek. A rossz színvonal, a gyengített tananyag nem bizonyult megfelelő eszköznek, ezért a cigány osztályokat megszüntették. Cigány osztályok már az 1960-as években működtek országszerte, ezek száma akkoriban 17 volt, ami a '80-as évek közepére 6-ra csökkent, majd ezek az osztályok megszűntek, de helyüket átvették a kiegészítő osztályok (Csongor, 1991). A cigány tanulók iskolai elkülönítésének hosszú évekig gyakorolt módja volt, hogy szocializációs hiányosságaikra hivatkozva már a beiskolázásnál különválasztották, és kiegészítő osztályokba sorolták őket. A kiegészítő osztályok száma a 60-as évek elejétől, a cigány gyerekek egyre teljesebb körű beiskolázásával párhuzamosan egészen a 80-as évek végéig folyamatosan növekedett. 1992-ben az általános iskolás cigány gyerekek 15,8%-a még mindig kiegészítő iskolákban (osztályokban) tanult. A 192 iskolára kiterjedő a '90-es években végzett kutatás szerint a cigány gyerekek még mindig összehasonlíthatatlanul nagyobb arányban tanultak ilyen osztályokban, mint a nem cigányok. Míg 27 a vizsgált iskolákban összesen 40% volt a cigány tanulók aránya, és 60% a nem cigányoké, ugyanezeknek az iskoláknak a kiegészítő osztályiban 86%-ot képviseltek a cigány gyerekek, míg a nem cigányok csak 14%-ot. (Havas, Kemény, Liskó, 2001).

Az általános iskola elvégzése

Interjúalanyaink mindegyike megkezdte az általános iskolai tanulmányait 6-7 éves korában normál, vegyes osztályban. Jellemzően olyan osztályba jártak, ahol több roma osztálytársuk is volt, de senki nem járt kifejezetten roma gyerekeknek létrehozott, szegregált vagy kiegészítő osztályba. A 12 főből hárman olyan osztályba jártak, ahol

rajtuk kívül nem volt más roma tanuló. Az általános iskolai tanulmányaikat mindannyian zökkenőmentesen, kimaradások, évismétlések nélkül végezték el, és bár származásukból adódóan többségük szembesült negatív hozzáállással vagy a tanárok, vagy az osztálytársak részéről, tanulási útjukban ezek nem jelentettek törést, talán részben a szülők támogató magatartásának köszönhetően. A szülők hozzáállásán túl az iskola, a tanulás szeretete, az iskolai közös munkára való motiváltság kulcseleme, hogy a kisiskolás gyermek hogyan kötődik tanárához, illetve, hogy az adott pedagógus hogyan viszonyul roma diákjaihoz.

Interjúalany (4)

„...arra emlékszem, hogy alsótagozatban olyan tanítónénink volt, aki sztereotíp módon viselkedett a romákkal, nem csak velem, hiszen nem egyedül jártam az osztályba...”

Interjúalany (5)

„Nagyon szerettem tanulni, szerettem az osztálytársaimat is, olyan közegbe kerültem az általános és szakközépiskolában is, amiben a tanulás fontos érték volt... olyan tanárain, osztályfőnökeim voltak, akik támogatták, hogy jól tanuljunk.”

Középiskolai oktatás

A leszakadó társadalmi csoportok hátránya legtisztábban a középfokú oktatásban mutatkozik meg. A roma diákok 38 százaléka tanul tovább, azonban 24 százaléuk szakiskolákban, és csupán 14 százaléuk gimnáziumokban (Kertesi – Kézdy, 2005). A rendszerváltást követően nagymértékben csökkent a szakiskolai képzések értéke a munkaerőpiacon, és ezzel párhuzamosan az ilyen képzéseket nyújtó intézmények képzési színvonala is. Ennek ellenére egyre magasabb arányban jelent meg a roma diákok száma ebben a képzési formában, aminek köszönhetően a romák többsége a munkaerőpiacon nem, vagy csak nagyon alacsony jövedelmet biztosító munkakörökben tudott elhelyezkedni, ezzel növelve hátrányát más társadalmi csoportokhoz képest. A kilencvenes években a szakmunkás végzettség legtöbb fajtája is leértékelődött, és egyre inkább már csak az érettségi kínált komoly esélyeket az elhelyezkedésre. A középiskolai továbbtanulás választása a kilencvenes években vált lehetségessé, és ugyanekkor vált racionálissá is. Korábban ez a választás

nem lett volna, hiszen teljes foglalkoztatottság volt, a munkanélküliségtől nem kellett félni. A keresetekben az érettségi nem járt előnnyel. A továbbtanulás költségei nem térültek meg. A kilencvenes években váltak munkanélkülivé a nyolc osztályt végzetek, és nőttek nagyra a kereseti különbségek érettségizettek és nem érettségizettek között. Azonban a cigány szülők egyötöde van abban a helyzetben, hogy gyermekei számára a középiskolát választhassa. A többiek – a cigány szülők négyötöde – ezt nem tudja megtenni (Kemény – Janky, 2004).

Interjúalanyaink többsége, a rendszerváltás környékén kezdte meg középiskolai tanulmányait, de a roma diákok között érzékelt trenddel ellentétben, 12 főből csupán 1 fő tanult tovább szakiskolában, és annak elvégzése után ő is megszerezte az érettségit. 11 fő a szakmát és érettségit is biztosító szakközépiskolában, vagy gimnáziumban tanult tovább. Ez talán előrevetíti, hogy a megkérdezettek már magasabb szintű képzésben gondolkodtak, amikor iskolát kellett választaniuk, és bár ezt a képzést nem a felsőfokú intézményben való továbbtanulásuk érdekében választották – hiszen ebben az időszakban közülük csupán 3-4 fő gondolt erre – fontosnak tartották, hogy a szakmatanulás mellett, érettségit is szerezzenek. Ezen felül, ahogyan fentebb olvasható, valójában ebben az időszakban kezdett gyakoribbá válni, hogy a jobb elhelyezkedési lehetőségek miatt a fiatalok ezt a továbbtanulási formát választották, így ez a szempont interjúalanyaink iskolaválasztásakor is megjelenhetett.

Interjúalanyaink szüleinek a középfokú végzettség megszerzéséhez való hozzáállását tükrözik az alábbi idézetek. A szülők féltése, gyermekük idegen helyre küldése két esetben az elképzelések, a továbbtanulás irányával kapcsolatos vágyak módosítását vonta maga után.

Interjúalany (3)

„...zenei pályára készültem egészen az utolsó pillanatig, majd mivel ehhez Szegedre kellett volna elmennem, szülői féltésből inkább közelebbi iskolát választottunk, így kerültem óvónőképzőbe. Egyébként teljesen megértem, ha azért nem mehettem Szegedre, mert nagyon messze van, szülőként jogos, ha ez alapján másfajta döntés születik, főleg egy oláh cigány családban.”

Szülői mintázatként az is megjelenik, hogy a féltésen túl, a mindennapi életre, az egyszerű, praktikus hétköznapokra és megélhetésre igyekeznek a szülő felkészíteni gyermekét, és ezért igyekeznek eltéríteni a magasabb szintű képzésben való résztvételtől.

Interjúalany (5)

„... én már középiskolába is úgy mentem el, hogy a szüleim igazából nem nagyon támogattak ebben, nem bíztak bennem. Azt gondolták számomra megfelelőnek, hogy egy szakmunkásképzőben szerzek valamilyen szakmát...”

„... azt gondolta, hogy a hároméves szakmunkásképzőt biztosan el tudom végezni, abban nem gondolkodott, hogy esetleg többre vagyok képes, vagy ennél többre vihetem.”

Itt tartom érdemesnek megemlíteni azt a kulturális különbséget, amire a fentiekben már utaltam, ugyanis az 5 oláh cigány családból származó interjúalany közül, 3 esetben, a 6 romungro családból származó roma nő közül pedig 1 esetben, a középiskolai tanulmányok megkezdése után röviddel, 15-16 éves korban felmerül a férjhezmenetel. A szülők a tanuláshoz való megengedő, támogató viselkedését tükrözi, hogy a négyből három esetben az érintettre bízták a tanulás és a férjhezmenetel közötti döntést, a negyedik esetben pedig maguk a szülők utasították el határozottan lányuk férjhez adását. Ennek azért is van nagy jelentősége, mert főleg az oláh cigány családok életében nem volt jellemző a lányok középfokú iskolában való taníttatása, a cigány közösség, vagy akár a nagyszülők részéről is nagy volt a nyomás a hagyományok betartására, azaz a korai házasságkötésre. Az ettől való eltérés, a közösség rosszallását, kisebb-nagyobb fokú kiközösítést vonhatott maga után.

Néhány részlet az eseményre való visszaemlékezésekből:

Interjúalany (4)

„Mindkét család részéről támogatták a tanuláso- mat a nagyszülők, nagymamák is, bár emlékszem, hogy 15 éves koromban eljöttek megkérteni, de rám hagyták annak eldöntését, hogy férjhez megyek-e ilyen korán. Én akkor azt mondtam, hogy mivel középiskolás vagyok és szeretnék még tanulni, az iskoláimat befejezni, nem akarok férjhez menni.

Teljesen elfogadták a szüleim, nem erőltették, hogy férjhez menjek, soha nem éreztem ilyen nyomást róluk.

Interjúalany (6)

„Amikor eljöttek megkérteni, apám ott előttük megkérdezte tőlem, hogy tanulni szeretnék-e vagy inkább férjhez menni. Azt válaszoltam, hogy tanulni szeretnék. Soha nem akart apám rám erőltetni semmit, így ebben az esetben sem tette.”

A 12 megkérdezettből 8 esetében a korai férjhezmenetel egyáltalán nem merült fel, erre való szándéka, mint a fenti idézetekből is látszik, egyetlen interjúalanyunknak sem volt. Ennek nyilvánvalóan kulcsfontosságú szerepe volt abban, hogy mindannyian megszakítások nélkül, sikeresen végezték el középszkolai tanulmányaikat, és szerezték meg a felsőfokú oktatáshoz szükséges érettségit. A korai házasságkötés, gyermekvállalás a nők iskolai előmenetele és későbbi munkaerőpiaci integrációja szempontjából nagy jelentőséggel bír. Azok, akik a családalapítás miatt lemondanak továbbtanulási szándékukról, akár egész életükre elvesztik annak az esélyét, hogy valaha stabil munkahelyük legyen (Janky, 2006).

Diplomát adó képzésben való részvétel

Havas és Kemény 1993-1994-ben végzett országos reprezentatív roma- (cigány-) kutatása szerint a magyarországi romák között a főiskolát végzettek aránya 1 százalék körül mozog, ez a szám, évtizedek elmúlása után sem mutat jelentős változást. A Statisztikai Tükör 2015. decemberi számában megjelent adatok szerint a cigány nemzetiségű fiataloknál rendkívül alacsony, 1-2% között mozog a felsőfokú végzettségűek aránya. Ahogyan az a fenti adatokból látható, a diplomával rendelkező romák száma alacsony. Mivel az érettségi megszerzése eleve többnyire túl nagy kihívást jelent, így a roma fiatalok többségénél a felsőoktatási rendszerebe való jelentkezés, eleve kizárt. A beszélgetésekből kiderül, hogy 2-3 fő kivételével, interjúalanyaink sem készültek tudatosan a diplomaszerezésre, a főiskolára, egyetemre való jelentkezés gondolatáig is csak lépésről-lépésre jutottak el, részben a körülmények változásai, – munkalehetőségek hiánya, munkahelyi kötelezettség, közvetlen környezet motiválásának hatása – részben pedig a kitörni akarás, a jobb, könnyebb élet

utáni vágy, és természetesen a tudás, tanulás utáni vágy hatására. Ennek tükrében nem meglepő, hogy a 12 roma nő közül, 7 fő az érettségi, szakmaszerzés után dolgozni kezdett, négyen közülük emellett házasságot kötöttek és gyermeket szültek, és csak évekkel később kanyarodtak vissza a formális tanuláshoz. Ők természetesen munka és család mellett már nem nappali tagozatos képzésben, hanem estin/levelezőn szerezték meg diplomájukat. 5 fő azonban megszakítások nélkül, nappali tagozatos képzésben jutott el az első diploma megszerzéséig, addig nem kötött házasságot, nem alapított családot.

A 12 nőből 4 fő jelenleg 1 diplomával, 7 fő két diplomával, 1 fő pedig jelenleg 4 diplomával rendelkezik. Emellett mindannyiukról elmondható, hogy folyamatosan továbbképzéseken, szakképzéseken vesznek részt, diplomájuk megszerzésével nem tekintik befejezettnek tanulmányi útjukat. Ebben nagy része van annak, hogy újra és újra bizonyítani akarnak önmaguk és a környezetük számára is. A megkérdezettek többsége még a középfokú tanulmányai idején sem gondolt a felsőfokú oktatásban való részvételre, de olyan is van, aki már az általános iskola elvégzése után tudta, hogy egyetemre akar menni.

Interjúalany (7)

„... azért megtanultam a fehér férfiinget és fekete muzsikus nadrágot élére vasalni, és nokedlit szaggatni, mint ahogyan azt egy rendes zenész cigány családból származó lánynak kell. De, hogy én egy életen át szolgáljam a férjem és várjam haza éjjelente a muzsikálásból és neveljem a sok-sok gyereket otthon és csak ezt csináljam... már nyolc évesen tudtam, hogy az nekem nem fog menni... A tanulás esélykiegyenlítő szerepét igen hamar megéreztem én ennek tudatában éltem onnantól kezdve az életem.”

A többség csak később, az életében bekövetkezett különböző változások miatt döntött a diploma megszerzése mellett.

Interjúalany (8)

„... egyáltalán nem volt tervbe véve, pedig mindig jó tanuló voltam, jó jegyeim voltak... Aztán a gimnáziumban a nálam rosszabb tanulók is megpróbálták főiskolára bejutni, de nekem még akkor sem fordult meg ez a lehetőség a fejemben... engem felnőtként

az egyik ismert cigány költő beszélt rá, hogy jelentkeztek... Annyira szűk volt az a kör, amiben mozog-

ni lehetett volna otthon, hogy az számomra nem lett volna elég. Én ennél többet akartam a világból, bár

Tanulással kapcsolatos attitűdök

A megkérdezettek szüleinek az iskolával, tanulással kapcsolatos attitűdje

Egy tanulmány szerint a 70-es évekig a roma szülők nem ambicionálták gyerekeik iskoláztatását, a gyerekek többsége legfeljebb néhány évig járt iskolába, és legfeljebb az írás-olvasás tudományáig jutott el. A 70-es és a 80-as években a roma szülők többsége ugyan már eleget tett törvényes iskoláztatási kötelességének, de a gyerekek közül még akkor is kevesen jutottak el az általános iskola elvégzéséig. A szülők nem találták fontosnak gyerekeik iskoláztatását és a gyerekeket sem motiválták otthon a tanulásra. Amikor az alacsonyán iskolázott és szakképzetlen romák tömegesen szorultak ki a legális munkapiacról, a roma szülők számára is nyilvánvalóvá vált, hogy magasabb iskolázottság elérése nélkül gyerekeik is csak arra esélyesek, hogy szüleik szegénységét és bizonytalan egzisztenciális helyzetét reprodukálják (Liskó, 2005). Azonban a roma szülők többsége továbbra sem tud(ott) mintát nyújtani gyermeke számára a tanulás vonatkozásában, de az is pozitív eredménynek tekinthető, ha ehhez az elvi, jobb esetben emellett még az anyagi támogatást is biztosítani tudja.

A szülők a tanuláshoz való hozzáállása egyikük esetében sem volt negatív, bár többükönél igaz, hogy a szülők egyrészt alacsony iskolai végzettségük miatt nem tudták segíteni gyermekük iskolai fejlődését, tanulását, másrészt pedig néhány szülő nem tulajdonított nagyobb jelentőséget a tanulásnak, de még ezek a szülők sem gátolták gyermekük iskolába menetelét.

Interjúalany (9)

„... nem tartott vissza, de nem is ösztönzött tanulásra. Nem voltak elvárásai, hogy mondjuk leérettségizzek, az egyetemről nem is beszélve... 5 általános iskolai osztályt végzett el, úgyhogy nem igazán látja azt, hogy az egyetemi végzettség mit jelent, hogy az egyáltalán mire jó, nincs arra rálátása, hogy mit csináljak, de annyit látott, hogy a tanulás jó dolog.”

Interjúalany (8)

„Anyuék otthon nem elleneztek a tanulást, de nem

is nagyon támogatták. ...soha nem mondták, hogy ne tanuljak, de azt se, hogy igen. Szerintem ők úgy gondolták, hogy lesz egy szakmám, férjhez megyek, élem azt az életet, amit ők is ismertek.”

A tanárok interjúalanyainkhoz való hozzáállása

A roma gyermekek, fiatalok életében, a szülők alacsony iskolai végzettsége, a tanulási úton való járatlansága miatt, még nagyobb szerepe van a tágabb környezetből jövő mintáknak, támogatásnak. Természetesen az iskola falain belül motivációt, támogatást, útmutatást, elsősorban a pedagógusoknak áll módjában nyújtani, de ennek a szerepnek változóan sikerül megfelelniük nekik is.

Interjúalany (8)

„A tanáraink még csak a lehetőségre sem hívták fel a figyelmemet, pedig az eredményeim alapján lett volna esélyem... Számomra pedig annyira távolinak tűnt, fel sem merült, hogy én tovább tanulhatnék.”

Interjúalany (6)

„Ha nyolcadikban az osztályfőnököm jobban figyelt volna rám, az érettségi megszerzése csak 4 évembe került volna, hiszen az akkori tanulmányi eredményemmel mehettem volna rögtön gimnáziumba is. A szakmunkásképző iskola akár ki is maradhatott volna az életemből.”

Vannak pozitív példák is a tanárok támogató magatartásával kapcsolatban.

Interjúalany (5)

„Mind a két helyen olyan tanáraink, osztályfőnökeim voltak, akik támogatták, hogy jól tanuljunk. Hihetetlen, hogy mennyire meghatározó, hogy azok, akik tanítanak téged, vagy akik esetleg mentorálnak, azoknak milyen a személyisége, mennyire motiváltak ők maguk, és téged mennyire tudnak motiválni. Nekem szerencsém volt.”

Mintául szolgáló barátok, osztálytársak

Nagyon nagy jelentősége van annak, hogy inter-

júalanyaink mindegyike integrált iskolába/osztályba járt, ahol néhol a szülői mintákkal azonos módon, de több esetben inkább attól eltérően, megjelentek olyan akár iskolai akár azon kívüli tevékenységek (például otthoni olvasgatás, kirándulás, nyaralás), viselkedésmódok, amelyekkel a roma gyermekek többsége otthon kisebb eséllyel találkozik. Kutatások szerint egyértelműen magasabbak az iskoláztatási ambíciók azoknak a gyerekeknek az esetében, akik nem cigány többségű iskolákba, ill. osztályokba járnak (Havas–Kemény–Liskó, 2001).

Interjúalany (6)

„Én rendszeresen hozzájuk jártam, a barátnőm nagymamája hozzánk közel lakott és ismerte a családomat, így néha nála is találkoztunk. Egyke gyerekek volt, így a szülei is örültek, hogy van a lányuknak társasága. Annyira kedveltek, hogy még nyaralni is elvittek magukkal. Nagyon szerettek, és én is szerettem őket... Engem egyébként folyamatosan hasonló külső ingerek értek, olvasás, könyvek, tanulás... Én mindenhova mentem az osztálytársaimmal, könyvtárba, közös programokra. Soha nem lógtam ki a sorból, együtt voltam a közösséggel. Talán ebből is adódott, hogy engem teljesen elfogadtak.”

Azoknak a mintáknak, amikhez gyakorlatilag csakis egy integrációt biztosító környezetben, közösségben lehet hozzájutni, kiemelt szerepe van a személyiségfejlődésben, abban, hogy a roma gyermekek az otthonitól eltérő közegben is magabiztosnak érezzék magukat és, hogy az újdonságokat, a megszokottól eltérő dolgokat is megtapasztalni akaró, nyitott emberekké váljanak.

Karrierút, mobilitás

Az intergenerációs mobilitás minden interjúalanyunknál megjelenik, mindannyian első generációs értelmiségiek nem csak a szűk családjukon belül, néhányan a tágabb közösségükön belül is. Ennek megfelelően nem csak végzettségükben, de munkájukban, lakóhelyükben és életszínvonalukban is lényegesen magasabb szintet értek el, mint szüleik.

Interjúalanyaink olyan időszakban születtek, amikor a munkaképes korú (15–59 éves) roma és nem roma férfiak gazdasági aktivitása alig tért el egymástól. A teljes népességben az aktív keresők aránya 87,7%, a roma népességben belül pedig 85,2%. Ez az arány jóval alacsonyabb (30%) volt a roma nők körében. Azonban a nők foglalkoztatása is a 70-es évek folyamán folyamatosan bővült, az évtized végére elérte az 50%-ot. Tehát az adatok szerint ebben az időszakban a romák többsége is viszonylagos anyagi biztonságban élhetett, ez azonban, a nyolcvanas évek közepétől kibontakozó gazdasági válság és a politikai változások miatt, negatív irányba változott. Az elavult iparágak leépülése, a szakképzetlen munkaerő rohamos leértékelődése, a keleti piacok elvesztése, a mezőgazdaság szétzilálódása, az átlagosnál lényegesen súlyosabban érintették a roma lakosság foglalkoztatási viszonyait. A rendszerváltás után a roma nők is a roma férfiakhoz hasonló arányban veszítették el a munkahelyüket. Interjúalanyaink szülei is jellemzően az alacsony iskolai végzettségűek közé tartoztak, így a gazdasági válság nagymértékben érinthette családjuk anyagi helyzetét.

2. táblázat: Az egyes interjúalanyok és szüleik végzettsége, foglalkozása közötti eltérések

Interjúalany legmagasabb végzettsége	Anya végzettsége/foglalkozása	Apa végzettsége/foglalkozása
iparművész	általános iskola/egyéni vállalkozó	általános iskola/egyéni vállalkozó
kisebbségpolitikus	általános iskola/háztartásbeli	szakmunkásképző/egyéni vállalkozó
szociális munkás, coach	általános iskola/háztartásbeli	nincs adat
egyetemi adjunktus	nincs meg az általános iskolai végzettsége sem/háztartásbeli	általános iskola/nincs adat
belgyógyász szakorvos	nincs meg az általános iskolai végzettsége sem/gyári munkás	általános iskola/alkalmi munkák
egyetemi adjunktus	nincs meg az általános iskolai végzettsége sem/gyári munkás	szakmunkásképző/szakmunkás

Interjúalany legmagasabb végzettsége	Anya végzettsége/foglalkozása	Apa végzettsége/foglalkozása
szociálpolitikus	általános iskola/háztartásbeli	betanított munkás/gépkezelő szakmunkás
politológus	nincs adat	szakmunkásképző/szakmunkás
óvodapedagógus	általános iskola/betanított munkás	szakmunkásképző/szakmunkás
munkaügyi kapcsolatok tanácsadó	általános iskola/varrodában betanított munkás	nincs adat
külföldi diplomata	érettségi/ügyintéző	szakmunkásképző/gondnok
kulturális antropológus	nincs adat	nincs adat

A táblázatból jól látható, hogy a szülők minden esetben lényegesen alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a kutatásba bevont gyermekük. Az anyák esetében jellemzően (6 fő esetében) az általános iskola a legmagasabb végzettség, de 3 esetben annak elvégzése is elmaradt. Az anyák (és egyben az összes szülő) közül csupán 1 fő rendelkezik érettségivel, és ezzel a szülők közül a legmagasabb iskolai végzettséggel. Két esetben nincs az iskolai végzettségre vonatkozó adat. Az apák fele rendelkezik szakmunkás vég-

zettséggel, 3 fő általános iskolai végzettséggel, 3 esetben pedig nem áll rendelkezésre adat.

A vizsgált roma nők földrajzi mobilitása is megfigyelhető, a 12 főből, csupán 2 fő maradt azon a településen, ahol gyermekkorát is töltötte (egyikük nagyközségből települt át kisvárosba, másikuk pedig nagyvárosba), míg 6 fő jellemzően faluból, községből nagyvárosba, illetve 3 fő külföldre költözött. Egyetlen egy roma nő gyermekkori kisfalujából férje hivatása miatt, egy másik kisfaluba költözött.

Magánélet, házasság, családalapítás

Interjúalanyaink számára fontos a család, a közösség, érzelmi módon nagyon szorosan kapcsolódnak hozzájuk, természetesen az más kérdés, hogy jelenlegi életükben ez mennyire kiegyensúlyozott, és milyen mértékben tud megjelenni. Életmódjukból (munka hangsúlyossága), életútjukból adódóan többen néznek szembe nehézségekkel a párkapcsolat, házasság területén. A 12 főből két roma nőnek nincs gyermeke, ezek okát természetesen nem kerestük. 10 fő vállalt gyermeket, ebből 5 nőnek 1, 5 nőnek pedig 2 gyermeke van. Családtervezéssel kapcsolatos kérdés nem volt az interjúk során, annak okait sem kerestük, hogy ki miért egy vagy két gyermeket vállalt. Logikus oknak az tűnik, hogy azoknál a nőknél, akiknek egyenes volt a tanulási útja a diplomáig, vagyis 22-23 éves korukig folyamatosan tanultak, majd utána rögtön elkezdtek dolgozni, karriert építeni, az első szülés időpontja kitolódott, ezért nem vállaltak a későbbiekben több gyermeket. Azok a nők pedig,

3. táblázat. A területi elmozdulások, költözések

Gyermekkori település	Jelenlegi
nagyváros	otthon maradt
község	nagyváros
aprófalu	nagyváros
kisváros	külföld
középváros	külföld
község	nagyváros
kisfalu	nagyváros
kisfalu	kisfalu
kisváros	otthon maradt
metropolis	külföld
kisváros	nagyváros
község	nagyváros

akiknek az érettségi megszerzése és a diploma között kimaradt néhány év és még a felsőfokú tanulmányaik megkezdése előtt szültek, később a főiskolai/egyetemi tanulmányok, gyerek(ek), férj/élettárs és munka mellett, már túl nagy megterhelés lett volna újabb gyermeket vállalni. Természetesen az sem kizárható, hogy eleve a magyarországi átlaghoz hasonlóan max. két gyermeket terveztek. Az interjúalanyok családi életének alakulása, illetve szüleiktől való eltérése azok házasságával, családmódjával összehasonlítva adhat számunkra még több információt. Az összehasonlíthatóság érdekében, a lenti táblá-

zat az alábbiakat tartalmazza:

Szülőkre vonatkozó adatok

- Házasság/kapcsolat – ebben az oszlopban azt jelöltük, hogy a szülők vegyes, vagy roma házasságban élnek-e; házasságként értelmeztük az élettársi kapcsolatot is
- Házasság státusza – azt jelzi, hogy a szülők az interjúalanyok gyermekkorában együtt éltek, vagy elváltak-e, illetve, hogy esetleg egyéb okból (özvegyesség) nem éltek együtt
- Család típusa – gyermekszám függvényében kiscsalád (1-2 gyermek), vagy nagycsalád (3 vagy több gyermek)

4. táblázat: Családi státusz, házastárs végzettsége

Szülőkre vonatkozó adatok			Interjúalanyokra vonatkozó adatok			
Házasság/kapcsolat	Házasság státusza	Család típusa	Házasság/kapcsolat	Házasság státusza	Házastárs végzettsége	Házastárs végzettsége
roma	együtt élnek	kiscsalád	roma	együtt élnek	diplomás	-
roma	együtt élnek	kiscsalád	vegyes	elvált	szakmunkás	kiscsalád
roma	elváltak	nagycsalád	vegyes	együtt élnek	diplomás	-
roma	együtt élnek	nagycsalád	vegyes	együtt élnek	diplomás	kiscsalád
roma	együtt élnek	nagycsalád	vegyes	együtt élnek	középfokú	kiscsalád
roma	együtt élnek	kiscsalád	vegyes	elvált	szakmunkás	kiscsalád
roma	együtt élnek	kiscsalád	roma	elvált	általános isk.	kiscsalád
roma	elváltak	kiscsalád	vegyes	együtt élnek	diplomás	kiscsalád
roma	együtt élnek	kiscsalád	roma	elvált	általános isk.	kiscsalád
roma	özvegy	kiscsalád	roma	együtt élnek	diplomás	kiscsalád
roma	együtt élnek	kiscsalád	roma	együtt élnek	középfokú	kiscsalád
vegyes	együtt élnek	nagycsalád	vegyes	együtt élnek	diplomás	kiscsalád

A táblázat kiemelt részei alapján jól kirajzolódik, hogy az interjúalanyok szülei, akik nagyjából az 1970-es években köthettek házasságot, egy kivétellel roma csoporton belüli házasságot kötöttek. Ez tekintve, hogy ebben az időszakban a vegyes házasságokat a hagyományokat őrző, tradicionális családokban akár tiltották is, nem meglepő. A szülők többsége gyermekük felnőtté válásáig, vagy akár a mai napig is együtt él. Interjúalanyaink szülei részéről nagyfokú tudatosságot feltételez, hogy 12 családból csupán 4-ben vállaltak három,

vagy annál több gyermeket, míg 8 családban csak 2 gyermeket vállaltak. Tehát nincs olyan az interjúalanyok között, akinek ne lenne legalább egy testvére, de jellemzően kiscsaládban nőttek fel. Természetesen ez nem azonos azzal a kiscsalád modellel, amelyben interjúalanyaink gyermekei most élnek, hiszen az ő gyermekkoruk jellemzően a szélesebb család, közösség körében telt. A 12 főből 7-en, vegyes házasságban él(t), tehát nem roma, 5 nő pedig roma társat/férjet választott magának. Az 5 nő közül, akinek férje szintén

roma származású, 2-nek rendelkezik diplomával a férje is. A táblázatból ugyan nem látszik, de az 5 roma nőből csak egy rendelkezett már diplomával, amikor roma férjet választott, aki viszont szintén diplomás. A többiek (4 nő) ugyan roma férjet választottak, de akkor még nem rendelkeztek diplomával. Talán diplomásként már ők is inkább egyes házasságba léptek volna, mint ahogyan azt a diplomás romák többsége teszi. A házasságuk előtt már diplomával rendelkező romák (férfiak és nők egyaránt), nagyobb eséllyel választanak nem roma házastársat. Ez nagy valószínűséggel nem tudatos döntés eredménye, sokkal inkább annak tudható be, hogy a diploma megszerzéséig vezető tanulási út folyamán a már tanult romák értékrendje, attitűdje, vágyai, elvárásai is változnak, aminek egy, ezt a tanulási utat nem ismerő másik roma talán nem érti meg, azt nem tudja elfogadni, azzal nem tud/képes azonosulni. Közismert tény, hogy a magyarországi diplomás romák aránya rendkívül alacsony, és tekintve, hogy interjúalanyaink többsége a '90-es években volt huszonéves, amikor ez az arány még alacsonyabb volt, nyilvánvaló, hogy a romák körére szűkített párkeresés nagyon korlátozott lehetőségeket nyújtott volna.

Interjúalany (10)

„Egyszerűen az időm nagyrésztét már más közegben töltöttem. De az biztos, hogy soha egy pillanatig sem gondolkodtam azon, hogy a férjem milyen származású lesz. Ez szerelem kérdése. Egyébként voltam szerelmes cigány fiúba is.”

Az elváltak száma a szülőkhöz viszonyítva magasabb, ez adódhat abból, hogy közben a válások megítélése is változott, sokkal megengedőbbek a szűkebb, hagyománykövető közösségek is. Anélkül, hogy messzemenő következtetéseket vonnánk le, érdekes látni, hogy a 12 nőből 4 vált el férjétől/élettársától, és az „elhagyott” férjek mind egyike lényegesen alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik, mint interjúalanyaink.

A végzettségbeli különbségből adódó problémát két interjúalanyunk konkrétan kiemeli, mint a váláshoz vezető okok egyikét.

Interjúalany (5)

„Nálunk nagyon sok tényező volt. Ott volt a végzettségünk közötti szakadék, én nem értettem őt, ő nem értett engem. Én tudtam, láttam, hogy merre

kellene mennünk, mit és hogyan kellene, de azt ő nem fogadta el. Náluk a férfi az, aki megmutatja az irányt. Én pedig kinőttem magam, mint nő, nem tanultam meg csendben maradni, nem tanultam meg tisztelni a férjemet, erős nővé váltam, talán túlságosan is.”

Elvált interjúalanyaink párválasztással, házassággal kapcsolatos érzései vegyesek, de több esetben visszatér, hogy a tanulás a magánélet alakulására negatívan hatott. Emellett azonban a vegyes házasságok esetén megjelenik a kulturális különbség is, mint házasságon belüli konfliktusforrás.

Interjúalany (8)

„Én tényleg nem gondoltam, hogy valaha nem roma lesz a párom, aztán az élet mégis így hozta. Számomra a neveltetésünkből fakadó különbség sok nehézséget és konfliktust hozott egyébként. Számos dolog van, amit egy nem romának el kell magyarázni (pl. szokásokból adódó különbségek, a roma témára való érzékenység stb.) a mostani párom, ezt érti, érzi, együtt rezdül velem.”

Van azonban, hogy ez tesz értékesebbé egy kapcsolatot, házasságot.

Interjúalany (2)

„Nagyon nagy különbségekkel érkeztünk a házasságunkba... Teljesen más volt az életszínvonalunk, de ez mostanra összeért... elfogadtuk a kulturális különbségeinket. Ez az elfogadás egyébként, ha valakit szeretünk, teljesen természetes. Kulcsfontosságú volt, hogy nem kritizáljuk a különbségeinket, ezeket inkább összezsírtuk a közös életünkben. A házasságban kialakult a megértés, törődés, elfogadás türelem és gondoskodás egymás iránt.”

Elégedettség, sikeresség

Interjúalanyaink mostanában kezdtek el azzal foglalkozni, hogy értékeljék eddigi életútjukat. Legtöbbük viszont az interjú kapcsán kezdett el ezen gondolkodni. Alapvetően a tanulmányokat és a munkát illetően a többség sikerként éli meg az elért eredményeket, azonban a magánéletben, a párkapcsolatban megélt kudarcok miatt az egyesekben megkérdőjeleződik, hogy a tanulás volt-e a legjobb út. Interjúalanyaink látják és értékelik mindazt, amit a tanulásuk, diplomaszerezésük eredményeként „nyertek”. Sikerként élik meg

mindazt a tapasztalást, tudást, amit ezen az úton megszereztek. Természetesen értékelik azokat a lehetőségeket is, amik a tanulásukon keresztül feltárultak előttük, és elérhetővé váltak számukra. Ezzel egyidejűleg azonban az érintett interjúalanyok azt is felismerik, hogy bizonyos veszteségekkel járt a roma közösségben, családban az általánosként, megszokottként elfogadott normáktól való eltérés. A tanulás, munka fontossá vált, és diplomaszerezésük után is az maradt számukra, de emellett a magánéletük, párkapcsolatuk, családi életük nem feltétlenül sikeres vagy harmonikus. Mivel a család, mint érték nagyon erőteljesen megjelenik mindannyiuk életében, természetes, hogy annak hiányát/felbomlását veszteségként élik meg. Mérlegre téve a szakmai karriert és a harmonikus család meglétét, illetve annak lehetőségét, hogy férjük, gyermekeik, unokáik körében, biztonságban, kiegyensúlyozottan élhessenek, nem biztos, hogy a szakmai siker felé billen a mérleg nyelve.

Interjúalany (6)

„A tanulásom eredményeként van egy biztos egzisz-

tenciám... nem kell alapvető anyagi problémákkal küzdenem, ez egy roma nő életében hatalmas dolog, nem vagyok függő helyzetben, ez nekem nagyon sokat jelent.”

Interjúalany (5)

„A magam módján jól ki tudtam használni a lehetőségeket. Mindezek ellenére érdekes, hogy egyfajta kisebbségrendűségi érzés megmaradt bennem.”

Interjúalany (3)

„A magam számára is megkérdőjelezem, hogy volt-e a továbbtanulásomnak, diplomaszerezésemnek értelme. Nem biztos, hogy megérte... sokszor azt látom, hogy azok a roma lányok, nők, akik egyidősek velem, és korán férjhez mentek, sokkal jobban élnek, mint én.”

Interjúalany (2)

„Messziről indultam, sok mindent megtapasztaltam, de ma egy boldog ember vagyok.”

Összefoglalás

Sokszor hangoztatott tény, hogy a roma nők többsége többszörös hátrányt szenved el az élet számos területén. Iskolai végzettségük, foglalkoztatottsági szintjük, jövedelmük még a roma férfiakénál is jelentősen alacsonyabb, egészségi állapotuk rosszabb. Kiszolgáltatottságuk egyik alapvető forrása az alacsony iskolai végzettség és az ebből fakadó hátrányos munkaerőpiaci pozíció. Interjúalanyaink 9 vármegye 12 különböző településéről származnak, és ugyan végzettségüket tekintve vannak azonosságok, szakterületeik – óvodapedagógustól kezdve egészen az európai parlamenti képviselőig – egymástól eltérőek, és elég széles skálát ölelnek fel. A vizsgált 12 roma nő fele született kifejezetten telepi körülmények közé, de csupán két fő az, aki a gyermekkorát, a középiskolát megelőző éveit is ott töltötte. A telepre születettek többségének szülei már az interjúalanyok koragyermekkorában jobb körülmények közé költöztek, és többnyire nem csak romák által lakott településrészen éltek. Interjúalanyaink között nem érzékelhető különbség aszerint, hogy ki milyen típusú településen, illetve

ezen belül milyen településrészen töltötte gyermekéveit. Az viszont egészen biztosan meghatározó, hogy többségük integrált környezetben nőtt fel. A megkérdezett roma nők számára mind a magyar, mind pedig a roma identitás nagyon fontos, életük, személyiségük szerves részét képezi mind a kettő. A roma közösséggel, roma üggyel, vagy egyszerűen csak a hátrányos helyzetűekkel való munka, segítségnyújtás mindannyiuk számára fontos, és gyakorlatilag napi szinten jelen van akár az általuk képviselt szakiránytól függetlenül is. Összességében a legfontosabb az interjúkból levonható következtetés, hogy a sikeres tanulási út támogatása érdekében szükséges figyelembe venni, hogy azoknak a roma gyermekeknek, fiataloknak az életében, ahol a szülők iskolai végzettsége alacsony – ebből adódóan pedig a tanulási úton való járatlanságuk miatt nem tudnak segítséget nyújtani gyermekük számára –, még nagyobb szerepe van a tágabb környezetből jövő mintáknak, támogatásnak. Ebben a tanároknak, közeli barátoknak nagy szerepe van. Leginkább azok az együttes tapasztalások a meghatározóak, amikben benne

van minden olyan pozitív visszacsatolás, ami elismeri a teljesítményt (pl. könyvtáros néni megdicsér minden elolvasott könyv után, te állhatsz ki az ünnepségen verset mondani, a család kifejezi, hogy büszke rád, nem roma osztálytársaidal együtt mehetsz versenyekre stb.).

A tanuláshoz, teljesítményhez kapcsolható pozitív élmény, megerősítés életre szóló motivációt adhat a mind magasabb szintek eléréséhez, a kihívásokhoz való bátor hozzáálláshoz, és végső soron a sikerek eléréséhez. A magasabb szintű tanulmányok elérésében a saját, belső motiváció a legerőteljesebb, aminek kialakulásában viszont természetesen hatalmas szerepe lehet(ett) minden egyéb tényezőnek. Az, hogy mire ki/mi volt legnagyobb hatással (tanár, szülő, barátok, tágabb környezet) amíg a tanulás természetes, belső igénnyé vált, az egyedi, és személyiségfüggő. A pozitív hatások, megerősítések érvényesülése érdekében azonban, mindenképpen nyitottságra, rugalmasságra van szükség minden érintett részéről, az integrált osztályokban való oktatás pedig kulcsfontosságú. Döntő lépésnek számít, hogy a jobb lehetőségek elérése érdekében valaki el tud-e/mer-e szakadni a megszokott környezetétől, közegétől, és meg tud-e birkózni az új környezet, iskola, társak okozta kihívásokkal. A szülők féltése – ami különösen a középiskolai tanulmányok kapcsán jelenhet meg – bár természetes, de gátat szabhat az iskolai sikereknek, karriernek. Interjúalanyaink szülei felismerték annak szükségességét, hogy a magasabb iskolai végzettség, érettségi megszerzése érdekében lányukat kollégiumba engedjék, és támogatást nyújtottak ebben számukra.

Bár alapvetően fontos, hogy a roma nők is egyre nagyobb számban szerezzenek végzettséget, érjenek el számukra megfelelő célokat, pozíciókat, ezen az úton számolni kell néhány olyan következménnyel, ami negatív hatással lehet az érintettek életére. Ahogyan a megkérdezettek némelyike meg is fogalmazta, a tanulást választó roma nők lehet, hogy „kinövik” saját környezetüket, és attól függetlenül, hogy roma identitásuk erős marad, bizonyos szempontból „elvághatják” magukat közösségüktől, illetve a közösségen belüli házasság, családalapítás lehetőségétől. Természetesen ennek a kérdésnek a súlya arányosan csökkenhet a felsőoktatásban résztvevő roma fiatalok, fiatal felnőttek számának növekedésével. Hiszen ezzel egyidejűleg azoknak, akik számára a közös nemzetiségi kulturális háttér fontos, megnő az esély arra, hogy roma értelmiségiként szintén roma értelmiségi párt választhassanak.

Roma nőként a tanulás, diplomaszerezés melletti döntés nem csupán annyit jelent, hogy szakítva a hagyományokkal a jobbnak, kedvezőbbnek ígérkező utat választja valaki a maga számára. Ez az út maga után vonhat számos, a hagyományos férfi-női szerepekben, a családban, közösségben betöltött funkciókban megmutatkozó változást, amelyek további átalakulást generálhatnak a roma hagyományokban, szerepelvárásokban és ezek egyensúlyában. Miközben megkérdőjelezhetetlenül fontos a képzettségi szint növelése, lényeges az is, hogy az akadályokkal, veszteségekkel is számoljunk, illetve megpróbáljuk azokat a lehető legkisebb mértékűre csökkenteni. Ez tudatos munkát igényel, amiben az érintetteknek támogatásra lehet szükségük.

Felhasznált irodalom

Bernát Anikó – Gábor András (2018). *Társadalmi folyamatok Magyarországon a Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia időszakának első felében – 2009-2017*. TÁRKI

Bernát Anikó (2014). *Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon*. *Társadalmi Riport* 246–264.

Csongor Anna (1991). *Szegregáció az általános iskolában. Cigány osztályok Magyarországon*. Budapest: Oktatáskutató Intézet

Hajdu Tamás, Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2014). *Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a TÁRKI Életpálya-felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámaiból*. Budapest: Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2014/7.

Havas, Kemény, Liskó (2001). *Cigány gyerekek az általános iskolákban*. Janky Béla, Kemény István (2003) *A 2003. évi cigány felmérésről*. *Beszélő Online* 8. évfolyam 10. szám.

Janky Béla (2005). *A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége*. In: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 136–148.

- Kemény István, Janky Béla, Lengyel Gabriella (2004). A magyarországi cigányság 1971–2003, Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.*
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004). A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG 1971–2003 között, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Budapest*
- Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2005). A foglalkoztatási válság gyermekei. Roma fiatalok középiskolai továbbtanulása az elhúzódó foglalkoztatási válság idején. In: Kertesi Gábor A társadalom peremén. Budapest: Osiris.*
- Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálás (2011). In: Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 27.*
- Liskó Ilona (2005). Roma tanulók középiskolai továbbtanulása. Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet.*
- Raffael Mónika (2020). Roma nők egymás közt. L'Harmattan kiadó.*

Trásy Lilla

Romák a társadalomban

Értékkutatás a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei
roma lakosság körében

Betekintő

A nemzetközi értékkutatások országok szintjén vizsgálják az adott társadalmakat, az egyes országok etnikai megoszlására nem térnek ki. Kutatásunkban a roma lakosságra, pontosabban a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei roma népességre fókuszálva készítettünk értékpreferenciákra vonatkozó felmérést, az eredmények egy részét pedig összevetettük az országos adatokkal. Elemzésünkéből kiderül, hogy a megkérdezett romák számára a család, az egészség és a munka kiemelkedően fontos, emellett a rend, a biztonság, a szabadság és az egyenlőség került a lista élére, a közvélekedéssel ellentétben a gazdagság az utolsók egyike. A hivatalos intézményekben jobban bíznak, mint a civil, egyházi vagy piaci szervezetekben. A saját környezetükben biztonságban érzik magukat, viszont a saját életük irányítására kevésbé érzik a ráhatásukat. A hazai lakossághoz képest kevésbé boldogok és kevésbé elégedettek.

Bevezetés

Európában a 20. század második felében jelentős értékrendi átalakulás volt megfigyelhető: míg nyugaton a gazdasági fellendülés, addig keleten a szocialista államforma alakította a társadalom értékpreferenciáit. A magyarok értékrendjének vizsgálata a rendszerváltás után vált igazán érdekessé, hiszen a nemzetközi felméréseknek köszönhetően, amelyekhez hazánk is csatlakozott, lehetőség nyílt arra, hogy összehasonlítsuk az eredményeket a környező országokéval.

Több kutatás vizsgálja az európai országok értékpreferenciáinak változását (Halman at al., 2022, Telesiene-Gross, 2017, Kolarz at al., 2022, Inglehart at al., 2014), de az egyes etnikai csoportok érték-

rendjében megfigyelhető különbözőségekre egészen ezidáig nem tértek ki. A roma népesség hazánkban meghatározó részét képviseli a társadalomnak, így fontosnak tartjuk, hogy jobban megismerjük értékpreferenciájuk alakulását. Ezért Jász-Nagykun-Szolnok vármegye roma lakta területein végeztünk egy kutatást, amelyben az ott élő romákat kérdeztünk meg az élet különböző területeit érintő kérdésekről, értékekről. A kérdőívünket 2021 őszén kérdeztük le, és összesen 217-en töltötték ki. Az elemzés során a kapott válaszokat, ahol lehetett, összevetettük az Európai Értékkutatás országos adataival is.

Szakirodalmi áttekintés

Hazánkban a manapság alkalmazott értékkutatások gyökerei az 1960-as évekig nyúlnak vissza. Kezdetben több tudományterület közötti párbeszédből nőttek ki azok a munkák, amelyek már az 1970-es évektől kezdtek átvenni a nemzetközi értékkutatások során alkalmazott elméleti és gyakorlati megközelítésmódokat. Kezdetben az értékek múltbéli gyökereire fókuszáló kutatásokat idővel

felváltották a nemzetközi vizsgálatok, megteremtve a lehetőséget annak, hogy a magyar jellemzőket összehasonlíthassuk a szomszédos, illetve az európai országokéval. Magyarország a régió többi országához képest hamar bekapcsolódott a nemzetközi kutatásokba, 1986 óta részt vesz a Nemzetközi Társadalmi Felmérés Programban (International Social Survey Programme, ISSP),

1990 óta az Európai Értékkutatásban (European Value Study, EVS), 2002 óta pedig a European Social Survey (ESS) adatfelvétele is megtörténik (Gárdos-Ságvári, 2020). További, értékeket vizsgáló kutatás az EVS-hez hasonló, de Európán kívüli országokra fókuszáló kutatás a World Values Survey, amelynek kérdéseit hazánkban eddig kétszer kérdezték le. Emellett fontos megemlíteni a hazai kutatásokat, amelyek értékekre vonatkozó kérdéseket is tartalmaznak: a Kopp Mária által 1988-ban elindított Hungarostudy kutatások, illetve a 2000 óta négyévente felvételre kerülő Ifjúságkutatás. Míg az eddig hat alkalommal, legutóbb 2021-ben (Engler et al., 2022) elkészített Hungarostudy felmérés fókuszában a társadalom mentális jólléte és a családok helyzete áll, addig az Ifjúságkutatás széleskörűen vizsgálja a 15-29 éves korosztály életeseeményeit, jövőképét és attitűdjeit. A legutóbbi, szintén hatodik adatfelvétel 2020-ban zajlott (Domokos et al., 2022), az eredményeket folyamatosan mutatják be (Kiss-Kozma, 2022; Pillók-Székely, 2022).

Magyarországon a rendszerváltás után az értékutatások fő kérdésköre a szocializmusra és a kapitalizmusra jellemző értékek mérése volt. Füstös és Szakolczai tanulmánya szerint a 1990-es évek elején a magyar társadalom értékrendszerében egy elmozdulás volt érzékelhető a materializmus és hedonizmus felé, majd az évtized végére (újra) felerősödtek az egyenlőséggel, a munkával, a békével és a társadalmi megbecsültséggel kapcsolatos értékek, amely a szocialista értékrendnek felelnek meg (Füstös-Szakolczai, 2013). Vagyis vélhetően a magyar társadalom szocialista értékrendszerében való változása már a 1980-as években kialakult (individualizmus, egoizmus, szekularizáció megerősödése), amelyet a kapitalista rendszerre való átállás időlegesen felerősített (Csizse, 2009).

Az ezredforduló után, a 2008-as Európai Értékkutatás (EVS) adatfelvétele alapján hazánkról olyan kép rajzolódik ki, amelyben a társadalom a gazdasági forma ellenére kevésbé képviseli a kapitalista értékrendszert. A megkérdezettek alapján a magyar társadalom kevésbé nyitott az újra, az újtásra, kiemelkedő jelentőségű a biztonság. Ez kifejezetten jellemző a vállalkozási kedvre és

mindennemű innovációra, a munka területén pedig inkább a megélhetést biztosító jövedelem-szerzés a meghatározó. Alacsony a szociális kapcsolatok erőssége, kifejezetten a fiatalok körében, emellett a társadalmi felelősségvállalás, az önkéntesség is kisebb mértékű, mint a többi országban. A politikai körülményeket sokan negatív kritikával illetik, ami a társadalmi intézmények iránti alacsony bizalommal társul. Az általános normák követése, és a normától eltérő, de elterjedt viselkedések elítélése erős a társadalom tagjaiban, különösen az idősebb korosztályban, míg gyengébbnek mutatkozik a középfokú iskolai végzettségűek körében (Rosta-Tomka, 2010).

Az Európai Értékkutatás (EVS) által kirajzolódó társadalomképpel összhangban a World Values Survey (WVS) 5. hulláma alapján¹ Magyarország zárt és szekularizált értékrenddel jellemezhető, fontos érték a béke és a biztonság, mindemellett a társadalom tagjaira pedig jellemző a bizonytalanság kerülése és a rövidtávú gondolkodás. A zárt jelző egyik oka a véleménynyilvánítás és a közügyekbe való beleszólás alacsony megnyilvánulása, illetve a szabadságjogokat védelmezők alacsony aránya. Emellett alacsony értékpontot képvisel az interperszonális és társadalmi bizalom, amely a demokrácia leértékelését és a társadalmi kooperáció alacsony szintjét mutatja. Érdekes mutató még hazánk tekintetében, hogy a magyarok kevésbé érzik úgy, hogy képesek irányítani sorsukat, ez viszont együtt jár azzal, hogy az államtól erős irányítást várnak. Mindezek alapján Magyarország a világ értéktérképén az ortodox jellegű országok közé sorolható, vagyis érték kultúrájában távolabb áll a nyugat-európai kultúrától, mint azt a földrajzi távolság alapján várnánk (Keller, 2009).

Hazánk legnagyobb lélekszámú kisebbsége a roma népesség, ami becslések szerint a lakosság közel tizedét teszi ki (Pénzes et al., 2018). Az értékutatások elemzésekor nem vizsgálják a válaszadók etnikai hovatartozását, ami nemzetközi összehasonlításoknál valóban nem szempont, viszont a hazai mintázatokat tanulmányozva érdekes eredményeket mutathat. Egyetlen olyan tanulmányra bukkantunk, amely a romák értékrendszerének

¹TÁRKI által 2009.03.04.-ben felvett adatok (1007 fő, országosan reprezentatív)

vizsgálatával foglalkozik: egy 1978-es és 1981-es kutatás adatait bemutató elemzés, amely azt vizsgálja, hogy a romák értékrendszere mennyiben egyezik meg, illetve miben különbözik a teljes hazai és a hasonló szociális helyzetben lévő népességtől. A Szakolczai (1982) által írt cikkből az derül ki, hogy az anyagi javak, vélhetően pont a hiányuk miatt, a szegényebbek körében fontosabbnak mutatkoznak, bár a megkérdezett romáknál magasabb ennek mértéke. Érzékelhető a különbség a romák és nem romák között az érzelmi értékek, kifejezetten az élet élvezete, a kellemes élet, a szerelem, a közösségi érzések és a jó megjelenés tekintetében. Ugyan a javak fontossága mind a szegények, mind a romák csoportjában érzékelhető, jelentős különbség mutatkozik a két csoportban a feltörekvést elősegítő értékek fontosságában.

Módszerek

Kutatásunkban egy adott terület roma lakosainak értékpreferenciáira voltunk kíváncsiak. Kvantitatív módszerrel, kérdőívben kérdeztünk meg Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből 10 olyan település roma lakosságát, ahol becsült arányuk meghaladja a lakosság 10%-át (Kapitány, 2014). Az adatfelvétel 2021 őszén történt a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) által megbízott kérdezőbiztosok segítségével. A roma lakosok felkereséséhez a helyi nemzetiségi képviselő segítségét vettük igénybe. A lekérdezést kollégáink a délelőtt és délután végezték, vagyis azokat a lakosokat érték el, akik napközben a településen tartózkodtak. Mivel a férfiak jellemzően eljárnak a településről dolgozni, többségében nőket sikerült lekérdezni. A felkeresett otthonokban sok esetben a gyermekükkel otthon lévő anyákat találták a kérdezőbiztosok, míg munkavégzés közben a közfoglalkoztatottakat tudták megszólítani, akik között több a női munkavállaló. Mintánkban ezért kétharmados a nők aránya. Összesen 217 kitöltés érkezett.

Míg a romák magasabbra értékelték a boldogulással, előrejutással kapcsolatos tulajdonságokat, addig a hasonló társadalmi rétegben élők mintha lemondtak volna a jobb élet eléréséről, az ebbe fektetett energia fontosságáról. Emellett a romák számára a munkával, a hazával és a szabadsággal kapcsolatos értékek fontossága elmarad a nem romákéhoz képest, és jóval alul marad a viselkedést szabályozó és a konformista értékek jelentősége is (Szakolczai, 1982). Továbbá a Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet roma szakkollégistákat vizsgáló kutatásai is tartalmaznak értékekre vonatkozó tételeket, bár ezek inkább a párkapcsolatra, családra és az egyéni boldogulásra vonatkozó kérdéseket foglalnak magukba (Török, 2013; Szabó et al., 2022; Komolafe et al., 2021).

Kérdőívünkben a demográfiai mutatók mellett az étellel kapcsolatos értékekre, preferenciákra, és bizonyos társadalmi jelenségekkel kapcsolatos attitűdökre, az ezekkel kapcsolatos meglátásokra kérdeztünk rá. Több kérdés alapját az Európai értékutatás (European Values Survey, EVS) jelenti, amely 2018. február-augusztus között került felvételre, így időben is összehasonlíthatjuk az adatokat.^{2,3} Az összevetésre azonban csak bizonyos korlátok között volt lehetőségünk, hiszen míg az Európai értékutatás során a lekérdezett magyaroknak egy négyfokú skála állt a rendelkezésükre, addig az általunk lekérdezett romák egy ötfokú skálán fejezhették ki véleményüket. Fontos megemlíteni azt is, hogy a nemzetközi adatbázisban szereplő hazai válaszadók (1514 fő) jól reprezentálták a magyar népet, a mi kutatásunk azonban nem tekinthető reprezentatívnak a hazai roma népesség tekintetében, a kérdésekre adott válaszokat csak a megkérdezettek vonatkozóan tarthatjuk érvényesnek. Ezzel együtt kutatásunk mégis hiánypótló, hiszen olyan területet vizsgál, amely ezidáig elkerülte a kutatók figyelmét.

²Az adatbázis elérhető a https://search.gesis.org/research_data/ZA7500 honlapon.

³Külön köszönettel tartozunk dr. Bocz János kollégánknak az EVS adatokban nyújtott közreműködéséért!

Továbbá néhány általunk feltett kérdés szerepel a Hungarostudy és az Ifjúságkutatásokban is (az élet különböző területeivel való elégedettség, életben való boldogulás érzete; biztonságérzet, különböző intézményekbe vetett bizalom, bizonyos értékek fontossága, társadalmi ellentétek megítélése). A Hungarostudy kutatás a hazai felnőtt lakosságot vizsgálta, legfőbb eredményeit a Magyar Lelkiállapot 2021 – Család – Egészség – Közösség

kötet mutatja be (Engler et al., 2022), amelyben az általunk is feltett kérdések különböző kontextusban, különböző tanulmányokban elemzésre kerültek. Az Ifjúságkutatás viszont a 15-29 éves korosztályt vizsgálja, emiatt a két minta nem összehasonlítható (a 2021 őszén, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében végzett kutatásunkban csupán 13 fő volt 29 éven aluli).

Eredmények

Demográfiai jellemzők

Kérdőívünket összesen 217 roma nemzetiségű személy töltötte ki. A válaszadók háromnegyede nő, ezt feltehetően az okozhatta, hogy a lekérdezés időszakában elsősorban a nők tartózkodtak otthon, és helyben, az adott településen dolgozók között is a nők fordultak elő nagyobb arányban. Átlagéletkoruk 45 év. Családi állapotukat tekintve kétharmaduk házasságban vagy élettársi kapcsolatban él, közel negyedük egyedülálló. 13%-uk gyermek-

telen, egyharmaduk pedig négy vagy ennél több gyermeket nevel. Végzettségük alacsony, a kitöltők háromnegyede legfeljebb az általános iskola nyolc osztályát végezte el. A legtöbben (58,5%) közalkalmazottként dolgoztak a felvétel idejében, a munkaviszonnyal rendelkező alkalmazottak aránya csupán 13% volt. Ezzel összhangban 70%-uk nyilatkozott úgy, hogy nélkülözések között él, hónapról hónapra anyagi gondjai vannak, vagy épp-hogy kijön havi jövedelméből.

1. táblázat: A válaszadók megoszlása demográfiai mutatók mentén, % (N=217 fő)

NEM	%	ISKOLAI VÉGZETTSÉG	%
Férfi	24,9	Az általános iskola 8. évfolyamát sem fejezte be	15,2
Nő	75,1	Legfeljebb alapfokú végzettség	61,8
CSALÁDI ÁLLAPOT	%	Szakmunkásképző, szakiskola	16,6
Egyedülálló (hajadon/nőtlen)	22,6	Szakközépiskolai érettségi	2,8
Elvált	5,5	Gimnázium	2,3
Házas	45,6	Főiskolai vagy egyetemi diploma	1,4
Élettársi kapcsolatban él	21,7	GAZDASÁGI AKTIVITÁS	%
Özvegy	4,6	Dolgozik, közfoglalkoztatott	58,5
GYERMEKSZÁM	%	Dolgozik, alkalmazott	12,9
Egy sem	12,9	Rokkantsnyugdíjas	6,9
Egy	13,8	CSED/GYED/GYET/GYES-en lévő	6,5
Kettő	18,9	Egyéb	6,0
Három	18,9	Munkanélküli	5,5
Négy vagy több	35,0	Dolgozik, alkalmi munkás	3,7

SZUBJEKTÍV ANYAGI HELYZET	%
Gondok nélkül élnek	2,3
Beosztással jól kijönnek	25,8
Éppen, hogy kijönnek a havi jövedelmükből	38,2
Hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	24,4
Nélkülözések között élnek	7,8
Nem válaszol	1,4

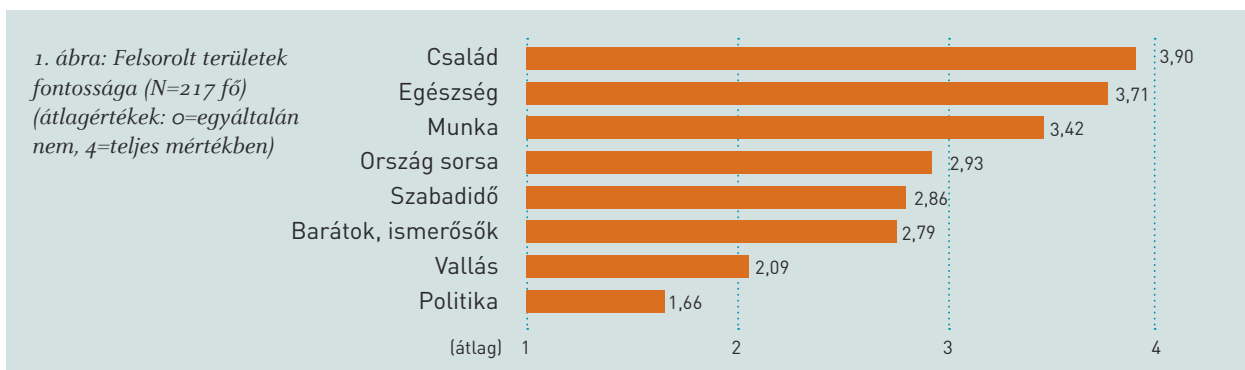
Egyes tényezők fontossága az életben

Szerettünk volna képet kapni arról, hogy bizonyos területek milyen jelentőséggel bírnak a megkérdezettek számára, így azt kértük a kitöltőktől, hogy egy ötfokozatú skálán jelöljék a felsoroltak fontosságát.

A legkiemelkedőbb területnek a család bizonyult, amit szinte mindenki nagyon fontosnak tart (95%), így ez 3,9-es átlagértéket képvisel a 0-4 értékű skálán. Ez 5 százalékponttal meghaladja az európai értékkutatás négy évvel ezelőtti lekérdezett hazai adatát⁵, viszont a skálák felső két kategóriáját vizsgálva már a hazai minta mutat kicsivel magasabb értéket. A megkérdezett romák számára a család után az egészség a legnagyobb jelentőséggel bíró terület, ezt a 0-tól 4-ig terjedő skálán átlagosan 3,7-re értékelték. (Erre nem tér ki az európai kutatás.) Az egészséget a munka követi, amely a válaszadók 87%-ának fontos vagy nagyon fontos – bár az eredmények értelmezésénél fontos azt szem előtt tartani, hogy a megkérdezettek negyede a kutatás időszakában éppen inaktív volt. Ezt ugyan 4 százalékponttal meghaladja az európai értékkutatás magyarok által adott átlagos értékét, de míg közülük a legfelső kategóriát minden második megkér-

dezett választotta, addig a roma mintában ötből hárman értékelték a munkát nagyon fontosra.

Az ország sorsát a megkérdezett romák kétharmada viseli szíven, a 0-tól 4-ig terjedő skálán pedig átlagosan 2,93-ra értékelték annak fontosságát. Emellett a politika tízből négy válaszadónak nem bír jelentőséggel a hétköznapijaiban, átlagosan ez a terület kapta a legalacsonyabb értéket, 1,66-ot. Nemzeti összehasonlításban ez az arány alacsonyabb, tízből hét főnek nem fontos a politika. Kutatásunkban a szabadidő átlagosan 2,86, a barátok, ismerősök 2,79 értéket kaptak a válaszadóktól, mivel tízből hat válaszadónak nagy jelentőséggel bírnak az életében a kikapcsolódás és a társas kapcsolatok. Ez az arány elmarad az európai értékkutatástól, ugyanis aszerint tízből kilenc magyar számára fontos a szabadidő, míg 94%-uk hétköznapijaiban vannak jelen a rokoni, baráti kapcsolatok. Átlagosan a vallás kapta a második legalacsonyabb értéket, 2,09-et, ezzel együtt magasabb azon romák aránya, akik számára nagyon fontos a vallás (28%), mint amit az európai értékkutatás során tapasztaltunk a magyar megkérdezettek körében (17%).

⁵Ahogy a módszertani leírásban már jeleztük, az Európai Értékkutatás egy négyfokozatú skálával dolgozott. Emiatt az átlagok nem összehasonlíthatók, viszont a felső és alsó, illetve a felső kettő és alsó kettő kategóriák megoszlása összehasonlítható.

2. táblázat: Felsorolt területek fontossága felmérésünk szerint és az európai értékkutatás alapján (%)
(Forrás: Saját kutatás [2021] és EVS adatbázis [2018])

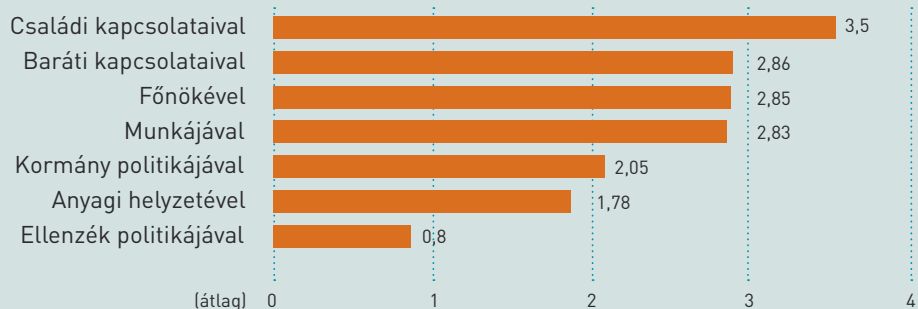
		Egyáltalán nem fontos	Nem fontos	Közepes mértékben fontos	Elég fontos	Nagyon fontos
Család	KINCS	1,4	0,0	0,9	2,8	94,9
	EVS	0,2	0,7	-	8,9	90,3
Munka	KINCS	2,3	1,8	9,2	24,9	61,8
	EVS	2,8	5,9	-	39,1	52,2
Szabadidő	KINCS	2,3	6,0	29,0	28,6	34,1
	EVS	1,4	7,7	-	47,5	43,3
Barátok/ismerősök	KINCS	3,7	7,8	26,3	30,4	31,8
	EVS	0,5	5,2	-	42,5	51,8
Vallás	KINCS	23,5	13,8	20,7	14,3	27,6
	EVS	19,9	33,8	-	29,3	17,0
Politika	KINCS	26,7	16,6	35,0	6,9	14,7
	EVS	25,4	43,5	-	22,8	8,3
Egészség	KINCS	2,3	0,9	4,6	7,4	84,8
Ország sorsa	KINCS	6,5	6,9	19,8	21,2	45,6

Elégedettség

A megkérdezettek számára fontos a család, ezzel összhangban a családi kapcsolataival tizből kilenc válaszadó többnyire vagy mindig elégedett, átlagosan 3,5-ös értékelést adtak erre a kérdésre. A megkérdezettek közel kétharmadának az életében kivételes szerepet töltenek be a barátaik, így nem meglepő, hogy egy 0-tól 4-ig terjedő skálán átlagosan 2,86-ra értékelték a velük való kapcsolatuk elégedettségét, amely mögött feltehetően az állhat, hogy bő kétharmaduk számára megfelelőek ezek a kapcsolatok. Munkájával tíz romából hét elégedett, és közel ennyien a főnöküket is megbecsülik – ezek

a tényezők átlagosan 2,83 és 2,85 átlagértéket kaptak. A kormány politikájával 36%-uk mindig vagy többnyire, 27%-uk pedig ritkán vagy egyáltalán nem elégedett; átlagosan 2,05-re értékelték a válaszadók. Az ellenzék munkájával háromnegyedük nincsen megelégedve, átlagosan 0,8-as értéket mutatnak a válaszok. Arra a kérdésre, hogy milyennek tartja anyagi helyzetét, tíz megkérdezettből négy azt válaszolta, hogy nem, vagy csak ritkán elégedett, harmaduk pedig közepesen értékelték azt, és csupán negyedüknek megfelelő a gazdasági helyzete saját megítélése szerint.

2. ábra: Felsorolt területekkel való elégedettség (N=217 fő) (átlagértékek: 0=nem elégedett, 4=mindig elégedett)

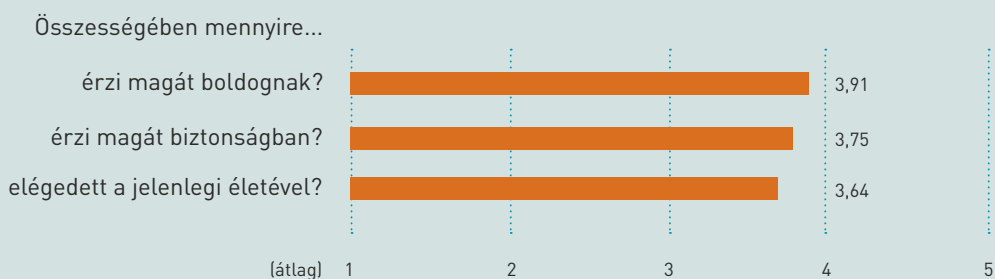

Kérdőívünkben arra is rákérdeztünk, hogy a válaszadók összességében mennyire boldogok, mennyire elégedettek jelenlegi életükkel, illetve, hogy mennyire érzik magukat biztonságban. A megkérdezett romák egy 1-től 5-ig terjedő skálán boldogságszintjüket átlagosan 3,91-nek jelölték, ahol az 5-ös képviselte a teljes mértékű boldogságot, ami az inkább vagy teljes mértékben boldogságban élők közel kétharmados arányából adódik. Ha összehasonlítjuk ezt az átlagértéket a 2018-as európai értékkutatás (European Values Survey, EVS) adataival, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a kutatásunkban közel 20 százalékponttal

alacsonyabb volt a magukat boldognak érzők aránya.

Biztonságérzetüket a megkérdezettek ugyanezen a skálán átlagosan 3,75-re értékelték, tízből hatan érzik magukat inkább vagy teljes mértékben biztonságban. Jelenlegi életükkel több mint felük inkább vagy teljes mértékben elégedett (56%). Ezt a kérdést az európai kérdőívben egy 10 fokú skálán válaszolhatták meg a kitöltők. Ha az elégedettek arányát a legfelső négy értéket adók összarányával nézzük, akkor a roma minta 13 százalékponttal marad el a magyarok adatától.

3. ábra: Boldogság, biztonság és elégedettség mértéke (N=217 fő) (átlagértékek: 1=egyáltalán nem, 5=teljes mértékben)

3. táblázat: Boldogság, biztonság és elégedettség mértékének megoszlása felmérésünk szerint és az európai értékkutatás alapján (%) (Forrás: Saját kutatás [2021] és EVS adatbázis⁶ [2018])

		Egyáltalán nem		Inkább nem		Közepesen		Inkább igen		Teljes mértékben	
boldogság	KINCS	2,3		6,5		27,6		25,3		38,2	
	EVS	2,3		16		-		61,3		20,4	
biztonság		1,8		6		33,6		32,3		26,3	
elégedettség	KINCS	3,7		8,3		32,3		32,3		23,5	
	EVS	2,2	1,4	2,9	2,8	10,3	11,4	18,8	22,7	12,4	14,7

Bizalom és biztonság

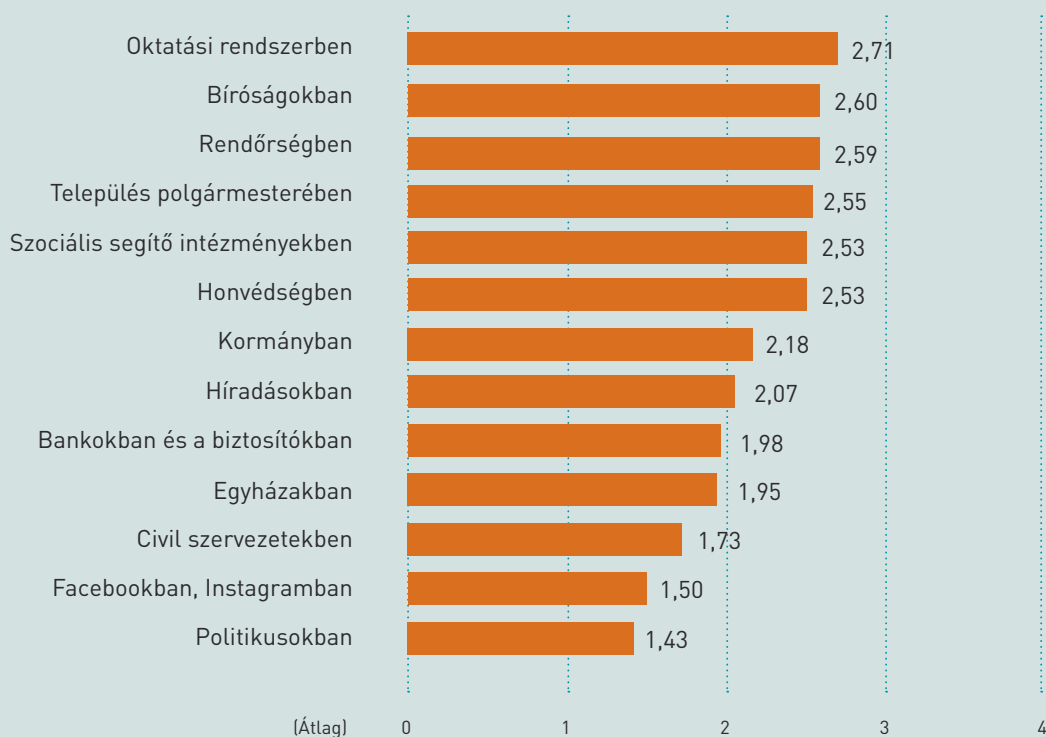
Külön kérdésblokkban arról kérdeztük a válaszadókat, hogy mennyire bíznak a különböző intézményekben. A 0-tól 4-ig terjedő skálán a 4-es érték képviselte a teljes mértékű bizalmat, míg 0-val jelölhették, ha egyáltalán nem bíznak meg a felső-

rolt intézményekben. Összességében úgy tűnik, hogy a megkérdezett romák kevésbé bíznak meg az őket körülvevő intézményekben. A legmagasabb átlagértéket 2,71-tel az oktatási intézmények képviselik, a válaszadók több mint fele (54%) szavaz bizalmat az óvodáknak, iskoláknak. Ez 6

százalékponttal magasabb az európai értékutatás magyar népességre vonatkozó adatánál. A megkérdezett romák a KINCS felmérése során a bíróságok és rendőrség esetében 2,6 körüli átlagértéket adtak, a honvédelem felé tanúsított átlagos bizalom pedig 2,53 volt. A rendvédelmi intézménynek inkább vagy teljes mértékben bizalmat szavazók 53%-os aránya 15%-kal maradt el az európai értékutatás magyarországi adatától. A megkérdezettek fele táplál bizalmat települése polgármestere iránt, viszont a politikai szereplők a legkevesbé népszerűek, átlagosan 1,43-as értéket képviselnek a 0-4-es skálán. Ennek ellenére a kormányban tízből négyen inkább vagy teljes mértékben megbíznak, amely arány megegyezik az európai kutatásban résztvevő magyarok által adott válaszok arányával. A szociális segítő intézmények is csak a megkérdezettek bő felének élvezik a bizalmát, átlagosan 2,53-ra értékelték azt. A híradással kapcsolatos

műsorokban egyharmaduk bízik inkább vagy teljes mértékben, amely bő 10 százalékponttal haladja meg az európai kutatás során mért, magyarokra vonatkozó arányt. Az előbbinél kevesebbe 19% bízik közösségi oldalakban, ez az arány 4 százalékponttal elmarad attól, amit a 2018-as európai felmérés magyar eredményei mutatnak. A bankokba és biztosítóba vetett bizalom mértéke közel egyenletesen oszlik meg a nem bízők, a közepesen bízők és a bízők között, de átlagértéke már nem éri el a középértéket (1,98). Az egyházakba és civil szervezetekbe vetett bizalom mértéke igen alacsony a megkérdezettek körében, átlagosan 1,95 és 1,73-as értéket mutatva. A vallási közösségeket bő harmaduk fogadta bizalmába, ez valamivel kevesebb, mint a 42%-os országos arány, míg ugyanennyi a bizalmatlanok aránya is. A civil szervezetekben pedig a megkérdezett romák csupán negyede bízik a KINCS felmérése szerint.

4. ábra: Felsorolt területekbe vetett bizalom (N=217 fő) (átlagértékek: 0=egyáltalán nem, 4=teljes mértékben)

4. táblázat: A különböző intézményekbe, területekbe vetett bizalom mértékének megoszlása felmérésünk szerint és az európai értékkutatás alapján (%) (Forrás: Saját kutatás [2021] és EVS adatbázis [2018])

		Egyáltalán nem bízik meg	Inkább nem bízik meg	Közepes mértékben bízik meg	Inkább megbízik	Teljes mértékben megbízik
Kormány	KINCS	18,9	6,0	34,6	18,9	21,7
	EVS	29,6	31,3	-	28,3	10,8
Honvédség	KINCS	13,4	7,4	27,6	16,1	35,5
	EVS	10,9	32,6	-	43,4	13,1
Egyház	KINCS	25,3	9,7	29,5	15,7	19,8
	EVS	24,5	33,2	-	26,3	15,9
Rendőrség	KINCS	12,4	4,1	30,9	16,6	35,9
	EVS	6,8	25,5	-	49,3	18,4
Oktatás	KINCS	3,7	6,9	35,9	21,7	31,8
	EVS	15,4	38,0	-	38,2	8,5
Híradás	KINCS	15,2	12,9	39,2	14,7	18,0
	EVS	33,5	47,3	-	16,9	2,2
Facebook, Instagram	KINCS	32,3	14,3	34,6	8,8	10,1
	EVS	35,2	41,8	-	19,5	3,5
Politikus		33,2	15,7	33,6	10,1	7,4
Civil szervezet		27,2	9,7	37,8	13,8	11,5
Szociális intézmény		9,2	8,8	28,6	26,7	26,7
Bíróság		8,3	5,5	36,4	17,1	32,7
Település polgármestere		10,6	8,8	29,5	17,5	33,6
Bankokban és biztosítóknál		17,1	13,8	39,2	14,3	15,7

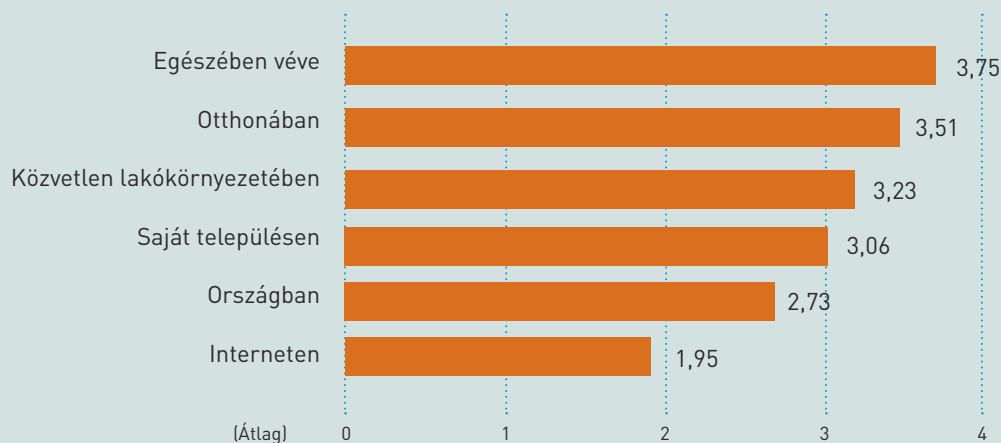
A bizalom mellett megkérdeztük roma válaszadóinkat arról is, hogy mennyire érzik magukat biztonságban a tágabb és szűkebb környezetükben. Érdekes, hogy míg összességében alapvetően biztonságban tudják magukat a válaszadók, átlagosan 3,75-re értékelték azt azon a skálán, ahol a 4-es képviseli a teljes mértékű biztonságérzetet. Azonban, ha a különböző területeket nézzük, például azt, hogy a közvetlen lakókörnyezetében, vagy éppen a településen, ahol él, átlagosan mennyire érzik magukat biztonságban a kérdezettek, az előbbinél (3,75) alacsonyabb értéket kapunk. Az átlagokat vizsgálva egyértelműen látszik, hogy

minél tágabb környezetről van szó, annál kisebb mértékű a biztonságérzete a megkérdezetteknek. Az otthonában a válaszadók 85%-a inkább vagy teljes mértékben biztonságban érzi magát, közvetlen lakókörnyezetében pedig 76%-uk. Ugyan alacsony mértékben, de mégis, a megkérdezett romák 4, illetve 7%-a számára ezek a közegek nem nyújtanak biztonságot. A válaszadók 3,06-os átlagértékekkel jellemezték a lakótelepülésükön tapasztalt biztonságérzetüket. Az országban viszont már csak felük érzi magát inkább vagy teljes mértékben biztonságban, míg minden tizedik válaszadó nem vagy egyáltalán nem. A megkérdezettek legkevés-

bé az interneten érzik magukat biztonságban. Megoszlásuk nagyjából egyenletes, egyharmados azok aránya, akik nem vagy egyáltalán nem, közepes

mértékben, és inkább vagy teljes mértékben biztonságban érzik magukat az online világban.

5. ábra: Környezetbe vetett bizalom mértéke (N=217 fő) (átlagértékek: 0=egyáltalán nem, 4=teljes mértékben)

5. táblázat: Környezetbe vetett bizalom mértékének megoszlása (%) (N=217 fő)

	Egészében véve	Otthonában	Közvetlen lakókörnyezetében	Településen	Országban	Interneten
Egyáltalán nem	1,8	1,8	3,2	1,8	3,7	22,6
Inkább nem	6,0	1,8	3,7	6,0	6,5	12,4
Közepes mértékben	33,6	11,1	17,1	24,4	37,3	32,3
Inkább igen	32,3	13,8	18,9	19,8	18,4	12,4
Teljes mértékben	26,3	71,4	57,1	47,9	34,1	20,3

Életvitelhez kapcsolódó értékek

A következő kérdésblokkban szeretnénk volna megismerni, hogy a megkérdezett romák mennyire tartják fontosnak az életvitelhez kapcsolódó, általunk felsorolt néhány alapértéket. Arra kértük a válaszadókat, hogy egy 0-tól 4-ig terjedő ötfokú skála segítségével jelöljék meg, mennyire fontosak a felsoroltak a számukra. A 0 az egyáltalán nem fontos, a 4 pedig a nagyon fontos értékelést jelzi. A kérdés belső és külső értékeket is tartalmazott, némelyik az egyéntől, némelyik a környezettől

függő, de van olyan is, amely csupán adottság. A megkérdezett romák számára a biztonság, a rend és a béke a legfontosabb, a belső tényezők közül pedig a szabadság és az egyenlőség. A legmagasabb átlagértéket a családi biztonság kapta, a válaszadók 86%-a tartja ezt nagyon fontosnak, emellett a haza biztonsága tíz megkérdezettből hétnek bírt nagy jelentőséggel, ugyanennyinek pedig a békés világ is nagyon fontos. A második legmagasabb átlagértéket a rend kapta, a megkérdezett romák 75%-a ezt nagyon fontosnak tartja.

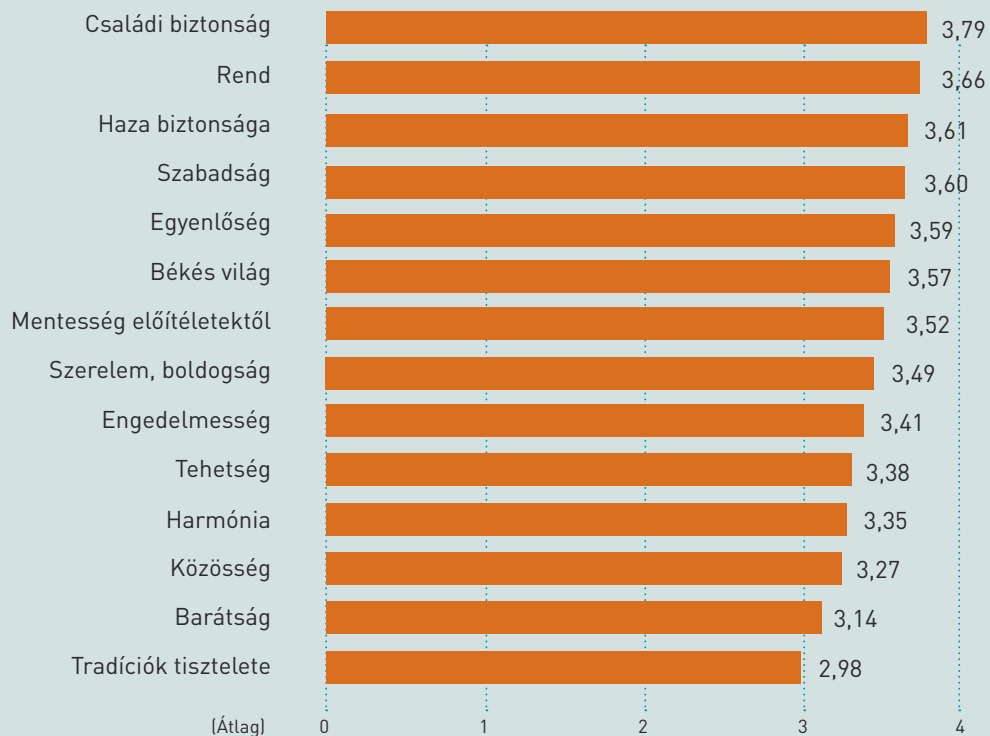
Az előítéletektől való mentesség a válaszadók kétharmadának nagyon fontos, átlagosan 3,52 értéket képvisel, és talán nem meglepő, hogy minimális, illetve 0 azok aránya, akik számára ez ne lenne fontos. A békés együttélés iránti vágyat az is jelzi, hogy a megkérdezettek számára a közösség átlagosan 3,27 fontossági értéket képvisel a 0-tól 4-ig terjedő skálán, amelyet az igaz barátság követ 3,14-es értékkel. A tradíciók tisztelete ugyan ötből két válaszadónak nagyon fontos, de 7% azok aránya, akiknek ez nem igazán vagy egyáltalán nem bír jelentőséggel. Amellett, hogy a haza biztonsága kiemelkedő értékű volt a megkérdezett romák számára, a nemzet átlagosan csak 2,95-ös értéket képvisel. A felsorolt tételek közül a legalacsonyabb átlagértékeket a gazdagság és a hatalom kapta, de ezek értéke sem alacsony, a gazdagság inkább fontos, a hatalom pedig csak épphogy elmarad a középpértéktől.

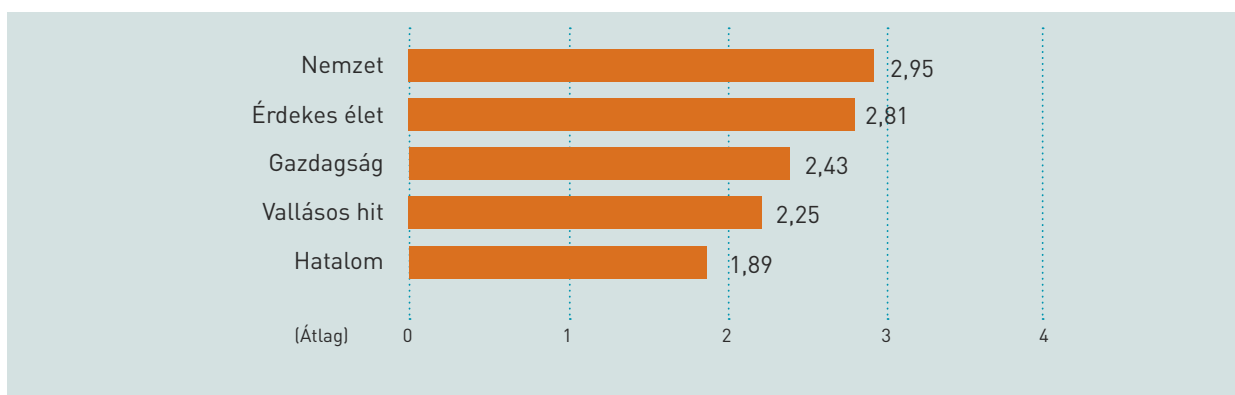
A belső tényezők közül a szabadság és az egyenlőség képviseli a legmagasabb átlagértékeket (3,60 és 3,59), tízből hét válaszadó tartja ezeket nagyon fontosnak, de a többi megkérdezett számára is fontos érték. A szerelem és a boldogság a kitöltők

kétharmadának nagy jelentőségű, viszont heten (3,2%) nem tartják ezeket fontosnak. Az engedelmesség és a kötelességtudat átlagosan 3,41-es értéket kapott, tízből hat kitöltő számára jelent ez értéket, ezt követi a tehetség, átlagosan 3,38-as értékkel. A belső harmónia mindenki számára legalább közepes mértékben fontos, de csak bő felük jelölte be a nagyon fontos kategóriát. Ugyan a közepesnél magasabb átlagértéket adtak a válaszadók az érdekes élet és a vallásos hit fontosságára, ugyanakkor az élet érdekessége a kitöltők 7,8%-ának, a vallásosság pedig közel egyharmaduknak nem igazán vagy egyáltalán nem fontos (összhangban van a 2. táblázatban ismertetett adattal).

Ugyan az átlagértékek a skála magasabb felén mozognak, mégis egy-egy érték különbségét érdemes megnézni. Míg a családi biztonság bizonyult a felsorolt tételek közül a legfontosabbnak, addig a gazdagság a lista végén helyezkedik el, vagyis a megkérdezett romák a családjuk biztonságát nem a biztos anyagi javakban látják. Emellett a békés világ és az előítéletektől való mentesség sokak számára igen fontosak, de a vallásos hit kevésbé bír jelentőséggel a megkérdezettek számára.

6. ábra: Felsorolt értékek fontossága (N=217 fő) (átlagérték: 0=egyáltalán nem fontos, 4=nagyon fontos)

6. táblázat: Felsorolt értékek fontosságának megoszlása (%) (N=217 fő)

	Egyáltalán nem fontos	Nem igazán fontos	Közepesen fontos	Eléggé fontos	Nagyon fontos
Családi biztonság	0,5	0,5	5,1	7,8	86,2
Rend	-	0,9	7,4	16,1	75,6
Haza biztonsága	-	0,5	7,4	22,6	69,6
Békés világ	0,5	0,9	10,1	18,0	70,5
Előítéletektől mentesség	-	1,8	11,1	20,3	66,8
Közösség	1,8	3,7	13,8	26,7	53,9
Igaz barátság	5,1	3,7	13,4	27,6	50,2
Tradíciók tisztelete	4,1	3,7	24,0	26,3	41,9
Nemzet	3,2	5,1	23,5	29,5	38,7
Gazdagság	7,8	10,6	38,7	16,1	26,7
Hatalom	17,1	20,3	34,6	12,9	15,2
Szabadság	-	0,5	8,3	21,7	69,6
Egyenlőség	0,9	0,5	7,8	20,7	70,0
Szerelem, boldogság	1,4	1,8	8,8	22,6	65,4
Engedelmesség, kötelességtudás	0,9	1,4	12,0	26,7	59,0
Tehetség	0,9	1,4	13,8	26,7	57,1
Belső harmónia	-	0,9	16,6	29,0	53,5
Érdekes élet	1,8	6,0	33,6	26,7	31,8
Vallásos hit	17,5	13,4	23,0	18,9	27,2

Bizonytalanság, ellentét

Egyik kérdésblokkunkban arról szerettünk volna képet kapni, hogy a megkérdezettek mennyire ké-

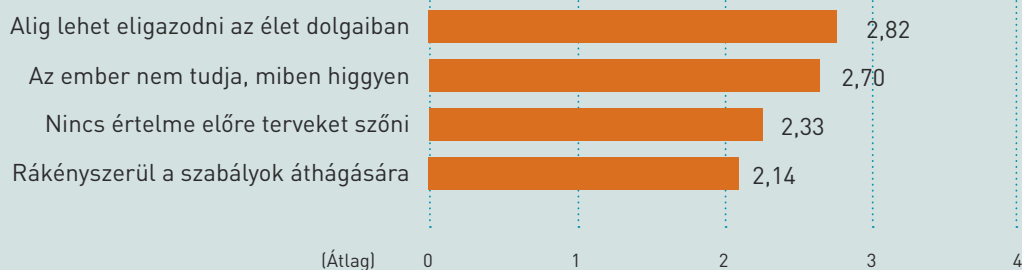
pesek megküzdeni a hétköznapi kihívásokkal, mennyire van jövőképük, mennyiben érzik azt, hogy képesek irányítani sorsukat, jövőjüket.

Négy állítást fogalmaztunk meg, és arra kértük a válaszadókat, hogy egy 0-tól 4-ig terjedő skálán jelöljék meg, mennyire értenek egyet azokkal. A válaszok széles megoszlást mutatnak, de kicsivel többen vannak, akik bizonytalanabbak, tehetetlenebbnek érzik magukat az életük irányításával kapcsolatban, ezért az átlagértékek 2-3 között mozognak.

A leginkább egyetértést kiváltó mondat az élet dolgaiban való nehézkes eligazodás volt („Manapság alig lehet eligazodni az élet dolgaiban.”), átlagosan 2,82-es értékkel. A válaszadók közel fele teljes mértékben érezte igaznak az állítást, ellenben 9%-uk egyáltalán nem ezt éli meg. A következő állítással, miszerint „Minden olyan gyorsan változik, hogy az ember azt sem tudja már, miben higgyen.”, tízből négyen értettek teljes mértékben egyet,

az átlagérték 2,7 körül alakult. A jövőt illetően azt kérdeztük, hogy mennyire látják értelmét és realitását a tervek szövögetésének („Az ember az egyik napról a másikra él, nincs értelme előre terveket szőni.”). Átlagosan 2,33 az egyetértés a válaszadók körében, de míg egyharmaduk véli ezt teljes mértékben igaznak, tízből ketten gondolják úgy, hogy a jövő tervezgetése és annak megvalósítása fontos. Legkevésbé azzal az állításunkkal értettek egyet, amely szerint „Aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon.” A válaszok 2,14-es átlagát a hasonló arányú szélsőséges válaszok eredményezik. Ugyan minden harmadik válaszadó érzi úgy, hogy a szabályok betartása mellett nem tud boldogulni, viszont negyedük a meghatározott keretek között is sikeresen él.

7. ábra: Boldogulásba vetett bizalom mértéke (N=217 fő) (átlagértékek: 0=egyáltalán nem ért egyet, 4=teljes mértékben egyetért)

7. táblázat: Boldogulásba vetett bizalom mértékének megoszlása (%) (N=217 fő)

	Egyáltalán nem ért egyet	Inkább nem ért egyet	Egyet is ért, meg nem is	Inkább egyetért	Teljes mértékben egyetért
Élet dolgaiban eligazodni	9,2	5,5	23,5	17,1	44,7
Miben higgyünk	11,5	5,5	24,0	19,4	39,6
Tervek szövögetése	22,1	7,8	19,4	16,6	34,1
Szabályok áthágása	25,3	9,2	21,7	13,4	30,4

A kérdőív következő szakaszában egyes társadalmi csoportok közötti különbségeket szerettük volna felmérni. Arra kértük a válaszadókat, hogy jelöljék meg milyen mértékűnek ítélik az általunk soroltak közötti ellentétet egy nullától négyig terjedő ötfokú skálán, ahol a nulla a nagyon nagy,

a négy pedig az egyáltalán nincs értéket jelentette a két csoport között. Az ellentétekre adott válaszok az átlagok alapján a „nagyon nagy” és a „közepesen nagy” tartományok közé esnek. Az első három csoport esetében, úgymint a gazdagok–szegények, bevándorlók–magyarok, romák–nem romák

közötti nagymértékű ellentétben nagyfokú egyetértés alakult ki, az egyéni preferenciák alapján elmondható, hogy nem voltak szélsőséges véleménykülönbségek. A többi felsorolt társadalmi csoport esetében azonban már bizonytalánabbak voltak a megkérdezettek, 30-37% körül alakult azoknak az aránya, akik közepes mértékűnek tartották a csoportok közötti ellentétet.

A megkérdezettek a gazdagok és szegények közötti ellentétet nagyon nagynak gondolják (56%), átlagosan 0,69-re értékelték, nagyobbak, mint a cigányok és nem cigányok közötti ellentétet (1,29). Mivel a cigányok többsége szegénységben él, ezért az ellentétek őket is magukba foglalják, vagyis a különbséget nem az etnikai hovatartozás, hanem inkább a társadalmi pozíció mentén érzékelik. Ezzel együtt a megkérdezett romák kevéssel több mint fele értékelte úgy, hogy az ellentét a cigányok és nem cigányok között nagy (14,3%) vagy nagyon nagy (40,6%). A 217 kérdőívet kitöltőből 18 fő (8,3%) meglátása szerint azonban egyáltalán nincs ellentét a két csoport között.

A nem Magyarországon születettek és az itthon

születettek között szintén nagyonak érzékelik az ellentétet a megkérdezett romák, átlagosan 0,76-nak, bár az a kérdőívől nem derül ki, hogy ezt milyen tapasztalatokra alapozzák.

Az adófizető és adót nem fizető polgárok közötti ellentétet is viszonylag nagyonak tartják a megkérdezettek, átlagosan 1,5-re értékelik, de tízből egy megkérdezett úgy gondolja, hogy egyáltalán nincs közöttük ellentét.

A megkérdezettek Jász-Nagykun-Szolnok vármegyeiek, vagyis nem a fővárosban laknak, de a kis távolság miatt vélhetően a legtöbbször találkozott Budapesten élővel. Ez alapján a fővárosiak és vidékiek között átlagosan 1,56-ra értékelték az ellentétet. Minden ötödik megkérdezett nagyon nagynak gondolja azt, és csupán 6%-uk nem érzékel közöttük jelentős különbséget.

A fiatalok és nyugdíjasok közötti ellentétet átlagosan 1,78 mértékűnek gondolják, ugyanez a nők és férfiak esetében 1,84 volt. A legkisebb különbséget a gyermekes és gyermektelen társaik között vélik felfedezni a kérdezettek, bár ennek átlagértéke is minimálisan elmarad a középértéktől (1,94).

8. ábra: Felsoroltak közötti ellentét mértéke (N=217 fő) (átlagértékek: 0=nagyon nagy ellentét van, 4=egyáltalán nincs ellentét)

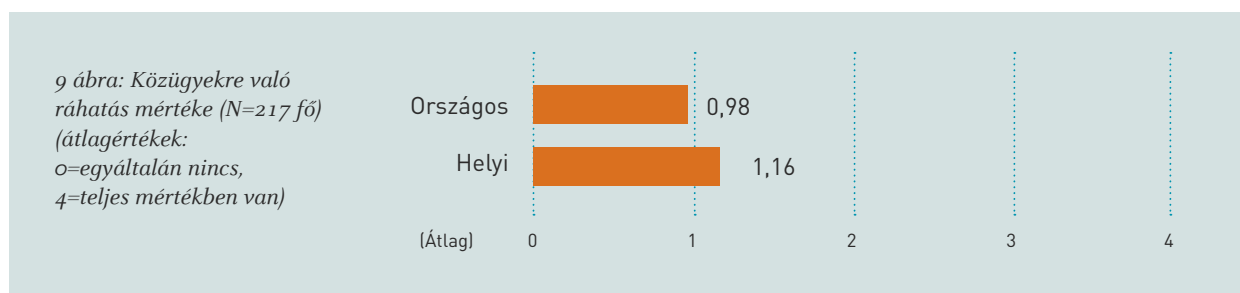
8. táblázat: Felsoroltak közötti ellentét mértékének megoszlása (%) (N=217 fő)

	Nagyon nagy ellentét van	Nagy ellentét van	Közepes mértékű ellentét van	Alig van ellentét	Egyáltalán nincs ellentét
Gazdagok és szegények	55,8	26,7	12,9	2,3	2,3
Bevándorlók és Magyarországon születettek	56,2	23,0	12,0	6,0	2,8
Cigányok és nem cigányok	40,6	14,3	29,5	7,4	8,3
Adófizetők és adót nem fizetők	26,7	24,9	30,4	7,4	10,6
Fővárosiak és vidékiek	20,7	27,2	33,2	12,9	6,0
Fiatalkorúak és nyugdíjasok	20,3	20,3	32,3	15,7	11,5
Nők és férfiak	15,7	20,3	37,3	13,4	13,4
Gyermekek és gyermektelenek	18,9	19,4	28,6	15,7	17,5

Ezután arról szeretnénk volna képet kapni, hogy a kutatásba bevontaknak saját megítélésük szerint mennyire van lehetőségük beleszólni a helyi és az országos közügyekbe. Válaszaikat 0-tól 4-ig terjedő skálán adhatták meg a kitöltők, melyen a 0 jelenti azt, hogy egyáltalán nem, a 4 pedig, hogy teljes mértékben van hatásuk a közösség ügyeinek alakulására.

A megkérdezett romák úgy érzik, hogy nem igazán tudnak beleszólni sem a helyi, sem az országos közügyekbe. A közvetlen környezetüket érintő

ügyekbe csupán minden tizedik megkérdezett érezte úgy, hogy van befolyása, ellenben közel felük hangsúlyozta ennek teljes hiányát, amit a válaszok átlagértékei is jól tükröznek (1,16). Az országos ügyekbe viszont még ennél is kevesbé, átlagosan 0,98-as mértékben gondolják úgy, hogy van beleszólásuk. Míg a megkérdezettek 8%-a érzi úgy, hogy teljes mértékben van hatása az országos ügyekre, több mint felük pedig úgy, hogy erre egyáltalán nincsen lehetősége.

9. táblázat: Közügyekre való ráhatás mértékének megoszlása (%) (N=217 fő)

	országos közügyek	helyi közügyek
Egyáltalán nincs rá lehetőség	54,4	48,4
Inkább nincs rá lehetőség	14,7	14,3
Van is rá lehetőség, meg nem is	18,0	19,8
Inkább van rá lehetőség	4,6	7,8
Teljes mértékben van rá lehetőség	8,3	9,7

Összegzés

Kutatásunkban 217 Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei romát kérdeztünk meg az élet különböző területeivel kapcsolatos véleményükről, amelyhez az Európai Értékkutatás (European Values Survey, EVS) kérdéseiből kiindulva szerkesztettük meg saját kérdőívünket. Az adatfelvétel 2021 őszén történt kérdezőbiztosok segítségével. Célunk a roma népcsoport értékpreferenciáinak vizsgálata volt, összevetve az európai értékkutatás hazai adataival.

Azoknál a kérdéseknél, ahol volt lehetőségünk összevetni a kapott válaszokat az országos adatokkal, úgy tűnik, hogy a roma mintára jellemzőbb a szélsőséges kategóriák jelölése. A legmagasabb értékek választása vélhetően egyfajta a kérdésre (vagy a kérdezőbiztosnak) való megfelelési kényszer is okozhatta.

A megkérdezett romák számára a legfontosabb területnek a család, az egészség és a munka bizonyult, legkevésbé pedig a politika és a vallás jelent fontos tényezőt. Az értékutatás hazai adataival összevetve⁷ a roma almintá számára az előbb felsoroltak valamivel kevésbé fontosak (kivéve az egészséget, ehhez nincsen összehasonlítható adat), míg a szabadidő és a baráti kapcsolatok jóval kisebb mértékben bírnak jelentőséggel. Vélhetően a megkérdezett romák számára a szoros és kiterjedt családi kapcsolatok betöltik a barátok szerepét, a szabadidejüket pedig kevésbé töltik meg élménydús programokkal.

A különböző társadalmi intézményekbe vetett bizalom mértéke nem erős a megkérdezett romák körében. Az állami szervekbe valamivel jobban bíznak, mint az egyéb intézményekben (piaci szereplők, egyházak, civil szervezetek). Az értékutatás 2018-as hazai adataihoz képest magasabb a bizalmuk az oktatási intézményekben és a hírközlő felületekben, viszont alacsonyabb a rendőrségbe és a közösségi médiába vetett bizalmuk. Általánosságban biztonságban érzik magukat a megkérdezett romák, de a biztonságérzet erőtel-

jesen csökken a társadalmi távolság, illetve a földrajzi terület növekedésével – vagyis az ismeretlen, távoli dolgoktól való idegenkedés jellemző rájuk. Talán ezzel lehet összefüggésben az életbe és a saját élet alakításának lehetőségeibe vetett bizalom alacsonyabb szintje, illetve a közügyekbe való beleszólás, a környezetre gyakorolható hatás érzetének alacsony mértéke.

A megkérdezett romák számára fontos a rend, a biztonság, a szabadság és az egyenlőség. A család biztonsága és a gazdagság adta anyagi biztonság azonban a megkérdezettek számára nem feltétlenül kapcsolódik össze, mivel a gazdagság jóval alacsonyabb átlagértéket kapott. Legkisebb jelentőséggel a hatalom bír a megkérdezettek körében.

A kutatásban résztvevő romák nagynak érzik a gazdagok és a szegények közötti ellentétet, valamivel kisebb mértékűnek pedig a roma és nem roma társadalom közötti ellentétet. Vagyis a többségtől való társadalmi távolságot inkább az anyagi helyzet mentén értelmezik. Legkevésbé a gyermekesek és gyermektelenek közötti kapcsolatot tartják ellentétekkel telinek, ami annak fényében érdekes eredmény, hogy a család kimagaslóan fontosnak bizonyult a megkérdezettek számára.

Mindent egybevetve a megkérdezett romák kétharmada inkább vagy teljes mértékben boldognak érzi magát, fele inkább vagy teljes mértékben elégedett az életével – de ezek az arányok jócskán elmaradnak az értékutatás hazai adataitól.

Felhasznált irodalom

Csité, A. (2009). *Boldogtalan kapitalizmus? A mai magyarországi társadalom értékpreferenciáinak néhány jellemzője. Közjó és Kapitalizmus Intézet, Műhelytanulmány, 10.* (<http://hetfa.hu/wp-content/uploads/2010/09/Csite.Ertek2008.pdf>, letöltve: 2022.12.04.)

Domokos, T., Kántor, Z., Pillók, P. & Székely, L. (2020). *Magyar fiatalok 2020 – Kérdések és válaszok – fiatalokról, fiataloktól. Magyar Fiatalok 2020*

Engler, Á., Purebl, Gy., Susánszky, É. & Székely, A. (2022). *Magyar lelkiállapot 2021 – Család – Egészség – Közösség. Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, Budapest. 127–146.*

Füstös, L. & Szakolczai, Á. (2013 [1999]). *Kontinuitás és Diszkontinuitás az értékpreferenciákban.* In: Füstös, L. & Tárnok, O. (2013). *Értékváltozás Magyarországon 1978–2009.* Budapest: Present Kft.

⁷A két kutatás skálája eltérő volt, míg az EVS egy 4 fokú, addig a KINCS kutatás egy 5 fokú skálát használt. Az összehasonlítást a felső két kategória adataival végeztük.

- Gárdos, J. & Ságvári, B. (2020). Az értékutatások ígérete és valósága - az értékek kutatása. In: (Disz)kontinuitások. Napvilág Kiadó; ELTE Eötvös József Kiadó, Budapest.
- Halman, L., Reeskens, T., Sieben, I., & Zundert, M. van. (2022). Atlas of European Values. Open Press TiU.
- Halman, L., Reeskens, T., Sieben, I., & Zundert, M. van. (2022). Atlas of European Values. Open Press TiU. DOI: 10.26116/p8v-tt12
- Inglehart, R. F. (2021): Religion's Sudden Decline. What's causing it, and what comes next. Oxford University Press
- ISSP: Audrone Telesiene and Matthias Gross: Green European : Environmental behaviour and attitudes in Europe in a historical and cross-cultural comparative perspective. Abingdon/New York: Routledge, 2017
- Kapitány, B. (2014). Becslések a „roma kötődésű” népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján II: Roma kötődésű népesség becslése, adatsorok. KSH NKI elemzése az Emberi Erőforrások Minisztériuma részére.
- Keller, T. (2009). Magyarország a világ értéktérképén. Társadalomkutatási Intézet Zrt.
- Kiss-Kozma, G. (2022). Ostromlott értékeink – Values Under Siege 2022. Ifjúságkutató Intézet, Mathias Corvinus Collegium, Budapest
- Kolarz, P., Vinnik, A., Krcaľ, A., Ruiter, A., Beckers, D., Wijk, E., Karsten, E., Dijkstal, F., D’hont, J., Sutinen, L., Simmonds, P., Nause-daitte, R., Cimatti, R. & Traag, V. (2022): SUSTAIN-2: Impact study of the European Social Survey. Technopolis Group.
- Komolafe, C., Lukács J., Á., Szabó, T. & Dávid, B. (2021). "A magyar azért nem jó, mert magyar. A cigány azért nem jó, mert túl cigány." Roma szakkollégiumi hallgatók párválasztással kapcsolatos elképzelései. Különleges Bánásmód, 7(4), 31–43.
- Pénzes, J., Tátrai, P. & Pásztor, I. Z. (2018). A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. Területi Statisztika, 58(1), 3–26.
- Pillók, P. & Székely, L. (2022). Kívánj tized! A magyarországi fiatalok nemzedéki önreflexiója és jövőképe. Nemzeti Ifjúsági Tanács Szövetség, Budapest
- Rosta, G. & Tomka, M. (2010). Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei. Budapest, OCIFE Magyarország - Faludi Ferenc Akadémia.
- Szabó, T., Lukács J. Á., Komolafe, C. & Dávid, B. (2022). „Nekem hát csak ez az egy kis szűk út van, és azt hogy adhatnám már fel? Sehogy.” - Roma egyetemisták jövőképe. Máltai Tanulmányok, 4(2), 82–96.
- Szokolczai, Á. (1982). A cigányság értékrendjének sajátosságai. Szociológia, 4., 521–533.
- Telesiene, A. & Gross, M. (2017): Green European – Environmental behaviour and attitudes in Europe in a historical and cross-cultural comparative perspective. Routledge, Abingdon/New York

A hátrányos területen élők termékenységi mintázatainak egyes sajátosságai – szakemberek szemszögéből

Betekintő

A hátrányos településeken élők eltérő termékenységi mintázatot mutatnak. Kutatásukban arra kerestük a választ, hogy mely tényezők ösztönzik, és mely tényezők gátolják a gyermekvállalást. A felzárkózási programban résztvevő településeken végzett kutatás eredményei alapján, melyet a településeken dolgozó egészségügyi és szociális szakemberekkel, illetve polgármesterekkel és kisebbségi képviselőkkel készült interjúkból nyertünk, elmondhatjuk, hogy a családtervezés nem jellemző a településen élő fiatalokra. A korai párválasztás és a születésszabályozás hiánya a gyermekek érkezése okozta örömmel társul. A további terhességek elkerülése érdekében az esetleges fogamzásgátló eszközök használata tradicionális, érzelmi és alkalmazási problémákba ütközik. A tudatosabb családok igyekeznek a szegénységből kitörni, ami gyakran a településről való elköltözéssel jár, így a fiatalok számára kevés a pozitív minta a közösségben.

Bevezetés

A „Felzárkózó Települések” (FeTe) hosszú távú programját 2019-ben indította a kormányzat, amelynek célja a 300 leghátrányosabb helyzetű magyarországi település fejlesztés, szociális- és infrastrukturális ellátottságának fejlesztése, és az ott élő emberek és közösségek életében pozitív, előremutató változások előidézése, a fogantatástól a foglalkoztatásig terjedő íven. A programba a települések szakaszosan kerültek bevonásra, 2019-ben 31, 2020-ban pedig már 67 településen kezdődtek meg a felzárkózási intézkedések.

A felzárkózó települések demográfiai helyzetének elemzésekor az országos viszonyoktól nagyban eltérő szociodemográfiai és gazdasági hátterű családokat találunk. Ebből fakadóan a társadalmi problémák eltérőek, és sok esetben, ha azok egyeznek is a teljes társadalom problémáival, nagyobb kihívásként fordulnak elő. A népesség korösszetétele a fejlődő országokéhoz hasonló,

vagyis a fiatalabb korosztályok magas aránya és alacsonyabb létszámú idős korosztály jellemzi. Az említett közösségekben a reprodukciós szintet meghaladó gyermekszületéssel számolhatunk. A felzárkózó településeken 2019-ben a teljes termékenységi arány (TTA) 2,46 (Bocz–Antal, 2020), szemben az 1,56-os országos adattal. Itt nem csak több gyermek születik a családokban, hanem az anyák korábban is szülik meg első gyermeküket. Egy, a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért által 2021-ben a felzárkózó településeken végzett, az ott élő nők gyermekvállalási attitűdjére irányuló kismintás kutatása alapján az látszik, hogy a bevont nők 60 százaléka 18 éves koráig megszülte első gyermekét (Raffael, 2021). Kutatásunkban erről az eltérő termékenységi mintáról szerettünk volna képet kapni, illetve a magas és az alacsony termékenységű települések különbségének okát felderíteni.

Szakirodalmi áttekintés

A kormány által elindított Felzárkózó Települések programba bekerült településekre az országos ada-

toktól eltérő gyermekvállalással kapcsolatos mutatók jellemzők. A magasabb termékenységű arány

mellett a nők hamarabb szülik meg első gyermeküket, és átlagosan több utódot is hoznak világra. Mivel a hátrányos helyzetű térségekben magas a romák aránya, ez a felzárkózó programban részt vevő települések többségére is érvényes. Ezért a hátrányos helyzetűek termékenységének vizsgálatakor a romák szülési mintázataira is érdemes rátekintenünk.

A hátrányos helyzetben élők termékenységéről számos tanulmány született. Husz Ildikó kutatása során azt találta, hogy a korai gyermekvállalás és a magas gyermekszám az általános iskolát be nem fejező borsodi romák körében a legjellemzőbb, az iskolai végzettség emelkedésével tolodik az első gyermek vállalásának időpontja, és csökken a romák – nem romák közötti különbség (Husz, 2011). Janky vizsgálata szerint az ezredforduló után a roma lányok csaknem egyharmada 18 éves kora előtt megszülte első gyermekét, kétharmaduk pedig legkésőbb 20 éves korára tette ezt meg (Janky, 2005). Egy terepkutatás viszont arra világított rá, hogy a romák magas termékenysége csak azon közösségekben jellemző, amelyek a többségi társadalomtól elzártnak élnek. Azokban a közösségekben, ahol van napi szintű kapcsolat a többsé-

gi társadalommal, ott hasonul a termékenység mintázata a nem romákéhoz (Szabó–Tóth, 2020). A KSH Kohorsz'18 Magyar Születési Kohorszvizsgálatából azt láthatjuk, hogy a korai gyermekvállalás nem kifejezetten a romákra jellemző, hanem a hátrányos helyzethez köthető – anyák szüleinek alacsony iskolai végzettsége, hátrányos régióban, kis településen élés, alacsony gazdasági aktivitás (Szabó–Makay, 2020).

Egy másik kutatás arra hívja fel a figyelmet, hogy a korai gyermekvállalás a peremhelyzetű fiataloknál fordul elő nagyobb mértékben, ahol a családi kapcsolatok, egyéb erőforrás hiányában, meghatározó jelentőségűek. A peremhelyzet viszont nem segíti elő a fiatalok társadalomba való beilleszkedését, így a családi minta generációról generációra átöröklődik (Molnár, 2015). A családi minták átörökítésének egyik oka, hogy az anyák nem tudnak lányaiknak hatékony motivációt és támaszt nyújtani életvezetésükre vonatkozóan. A fogamzásgátlás elhanyagolása akár jele is lehet egy tudat alatti gyermekvállalási szándéknak, mivel ez az iskolai kudarcok elől megfelelő menedéket tud nyújtani (Béki, 2013).

A kutatás bemutatása

Munkánk során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy mi az oka az eltérő termékenységi mutatóval rendelkező települések lakosainak gyermekvállalási attitűdjének. Szerettünk volna képet kapni arról, hogy mely tényezők befolyásolják a hátrányos területen élők termékenységi mintázatait, milyen motivációk húzódnak meg a gyermekvállalási szándék mögött, illetve milyen gátló hatások érhetik a gyermekvállalási korban lévőket. Ennek érdekében nem csak a belső tényezőket, hanem a családok, fiatalok gazdasági és társadalmi közegét is bevontuk a kutatásunk fókuszába.

Ennek érdekében olyan településeken végeztünk kutatást, amelyek a Belügyminisztérium által a "Felzárkózó Települések" programban való részvételre nevesítve lettek. A települések kiválasztása a becslt roma arány és a teljes termékenységi arányszám (TTA) alapján történt. A roma

népesség arányához a 2011-es népszámlálás alapján készült becslést vettük figyelembe (Kapitány, 2014) és a 2019-es TTA értékei mentén sorba állítottuk a FeTe programban aktuálisan résztvevő 67 települést (Bocz–Antal, 2020). Ezután választottuk ki a legnagyobb roma arányú és a legmagasabb TTA-val rendelkező hat, valamint a legalább 25%-os roma arányú, az országoshoz hasonló vagy annál valamivel kisebb termékenységi arányt mutató négy települést a mintánkba. Így összesen tíz, szociokulturális és gazdasági tulajdonságaiban hasonló települést, és a roma arány és termékenységi jellemzők tekintetében két különböző településcsoportot vizsgálhattunk. A kiválasztott települések az ország különböző régióiban találhatóak, nagyobb városoktól különböző távolságra fekszenek, különböző közlekedési lehetőségekkel. A földrajzi elhelyezkedésről az 1. táblázat ad információt,

³A kutatás a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet által végzett felmérés, melynek célja a gyermekek fejlődését meghatározó tényezők, többek között a családi és társas környezet vizsgálata.

a népességi adatokról pedig a 2. táblázatban mutatjuk be. (A 2011-es népszámlálási adatok alapján készült a roma lakosok arányára vonatkozó becslés,

a 2019-es adatokból számoltuk a termékenységi adatokat.)

1. táblázat: A vizsgált települések földrajzi elhelyezkedése

Település sorszáma	Vármegye	Járás	Járási várostól távolság (autóúton)	Legközelebbi település (a fő közlekedési irányban)	Zsák-település
1	Borsod-Abaúj-Zemplén	Encsi	20 km	3 km, falu	igen
2	Borsod-Abaúj-Zemplén	Szikszoói	25 km	4 km, falu	nem
3	Borsod-Abaúj-Zemplén	Encsi	16 km	2 km, falu	nem
4	Zala	Letenyei	8 km	8 km	nem
5	Nógrád	Bátonyterenyei	3 km	3 km	nem
6	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Kisvárdai	14 km	1 km	nem
7	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Nyírbátori	10 km	3 km, falu	nem
8	Baranya	Sellyei	17 km	3 km, falu	nem
9	Borsod-Abaúj-Zemplén	Edelényi	18 km	5 km	igen
10	Jász-Nagykun-Szolnok	Kunhegyesi	21 km	7 km	igen

2. táblázat: A vizsgált települések lakossági és termékenységi adatai
(forrás: *KSH, Helységnévtár; **Kapitány, 2014; *** Bocz-Antal, 2020)

Település sorszáma	Lakónépesség, 2011 (fő)*	Romák becsült aránya (2011)**	Lakónépesség, 2019 (fő)*	TTA, 2019***	Lakónépesség, 2021 (fő)
1	440	96%	392	5,62	392
2	267	29%	287	6,35	300
3	994	65%	1105	3,97	1081
4	179	58%	166	1,49	151
5	1991	30%	1846	1,39	1841
6	1069	28%	1044	1,48	1031
7	821	85%	872	3,77	924
8	242	83%	233	1,59	228
9	159	97%	190	5,31	187
10	2041	89%	2109	4,29	2080

A kutatás során félig strukturált interjúkat készítettünk az egyes településeken jelenlévő vagy azokhoz kapcsolódó szakemberekkel, szakértőkkel és helyi vezetőkkel, úgymint polgármester, roma nemzetiségi önkormányzat vezetői és képviselői, szociális munkás, családgondozó, mentor, orvos,

védőnő, pedagógus (óvónő), illetve megszólítottuk a gyermekvállalás, családtervezés témakörével érintett, többségében roma származású nőket, családanyákat is. Kutatásunk során vizsgáltuk a települések szociogazdasági és szociokulturális helyzetét, úgymint iskolai pályafutás, munkavállalás,

lakáshelyzet; a családi mintázatokat, vagyis hogyan válik két fiatal egy párrá, mennyire jellemző körükben a tudatos családtervezés; milyen motiváló és gátló tényezők befolyásolják a gyermekvállalást; illetve külön figyelmet fordítottunk a születésszabályozási trendek megismerésére is.

A megkérdezett szakemberek bemutatása

Mind a tíz település védőnőjét elértük. Közülük nyolcan évek óta dolgoznak a településen, egy fő egy éve végzi az adott településen védőnői munkáját, illetve egy főt egy másfél éves helyettesítés végén sikerült elérnünk. A legtöbben egyszerre több körzetet látnak el, ami akár több kisebb települést is jelenthet. A kutatásba bevont települések közül hat esetben nincsen helyben védőnői tanácsadó. Ezek közül kettő faluban a védőnő az orvosi rendelőben oldja meg a tanácsadást, a másik négy településről viszont a lakosoknak kell átmenniük a szomszédos település valamelyikére. Azokon a településeken, ahol van általános iskola, az iskolavédőnői feladatokat is ellátják a megkérdezettek. Ez hat települést jelent, ebből egy intézmény csak alsótagozatot működtet. Két védőnőnek van segítő munkatársa, egyik az adminisztratív feladatokban segít (egy helyi lakos, közfoglalkoztatás keretében), a másik a gondozási feladatokban, családok ellátásában, illetve a védőnő fizikai támogatásában/védelmében, a védőnő alkalmazásában segíti a munkát. Összeségében elmondható, hogy a védőnők azok, akik a leginkább belelátanak a családok életébe, a nők gyermekvállalási motivációiról és mintázatairól is ők rendelkeznek a legszélesebb képpel.

A kutatás keretében megkerestük a települések háziorvosait. Összesen öt orvost értünk el, ebből két főt telefonon. A magas termékenységgel rendelkező települések orvosai közül csak egy fogadott minket, a másik négy interjú az átlagos termékenységi aránnyal rendelkező településeket ellátó orvosokkal készült. Az öt praxisból négy vegyes, tehát a gyermekorvosi feladatokat is a megkérdezettek látják el. Az interjúkból az derül ki, hogy az orvosoknak többnyire csak a rendelőben megforduló lakosokkal van kapcsolatuk, nem igazán látnak bele a családok életébe.

.....

Az adatfelvétel 2020 ősze és 2021 tavasza között történt, melynek során összesen 83 interjú készült. Jelen tanulmányban a szakemberek meglátásainak elemzését mutatjuk be – az anyákkal készült interjúkat feldolgozó cikk a 2021/3–4. Kapocs számban olvasható.

A kijelölt tíz településen összesen 21, szociális munkásként dolgozó személlyel is készítettünk interjúkat. A kifejezetten szociális munkás munkakörben dolgozókon kívül ide soroltuk még a családsegítőket, a Katolikus Karitász -, a Biztos Kezdet Gyerekház -, a Felzárkózó Települések program munkatársait, és a Jelenlétpont vezetőjét. Kifejezetten a családsegítők javaslatára az egyik településen meginterjúvöltuk még az óvónőt is, mert a jelzések szerint tevékenysége nemcsak az óvodások, hanem szüleiken keresztül az egész település életére jelentős hatással van. Ők ugyan szoros kapcsolatban vannak a településen élőkkel, és beszámolójuk alapján értékes információkat kaptunk, de inkább a segítségre szoruló családok életébe engednek betekintést. Továbbá a szociális munkások, egy kivételével, jelenlegi szakmai vagy korábbi, a településhez kötődő kapcsolatuk révén már több éves tapasztalattal rendelkeztek a családokkal kapcsolatban, viszont meglátásaik nem voltak mindig összhangban a tényekkel, statisztikai adatokkal, tudományos vélekedéssel. Kutatásunk keretében felkerestük a települések polgármestereit, ahol megalakult, ott a roma nemzetiségi önkormányzat vezetőjét és képviselőit is. Összesen hat polgármesterrel készítettünk interjúkat, további két településen pedig egy-egy képviselőt értünk el. A roma nemzetiségi önkormányzat elnökeivel vagy képviselőivel négy településen sikerült interjúkat készítenünk. A többi településen, egy kivételével, nem működik nemzetiségi képviselő. A polgármesterek közül hatan roma származásúak, az adott településről származnak, egyiküket kivéve a településen is élnek. Viszont, feladatukból adódóan, inkább a gazdasági és infrastrukturális szempontból látnak rá a település lakosaira, a családalapítás belső tényezőiről kevésbé rendelkeznek információval.

³A közbeszédben a kifejezés „családbarát szemlélet” formájában is megjelenik – a két kifejezést rokonértelműnek fogjuk tekinteni.

Eredmények bemutatása

A települések szociogazdasági helyzete

Az érintett települések gazdaságilag nincsenek jó helyzetben, munkalehetőségekkel, infrastruktúrával, lakásállománnyal, az alap- és egészségügyi szolgáltatásokat nyújtó intézményekkel rosszul vagy egyáltalán nem ellátottak (két települést kivéve). A települések felében nincs nevelési-oktatási intézmény, azok eléréséhez a környező településekre kell átutazni. A vizsgált települések többségéről azonban nagyon rossz a közlekedés, ami a helyieket elzárja a környező településeken elérhető lehetőségektől is.

A polgármesterektől megtudtuk, hogy azok az ingatlanok, amikben többségében romák élnek, felújításra szorulnak, nem rendelkeznek vízhálózattal, illetve köztartozások miatt több helyen áram sincs. Részben a beköltözhető ingatlanok hiánya, részben pedig anyagi problémák miatt (nem tudják megvásárolni a meglévő házakat) a családi házakban több generáció él együtt. Egy zsáktelepülésen a polgármester úgy látja, hogy a szülők nehezen engedik el a gyermekeiket, de munka hiányában nem is tudnak élni az otthoneremtésre irányuló támogatások adta lehetőséggel. A másik polgármester arról számolt be, hogy a romák a használt ingatlanokat tudják csak megvenni, hiszen egy új ház felépítése az országos építőanyagárak miatt jóval drágább. A család- és otthoneremtési támogatásokat korlátozott mértékben tudják a településen élők igénybe venni.

Munkavégzés

A munkaképes korú lakosok többsége alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik csupán. A fiúk felé nem elvárás bármilyen végzettség megszerzése, de a család eltartása igen. Viszont a polgármesterek elmondása szerint többnyire szűkösek a munkalehetőségek, a közfoglalkoztatás jelenti a legnagyobb felszívó erőt, amihez idényjelleggel a környékbeli mezőgazdaságban végzett munkák társulnak még. Mindezek mellett a munkavállalással kapcsolatosan láthatunk eltéréseket az egyes településeken. Három községből többen eljárnak dolgozni a környező településekre, gyárakba, illetve a helyben működő kisvállalkozásokban dolgoznak. A munkába való ingázás inkább a férfiak, a családapák számára adott, mint lehetőség. Az asszonyokra nem jellemző a munkavállalás.

A védőnők elmondása szerint a gyermekek gondozása és a háztartás vezetése mellett nem igazán fér bele az idejükbe, és a településen a közmunka mellett más munka nincs is. Emellett hátráltató tényező az alacsony iskolai végzettségük és a munkatapasztalat hiánya. A település elhagyását a legtöbb esetben nem is engedik a férfiak, ezért többnyire csak azok a nők dolgoznak, akiknek idősebbek a gyerekeik, illetve már nagymamák, és akkor is csak a helyben elérhető közmunkát vagy idénymunkákat választják.

A települések szociokulturális jellemzői

A tíz település több szempontból is meglehetősen különbözik. A védőnők tapasztalata szerint a tősgyökeres roma lakosokra kevésbé jellemző a kirívó, a többségi társadalomtól eltérő magatartás, míg a beköltöző (jellemzően roma) családok kevésbé igyekeznek az elvárt társadalmi normáknak megfelelni. Emellett gyakorinak számít, hogy a tanulmányaikat folytató, jobb körülményekért küzdő, tehát a kiemelkedés útján elinduló egyének, családok elköltöznek a településről, így nem igazán tudnak mintaként szolgálni. Ezen felül nem jellemző a mobilitás. (Egy településen számoltak be arról, hogy néhány család tudott a CSOK-kal szomszédos, nem sokkal jobb helyzetű településre költözni.) A kiválasztott települések lakosaira, a vegyes lakosú települések roma lakosaira jellemző az egymás közötti párválasztás, ennek következménye, különösen a kis létszámú falvak esetében, hogy meglehetősen belterjessé vált a közösség.

Iskolai pályafutás

A legtöbb településen alacsony a lakosság iskolázottsága. A vizsgált településeken működő oktatási intézményekbe kizárólag roma gyermekek járnak. Azokon a településeken, ahol a közelben nagyobb települések is elérhetőek, a nem roma családok, de a roma családok közül is a jobban szituáltak, nem a település általános iskolájába járatják gyermekeiket.

A védőnők meglátása szerint a családok számára nem érték a tanulás, annyi javulás érezhető, hogy esetleg nem szólják meg azt, aki igyekszik tanulni. A kötelező iskoláztatási életkor végét azért várják, mert akkor abbahagyhatják az iskolát. Nem ritka, hogy az évismétlések miatt a 16. életévig

nem érik el a 8. osztályt. A legtöbb településen az alapfokú végzettségük már piaci előnyökkel rendelkezik, hiszen például jogosítványt tudnak szerezni. Ez kevésbé igaz a vegyes lakosú, nem csak településekre, ezen települések fiataljai többnyire továbbtanulnak, de az első években lemorzsolódnak. Tehát a szakmával rendelkezők aránya az ő esetükben is alacsony. Viszont egy polgármester különbséget lát az iskolai sikerességben aszerint, hogy a településen élő fiatalok melyik közeli város középiskolájába járnak.

A szociális munkások arra világítottak rá, hogy az iskolai kimaradás oka lehet, ha a korai gyermekvállalásból adódóan a még fiatalkorúak összeházasodnak, ugyanis a házassági aktus nagykorúsítja őket, ezzel pedig úgy gondolják, hogy „fel vannak mentve” az iskolalátogatási kötelezettség alól – bár ehhez mások szerint elég az is, ha már kapcsolatot létesítenek.

„És akkor ők már együtt voltak, és akkor most már jó, szent a kapcsolatuk. De már a lány nem jár iskolába, mert hát ő feleség.” (szociális munkás)

Ennek kissé ellentmond a polgármesterek és településvezetők általános meglátása, miszerint nem a párválasztás, és/vagy egy gyermek születése miatt maradnak ki a fiatalok az oktatási rendszerből, hanem eleve érdektelenek a tanulmányok iránt, nem motiváltak a biztosabb munka és jövedelem megteremtésére.

„Általában nem a szülés miatt maradnak ki az iskolából a roma fiatalok, hanem amiatt, hogy általánosságban sok a hiányzás, és a szülők nem odafigyelése a jellemző. Nem egy nyelvet beszélnek az iskolával, tanárokkal, nem tartják be a szülők sem a szabályokat, nem fontos nekik, hogy mit várnak el tőlük társadalmi szinten, és ebből fakadóan a gyerekeik számára sem fontosak az iskolai szabályok.” (polgármester)

A szociális munkásokkal végzett interjúinkban rendre előfordult az is, hogy a család, a rokonság és a baráti kör inkább elbátortalanítja a gyermeket, mondván, hogy úgyszincs meg hozzá a szellemi képessége. Ehhez társul, hogy a „bezártságból” adódóan nincsen más, pozitív mintája a gyermeknek. Sokuknak a „világ a szomszéd falut jelenti”, mert annál tovább nem jutnak el. De ha még motiváltak is lennének, a tanuláshoz szükséges tárgyi, környezeti feltételek sem adóttak, vagy

legalábbis nehezített a megteremtésük. Anyagi okok miatt nehézségbe ütközik a füzetek, taneszközök beszerzése. A túlszűfolt, több korosztály által lakott lakásban nincs olyan hely – olykor még egy asztalsarok sem –, ahol a gyermek elkészíthetné a házi feladatát, hogy a tanuláshoz szükséges elmélyülést, koncentrációt elősegítő csendről ne is szóljunk. A meginterjúvott szociális munkások ilyen, vagy olyan formában mind utaltak a romák alacsony(abb) frusztrációs tolerancia szintjére („félnek a kudarcból”, „a megküzdésnek a hiánya itt a legnagyobb probléma” stb.). Mindennek az eredménye az, hogy mind a gyermek, mind pedig a családja, közössége nyűgne, tehernek éli meg az iskolát és a tanulást, olyannak, amitől a lehető legkorábban meg kell szabadulni. Bár a szociális munkások meglátása szerint a roma lányok általában szorgalmasabbnak bizonyulnak az iskolában, mint a roma fiúk, a lányok esetében azonban a szakemberek által érzékelt korábbi nemi érés és korábban elkezdett párkapcsolat olyan következményeket teremt, amelyek gyakorlatilag előrevetítik tanulmányaik megszakítását.

Társadalmi elvárások

a családalapításra vonatkozóan

Arra a kérdésünkre, hogy a közösség részéről van-e valamilyen elvárás a fiatalokkal kapcsolatban arra vonatkozóan, hogy hány évesen, hogyan és milyen módon ismerkedjenek, egybe hangzó volt a szakemberek válasza, miszerint már nincsenek a roma közösségben a roma kultúrán, hagyományokon alapuló elvárások, a tizenéves korban történő párválasztást nem előzi meg hosszabb udvarlási időszak. Rövid ismerkedés után (bár többnyire a faluból, iskolából úgyis ismerik egymást) a fiatalok hamar létesítenek szexuális kapcsolatot, ami a legtöbb település közösségének normái szerint elköteleződést jelent. A fiatalok nagyon hamar összeköltöznek, a települések többségén a lányok odaköltöznek a fiúhoz és annak családjához. Általános tendencia, hogy a lányok 16-17 éves korukban szülnék, és ez a közösségekben teljesen elfogadott – az ennél korábban történő teherbeesés megítélését különbözőképpen látják a szakemberek. Több védőnő is azt nyilatkozta, hogy megbotráncolni nem nagyon szoktak a fiatalon szülőknél, természetes számukra, hogy egy lány gyermeket vár, 16 év után pedig természetesnek tartják, sőt várják a várandósságot.

Egy alacsony roma arányú településen, amely alacsony termékenységgel rendelkezik, a polgármester szerint a lakosság megbotránkozik, ha egy lány nem tölti be a 16. életévét a gyermeke világra-jövetelkor, míg a nemzetiségi képviselő szerint teljesen elfogadott a 14 évesek várandóssága is. Egy magas roma arányú község polgármestere szerint viszont csak 14 éves kor alatt helytelení-

ti a közösség a várandósságot, bár összességében az látszik, hogy a nagyon korai szülés (13-14 éves korban, vagy azt megelőzően) mostanra már szinte egyáltalán nem jellemző.

Ezt a házi orvosok tapasztalata is alátámasztja, mivel elmondásuk szerint praxisukban kevés a fiatalok várandós.

Gyermekvállalás mintázata

Első gyermek vállalása

A legtöbb vizsgált településen az első gyermeket 16-18 éves korukban szülik meg a lányok. A védőnők egy része úgy látja, hogy nem kifejezetten a szülés miatt ér véget a lányok iskolai karrierje, hanem a kötelező iskoláztatási életkor vége egybeesik a párválasztás idejével, ami után hamar érkezik az új családtag. Több védőnő azonban úgy érzi, hogy egyre többen vállalnak 18 év alatt gyermeket, amit a tanköteles kor visszacsökkentésével lát párhuzamosan megjelenni, de az általunk vizsgált adatok alapján nem találtunk egyértelmű bizonyítékot erre. Minden településen a 14 év alatti szülést említették nagyon korainak, de ez csak pár évente fordul elő egy-egy településen. 16 év alatt is ritkán szülnék a lányok, igaz, ez már évente több esetet jelent. Természetesen ilyenkor az iskolai tanulmányok is megszakadnak.

„Két olyanunk van, vagy három, aki még általános iskolás lenne, de jelenleg kismama. (...) Van egy ilyen tévhit, hogy az első gyermeket soha nem lehet elvetetni, mert utána nem lehet több. Ezért minden esetben szinte kivétel nélkül megmarad az első gyermek. Úgyhogy, ha 15 évesen, akkor 15 évesen. De a másodikat már úgy könnyebben elveteti.” (védőnő)

A magas roma arányú és magas termékenységgel rendelkező településeken előfordul, hogy már 13-14 évesen teherbe esnek a lányok, de ezek többnyire magzat-elhajtással végződnek, míg vannak olyan magas arányú roma települések, ahol hiedelemből az első gyermeket a legtöbb esetben megszülik. Ahol kisebb a roma arány és a TTA is alacsonyabb, ott úgy látják a védőnők, hogy megvárják a lányok a 18. életévüket a szüléssel. Az általunk vizsgált tíz településből az egyik legkisebb településen, ahol a magas roma arány mellett a TTA alacsony, többnyire csak 20 éves koruk körül vállalnak gyermeket a nők.

A szociális munkások elmondása szerint a gyermekek ellátása nem okoz problémát a fiatal lányoknak, mert már elsajátították a legalapvetőbb gondozási feladatokat. *„Ha van egy kettő [gyermek], azt viszont teljes mértékben el tudják látni, hála Istennek.” El tudják, képesek rá, „tudják, hogy kell fogni, hogy kell pelenkázni, mit kell, hogyan kell”.* Tudják, mert megtanulták, hiszen, ahogy egy másik interjúalany megfogalmazta, addigra *„nagylyányként”* már jelentős mértékben kivették a részüket kisebb testvéreik nevelésében, talán *„már bele is van[nak] fáradva”.*

Családtervezés, gyermekvállalás

A gyermekvállalás a legtöbb családban nem tudatos. A védekezés hiánya miatt érkeznek a gyermekek, akiket többnyire megtartanak. A védőnők elmondása szerint jellemző a második terhességek megszakítása, mert nagyon hamar teherbe esnek a szülés után a lányok. A fiatalabb generáció a többedik gyermek után kezd el gondolkodni a fogamzásgátlás lehetőségein. Az egyik védőnő azt nyilatkozta, hogy a három gyermek az, amit már tényleg soknak érznek az anyák, és már próbálják használni a fogamzásgátló eszközöket, de ezek rendszeres alkalmazása sokszor elmarad, esetleg nem folytonos, így könnyen újból teherbe esnek.

Azzal kapcsolatban azonban, hogy a roma fiatalok, párok hány gyermeket vállalnak, nagyon eltérő válaszokat kaptunk, de a legtöbb településen 3-4 gyermeket nevelnek a családok. A szegényebb családokban fordul elő a 6-8 vagy az ennél több gyermek, viszont ezt a gyerekszámot többnyire már soknak tartják a közösség tagjai, de nem a gyermekek száma miatt, hanem hogy a szegénységbe érkeznek és nőnek fel ezek az utódok. Ezen családokban az édesanyák szinte folyamatosan állapotosak, és gyermekeik között többnyire kis korkü-

lönbség van. Ezzel szemben egyes települések vezetői (jellemzően az alacsony születésszámú települések polgármesterei) úgy ítélik meg, hogy a legtöbb roma fiatal már csak legfeljebb két gyermeket vállal, kevés az, aki három vagy több gyermeket hoz világra.

Egy nemzeti képvisező jól szemléltetően három csoportba sorolta a gyermeket nemző párokat: akik nem terveznek, csak érkeznek a gyermekek; akik megteremtik a biztos hátteret, majd tudatosan vállalják a gyermekeket; akik számára elérhetőek a támogatások, és ennek tudatában vállalnak gyermeket. Bár egy polgármester úgy nyilatkozott, hogy ezek a párok többnyire amúgy is tervezték a további gyermekeket, és inkább élnek az ennek kapcsán adódó lehetőségekkel.

Családdá válás

Jellemző, hogy a fiatal párok az egyik szülői házban kezdik meg közös életüket. Többnyire a lányok költöznek a fiús házakhoz, de találtunk kivételt is, amikor erősebb szempont az, hogy hol férnek el jobban, vagy melyik családban jobbak az anyagi körülmények. A fiatalok lányok esetében jellemző, hogy a lányok szülei kapják meg a gyermekek fölötti gyámságot. Ez van, ahol csak formailag jelenik meg, de van, ahol a nagyszülőre marad a gyermek, és a fiatal anya nem vesz részt gyermeke nevelésében. A fiús családhoz való költözés hagyományát csak egy településen hangsúlyozta a védőnő. Itt a lányok szinte elszakadnak saját családjuktól, igaz, az új család befogadja és családtagként kezeli őket. Mivel az anyós vezeti a háztartást és a családot, a meny nem kap önállóságot, be kell kapcsolódnia a női feladatok elvégzésébe. Az asszonyoknak így megvan mindenük, de a szabad kijárási korlátozva van. Hasonló korlátozásról számolt be több védőnő is, bár az általuk említett esetekben a családi tradíciók kevésbé jellemzők, az asszonyokat inkább féltékenységből korlátozzák a férfiak. Másról, de hasonló indokkal, a fiús ház szerepét a feleség megtartásában, szemmel tartásában látta a védőnő. Ezen a településen a szabadság korlátozását nem említette a védőnő, de közlekedési eszköz híján nem is nagyon tudnak elmenni máshova az asszonyok sem tanulni, sem dolgozni.

Az együtt élő családokra jellemző, hogy összetartanak, segítik egymást anyagilag és fizikailag. A legtöbb helyen nagyon nagy érték a gyermek,

igyekeznek mindent megadni nekik (ez gyakran nem ugyanazt takarja, mint amit egy többségi normák szerint élő család ad gyermekének).

A férfiak felé elvárás, hogy eltartsák a családjukat, mégis beszámoltak arról a védőnők, hogy a korai családalapítás után kevésbé vesznek részt a háztartásban, gyereke nevelésben – ez a nők dolga. Jellemző, hogy a férfiak szinte külön életet élnek, az általuk megkeresett pénzt saját magukra költik. Másról pedig nem számít komoly normaszegésnek a más nővel létesített szexuális vagy élettársi kapcsolat sem. Emiatt ezek az anyák egyedül maradnak az anyagi problémákkal, gyermekek nevelésével és háztartás vezetéssel kapcsolatos feladatokkal.

Gyermekvállalás motivációi

A gyermekvállalás motivációs tényezőjeként több interjúban elhangzott a gyermekek jogán járó juttatásokhoz és kedvezményekhez való hozzáférés. Viszont a legtöbben azt is hozzátették, hogy ma már ezeknek nincs akkora motiváló ereje, nem ezért vállalnak gyermeket, inkább csak tisztában vannak a támogatásokkal, és élnek is ezekkel a lehetőségekkel. A kormány családi otthonteremtési kedvezményének (CSOK) igénybevétele miatt is többen vállaltak újabb gyermeket.

„Nem azért szülnek, ez egy tévhit velük kapcsolatban, nem a pénz számít, hanem mert szeretik a gyerekeiket.” (szociális munkás)

Egy kis termékenységgel rendelkező lakossággal rendelkező településen dolgozó védőnő úgy látja, hogy az általa gondozott családok büszkék a gyermekeikre, tehát erős motivációs tényező a gyermekek szeretete. Egy településen, ahol magasabb a termékenység, pedig a kortársak nyújtotta példa, vagyis a barátnők gyermekei által ébresztett vágy is meghatározó tényező. Más településeken is említették ezt az okot a védőnők, de ebből inkább a közösségből való kilógástól való félelmet emelték ki. Több védőnő szerint a gyermekvállalás mögött olyan kapcsolati tényezők is állnak, hogy a nők a gyermekekkel magukhoz kötik a férfiakat, ezzel biztosítva anyagi és fizikai támogatásukat. Sok anyánál látják úgy a védőnők, hogy azok szeretetesebbek, nem kapják meg azt a figyelmet és szeretetet a férjüktől/élettársuktól, amelyre vágnak, és a gyermekekkel próbálják ezt pótolni.

Érzelmi-kulturális motiváltságnak tekinthető az is, hogy saját körükben a roma nő életének értelme és beteljesülése a gyermek. A szociális munkások elmondása szerint „a boldogság, amit elérhet egy cigány anyuka egy ilyen szegregált településen, hogy gyereke lesz. És az az egyetlen biztos pont az életében, és az az egyetlen boldogság az életében. Az, hogy megszületik a gyereke...” „Meg ők szerintem nem is tudják magukat elképzelni más szerepben. Csak ez az anya, anya. Hogy ő anya lesz, ennek van értelme, célja.” (szociális munkás)

Mivel a kutatásban résztvevő településeken jellemző a több generációs családok együttélése, jelentős motiváló tényezőnek tulajdonítják a védőnők a lakótér nagyságát. Úgy látják, hogy akiknek sikerül saját házba költözniük, azok vállalnak további gyermekeket. Elképzelhető, hogy ez a többi településen is így alakulna, azonban ezt jelentősen korlátozza a megfelelő állapotban lévő, beköltözhető házak hiánya.

Mindezek mellett a védőnők egybehangzó véleménye szerint a legtöbb településen a nők felé az anyaság az elvárás. A lányokat hamar befogják a háztartási munkákba, az idősebb testvérek gyakran vigyáznak a kisebbekre. Ezáltal a lányok hozzá vannak szokva a gyermekek gondozásához, illetve nem kapnak biztatást a tanuláshoz, tanulmányaik folytatásához, szakmaszerzéshez, munkába álláshoz. A tankötelezettség lejárta után egyedüli útként a párválasztás, és az ezzel együtt járó gyermekvállalás áll előttük.

Gyermekvállalást gátló tényezők

Vélemények szerint, akik rendszeresen dolgoznak, kiszámíthatóbb és magasabb a bevételük, elkezdik élvezni a jövedelmükből adódó előnyöket, és kevésbé szívesen vállalnak újabb, a költségeket növelő gyermeket. A vizsgált települések közül az egyikben, ahol az egyik legmagasabb a születésszám, azt nyilatkozta a védőnő, hogy az egymás után érkező gyerekek nagyon leterhelik az anyákat, amit a fiatalabb generáció egyre kevésbé szívesen vállal. A legkisebb gyermek óvodába kerülése jelentősen felszabadítja az anyákat, aminek megtapasztalása után nem szívesen vállalnak újabb kötöttségeket. Szintén egy magas termékenyséű településen a háztartással kapcsolatos szigorú elvárások miatt látja leterheltnek az anyákat a védőnő, ami miatt nem vállalnának szívesen további gyermeket.

„Az anyagiak, mert ugye azért anyagilag elég megterhelő egy gyereknevelés, valamilyen szinten strapás a terhességet végigcsinálni, megszülni, éjszakázni. Főleg, ha hamar jön a második, akkor ugye mindjárt 2 gyerekkel, és inkább ez. Ha már eljutottak oda, hogy elmentek óvodába, akkor meg már azért valamivel szabadabb az anyuka. És akkor már az motiválja, hogy nem akar még egyszer kötött lenni.” (védőnő)

A jobb helyzetben lévő településeken azt nyilatkozták a védőnők, hogy a tanultabbak, a tudatosabbak igyekeznek reálisan is ránézni helyzetükre, és annak megfelelően mérlegelni az újabb gyermek vállalását. Az egyik magas roma arányú és magas termékenyséű településen emellett a férfiak határozottan beleszólnak a gyermekvállalás kérdésébe, leginkább a párkapcsolati konfliktusok, a párkapcsolat megszakadása az indok a gyermekvállalás ellen, illetve az, hogy a több gyermekkel rendelkező férfiak korlátozzák a gyermekszámot. Ennek ellentétéről számoltak be hasonló jellemzőkkel rendelkező településről, ahol a férfiak többnyire ellenzik a születésszabályozást.

A szociális dolgozók beszámoltak olyan érzelmi tényezőkről is, melyeket nem lehet általánosítani, de előfordulnak és említést kell tenni róluk. Ezek a tényezők szintén elősegíthetik a fiatalok azon törekvését, hogy elhagyják a családot, ahol nevelkedtek és párkapcsolatot kezdeményezzenek, ezzel együtt – kimondva, kimondatlanul, félig tudatosan – a gyermekvállalásra motiválják a roma lányokat. Az egyik ilyen az esetleges otthoni abúzus, illetve az abból való mielőbbi kikerülés vágya.

„Hogy minél rövidebb időn belül hagyják abba ezt (...), párkapcsolatba lépnek, és villámgyorsan gyereket szeretnének, hogy kimeneküljenek ebből a családi milióból, hogy saját családjukban (...) megnyugvásba legyenek.” (szociális munkás)

Szerencsére ritka ezekben a családokban az ilyenfajta molesztálás, de ha abúzus nem is történik, a lányokkal szembeni szigorú magatartási elvárások ugyanúgy elősegítik menekülésüket a családból és a korai párválasztást.

„Mindig nagyon fogta a család őket, hogy nem szabadott nekik semmit. És a korai gyermekvállalás is azért van, mert, hogy nem mehettek, nem lehetett nekik barátjuk, mindentől tiltva voltak, és úgy

szabadultak ki otthonról, hogy gyerek. Meg akkor ugye olyankor vége lett az iskolának. Olyan, hogy együtt járni a baráttal, itt nincsen, itt rögtön gyerek volt.” (szociális munkás)

További visszatartó tényezőről számolt be egy alacsony roma aránnyal rendelkező település nemzetiségi képviselője, miszerint a település többségi lakosai negatívan ítélik meg a három vagy több gyermeket szülő nőket, a sok gyermek vállalását pedig egyértelműen a cigánysághoz kötik. Ez viszont negatívan befolyásolja a roma nők gyermekvállalási hajlandóságát, és növeli a tudatosságukat is. Más településeken viszont, jellemzően ott, ahol magasabb a termékenységi arány, a polgármesterek és a roma nemzetiségi önkormányzat képviselői is úgy ítélik meg, hogy a roma párok sok gyermeket vállalnak, vagy legalábbis többet, mint ahányat az anyagi helyzetük megengedne.

Arra a kérdésünkre, hogy van-e preferencia a gyermekek nemét illetően, több védőnő is a fiúgyermek előnyét válaszolta, bár többnyire hozzátették, hogy minden gyermeket szívesen fogadnak, és inkább arra törekednek a családok, hogy mindkét nemből szülessen utódjuk. Emellett viszont hangsúlyozták a fiúk kiváltságosságát és a lányok hagyományos szerepeinek való megfelelés elvárását.

Szexuális élet és születésszabályozás

Minden településen a 13-14 éves kort mondták a szexuális élet megkezdési idejének, bár a további beszélgetés során többnyire árnyalódott a kép, miszerint ez nem általános, csupán a kirívóbbakra igaz. Egy védőnő szerint a lányoknak nem annyira egyszerű elcsábítani a fiúkat, és a családnak is hozzá kell járulnia, hogy együtt lehessenek. Egy másik településen azt nyilatkozta a védőnő, hogy a nagyobb hangú, kirívóbb lányokra jellemző a korai szexuális élet, mellettük azért vannak, akik próbálják a lányaiknak azt közvetíteni, hogy ne kezdjenek ki korán a fiúkkal, így előzve meg a korai gyermekvállalást – vegyes eredménnyel. Mivel jellemzően nem használnak fogamzásgátló eszközöket, az első kapcsolatokban hamar megfogyan a közös gyermek.

A védőnők szerint a fiataloknak ismereteik vannak a szexualitással kapcsolatban, mivel egymástól és az internetről sok információt összeszednek, de a fogamzásgátlás egyik településen sem

érdeklí a tinédzsereket. A védőnők által tartott foglalkozásokon nem figyelnek, sem az interneten nem néznek utána. Ennek következtében nem is nagyon igyekeznek megakadályozni a várandóságot.

„Ezeknél a fiatal lányoknál nem a fogamzásgátlás az elsődleges, hanem maga a szexualitás. És itt pletyka szinten hallottam, hogy miről beszélgetnek ezek a 7-8. osztályos lányok, és inkább a szexuális technikákról beszélgetnek, hogy minél vonzóbb legyen a fiú számára, meg ő szexuálisan miket tud produkálni. (...) ugye az iskolában én többször tartottam már olyan előadást, ami a családtervezésről szólt, de hiába, megtartom, nem érdekli, nem figyel oda.” (védőnő)

Hogy mindezek ismeretében miért nem magas a várandós kiskorú lányok aránya, nem derült ki az interjúkból. A tinédzserek fogamzásgátlási szokásairól nem sokat tudnak a védőnők, többen sejteni vélik, hogy a megszakítást azért többen alkalmazzák, illetve ahol könnyebben elérhető, az óvszert is használják. Az idősebb generációra kevésbé jellemző a védekezés bármely formája, nekik az ismereteik is jóval kevesebb. A fogamzásgátlási lehetőségek jellemzően a fiatalabb generációt, a második, harmadik gyermek után kezdi el érdekelni, de az alkalmazással nekik is nehézségeik vannak.

A férfiak többnyire a nőkre hagyják a gyermekvállalás kérdését, és jellemzően nem nyitottak az eszközös fogamzásgátlási lehetőségekre. Egy településen a férfiak kifejezetten ellene vannak a születésszabályozásnak, az asszonyoknak titkolva kell megoldaniuk a fogamzásgátlás, illetve az abortusz kérdését, mert úgy vélik, a nők feltehetőleg azért akarják a magzatot elvetetni, mert nem tőlük van: *„... hogy az apának a kiléte, tehát, hogyha velem vagy párkapcsolatban, akkor szüld meg azt a gyermeket, mert hogy tényleg tőle van” (szociális munkás).*

A gyógyszert a legtöbben anyagilag nem tudják megengedni maguknak, illetve a beszerzése és a rendszeres szedése is kihívást jelent. A spirál egyre népszerűbb, bár arról számolt be egy védőnő, hogy mivel a nemi szervek tabu téma, így az eszközös fogamzásgátlásra sem nyitottak. A többi településen jellemző akadálya a spirál használatának, hogy az asszonyok nehezen tudják a menstruáció

idejében felkeresni a nőgyógyászt. *„Amibe férfi közreműködése kell, óvszer, hasonló, ki van csukva. Helyi hatású készítmények, meg pesszárium meg hasonlók megint nem, mert úgy ez a rész tabu, hogy a női nemiszervek, tableta az nem megy, nem tudja szedni, nagyon anyagilag sem. Még van, aki a spirált hajlandó felrakatni. Ott meg az szokta a gondot jelenteni, hogy egyszer felrakták, aztán 10-15 év, és marad. Mert ilyen is van. Úgyhogy marad az injekció. Az injekció az többé-kevésbé megy, tehát azt azért elég sokan adják.” (védőnő)*

A legkönnyebb számukra az injekciós eljárás, és ezt a legtöbb településen alkalmazzák is. Ennél viszont a mellékhatások (pl. menstruáció elmaradása) keltenek ellenérzést a használókban, ami miatt többen felhagytak vele.

Három településen említették meg a művi sterilizációt mint alkalmazott fogamzásgátlási eszközt, bár ezt a törvényi szabályozás igen későn teszi lehetővé, illetve általában császármetszés során szokták megoldani, tehát szüléshez kötött.

Művi abortusz különböző gyakorisággal van jelen egy-egy településen. Van, ahol szinte fogamzásgátlóként használják, tehát a fogantatást nem próbálják meg elkerülni, de az elvetetés kézenfekvő, de van, ahol nem igazán merül fel az asszonyokban ez a lehetőség. Természetesen gyakori az a helyzet, amikor az anya elvetetné a magzatot, de az ügyintézés miatt kicsúszik a törvényileg engedélyezett 12 hétből.

A védőnők elmondása alapján a fogamzásgátlás használata azoknál az anyáknál, illetve pároknál merül fel komolyabban, akik igyekeznek könnyebben boldogulni, belátják, hogy az anyagi forrásaik szűkösek a sok gyermek neveléséhez. Náluk csupán néhány gyermek van a családban, míg azok a szülők, akik nem igazán gondolják át tudatosan a helyzetüket, azoknál magasabb a gyerekszám. A gyakori szülések és a hátrányos körülmények miatt a 30 éven felüli nők többnyire már nem termékenyek, fizikai állapotuk és külső megjelenésük jóval meghaladja a korukat. Előfordul egy-egy településen, hogy az asszonyok 35-40 évesen is szülnek még.

„Családtervezés, születésszabályozás az nincs. Most két 40 év feletti anyuka van, aki a tizedik, tizenegedik gyereket szüli úgy, hogy közben az előző is még csak egy éve [született]. Tehát úgy vannak vele, hogy hadd jöjjön.” (szociális munkás)

Az orvosok is arról számoltak be, hogy kevesen keresik fel őket fogamzásgátlással kapcsolatban. Bár egy településen ez egyre gyakoribb, viszont a férfiak születésszabályozással szembeni attitűdje miatt többnyire gyermekeikhez kapcsolódó panaszszal fordulnak az anyák az orvoshoz, de a látogatás alkalmával a fogamzásgátlással kapcsolatban is érdeklődnek. Egy településen az a meglátása a körzeti orvosnak, hogy a jelenlegi fiatalok kevésbé tudatosak a terhesség megelőzésében, mint pár évtizeddel ezelőtt.

Ugyan képviselők többsége kevésbé lát bele a családok gyermekvállalási terveibe, mégis pesszimista a gyermekvállalás tudatosabbá tételével kapcsolatban, azonban akad olyan roma származású polgármester is, aki pozitív változásokat lát:

„Én polgármesterként nem nagyon szoktam ilyenekről beszélni velük, de azt látom, hogy a család alakulása az egy folyamat, ami jön magától. Megvan az egyik gyerek, aztán jön a másik gyerek. De a javukra legyen mondva, hogy a mostani fiatalok azért már gondolkodnak, és csak azoknak a szülőknek van több gyereke, akik szegényebbek. Minél szegényebb, hanyagabb, annál több gyereke van. Ott a gyerekek csak szaporodnak-szaporodnak, és egyre szegényebbek lesznek. Ha abban gondolkodnak, hogy több lesz a családjuk, akkor tévednek, mert akkor több lesz, amit az apa el tud italtolni mondjuk, vagy többet tud elkártyázni. De már a fiatalabbak, az okosabbak már jobban gondolkodnak, és azt mondják, hogy két-három gyerek, vagy inkább három, mert akkor jobban érvényesülnek bizonyos kedvezmények. Már maga az, hogy megtervezzük, hogy elég a két gyerek, az is azt jelenti, hogy előre gondolkodnak. Aki gyereket vállal, az azért vállal, mert családcentrikus, mert gyereket akar, és nem a támogatásért, mert CSOK-ot akar. A gyerek kell az életbe, ugye.” (polgármester)

Összegzés

Kutatásunk fő kérdése az volt, hogy vajon mi befolyásolja a termékenység alakulását a hátrányos helyzetű, magas arányú roma lakossággal rendelkező településeken. Ennek érdekében tíz hasonló szociodemográfiai mintázatokkal, de eltérő termékenységgel rendelkező településen végeztünk adatfelvételt, hogy felderítsük a különböző termékenységi adatok mögött meghúzódó okokat. A megkérdezett szakemberek között volt védőnő, orvos, szociális munkás és egyéb szociális területen dolgozó szakember, polgármester és nemzetiségi képviselő. Mivel a két településcsoport mentén nem rajzolódott ki egyértelmű különbség, elemzésünket összesítve végeztük el.

Az adatfelvétel során szerzett tapasztalataink szerint feltételezzük, hogy bizonyos települések esetében mind a becsült roma lakosok aránya, mind a termékenységi adatok nem minden esetben egyeznek a valósággal.

Az interjúkban kapott információk alapján azt láthatjuk, hogy az eltérő termékenységi mutató nem befolyásolja a település roma lakosainak aránya, és egyértelmű összefüggés sem látszik a lakosok szociális és kulturális, illetve a települések gazdasági helyzete között. Az általunk leírt egy-egy településen látható gyermekvállalási mintázatok és születésszabályozással kapcsolatos attitűdök a helyi lakosság körében értelmezhetők, a különbségek mögötti tényező vagy tényezők felderítésére további vizsgálatok szükségesek.

Összességében azt láthatjuk a hátrányos helyzetű, magas arányú roma lakossággal rendelkező településeken, hogy a fiatalok egy része 13-14 évesen megkezdheti szexuális életét, viszont a fogamzásgátlás sehol nem jellemző. Ennek ellenére a nagyon korai várandósság aránya igen alacsony.

Arra nem kaptunk választ, hogy ennek mi lehet az oka, mivel a tudomásunkra jutott abortuszok aránya nem ad erre magyarázatot. Minden településen elfogadott a 16 évet betöltők gyermekvállalása, és jellemző, hogy a lányok 18 éves korukra meg is szülik első gyermeküket. Ezzel együtt a nők húszas éveik végén befejezik termékenységüket – míg országos szinten átlagosan csak ekkor kezdik el a gyermekvállalást.

Kutatómunkánk során világos képet kaptunk arról, hogy a vizsgált településeken a gyermekvállalás jellemzően nem tudatos, hanem a párválasztás „természetes” velejárója. Viszont azok a nézetek, miszerint a gyermekvállalás következménye a korai iskolaelhagyás, nem bizonyult valóságnak. Az interjúban kapott válaszok szerint a lányok abban az esetben is kapcsolatba lépnének és szülnének, ha magasabb lenne a tankötelezettség, és ekkor már tanulmányaikat akkor sem tudnák folytatni, ha arra kötelezve lennének.

A hátrányos helyzetű településeken nem egyszerű a szegénységből és nyomorból kilépni, de az elmúlt évek során a komolyabb erőfeszítést vállalók tudtak tenni helyzetük javítása érdekében, viszont ezek nagyrésze el is hagyta a települést. Így egyrészt nem marad a településen olyan személy vagy család, aki pozitív példát tudna mutatni a fiataloknak, másrészt a település lakossága is változik: a tehetetlenebbek, igénytelenebbek magukra maradnak, még inkább eltávolodva a többségi társadalomtól. Arányaiban megnő a munkanélküliek, iskolázatlanok, korán gyermeket vállalók aránya, az újabb generációk ebbe a mintába nőnek bele, ezzel pedig gyorsul a leszakadás folyamata.

Felhasznált irodalom

- Béki, O. (2013). A serdülőkori gyermekvállalás lehetséges okai egy cigánytelepen. *Belvedere Meridionale*, 25.(3), 117–129.o.
- Bocz, J., Antal, I. (2020). A termékenység változása országosan és a felzárkózó településeken 2010 és 2019 között. *Kapocs*, 3. (3-4), 61–70.o.
- Husz, I. (2011). Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. *Demográfia*, 54.(1), 5–22.o.
- Janky, B. (2005). A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: Nagy, I., Pongrácz, T. & Tóth, I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. 2005. 135–148.o.
- Kapitány, B. (2014). Becslések a roma kötődésű népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján – II. Roma kötődésű népesség becslése, adatsorok. KSH NKI – Demográfiai elemzések, A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet elemzései az Emberi Erőforrások Minisztériuma részére
- Molnár, É. (2015). Szegénységben élő fiatalok családalapítását meghatározó tényezők. *Metszetek*, 4.(1), 86–95.o.
- Raffael, M. (2021). Roma nők gyermekvállalási attitűdjei a felzárkózó településeken. *Kapocs*, 2021 (3-4), 74–87.o.
- Szabó, L., Makay, Zs. (2020). 20 év alatti várandósok: Mennyire jellemző és mi befolyásolja a hátrányos helyzetet?. *Demográfia*, 2020., 63.(2-3), 311–345.
- Szabó-Tóth, K. (2020). A korai gyerekvállalás etnikai és szociokulturális mintázata. In: Dobák, J., Nagy, J. (szerk.): ePub Docendo discimus – A 60 esztendő Kotics József köszöntése. Miskolc, 162–176.o.

Antal István

Roma felsőoktatási tehetséggondozó intézmények

Betekintő

Az elmúlt három évtizedben a roma származású felsőoktatási hallgatók száma emelkedett, és ezzel párhuzamosan megjelentek a roma tehetséggondozó és támogató intézmények, melyek célja a roma fiatalok felsőoktatási karrierjének támogatása és diplomához jutásuk segítése. A kezdeményezések szakmai képzésekkel, kompetenciafejlesztő tréningekkel, ösztöndíjakkal, gyakornoki programokkal, számítástechnikai eszközökkel támogatják őket, és közösségi háttérrel nyújtanak számukra. Írásomban bemutatom az intézményeket, működésüket és támogatási rendszerüket.

Bevezető

A romák¹ társadalmi integrációjához elengedhetetlenül fontos, hogy a cigány származású értelmiségiek² száma megközelítse a többségi társadalomra jellemző arányt, akik érdemben be tudnak kapcsolódni a társadalmi folyamatokba, és társadalmi felelősségvállalásuknak köszönhetően ezt befolyásolni is szeretnék. Bocsi (2022) munkájában elemzi az értelmiség-elméleteket, melyek közül több megközelítésben is megjelenik a társadalmi felelősségvállalás és a szellemi munkavégzés, amelyek az értelmiség fontos jellemzői. Bibó (1942) szerint még nem volt olyan társadalom, ahol kultúrát vagy társadalmi szervezetet értelmiségi közösség nélkül létrehozta volna. És az szinte közhely, hogy e kezdeményezéseknek a vezetése az értelmiség vagy egyfajta szellemi elit feladata. Párhuzamba állítva Bibó megállapításával a roma közösségek helyzetét: addig nem lehetséges a társadalmi felzárkózás sem, amíg társadalmi szervezetet irányítani tudó és akaró roma értelmiségi közösség nem alakul ki. Az előzőekben említettek alapján, ha elfogadjuk azt, hogy a felsőoktatási

intézményekbe felvételt nyerteket, valamint a diplomával rendelkezőket az értelmiség részeként definiáljuk, akkor vizsgálhatóvá válnak azok a programok és kezdeményezések, amelyek a roma fiatalok diplomához jutását segítik. Ezeknek a kezdeményezéseknek óriási szerepe van a roma értelmiségi réteg kialakításában, hiszen a roma közösségekben nagyon alacsony azoknak a száma, akik diplomával rendelkeznek vagy felsőoktatási intézménybe járnak (Sz. Kármán, 2012). A tehetséggondozó, támogató intézmények azok, ahol a szakmai támogatáson és közösségen túl, egyéb segítséget is kaphatnak a roma fiatalok, hogy a felsőoktatási tanulmányaikat sikeresen befejezhessék. Ezeknek az intézményeknek a történeti kialakulása más és más, de céljaik között több hasonlóságot is találunk. Írásomban bemutatom azokat az intézményeket, melyek ma hazánkban a roma fiatalok diplomához jutását segítik, valamint összehasonlítom működésüket, az általuk használt eszközöket, céljukat és pedagógiai módszereiket.

¹Roma/cigány kifejezést egymás szinonimájaként használom, habár köztudott, hogy egyes roma közösségek egyiket, vagy másikat preferálják.

²Az értelmiség fogalmi kerete komplex és nehezen körülhatárolható. Tanulmányomban a felsőoktatásban résztvevőket és a diplomát megszerzőket tekintem az értelmiség részének.

Történeti áttekintés

1895-ben létrejött az Eötvös Collegium, majd az 1940-es években elindult a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ). A NÉKOSZ első intézményét a Bolyai/Győrfi Kollégiumot tekintetjük a felsőoktatási tehetséggondozási intézmények elődjének (Papp 2012). Az Eötvös Collegium hitvallása szerint tudós tanárokat képezett a középiskolások számára, a NÉKOSZ ezzel szemben a főiskolákon és egyetemeken tanuló paraszti származású fiatalokat támogatta. Egy 1948-as felmérés szerint 10 ezer diák lakott 160 népi kollégiumban. Közülük a paraszti származásúak száma meghaladta a 50%-ot (Papp, 2012: 33). A jelenlegi intézmények méretei meg sem közelítik a NÉKOSZ számadatait, de alapelvei és céljai visszaköszönnek a mai roma szakkollégiumokban, azzal a különbséggel, hogy a paraszti származású fiatalok helyett a roma származású fiataloknak adnak lehetőséget. A NÉKOSZ hagyományaira építve 1970-ben jött létre a Rajk László Szakkollégium Chikán Attila kezdeményezésére, amelyet Szabó Kálmán, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, korábbi NÉKOSZ hallgató is támogatott (Chikán-Ilyés 2016). A '80-as években pedig további, ma már neves szakkollégiumok (pl.: Bibó István Szakkollégium) alakultak, és erősödött a szakkollégiumi mozgalom, amely a tehetséggondozás mellett a társadalmi mobilitás ügyét is támogatni kívánta (Papp, 2012). A rendszerváltás előtt a roma közösségek iskolai helyzete nem tette lehetővé és nem is indokolta a roma fiatalok felsőoktatási tehetséggondozásának elindulását. Azonban több olyan kulturális kezdeményezés is létezett, amely maroknyi roma fiatal felsőoktatási hallgatót egy közösségbe csoportosított (Sz. Kármán, 2004). A helyzet a rendszerváltás második évtizedében, a 2000-es években változott meg. A felsőoktatási expanzióval együtt a roma fiatalok is megjelentek az egyetemek falai között hallgatói státusszal (Polonyi, 2014; Szász, 2003). Kezdetben állami és civil ösztöndíjakkal támogatták őket, majd különböző civil alapon szerveződő

tehetséggondozó intézmények jöttek létre (Kállai, 2005). Elsőként a Romaversitas 1996-ban, majd a Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszékén szerveződött a Wlislócki Henrik Szakkollégium 2001-ben, majd a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat elődjének tekinthető Roma Szakkollégium, amelynek indulása 2004-2006 közé tehető. A dátum azért nehezen meghatározható még az alapítóknak is, mert 2004-től közéleti képzésként működött, majd 2006-tól a Gödöllői Egyetemen szervezett keretek közt kezdte el működését szakkollégiumként (Boros-Forray, 2009). A 2000-es évek elejére tehető a szakkollégiumi mozgalom megerősödése, amely a Szakkollégiumi Charta³ aláírásában csúcspontot ért el. Ezekben az években a Wlislócki Henrik Szakkollégium már működött, követve a szakkollégiumi hagyományokat. A gazdasági szereplők is bekapcsolódtak a roma fiatalok felsőoktatási tehetséggondozásába. Felismerték a felelősségüket, hogy a közoktatás, az egyházak és a civil szervezetek mellett tud segíteni a fiatalok munkaerőpiaci szerepének javításában, és nagyobb társadalmi felelőséget vállaltak abban, hogy olyan romákat képezzenek, akik képesek képviselni a közösségüket a társadalmi folyamatok különböző területein (Kószegi, 2018). 2007-ben a Magyar Üzleti Vezetők Fóruma (Hungarian Business Leaders Forum, HBLF) kezdeményezésére létrejött a Romaster⁴ program, amely a roma fiatalok magas színvonalú képzését vállalta. A 2010-es évek elejére már több gazdasági, civil és egyházi fenntartású intézmény jött létre a roma fiatalok támogatására. 2011-ben négy intézménnyel elindult a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat (KRSZH)⁵. Budapesten a Jezsuita Rend fenntartásában a katolikus egyház, Miskolcon a Görögkatolikus Egyház, Nyíregyházán az Evangélikus Egyház, Debrecenben a Református Egyház fenntartásában jöttek létre szakkollégiumok. 2012-ben a Szegedi Keresztény Roma Szakkollégium csatlakozott a hálózathoz és további három nem egyházi szakkollégium

³A Szakkollégiumi Charta a Szakkollégiumi Mozgalom által elfogadott elveket tartalmazza. Azokat az alapvető feltételeket határozza meg, amelyek a szakkollégiumiság magvát adják, amelyek teljesülése feltétlenül szükséges a szakkollégiummá váláshoz. <https://www.szakkoli.hu/dokumentumok/>

⁴<https://romaster.hu/joomla/>

⁵<https://krszh.hu/>

kezdte meg működését egyetemi fenntartással Hajdúböszörményben, Egerben és Kaposváron. 2015-ben újabb intézmények csatlakoztak a kezdeményezéshez, megalakult a debreceni görög-katolikus és a budapesti református roma szakkollégium, amivel a magyarországi roma szakkollégiumi hálózat már 11 tagintézményt foglalt magába. 2018-ban az egyházi és egyetemi fenntartású intézmények döntése alapján megalakult a Roma Szakkollégiumok Egyesülete (RSZE).⁶ Az egyesület célja az intézmények működésének szakmai összehangolása, a közös érdekképviselet

Szakirodalom-összefoglaló

A tehetséggondozó intézmények közül a Roma-*universitas* Alapítványról és a roma szakkollégiumokról született az írások többsége. A témában eddig több olyan publikáció készült, amely az intézményeket és működésüket mutatja be (Boros-Forray, 2009; Trendl-Varga, 2018; Héra, 2014; Lukács és mts, 2022). A cikkek egy része az intézmények alapításának történetéről (Szász, 2003; Biczó-Szabó, 2020), a pedagógiai munkájukról és szervezeti felépítésükről (Héra, 2014; Galántai, 2016), míg más szerzők a hallgatók oldaláról közelítették meg a tehetséggondozási intézmények vizsgálatát. A hallgatók mobilitásáról és sikereiről számos tanulmány beszámolt már (Forray, 2003; Forray, 2015; Dávid és mts, 2018; Lukács, 2013; Horváth, 2020), azonban eddig mindössze egy

Roma közösség

Annak érdekében, hogy megérthessük az intézmények működését és a tehetséggondozási eszközrendszerét, szükséges röviden betekinteni a hazai roma közösség felépítésébe. A magyarországi cigányokról nem beszélhetünk úgy, mint egy egységes homogén közösségről. Legalább három nagy etnikai csoportot különböztetünk meg: a beások, az oláh cigányokat és a romungrokat. A beások óromán nyelvet beszélnek, nyelvük teljesen különbözik a romanes nyelvtől, amelyet az oláh cigányok egy része, a romungrok közül pedig

és érdekérvényesítés (Biczó-Szabó, 2020). A roma szakkollégiumok megalakulásával párhuzamosan újabb gazdasági szereplő lépett be a roma fiatalok tehetségtámogatási piacára. A Boston Consulting Group kezdeményezésére és szervezésében további gazdasági szereplők bevonásával 2014-ben létrejött az Integrom⁷ program, amelynek hasonló céljai vannak, mint korábban a Romaster programnak. A Mathias Corvinus Collegium (MCC) Roma Tehetségprogram 2018-ban jött létre egy korábban alakult tehetségszolgáltató program részeként.

olyan cikk született, amely a felsőoktatásban jelenlévő roma tehetséggondozással kapcsolatos intézményi struktúrát kívánta bemutatni (Boros-Forray, 2009). A cikk megjelenése óta eltelt időben számos kezdeményezés indult és szűnt meg, így arra vállalkozom, hogy bemutassam, összehasonlítsam a jelenlegi kezdeményezéseket. Az írásnak köszönhetően átfogó képet kaphatunk a felsőoktatásban tanuló roma fiatalok tehetséggondozását végző intézményrendszeréről. Az alábbiakban megalakulásuk sorrendjében mutatom be az intézményeket és vázolólok tevékenységüket, majd az intézmények hasonlóságait és különbségeit vetem össze egymással. Az intézményeket a honlapjukon megtalálható információk, a működésükkel kapcsolatos szakirodalom alapján mutatom be.

még kevesebben beszélnek vagy értik. A három nagyobb csoporton belül szűkebb körben, lokális közösségenként is különbségek mutatkoznak, ahogy erre Kemény István (2000), Michael Stuart (1994) is felhívták a figyelmet. Az intézmények diákjai és hallgatói az említett három közösségből érkeznek, így feltételezhetjük, hogy magukkal hozhatták a közösségük értékeit és kultúráját, viszont a mobilitási pályájuk és szocializációjuk nyomán a többségi társadalom értékrendszerét és szokásait is magukévá tették. Az intézményekben

⁶<http://romaszakkollegiumok.hu/>

⁷<http://integrom.hu/>

a roma közösség egy olyan szűk rétege található, amelyről, ha az iskolázottságot és a többségi társadalom normakövetését vesszük figyelembe,

a leginkább elmondható, hogy a társadalmi integráció legmagasabb fokán helyezkedik el (Koltai 2013).

Intézmények bemutatása

Több intézmény felismerte azt az igényt, hogy a tehetséges középiskolai tanulóknak is szüksége van támogatásra a sikeres érettségihez és a felsőoktatási felvételi abszolválásához. Azoknál a kezdeményezéseknél, ahol releváns, bemutatom a teljes képzési spektrumot, kitérek az elérhető képzésekre és támogatásokra.

Romaversitas⁸

A honlapon megtalálható⁹ információk és a szakirodalom (Boros-Forray) alapján a Romaversitas 1996-ban jött létre. A kezdeményezés célja az volt, hogy a felsőoktatásba bekerülő roma származású fiataloknak roma identitásuk erősítésére közösséget biztosítsanak, szakmai támogatást és ösztöndíjat nyújtsanak. A tevékenységeik közé tartozott a mentorálás és az egyetemi tantárgyakból történő korrepetálás, támogatták a fiatalok idegen nyelv tanulását.

Jelenlegi céljai¹⁰ a kezdeti célokhoz hasonlóak, azonban azoknál sokrétűbbek. Teljes társadalmat lefedő értelmiségi réteg támogatását tűzték ki célul, amelynek feladata az érdekképviselet és a roma közösségeket érintő narratívák formálása. Tréningjeik, szakmai képzéseik e cél és tématerület köré épülnek. A diákok emellett nyelvtanulási lehetőséget kapnak, karriertanácsadást és – a megfogalmazásuk szerint – egyéni figyelmet. A képzési lehetőségek mellett gyakornoki programokat szerveznek a diákoknak, és kutatási kezdeményezésekben vesznek részt, amelyekbe bevonják a fiatalokat is. Célcsoportjuk a 16 éves kortól a felsőoktatási végzettséget szerettekig tart.

1. Felsőoktatási tanulmányokra felkészítő program

Azoknak a középiskolásoknak nyújtanak segítséget, akik betöltötték a 16. életévüket, és szeretnének felsőoktatási intézményben tanulni. Fontos-

nak tartják, hogy a roma diákok támogatása más partner civil szervezetek bevonásával történjen.

A program támogatja az érettségi tantárgyi felkészítést, a nyelvi képzésüket, amely szintén érettségi tantárgy. A program része a „Romvervasárnap”, mely alkalmat ad a szervezőknek, hogy találkozhassanak a támogatott diákokkal és a diákok is egymással. Ezekon az alkalmakon előadásokon, készségfejlesztő tréningeken vehetnek részt és találkozhatnak a Romaversitas egyetemistáival is. A diákok sikerességének előmozdítása érdekében mentort kapnak, valamint továbbtanulási tanácsadó is segíti a számukra legmegfelelőbb szak kiválasztását. A program keretében ösztöndíjat is kapnak a diákok.

2. Egyetemista program

A roma származású felsőoktatási hallgatók számára a szervezet külön programot indított. A kezdeményezés keretében a szaktantárgyi tudás elmélyítésére és a készségfejlesztésre koncentrálnak. Fontos része az identitásépítés és az, hogy a fiatalok saját kortársaik között élhessék meg a roma közösségbe tartozás élményét. A tanulmányaikat mentorral, nyelvi felkészítő órákkal, szakirányú felkészítéssel, anyagi nehézségeiket ösztöndíjjal és fizetett gyakornoki lehetőséggel támogatják. A gyakornoki lehetőség segíti a munkatapasztalat-szerzést is.

3. Vezetőképző program, gyakornoki program

A program a roma egyetemisták számára nyitott. A résztvevő hallgatóknak lehetőségük van fejleszteni vezetői készségeiket, érdekérvényesítő képességüket, valamint a program részeként munkatapasztalatot szerezhetnek.

A programba jelentkezőknek nyolc Romvervasárnapon szükséges részt venniük, amelynek témái a polgárjogi aktivizmushoz köthetők. A képzés után

⁸romaversitas.hu

⁹romaversitas.hu

¹⁰<https://romaversitas.hu/vizionk-es-kuldetesunk/>

a résztvevők a gyakorlatban is megvalósíthatják a tanultakat a különböző események szervezésekor és a gyakornoki program keretében, amelyet az AMC Networks-nél, a Fővárosi Önkormányzatnál, vagy a Blinken OSA Archive-nál tölthetnek.

Roma szakkollégiumok

A Roma szakkollégiumok 2011¹¹-ben jöttek létre, kezdetben négy intézményt számlált a kezdeményezés, ma már 11 intézmény támogatja a fiatalokat.

Az alapító intézmények magukat Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózatnak (KRSZH)¹² nevezték el. 2012-ben öt tagra növekedett, majd 2015-ben a hatodik tag is belépett a hálózatba. Jelenleg kilenc keresztény fenntartású és két egyetemi fenntartású szakkollégium működik. A szakkollégiumokat a Roma Szakkollégiumok Egyesülete¹³ fogja össze. Az egyesülethez tartozó intézményeknek összesen több mint 300 fő a tagja, akik többségében romák, de hátrányos helyzetű nem romák is jelentkezhetnek a szakkollégiumokba. A szakkollégiumok 60-40%-os arányt határoznak meg, de ettől általában eltérnek az intézmények (Biczó-Szabó).

A képzés, a szaktudás erősítésére, a pszichológiai érettség megszerzésére, a morális és közösségi életvitel, a társadalmi érzékenység és a lelkeség elmélyítése révén a roma származású értelmiségi közösség kialakítására törekszik. Azoknak a roma és nem roma, de hátrányos helyzetű hallgatóknak szól a képzés, akik vidékről felsőoktatási intézménybe nyertek felvételt, és tanulmányaik mellett szeretnék többet megtudni kultúrájukról, közösségükről és szükségük van szellemi és anyagi segítségre egyaránt. A hallgatók között megtalálható zenész, jogász, mérnök, bölcsész, vagy tanárhallgató is. Az intézmény multidiszciplináris, de társadalomtudományi beállítottságú (Biczó-Szabó, 2020).

Romaster¹⁴

A Romaster programot a Magyar Üzleti Vezetők Fóruma (Hungarian Business Leader Forum – HBLF) hozta létre 2007-ben azzal a céllal, hogy a roma közösségben tovább bővüljön a magasán képzett, magabiztos idegennyelv-tudással és szak-képzettséggel rendelkezők száma, elősegítve azt, hogy a roma fiatalok is hasonló eséllyel lépjenek ki a munkaerőpiacra, függetlenül származásuktól vagy anyagi háttérüktől. A diákokat a HBLF-n keresztül különböző vállalatok támogatják és mentorálják.

Azok a diákok jelentkezhetnek a programba, akik érettségét adó középiskolában tanulnak, és érettségi után gazdasági, műszaki, informatikai, jogi, vagy egészségügyi szakokon terveznek továbbtanulni és diplomát szerezni. A már felsőoktatási jogviszonnyal rendelkező fiatalok jelentkezését is várják, akik a fenti szakok valamelyikére járnak. A kezdeményezés három pillérre épül:

1. A vállalatok anyagi támogatást nyújtanak a fiataloknak, amelynek nagy részét a tanulmányaikkal kapcsolatban kell felhasználniuk. A diák vagy hallgató a saját szükségletei szerint fizetheti belőle a kollégiumdíját, a nyelvtanulás költségeit, az oktatásához tartozó utazási költségeit vagy egyéb vizsgadíjait.

2. A támogató vállalat mentort jelöl ki a fiatal mellé, aki a szakmai munka mellett a személyes életvezetéssel kapcsolatos tanácsokkal is ellátja a mentoráltat.

3. A tanulmányaik folyamán a fiatalok a támogató vállalatnál tölthetnek gyakornoki időszakot.

A kezdeményezés szerint a roma fiataloknak nyújtott támogatás mellett a program révén a támogató személyek megismerik a diákok háttérét, és ezzel sok esetben a roma közösség helyzetéről is képet kapnak. Szerintük ez a tapasztalat elősegíti a befo-gadó és sokszínű munkakörnyezet megteremtését a támogató vállalatoknál.

¹¹A Wislocki Henrik Szakkollégium 2001-ben jött létre, de nem mint roma szakkollégium, mert először a joganyagokban a 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról című törvényben jelent meg az intézményi forma a KRSZH intézmények létrejöttével.

¹²<https://krszh.hu/>

¹³<http://romaszakkollegiumok.hu/>

¹⁴<https://romaster.hu/joomla/>

Integrom¹⁵

Az Integrom programot a Boston Consulting Group stratégiai tanácsadó cég alapította 2014-ben. A programban több mint 20 nagyvállalattal együtt támogatják a roma fiatalok munkaerőpiaci belépését és a felkészítésüket a felvételi folyamatra. A program négy tevékenységgel támogatja a programba résztvevőket:

1. Tájékoztatja a résztvevőket a felvételi folyamatról.
2. Felkészíti a jelentkezőket a felvételi folyamatra.
3. Összeköti a munkáltatókat a jelentkezőkkel.
4. Mentorálja azokat, akik elhelyezkedtek egy munkahelyen.

Azok vehetnek részt a programban, akik vállalják a roma identitásukat, 18-35 év közöttiek és legalább érettségivel rendelkeznek. A legjobb jelentkezőket interjúra hívják, és ha megfelel egy jelentkező, akkor egy négy napos képzésen vehet részt, ahol álláskereséssel kapcsolatos elméleti és gyakorlati képzésben részesül, valamint találkozhat az állásokat kínáló cégek képviselőivel. Ezután az Integrom munkatársai és önkéntesei segítik a programba bekerülő munkáját, hogy megtalálják a számukra legmegfelelőbb és testhezálló munkahelyet. Az önkéntesek egyfajta mentor szerepet töltenek be, akik nagyvállalati környezetből érkeznek, és segítik a fiatalok hátrányainak kompenzálását.

Mathias Corvinus Collegium, Roma Tehetség Program

A Mathias Corvinus Collegium (MCC) 1996-ban jött létre, és azóta végez tehetséggondozó tevékenységet. Kezdetben a felsőoktatásban tanulók voltak a fő célcsoportjuk, ma már az általános iskolás felsőtagozatos korosztálytól a posztgraduális és posztdoktori programokig kínálnak lehetőséget a tehetséges gyerekek és fiatalok számára.

A program lényege a megvalósítók szerint:

„Egyedülálló tehetséggondozási programjának lényege, hogy a hagyományos közoktatást, egyetemi oktatást kiegészítő, magas szintű képzést nyújt nem csupán egy területet érintően, hanem interdiszciplináris jelleggel.”¹⁶ Az intézmény kiegészítő

szítő oktatást nyújt középiskolás korig külsős egyetemisták számára, bentlakásos és külső tagsággal rendelkezőknek egyaránt. Az intézmény sokszínű képzési palettával rendelkezik.

A Roma Tehetség Program 2018 őszen indult azzal a céllal, hogy az MCC keretei között lehetőséget adjon a roma fiatalok számára és a képzésnek, támogatásnak köszönhetően megkönnyítse pályaválasztásukat, sikeres felvételijüket, eredményes diplomaszerezésüket és egyéni szakmai előrehaladásukat. A képzés támogatja a fiatalok idegennyelvi képzését, a sikeres érettségit és a felsőoktatási pályájukat egyaránt. A program további célja az általános iskolás, középiskolás és egyetemista roma fiatalok komplex támogatása a sikeres képzési és munkaerőpiaci karrierjük megalapozása érdekében. Az akadémiai tudás mellett fontos képzési elem a személyiségfejlődés támogatása, amelyet a tréningek és képzések adta lehetőségek biztosítanak a résztvevők számára. A képzés az általános iskolai 7-8 osztályos felső tagozatos tanulóitól az egyetemisták diplomaszerezéséig terjed.

1. Tanodai program

Az általános iskolás 7-8. osztályos korosztály számára tanodaprogramot indított Mathias Corvinus Collegium, Roma Tehetség Programja. Heti rendszerességgel tartanak a résztvevő iskolásoknak matematikából és magyar nyelvből felkészítést. A cél az, hogy segítse a fiatalokat abban, hogy minél színvonalasabb oktatást nyújtó középiskolába nyerhessenek felvételt, és esélyt kapjanak az érettségi megszerzésére, elkerüljék az iskolai lemorzsolódást. A gyerekek képzése egy Bányatelepi tanodában történik, ahova a diákok három környező településről érkeznek.

2. Középkolai program

A programba felvételi folyamat abszolválása után lehet bekerülni. Minden, magát romának valló, érettségit adó középiskolába járó, vagy felvételt nyert diák jelentkezhet a programba. A felvételi folyamat két körből áll. Az első körben az önéletrajz, a motivációs levél és a tanulmányi teljesítmény alapján választják ki a jelentkezők közül a legjobb anyagot beküldőket. A második körben

¹⁵<http://integrom.hu/>

¹⁶<https://mcc.hu/bemutatkozas>

tesztet szükséges kitölteni a jelentkezőknek, és szóbeli meghallgatáson vesznek részt. A teszteken a szóincset, a logikát, a szóbeli fordulóban pedig a prezentációs, kommunikációs készségeket és a problémamegoldó készségeket vizsgálják a diákoknál.

A képzésbe bekerülők a középiskola és/vagy a lakóhelyük közelében tanulhatnak idegennyelvet egyénileg vagy kiscsoportosan, jelenléti vagy online formában. Havonta egy alkalommal a budapesti képzési központban kompetenciafejlesztő és személyiségfejlesztő képzéseken vehetnek részt. A diákok magántanárt kapnak a szakmai felkészítéshez, hogy a választott tantárgy(ak)ból emelt szintű érettségi vizsgát tehessenek.

A programban résztvevő diákok mentort kapnak, aki végigkíséri az iskolai pályafutásukat, és segíti a magánéleti és szakmai kihívások során őket. A fiatalok nyári táborban vehetnek részt a képzési központ révfülöpi komplexumában, ahol a szabad foglalkozások mellett példaképekkel találkozhatnak és további képzéseken vehetnek részt. A képzések és szakmai segítség mellett a diákok teljesítményarányos differenciált ösztöndíjat kapnak, segítve a családok anyagi hátrányait. Azok a diákok, akik az első évet sikeresen teljesítik az iskolában és a programban egyaránt, számítástechnikai eszközt kapnak.

3. Egyetemi program

A tehetséges roma származású felsőoktatási jogviszonnyal rendelkező fiatalok számára nyújt támogatást és különböző képzést. Azok kerülhetnek be a képzésbe, akik az egyetemre vagy főiskolára felvételt nyertek, vagy már megkezdték tanulmányaikat. A felvételi folyamat megegyezik a középiskolás program során alkalmazott gyakorlattal, amely korábban már bemutatásra került a tanulmányban. Az írásbeli fordulóban – ha-

sonlóan a középiskolásokhoz – az önéletrajzot és a motivációs levelet szükséges beküldeni a tanulmányi eredmények igazolása mellett. A szóbeli forduló pedig a fentebb leírtak szerint zajlik. Aki bekerül a programba, a felsőoktatási pályafutását támogatja az intézmény.

A képzés során a személyes és egyedi igényeket is figyelembe veszik. A kompetenciafejlesztő képzéseket személyre szabottan, kiscsoportos képzési struktúrában valósítják meg. A képzés során részt vesznek kommunikációs képzésen, akadémiai írás elsajátításában segítik őket, valamint a térítésmentes képzések és tréningek mellett az idegennyelvi képzés is hangsúlyos szerepet kap. A kortárs közeg hatását is fontosnak tartják, így olyan közösségi programokat szerveznek, amelyek lehetőségek van egymást jobban megismerni, és a szakmai kapcsolatokon túl személyes kapcsolataikat is bővíthetik, ezzel elősegítve a motivációjuk fenntartását. Fontosnak tartják továbbá a közösség megtartó erejét, hiszen a tanulmányok során kialakult kapcsolatok a szakmai életben is fontosak lesznek.

A képzés három támogatási egységből épül fel:

1. A budapesti MCC képzési központban megtartott képzési hétvégék kurzusaiból és tréningjeiből, amelyeket különböző közösségépítő alkalmak egészítenek ki.
2. Heti rendszerességgel idegennyelvi képzésre járnak a hallgatók, amelyet rugalmasan szerveznek, figyelembe véve a mobilitási lehetőségeiket és az idejüket.
3. A hallgatók minden, a képzéshez kapcsolódó anyagi költségeit, beleértve a szállást, az utazást és a képzők bérét is, a program finanszírozza. Emellett a hallgatók havonta ösztöndíjban részesülnek. Továbbá hasonlóan a középiskolás diákokhoz az első év sikeres elvégzése után laptopot kapnak az egyetemi képzésben résztvevők.

Összegző összehasonlítás

A rendelkezésre álló adatok alapján a hasonlóságok és különbségek is jelentősek a szervezetek között. Mindegyik bemutatott intézmény a roma fiatalok tehetséggondozását szolgálja. A roma szakkollégiumok kivételt jelenthetnek, hiszen az intézmények a nem roma hátrányos helyzetű

hallgatók támogatását is végzik. Habár képzési tematikájukban a roma identitás erősítése a nem roma hallgatókat is érinti. Külön vizsgálati terület lehet a nem roma szakkollégisták effajta ismereteinek és az ezzel kapcsolatos hatásoknak a feltérképezése.

Minden kezdeményezés nyújt anyagi támogatást a diákoknak és hallgatóknak. A legjellemzőbb támogatási forma az ösztöndíj, de gyakornoki munkát is szervez a Romaversitas a támogatottjainak, továbbá két piaci szereplő is segíti a munkaerőpiaci elhelyezkedésüket. Az MCC programja alapján az ösztöndíj és szakmai támogatások mellett az első sikeres év után számítástechnikai eszközt kapnak a diákok.

A fiatalok társadalmi és közéleti aktivitásának erősítését legmarkánsabban a Romaversitas vállalja fel. A képzési rendszerében a politikai aktivizmus és az ezzel kapcsolatos projektek is megjelennek. A többi intézmény a szakmai előrehaladásban és a munkaerőpiaci boldogulásban segíti inkább a hallgatóit.

A szakkollégiumok fenntartása lehet egyházi és felsőoktatási, de az egyházi intézmények is kapcsolódnak együttműködés keretében valamely felsőoktatási intézményhez. A többi intézménynek nincs ilyen direkt kapcsolódása a felsőoktatási intézményekhez, viszont ez a tényező nem jelenik meg minőségi változóként. Nincs különbség az intézmények között a felsőoktatási intézményhez kapcsolódás mentén.

A nem piaci szereplő szervezetek közül mindegyik felvállalja a roma identitás és közösségépítő szerepet, de eddig az intézmény keretein kívül nem sikerült ebben hatást elérniük. Újabb kutatási terület lehet megvizsgálni, hogy az intézményekben végzett fiatalok hogyan tudják az intézmény által felvállalt célokat megvalósítani, hogyan tudnak azonosulni ezekkel a diploma megszerzése után.

A pedagógiai eszközöket áttekintve sok hasonló

ságot vélhetünk felfedezni a programok között. Minden kezdeményezésnél megjelenik a személyes segítségnyújtás egy mentor személyében. A szakmai támogatás mellett, amely szaktantárgyi felkészítés, általános műveltséget növelő, vagy közéleti jártasságot biztosító képzés, a roma identitás erősítésére is hangsúlyt helyeznek. Legkevesbé a piaci kezdeményezéseknél jelenik meg ez a szempont.

A roma szakkollégiumokon kívül minden kezdeményezés nyitott a középiskolások felé. Támogatnak olyan fiatalokat, akiknek nincs felsőoktatási jogviszonyuk, de érettségit adó képzésben vesznek részt, vagy már érettségit szereztek.

A szervezetek által elért fiatalok számából (a roma szakkollégiumok által közölt adatok alapján tudjuk, hogy az elmúlt 12 évben több mint 400 fő végzett és jelenleg is több mint 300 fő tagja a kezdeményezésnek) is következtethetünk arra, hogy már több száz roma fiatal van jelen a felsőoktatásban, és több száz roma fiatalot támogattak a diplomaszerzésben. A szervezetek hasonló szerepet tölthetnek be a mai társadalmi viszonyokban, mint a NEKOSZ a paraszti származású fiatalok esetében. Ezek az intézmények a társadalmi felzárkózás lépcsői lehetnek, és megteremthetik a mobilitási lehetőséget a fiatalok számára. További kutatást igényel az intézmények támogató szerepének vizsgálata, valamint az alumni hallgatók boldogulásának és sikerességének feltérképezése. Érdekes lenne látni, hogy a képzést befejezve, a programból kikerülve, hogyan boldogulnak egyénként a társadalomban és a szervezetek megtartó közössége nélkül, hogyan teljesítenek a munkaerőpiacon.

Felhasznált irodalom

Bibó István (1942): *Elit és szociális érzék. Társadalomtudomány, 1942. 2. Válogatott tanulmányok I. kötet 1935–1944.*

Biczó Gábor, Szabó Henriett (2020): *A magyarországi roma szakkollégiumok országos vizsgálata. Humán regiszter 2020. Roma Szakkollégiumok Egyesülete, Debrecen.*

Bocsi Veronika (2022): *Értelmiségképzés és felsőoktatás. Belvedere könyvek. Belvedere Meridionale, Szeged.*

Chikán Attila – Ilyés Márton (2016): *A Rajk-modell: egy pedagógiai kísérlet és tapasztalatai. Educatio folyóirat 2016/III. Szám.*

Dávid Beáta, Szabó T, Lukács J. Á. (2018): *Személyes kapcsolatok: a sikeres társadalmi beilleszkedés lehetséges erőforrásai a keresztény roma szakkollégisták körében. Részletek a 2011-2016 között készült utánkövetéses vizsgálat eredményeiből. In: Antal I. (szerk.), A roma kisebbség integrációja Magyarországon. Hanns Seidel Alapítvány, Budapest, 2018.*

- Forray R. Katalin (2003): *Roma/cigány diákok a felsőoktatásban. Educatio folyóirat, 2003/II. Szám.*
- Forray R. Katalin (2015): *Életutak a felsőoktatásban. In: Forray R. Katalin, Galántai László, Trendl Fanni (szerk.): Cigány diákok a felsőoktatásban. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wlislócki Henrik Szakkollégium, Pécs.*
- Forray R. Katalin, Boros Julianna (2009): *A cigány, roma tehetséggondozás intézményei. Educatio folyóirat 2009/ II. Szám.*
- Galántai László (2016): *Rendszerszerű pályák. Educatio 2016/III. Szám.*
- Héra Gábor (2014): *A Romaversitas Alapítvány monitoring vizsgálata.*
- Horváth Klaudia (2020): *„Nem söpörhetem a szőnyeg alá, hogy cigány vagyok.” In: Veszprémi Erzsébet (szerk.) Sorsfordítók. Roma Szakkollégiumok Egyesülete. Debrecen.*
- Kállai Ernő (2005): *Első kísérlet egy konfliktusmodell alkotására egy roma - nem roma együttélésben. In: Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László (szerk.): Etnikai identitás, politikai lojalitás: nemzeti és állampolgári kötődések. Budapest: Balassi Kiadó, 2005.*
- Kemény István (szerk.): *Magyarországi romák. Változó Világ 31. 2000. Budapest.*
- Koltai Júlia (2013): *A szegénység és a társadalmi kirekesztés célzott vizsgálata a roma lakosság körében. Nemzeti Család és Szociálpolitikai Intézet.*
- Kőszegi Dóra (2018): *Az Integrom program, mint társadalmi felelősségvállalás. Romológia folyóirat, 6 évfolyam. 2. szám.*
- Lukács Á. „Most rajtunk a világ szeme, mi most mindent jobbá tehetünk”: *Szemelvények a Jezsuita Roma Szakkollégium hallgatóival folytatott beszélgetésekből. In: Gereben Ferenc, Lukács Ágnes. (szerk.), Fogom a kezét, és együtt emelkedünk: Tanulmányok és interjúk a roma integrációról. JTMR Faludi Ferenc Akadémia, Budapest.*
- Lukács J. Ágnes, Szabó Tünde, Huszti Éva, Ember Zsolt, Pethesné Dávid Beáta (2022): *A roma szakkollégiumok szerepe a hallgatók mindennapjaiban = The Role of Roma Colleges for Advanced Studies in the Everyday Life of University Students. Rendvédelem: A Belügyi tudományos tanács online folyóirata.*
- Papp István (2012): *Tehetséggondozó intézmények a magyar felsőoktatás történetében. Felsőoktatási Műhely 6. évfolyam 4. szám.*
- Polónyi István (2014): *Régi, új felsőoktatási expanzió. Educatio folyóirat 2014/II. Szám.*
- Stewart, Michael Sinclair (1994) *Daltestvérek: az oláh-cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. Szociálpolitikai Értesítő (1994/2): Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézet, Budapest.*
- Szabóné Kármán Judit (2004): *Sar si von? A hazai cigány értelmiség helyzete egy nem reprezentatív kutatás tükrében. Mentálhigiéne és Pszichoszomatika.*
- Szabóné Kármán Judit (2012): *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota. Gondolat Kiadó, Budapest.*
- Szász Anna (2018): *Romaversitas, Esély 2003.*
- Trendl Fanni, Varga Aranka (2018): *Tehetséggondozás a roma szakkollégiumban. Romológia folyóirat, 15. Szám.*

Görgőy Rita

Kapaszkodók és buktatók: roma fiatalok iskolai előmenetelének főbb befolyásoló tényezői hátrányos helyzetű településeken, kvalitatív megközelítésben

Betekintő

Kutatásunk során arra vállalkoztunk, hogy kvalitatív módszertani megközelítésben megvizsgáljuk a roma fiatalok iskolai lemorzsolódásának legfőbb okait, illetve feltérképezzük azokat a tényezőket, amelyek hozzájárulhatnak a veszélyeztetettség csökkentéséhez és a korai iskolaelhagyás megakadályozásához. Tettük mindezt úgy, hogy a fiatalokat nevelő és oktató pedagógus szakembereket és magukat az érintetteket, a roma származású szülőket egyaránt megkérdeztük. Ez utóbbiak véleménye azért is különösen fontos, mert válaszadóink az interjú keretei között egyrészt a saját iskolai pályafutásukat meghatározó tényezőkről, illetve az azokkal kapcsolatos megélésükről is beszámolhattak, másrészt a gyermekeiknél tapasztalt jelenségekről, hangsúlyos elemekről is elmondhatták véleményüket.

Bevezető

Tanulmányunknak kettős célja van. Egyrészt, hogy kétoldalról – a roma szülők és a pedagógusok, illetve segítő szakemberek szemszögéből – megvilágítsuk a roma fiatalok iskolai előmenetelének kapaszkodóit és buktatóit. Másrészt, hogy a kvalitatív módszertan értékeinek kiaknázásával érzékenyítsük a laikus és hozzáértő olvasót egyaránt az érintettek, és a velük szoros kapcsolatban álló szakemberek szempontjaival kapcsolatban. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a roma iskolai előmenetel kutatásában a nagymintás kvantitatív kutatások mellett kiemelt szükség van kvalitatív „mélyfúrásokra”, az adott élethelyzetek részletes, az érintetteket is megszólaltató, több szempontú

elemzésére. A kvantitatív módszerek értékeinek elismerése mellett fontosnak tartjuk ugyanis, hogy „behatoljunk az általunk vizsgált emberek saját világába; hogy az ő szempontjukból legyünk képesek szemlélni a dolgokat, és mindeközben olyan felfedezéseket tegyünk, amelyek gyarapítják az emberiség tapasztalati tudását” (Corbin és Strauss, 2015, 55.).

Empirikus kutatásunkban, lévén kvalitatív vizsgálat, kutatási kérdésfeltevésünk induktív logikát követ, vagyis előzetesen nem fogalmaztunk meg hipotéziseket, hanem a kutatás során tapasztaltakat igyekeztünk elemezni (Kvale, 2005; Mason, 2005).

Szakirodalmi háttér

A közoktatásból való lemorzsolódás témakörének gazdag hazai és nemzetközi irodalma van, ennek bemutatása egyrészt messze meghaladná jelen tanulmányunk kereteit, másrészt nem is ez a cé-

lünk. Azonban annyit el kell mondanunk, hogy maga a fogalom többféleképpen értelmezhető. Tekinthe-tünk rá státuszként, eseményként, de folyamatként is (Bánkúti és mtsai. 2004; Rumberger

2012; Hawkins és mtsai. 2013; Fehérvári 2015a). Kutatások sora igazolja továbbá, hogy a végzettség nélküli iskolaelhagyás számos okra visszavezethető probléma, melyek makro- (Fuller és Rubinson 1992; Báder 2013; Papp 2021), mezo- (Lamb és mtsai. 2011; Rumberger 2012; Széll 2015; Varga 2015; Hörich és Bacskai 2018; K. Nagy 2019; Balázs-Földi és mtsai. 2020; Török és Antal 2020), és mikroszinten (Mayer 2001; Kertesi és Kézdi 2009; Berényi 2015) egyaránt megközelíthetők. Az egyéni okokra koncentráló kutatások főként a családi háttérrel helyezik górcső alá (Coleman 1974; Engler és mtsai. 2022), de olyan felmérések is vannak, amelyek a nemzetiségek és a ne-

mek közötti különbségeket állítják a fókuszba (Rumberger 1983). A hazai vizsgálatok közül a roma fiatalok iskolai előmenetelére és a szakképzésre, szakiskolai képzésre vonatkozó hazai vizsgálatok a lemorzsolódó fiatalok legfőbb egyéni és családi jellemzőiként az alábbi tényezőket azonosították: alacsony iskolázott szülők, nagycsalád, roma származás, iskolai kudarcok (rossz bizonyítvány, bukás stb.), hiányzás, az átlagos tanulónál negatívabb kép az iskoláról, az átlagos tanulóhoz képest negatívabb hozzáállás a tanuláshoz, pályaválasztási kényszer (Kertesi és Kézdi 2009; 2010; 2012; Mártonfi 2011; Fehérvári 2008; 2015.).

Kutatásmódszertani háttér

2022 tavaszán, illetve nyarán a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért és a Magyar Ifjú Értelmiségi Romák Egyesületének együttműködésében négy hasonló területi és szociogazdasági tulajdonságokkal rendelkező, hátrányos helyzetű településen vizsgáltuk a roma fiatalok korai iskolaelhagyásának tényezőit, ahol a legnagyobb arányban vannak kitéve a tanulók a lemorzsolódás veszélyének. A kutatásba bevont települések hazánk észak-keleti vármegyéiben, alacsony gazdasági mutatókkal rendelkező járásokban találhatóak, kis létszámú községek, a lakosság nagy aránya roma kötődésű, és magas a gyermekek aránya (Hörich és Bacskai (2018); Habcsek, Habcsekné, Rihter és Lángi (2020); Tárkányi és

Várfalvi (2020)). A települések kiválasztásához szükséges adatokat az Oktatási Hivatal honlapján értük el. Ezen változók mentén sorba rendeztük a településeket és a legrosszabb mutatókkal rendelkezők felől indulva kerestük fel a községek intézményeit. E községek résztvevői a Felzárkózó Települések (FeTe) programnak, mely a Máltai Szeretetszolgálat által elindított Jelenlét program elvén alapszik és további, a hátrányos helyzetű családok integrálódását elősegítő elemmel kiegészülve igyekszik hozzájárulni a szegénység csökkentéséhez, a nehéz sorsú családba születő gyermekek kiemelkedéséhez. Jelenleg a programmal érintett 118 településen 20 szervezet tevékenykedik.¹

1. táblázat: A kutatásba bevont települések. (Forrás: Iskolai Előmenetel Vizsgálat. Kutatási beszámoló, MIÉRT Egyesület, 2022. Kézirat)

TELEPÜLÉS	VÁRMEGYE	JÁRÁS	ROMA KÖTÖDÉSŰEK ²
Település 1	Borsod-Abaúj-Zemplén	Ózdi	30,99%
Település 2	Heves	Hevesi	67,33%
Település 3	Nógrád	Salgótarjáni	51,53%
Település 4	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Nyírbátori	45,08%

¹Iskolai Előmenetel Vizsgálat. Kutatási beszámoló, MIÉRT Egyesület 2022. Kézirat. és <https://fete.hu/telepulesek/>

²Kapitány Balázs (2014) Becslések a roma kötődésű népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján. Kézirat. Budapest: KSH NKI.

A kutatásban való részvétel önkéntes és anonim volt, a résztvevők eszerint vállalták az adatközlést. Az egyik településen az iskola igazgatója nem járult hozzá a fókuszcsoporthoz interjú felvételéhez, ott egy segítő szakemberrel és egy tanárral készítettünk interjút.

Összességében tehát három településen egy-egy tanári fókuszcsoporthoz interjút, egy településen egy pedagógusinterjút és egy segítő szakemberi interjút, és négy településen öt-öt szülői interjút készítettünk. Már kvalitatív kutatásunk tervezése során úgy gondoltuk, hogy mivel a vizsgált települések iskoláiban a diákok többsége vagy teljessége roma kötődésű, a pedagógusok körében már csak a téma érzékenysége miatt is célravezetőbb a fókuszcsoporthoz interjú alkalmazá-

sa. Azáltal, hogy a csoportban a pedagógusoknak lehetőségük nyílt összevetni, esetleg ütköztetni véleményeiket kollégáik tapasztalataival, vélhetőleg nyíltabban, őszintébben és konkrétan fogalmaztak, mintha személyes interjú keretei között kérdeztünk volna rá a roma fiatalok iskolai előmenetelével kapcsolatos meglátásaikra. A fókuszcsoporthoz módszer alkalmazása mellett szólt az is, hogy az interjúkészítők – akik esetünkben roma szakkollégisták voltak – esetleges befolyásoló hatása e többszereplős helyzetben reményeink szerint minimalizálódott.

Elemzésünk első fejezetében a roma szülőkkal felvett interjúkat, második részében pedig a pedagógus-, illetve szakértői interjúkat vesszük górcső alá.

Roma szülői interjúk elemzése

A négy vizsgált településen tehát öt-öt, összesen húsz interjút készítettünk roma gyermekek szüleivel. A húsz interjúból tizennyolcban az édesanya volt a válaszadó, két interjúban viszont kettős válaszadásra került sor, azaz a roma édesapa és az édesanya felváltva válaszolt kérdéseinkre.

A szülői interjú főbb témakörei az interjúalanyok

gyermekkorára, iskolai életútjukra; a felnőttkori családjuk jellemzőire; gyermekeik iskolai pályafutására, lehetőségeire, illetve terveire; a szülő-gyermek kapcsolatra; a szülők és a pedagógusok kapcsolatára; a gyermekeik pedagógusokhoz fűződő viszonyára, valamint a gyermekeik esetleges példaképeire vonatkoztak.

Az interjúalanyok demográfiája

Interjúalanyaink demográfiai jellemzőiről az alábbiakat sikerült megtudnunk a szülőikkel folytatott beszélgetések segítségével. Interjúalanyaink között húsz roma nő, és a „kettős” válaszadással megvalósult interjúkból következően két roma férfi is található. Interjúalanyaink közül négyüknek kevesebb, mint nyolc osztálya van, tizenketten elvégezték az általános iskolát, négy interjúalany szakiskolát, egy fő szakközépiskolát, további egy fő főiskolát végzett. Családi státuszukat tekintve többnyire házasok (ketten második házasságukban), illetve élettársi kapcsolatban élnek, egy nő egyedülálló és egy özvegy közülük. Munkaerőpiaci helyzetükről megtudtuk, hogy többségében közmunkások a Máltai Szeretetszolgálatnál vagy a Jelenlét Pontban (például családmentori, könyvtárosi, projektasszisztensi, illetve takarítói munkakörben), hatan gyeseen vannak, illetve ház-

tartásbeliként határozták meg magukat, egy fő munkanélküli, továbbá egy fő szociálpedagógusként és egy fő acélipari munkásként dolgozik. A megkérdezett roma nők közül ötnek két, illetve szintén ötnek három gyermeke született, két-két interjúalany négy, öt, illetve nyolc gyermeknek adott életet, és egy-egy megkérdezett nő hat, hét, tíz, illetve egy gyermekkel büszkélkedhet. Ezen utódok közül már több kirepült, önálló családot alapított, és csak egy részük nevelődik jelenleg is a vizsgált családokban.

Kérdésünkre, hogy véleményük szerint milyen tényezők segítik, motiválják a roma fiatalokat, gyermekeiket iskolai pályafutásuk során, illetve – más megközelítésben – mik az iskolai lemorzsolódás legfőbb okozói, a fiatalok ezirányú veszélyeztetettségének meghatározó elemei, a következő szempontokat, összetevőket hangsúlyozták.

A családi háttér hatása

Kulcstényezőként válaszadóink többségében a támogató családi háttérrel emelték ki, melynek összevetői között érzelmi, nevelési, példaadási, gyakorlati és anyagi szempontokat egyaránt felsoroltak. A szülői biztatás egyik leggyakrabban megfogalmazott formája annak kifejezése volt, hogy a megkérdezett roma szülők szeretnék, ha gyermekeik többre vennék, mint ők. Egy nyolc osztályt végzett, másfél éve a Máltai Szeretetszolgálatnál dolgozó háromgyermekes roma nő egyenesen úgy fogalmazott, hogy *„Nem akarjuk, hogy ő is úgy végezze, mint mink”*. Hasonlóan vélekedett egy szintén általános iskolát végzett tízgyermekes édesanya: *„Olyanok, mint mink, tik nem lehettek! Na főleg olyan, mint apád... három vagy négy osztálya van”*.

Egy szakmunkás végzettségű kétgyermekes nő utalt a hátrányos helyzetből való kilépés nehézségeire, amikor *„nagy lépésként”* emlegette az általános iskolát követő továbbtanulást: *„Egy évben egyszer-kétszer nyilván felhozzuk ezt a nagy lépést... hogy ne legyenek közmunkások, ne legyenek kacsagyárosok...!”*. Szakmunkás végzettséggel acélipari munkásként dolgozó párja rámutatott, hogy milyen egészségügyi kockázatokkal jár, ha valaki alacsony iskolai végzettséget igénylő területen kénytelen elhelyezkedni: *„hogy valamire vigye az életben, egy esélye van, ha tanul. Mivel gazdag családba nem született bele, hogy támogatni tudjuk. A tanulás maradt az egyetlen esélye, hogy ne az acéliparban végezze, mint én. Megmondva az emberből ott csinálnak húsz év alatt egy emberi roncsot”*.

Ide tartozik a szülői nevelés, értékátadás fontossága is. Tizenhét éves fia tanárokkal való kapcsolatával összefüggésben például egy háromgyermekes, nőiruha-készítő szakmát szerzett roma édesanya többek között kiemelte, hogy *„Van benne egy kis alázat is, amit mi megbeszéltünk, hogy nem szabad egy határon átlépni és ő ezt tartja”*. Kérdésünkre, hogy mi motiválja gimnáziumban helytálló fiát a tanulásra, az alábbiakat válaszolta: *„A körülötte lévő dolgok... azt mondja, hogy jobb ember akar lenni... nem is a könnyebb élet, hanem... ember lenni úgymond, úgy élni az életem, hogy az jó legyen nekem és másoknak is”*. Egy hatgyermekes, általános iskolai végzettségű

roma interjúalany pedig hangsúlyozta, hogy *„Próbáljuk arra nevelni őket, hogy tisztelettudóak legyenek mindenkivel”*. Kétgyermekes, diplomás roma interjúalanyunk kiemelte, hogy elsősorban a választott iskola értékrendszere miatt írták be a szomszéd városban a Hit Gyülekezete fenntartásában lévő iskolába a gyerekeiket. Véleménye szerint az iskola oktatási szintje nem túl erős, de ők *„sokkal inkább az erkölcsi alapokra”* helyezték a hangsúlyt. *„Az legyen szilárd alap. Aztán arra majd építkezünk később”*.

Kiemelt szerepe van továbbá a szülők részéről az anyagi feltételek megteremtésének az interjúalanyok szerint. Egy érettségizett, jelenleg is tanulmányokat folytató kétgyermekes roma nőtől megtudtuk, hogy gyermekkorát egy mélyszegénységgel sújtott szegregált településen töltötte el, melynek légkörét ráadásul a község két legszegényebb utcája közötti ellenségeskedés is beárnyékolta. Ennek ellenére két testvérrel együtt leérettségizett és egészségügyi végzettséget szerzett. A hátrányos helyzetből, a „cigánytelepről” való kitérésük kulcsát firtató kérdésünkre a következőket válaszolta: *„A körülöttünk lévő környezet az rossz volt, de a miénk az nem... Nem is ők [szülei] motiváltak... annyi, hogy minden anyagi körülményt meg anyagi háttérrel azt kiteremtettek, de soha nem mondták, hogy na ezt kikérdezem, ezt tudnod kell ezért, mert ezért... Hanem mindig azt mondták, hogy magadnak tanulsz”*.

Ezzel kapcsolatban a szülői áldozatvállalás is megjelenik egy háromgyermekes, általános iskolai végzettséggel rendelkező, jelenleg közmunkásként dolgozó roma édesanya interpretálásában: *„Én is, meg az apjuk is azt szeretnék, hogy többet érjenek el, mint mi. Úgyhogy mindenáron azon vagyunk tényleg, hogy... az apjuk is rengeteget dolgozik... alkalmi munkákat”*.

Motiváló, illetve fontos erősítő, támogató elem a jó szülő-gyerek kapcsolat az élet minden területén, így a sikeres iskolai életút tekintetében is. Ennek jelentőségét hangsúlyozta egy harmincegy éves korában érettségizett, jelenleg gyógyszerészeti asszisztensnek tanuló roma asszony, akinek tizenegy és tizennégy éves fiai egy városi katolikus iskolában

tanulnak. Érdeklődésünkre, hogy minek köszönhető, hogy fiaik nyitottak felé és édesapjuk felé, illetve, hogy mivel biztatják őket a tanulásban való kitartásra, elmondta, hogy „sok szeretetet kapnak, az biztos”, illetve „megdicsérem. Dicsérettel szoktam [motiválni]”. Egy felnőttként szociálpedagógusi diplomát szerzett kétgyermekes roma édesanya pedig a gyerekkoráról beszámolva egyrészt elmondta, hogy szülei már kicsi gyerekkorában elváltak, és anyukája „az a tipikus gyári munkás [aki] három műszakban húzza az ígát” és ebből következően „állandó anyagi problémák között” éltek. Másrészt rámutatott, hogy ennek ellenére „nagyon nagy szeretetben. És egy olyan támogató környezet volt mégis, amit anyukám meg tudott teremteni, ami motivált, ami erőt adott, ha elestem hússzor, huszonegyedszerre is felálljak”.

A szülők ugyanakkor elmondásuk szerint a pozitív megerősítésen kívül olykor „drasztikusabb” módszerekhez is nyúlnak, elrettentő példákat emlegetnek, intézeti elhelyezéssel vagy magántanulóvá való átsorolással fenyegetnek, különböző (okos)eszközök megvonásával büntetnek a tanulásra való „buzdításként”, illetve viselkedési problémák „kezeléseként”. Egy hatgyermekes, általános iskolai végzettséggel rendelkező közmunkás nő úgy fogalmazott, hogy „Én előszedtem otthon a gyereket, meg is ijesztettem őt. Megmondtam, hogy ha így fogja folytatni, el fogom vitetni az intézetbe”. Egy nyolc általánossal rendelkező, ötgyermekes, közmunkásként takarító roma édesanya hetedik osztályt ismétlő fiát magántanulósággal való riogatással próbálja rávenni a tanulásra: „Mondom, ha vissza fogol bukni, akkor magántanuló... nem akar ebből a csapatból kiszakadni ugye. De nem is szakítanám ki, csak...így ezzel motiválom őt”. Egy kétgyermekes érettségizett roma nő elmondta, hogy „Meg szoktam büntetni őket... sarokba ültetés, nincs TV, nincs telefon... Hát meg dicséretet mindig adok nekik. Ezzel próbálom meg őket motiválni. Meg volt már olyan, meg is mutat-

tam nekik, nézd, ha nem tanulsz eleget, akkor te is azt fogod csinálni, mint ott, aki hozza azt a vödört, seprűt. És mondom, más szemetét kell majd felszedned.³

A továbbtanulást támogató szülői háttérhez válaszadóink meglátása szerint az is hozzátartozik, hogy a szülők rendszeresen tanuljanak a gyermekeikkel, kérdezzék ki, vagy legalábbis kövessék a tanulmányaikat. Ez persze – ahogy interjúalanyaink kiemelik – összefüggésben van a szülők képzettségével, hiszen valódi segítséget a tanulásban akkor tudnak adni gyermekeiknek, ha maguk is tanultak. „Úgy gondolom elég sokat...tudtunk is segíteni. Tehát nem... hat általánosunk van, hogy szegény gyereknek nem tudok segíteni. Sok szülővel ez a probléma... ő sem jól tanult az iskolában vagy nem érti, nem tudja és akkor nem tud segíteni” (szakiskolát végzett, tizennyolc éves kora óta varrodában dolgozó, háromgyermekes roma nő). Egy nyolc osztályt végzett háromgyermekes roma édesanya elmondása szerint minden nap legalább két órát tanul a gyermekeivel: „Nem várok el többet tőlük, mint amire képesek. De segíték nekik mindenben. A tanulásban is”, „amit én nem kaptam meg, azt próbálom nekik segíteni”. Ez az édesanya emelte ki azt is, hogy gyermekeinek azért kedvenc tantárgya az olvasás, „Mert sok könyvet veszek nekik. Azt mindet olvassassák”.

Nem elég tehát csak a szülői elvárás, hogy tanuljanak a gyerekek, hogy többre vigyék, mint ők, hogy tudniillik „neki mindenféleképpen tanulni kell” és hogy „mi is azt mondjuk neki... a szakmát, utána mehet férjhez”, hanem a szülői odafigyelésre is nagy szükség van, időt és energiát is kell szánni a gyerekekkel való tanulásra. Ezt emelte ki többek között egy, a Máltai Szeretetszolgálatnál dolgozó, általános iskolai végzettségű háromgyermekes nő, amikor egy falubeli tanult fiatal sikeres iskolai pályafutásának okait elemezte. „A szülők is úgy álltak hozzá, hogy az a gyerek megcsinálta...

³E nevelési eszközök enyhén szólva megkérdőjelezhetőek, de az biztos, hogy a támogató szülői háttér fogalmába nem férnek bele. Ezen – a nevelés- és oktatáspszichológiai szakirodalomban (Sallay és Münnich (1999); Juhász és Takács (2006)) „negatív motivációkként” emlegetett eszközök komoly károkat okozhatnak a gyermekek személyiségében. Hatásuk kiszámíthatatlan, illetve rövidtávú, ugyanakkor súlyos szorongást válthatnak ki és „A szorongás minden tanulási funkciót gyengít” (Uzsálné Pécsi (2011: 72). A gyerekek biztonságérzete megrendül, a szülőkhöz való kötődésük sérül, csökkenhet a magabiztosságuk, az önbizalmuk, kevésbé lesznek önállóak, döntésképtelenek lehetnek, stb.

egy alázatos fiatalemberről beszélek, aki tényleg sokat ért el”.

Ugyanígy, amikor a másik „oldalról” – azaz a korai iskolaelhagyás okait firtatva – vizsgáltuk a gyermekek iskolai előmenetelének befolyásoló tényezőit, interjúalanyaink közül többen rámutattak, hogy a roma szülők alacsony iskolai végzettsége komoly

veszélyeztetettségi tényező a gyermekek iskolai lemorzsolódása szempontjából. Ezt hangsúlyozta többek között egy hatgyermekes, általános iskolai végzettségű, közmunkásként dolgozó roma édesanya, amikor így fogalmazott: *„nincs szakmám... azért olyant nem tudok fölmutatni a gyerekeim felé, hogy irányuljanak azután... hogy menjenek ők is”.*

Protektív tényezők jelentősége

Több interjúalanyunk különböző erősségek és erőforrások meglétének fontosságát is hangsúlyozta a hátrányos helyzettel való megküzdés, illetve a sikeres iskolai „karrier” feltételeként.

Egy jelenleg GYES-en lévő, nyolc osztályt végzett négygyermekes roma édesanya például fiát idézve az akarat szükségességére mutatott rá: *„A nagyobbik fiamnak azt mondtam, hogy ne menjen el [a szomszéd községbeli gyengébb színvonalú iskolába], mert ott nem lesz belőle semmi. Ő azt mondta: De anyu, nézd meg, ezek a fiúk mind ott érettségiztek le és... mind rendőrök... én is el fogom azt érni, mert nem az számít, hogy hol vagyok, hanem az, hogy akarom és meg fogom csinálni”.*

Fontos, hogy a megfelelő képesség és az akarat szorgalommal társuljon egy általános iskolát elvégzett ötgyermekes, jelenleg közmunkásként takarító nő meglátása szerint: *„Feljebb is vihetné... nem csak egy hegesztőnek, má úgy mondom. Akár nagyobb ember is lehetne belőle, ha odatenné magát. Mert tényleg nagyon okos.”*

Egyetlen diplomás végzettségű beszélgetőtársunk, egy harminc éves korában szociálpedagógusi végzettséget szerzett kétgyermekes nő egyrészt nagy jelentőséget tulajdonított a támogató családi környezet meglétének, másrészt kifejtette, hogy önmagában az nem elég. Kulcstényezőként emelte ki az egyéni döntés szükségességét és hangsúlyoz-

ta, hogy *„megfelelő emberek a megfelelő időben”* útmutatást adhatnak az embernek, de a felvázolt forgatókönyv követése melletti döntés az egyén kezében van. Interjúalanyunknak két nővére van, fiatalabbik nővére hozzá hasonlóan élni tudott a támogató, erőt adó családi háttér adta lehetőséggel és továbbtanult, jelenleg Angliában fogászati asszisztensként dolgozik, két gyermeke pedig ott egyetemre jár. Idősebb nővére viszont ugyanaból a családi fészekből indulva nem tudott kitörni a hátrányos helyzetből, tizenhat évesen párkapcsolatot létesített és gyermeket szült, azóta pedig rossz körülmények között dolgozik, géprongyok gyártásában vesz részt. *„Érdekes, hogy ugyanaz az anya nevelt fel ugyanannyi szeretettel”.* Hasonló gondolatokat osztott meg velünk a fentiekben már idézett érettségizett, jelenleg is tanulmányokat folytató harmincas roma nő, amikor a gyermekori anyagi biztonság szerepének fontossága mellett az önállóság, a lehetőségekkel élni tudás képességének lényegi szerepét is kiemelte: *„Én is magamnak keresgéltem... saját magam”.* Szakmunkás végzettségű háromgyermekes, jelenleg közmunkásként dolgozó interjúalanyunk, tizenhét éves láttássérült fia gimnáziumi jó tanulmányi előrehaladásával kapcsolatban a bizonyítási vágy és a megküzdés szerepét emelte ki: *„Makacs karaktere... nagyon szeret bizonyítani, nem hagyja magát”.*

Baráti kör szerepe

A roma szülők véleményeiben nagy hangsúlyt kap a barátok továbbtanulási esélyeket befolyásoló szerepe is. Pozitív és negatív hatásuk egyaránt említést nyer az interjúkban.

Egy szakmunkás végzettségű háromgyermekes roma nő, akinek húsz éves fia burkolói szakmát szerzett és érettségizett, tizenhét éves fia pedig

gimnáziumba jár, a szülői felelősség fontossága mellett például a következőkre figyelmeztet: *„biztos vagyok benne, hogy van olyan, amikor a szülők is tehetnek dolgokról, de viszont van olyan szülő, aki mindent megtesz azért, hogy jó helyre, meg jó iskolába... meg azért dolgozik, hogy a gyerekének meglegyen minden. De viszont, ha bekerül egy*

olyan társaságba, amit már a szülő sem tud követni, az már elég nehéz”.

Hasonlóan nyilatkozott egy általános iskolánál tovább nem tanult háromgyermekes nő, amikor tizenöt és kilenc éves fiai társaságának szerepéről beszélt: „Sokat befolyásolnak a barátok... A tanulásban, meg a viselkedésben is nagyon... Mer elcsavarják a fejét neki, nem figyel”.

Példakép mint húzóerő az iskolai pályafutásban

Az interjúk tanúsága szerint nagyon nagy jelentősége van továbbá az iskolai pályafutás eredményességében annak, hogy vannak-e pozitív példák, tekintélyszemélyek a fiatalok előtt. Több válaszadónk emelt ki követendő férfit vagy nőt a közvetlen családból, idősebb családtagot, szülőt vagy testvért, aki érettségit szerzett, esetleg egyetemre készült.

Az egyik, kettős válaszadással (ahol a családanya és a családapa is megszólalt) készült interjúban a szakmunkás képzettségű, jelenleg acélipari munkásként dolgozó édesapa így fogalmazott: „úgy gondolom, hogy a gyerekek az első számú példaképe a szülő... Ha a szülőt nem sikerül a jó irányba terelni, akkor a gyerek se fog vagy nem nagy eséllyel.... A szülőknak a felfogásán kellene változtatni.... Szerintem minden a szülőktől indul, az iskola csak segíteni tud abba, hogy jó irányba menjen.”

Komoly példakép lehet tehát egy édesanya, aki harmincegy éves korában érettségizett: „Az osztályfőnök azt mondta, hogy szerinte én vagyok... hogy amióta én leérettségiztem felnőttként és annyi munka mellett otthon... fejlődést vett rajta észre, hogy még jobban akarja”.

A követendő példának választott személy származhat a tágabb családból (unokatestvér, aki rendőr lett, nagybácsi, nagynéni, aki továbbtanult.) Egy tízgyermekes, nyolc általánossal rendelkező, jelenleg gyesen lévő édesanya hangsúlyozta, hogy azt szeretné, ha gyermekei nem róla, és nem is a csupán négy osztályt végzett édesapjukról, ha-

Egy háromgyermekes, szakmunkás végzettségű roma édesanya tizenhét éves gimnazista fia baráti körét jellemezve viszont az alábbiakra hívta fel a figyelmet: „nagyon jó barátai vannak... ez nagyon jó kis közösség... próbálják egymást támogatni. Ami szerintem nagyon ritka, meg vigyáznak egymásra”.

nem a vendéglátóipari szakmát szerzett unokanővérükről vennének példát. Hozzátette, hogy a gyermekei által „bálványozott” fiatal rokon felhívja a gyerekek figyelmét arra, hogy ha tovább szeretnének tanulni, akkor „kitűnő, négyes – ötösnek kell legyetek! Házit minden nap megcsinálni! Nem szabad hiányozni!”.

De lehet családi barát, aki továbbtanult és rendőr lett, a baráti kör idősebb tagja, akinek szakmája van, de a Jelenlét Pontban jezsuita szerzetes vagy tanár, illetve akár az iskolaigazgató is. Az egyik kétgyermekes, érettségizett édesanya, tizennégy éves fiával kapcsolatban a következőket mondta el: „különösebben szerintem az iskolaigazgató, akire felnéz. Mind a munkássága miatt, mind az élete miatt... mert tündéri ember. Meg méhészkedik, hegyet mászik, nagyon – nagyon értelmes is, meg emberileg is nagyon jó”.

Ugyanakkor kétgyermekes, diplomát szerzett interjúalanyunk rámutatott, a továbbtanulás komoly akadályozó tényezője, ha a gyermek nem lát maga előtt különböző utakat az érvényesülésre, mert csak a közvetlen községi, szegregált környezetének életét, „megoldásait” látja és nem meri elhinni, hogy ő is mehet akár főiskolára, egyetemre: „Én azt gondoltam, hogy a főiskola, az egyetem az nem a romák sportja... Aztán hogy „kutyáknak meg cigányoknak tilos...” úgy gondoltam. És akkor azt láttam Miskolcon, hogy a Miskolc közeli cigányoknak már vagy van diplomájuk, vagy épp járnak fősulira és egyetemre. Hogyha én nem keveredek oda közéjük, valószínűleg ez fel sem merül...”.

Anyagi tényezők szerepe

Az anyagiak mint visszahúzó, az iskolai lemorzsolódást szinte előrevetítő elemként, ugyanakkor a tanulás iránti motíváló eszközökként, illetve célként egyaránt előkerültek a roma szülőkkel folytatott beszélgetésekben. Az előzőekben már többször „megszólaltatott”, felnőttként érettsé-

gizett kétgyermekes nő, a korai iskolaelhagyás fő okaként az anyagi feltételek hiányát, a mélyszegénységet jelölte meg, és kérdésünkre, hogy meglátása szerint a lányok vagy a fiúk veszélyeztetettebbek-e a következőket válaszolta: „Is-is. A lányok nagyobb részben, de egy lány ugye egy fiúval áll

össze, ez is elhagyja a sulit meg az is... Kicsi ház, sokan együtt, kevés kaja, kevés ruha. Nincs hely igazándiból tanulni. És gondolja, ha férjhez megy, akkor már csak ketten lesznek, nem nyolcan mondjuk... Fiúknál is szerintem ilyesmi fajta dolgok állhatnak a háttérbe”.

Egy ötgyermekes, általános iskolai végzettséggel

rendelkező nő viszont az anyagiakat, mint motiváló tényezőt hangsúlyozta, amikor arról beszélt, hogy tizenötéves fia a hegesztő szakma megszerzését a megfelelő fizetés és a külföldi munkalehetőség reményében vette számításba. „A kisfiam, aki most fog ballagni...őt alapjában a fizetés motiválja”.

Roma fiúk mint segéd munkások – a roma fiúk iskolai lemorzsolódásának egyik tipikus kiváltója

A roma fiatalok iskolai lemorzsolódásának egyik jellemző okaként emelte ki több interjúalany, hogy a vállalkozók elviszik már tizenégy - tizenöt éves koruktól a roma fiúkat segéd munkásnak a nagyvárosokba. Férjével három fiút nevelő, nyolc osztályt végzett interjúalanyunk tizenöt éves fiával kapcsolatban elmondta, hogy mióta felső tagozatosként átjár a szomszéd településre, nem érdekli a tanulás. Hangsúlyozta, hogy ők azt szeretnék, hogy ballagás után tovább tanuljon a fiuk, és a gyerek is tervezi, hogy asztalos szakmát szerez,

mert „jó pénz van benne, meg bejelentett munkahelyet akar” és barkácsolni szeret. Ugyanakkor az interjúalany tart attól, hogy a barátai nehogy rábeszéljék a fiút, hogy tanulás helyett Pestre járjon velük vállalkozókhöz dolgozni. „Neki mindenféleképpen tanulni kell... Sokan vannak most úgy itt... az ő társai, akivel ő barátkozik, hogy mennek Pestre dolgozni... házhoz is kijönnek értük, azt viszik őket, meg este hozza őket. De most ebből nem fog megélni... tönkretégye magát tizenöt évesen?!”.

Roma lányok korai férjhezmenetele mint a korai iskolaelhagyás egyik kiemelkedő oka

A fiatal roma fiúk vállalkozókhöz való „elszegődését” a roma lányok korai férjhezmenetelével hozta összefüggésbe diplomás interjúalanyunk, aki érintettként, ugyanakkor szociálpedagógus hallgatóként szakdolgozatában maga is a halmozottan hátrányos helyzetből való kitörés lehetőségeit kutatta. Egyrészt kifejtette, hogy „A lányokban még mindig, szerintem generációk óta ez megfigyelhető, hogy az nekik életbiztosítás, hogy addig, amíg fiatalok és szépek, addig találni egy olyan férjet, aki biztosítja nekik a háttérét”. Másrészt elmondta, hogy ez azt is jelenti, hogy a fiatal fiúkkal „összeköltöznek és hirtelen lesznek felnőttek. És a tizenhat éves srác elkezd hajnalban kelni és apuval menni, kubikolni Pestre... Itt munkaerőpiaci szempontból aktív korú férfit nem is nagyon látsz. Mindenki dolgozik... Hát így nyolcadik után... Szerintem ez ilyen szülői nyomás... És ugye ezek adózatlan jövedelmek ezt tisztán megy a zsebbe. Az már más kérdés, hogy nincsen táppénz, nincsen fizetett szabadság, hogy az előleget, azt mindig magukra is költik. Hogy aztán megáll a busz este hétkor... és láttam, hogy a mikrobusz már kocsmá előtt áll meg és úgy mindenki viszi oda a pénzki fizetést”. A helyzetet elemezve

tanult interjúalanyunk a fiatal férfiak ingázását a házasságok bomlásával, valamint a gyermekekkel való kötődésnek, a velük való törődésnek a hiányával is összefüggésbe hozta. Ez utóbbiak tovább ronthatják a következő generációk iskolai előmenetelének esélyeit. „Itt nincs az a mélyszegénység. Viszont attól, hogy mindefféle férfiember elkezd hajnalban Pestre járni és este érnek haza, egyszerűen nincs meg ez a kötődés... Ami garancia lenne egy hosszú távú, jól működő házasságra. A gyerekekkel sem alakul ki olyan kötődés.” A húsz családi interjúban több esetben előkerült a válás, vagy válaszadóink szüleinek, vagy maguknak az interjúalanyoknak a vonatkozásában.

Korai férjhezmenetelét – illetve az azt kiváltó feszült otthoni légkört – okozta iskolai pályafutásának rövidségéért egy hatgyermekes, nyolc általánossal rendelkező roma nő, amikor gyermekkorának bemutatása során elmondta, hogy „szegény családban nőttem fel. Tizenégy éves koromban elvált anyukám apukámtól, mert nagyon sok cirkusz volt, verekedés és apu nagyon ivott...Én tizenöt évesen férhő mentem, megszőktem”.

Roma lányok mint családi „babysitterek”

A roma nőkkel készített interjúkban – legalábbis saját gyermekorruk vonatkozásában – az otthoni feladatokban való részvétel, a kisebb és/vagy fogyatékos testvérek felügyelete is több esetben előkerült a korai iskolaelhagyás „magyarázataként”. Iskolai pályája leírásakor egy általános iskolai ta-

nulmányait félbehagyó nyolcgyermekes nő például úgy fogalmazott: *„segíteni kellett otthon anyukámnak. Azért jártam ki csak négy osztályt... mer sokan voltunk testvérek, azt azokra kellett vigyáznom. Apukám dolgozott... Úgyhogy se írni, se olvasni nem tudok”.*

A tanulás becsülete

A fentiekben „megszólatatott” szociálpedagógusként dolgozó hölgy egy további fontos, a korai iskolaelhagyást előrevetítő, illetve a továbbtanulást akadályozó szempontra is felhívta a figyelmet. Véleménye szerint *„A tanulásnak nincs nagy becsülete”* és a rövidtávú pénzszerzést szem előtt tartva sok roma szülő egyenesen elvárja a fiától, hogy tizenhat éves kora után eljárjon dolgozni. Elmondta, hogy egy érintett tizenhat éves fiú édes-

anyját próbálja meggyőzni, hogy a fiú szerezzen szakmát és ő segít neki állandó szakmát indítani. *„Hogy ez mennyire nagy dolog lenne az életükben. De ez egy hosszútávú terv és ők nem hajlandók hosszútávon gondolkodni”.* Szociális szakemberi munkája legnehezebb részeként jelölte meg, hogy a már dolgozó fiatal roma fiúk gondolkodását jó irányba befolyásolja.

A tanári támogatás hatása

Több interjúalany mutatott rá a pedagógusok kiemelt szerepére is a hátrányos helyzetű roma gyerekek iskolai előmenetelének alakulásában. Egy már idézett, érettségizett roma nő gyermekkorára emlékezve mutatott rá, hogy két testvére közül az egyiket, aki végül ÁNTSZ-ellenőr lett, egyértelműen egyik tanára támogatta a továbbtanulásban. *„Egyedül a tanárok. Az öcsémet például az XY tanárnő motiválta... A szüleim nem is voltak tájékozottak az iskolákban, hogy ki merrefelé irányuljon ahhoz, hogy felvegyék majd”.* Több megkérdezett – egyfajta nosztalgizásként

– úgy vélekedik, hogy régen a tanárok máshogy tanítottak, máshogy álltak a gyerekekhez. Egy háromgyermekes, férjével együtt szakiskolai végzettséget szerzett, tizennégy éves kora óta dolgozó nő például a következőképp emlékezett: *„Szerintem a tanárok sem úgy tanították őket, a nagyobbakat. Még másabb volt... a tanárok, inkább a tanárok motiválták őket, hogy tudsz te ennél többet is! Szigorúság volt és megkövetelték, hogy mindig legyen kész a házi feladat”.* Ugyanakkor szintén ezen édesanya szerint a gyerekek is mások, mint korábban *„Most azt akarnak csinálni, amit akarnak”.*

A községi iskolai oktatás esetleges gyenge színvonalának befolyása

Válaszadóink között voltak, akik a lakóhelyükön elérhető iskola nem megfelelő színvonalát mint a lemorzsolódási veszélyeztetettség egyik fő okát, illetve annak fokozóját emlegették. Egy nyolc általánost végzett hétgyermekes férfi, miután elmondta, hogy lakóhelyük teljes népessége roma családokból áll és hogy az iskola „cigány iskola”, úgy vélekedett, hogy azzal nincs probléma, hogy szeretik-e a gyerekeket a pedagógusok, viszont *„nincsen olyan képzés... hogy mondjuk egy főiskolára el tudjon menni én szerintem valaki... aki itt négyes, az szakmunkásba is meg-*

bukik”. Egy ugyanazon a településen élő ötgyermekes, jelenleg érettségire készülő nő hangsúlyozta, hogy *„Nem vagyok elégedett... a tanítás éveikkel ezelőtt lehet, hogy eredményes volt... csökkent a tanítóknak is a türelme a gyerekekhez, meg szerintem a szülők hozzáállása is nem olyan, mint a régi szülőké volt”.* Egy másik településen élő négygyermekes, gyesen lévő édesanya a következőképpen fogalmazott: *„Amilyen a gyerek, ugyanolyan a tanár is. De az én véleményem erről az iskoláról, hogy egyáltalán nem kapja meg a gyerek azt a fejlesztést, ami kéne... Mert például innen*

az én fiam elment a [szomszédos városba] nyolcadikból, és azt hitte, hogy hú... azzal de nagy tanuló lesz. És ott félévkor szinte majdnem megbu-

kott... És ezzel nem csak ő van így, hanem rengeteg gyerek, aki innen elment nyolcadikból”.

A munkalehetőség hiánya és az iskolai lemorzsolódás összefüggése

A továbbtanulásra való motivációt gyengíti az is, hogy sokszor iskolázott, akár egyetemest végzett fiatalok számára sincs helyben munkalehetőség. Egy ruhakészítő szakmával rendelkező háromgyer-

mekes nő kiemelte, hogy „Vannak ismerőseink, akik egyetemisták és látod szomorú, hogy nincs munkájuk... Nem csak itt, még a környéken sem.”⁴

A COVID iskolai előmenetelt befolyásoló hatása

Interjúalanyaink közül voltak, akik úgy látták, hogy gyermekeik iskolai pályafutását befolyásolta a COVID is. Néhány beszélgetőtársunk nevetve utalt rá, hogy az online oktatás során felsős gyermekeiknek jobbak lettek a jegyei, de olyanok is voltak, akik úgy vélekedtek, hogy az oktatásból való lemorzsolódás veszélyét növelte a vírushelyzet. Hetedikes fia évisméltésének magyarázataként például egy háromgyermekes, a Máltai Szeretetszolgálatnál dolgozó nő úgy fogalmazott, hogy „nem ismételt volna évet, csak bejött ez az online... Bejelentkezett, de nem hallgatta a tanárt, amit mondtak... Ugye én nem voltam ott, hogy figyeljem őt, mert dolgoztam”. Egy ötgyermekes, általános iskolai végzettséggel rendelkező nő pedig a tanárokkal való kapcsolat jellemzése kapcsán tért ki rá, hogy a COVID alatt nem tudta követni gyerekei osztályzatait, mert nem tudta használni a KRÉTA felületét: „így nem is tudtam róluk, megmondom az őszintét”.

A roma szülőkkel készített interjúk elemzésének zárásaként álljon itt egy „kettős szerepben” lévő

interjúalanyunk „üzenete” a roma iskolai előmenetel jelentőségével és a szociális szakmában való elhelyezkedési lehetőséggel kapcsolatban. A fentiekben több ízben hivatkozott, szociálpedagógus diplomával rendelkező, és a helyi Munkaügyi Központban dolgozó kétgyermekes roma édesanya interjújának közepe felé így összegezte tapasztalatait a roma iskolai előmenetel jelentőségével kapcsolatban:

„Mivel tudom, hogy milyen kapukat nyitott ez meg, hogy mennyire ellensúlyozta az én roma származásomat a diploma. Ezért én azt gondolom, hogy ez felér egy életbiztosítással. De mivel azt is látom, hogy ez nem fog kényszerből menni, nem erőltethetem rájuk [gyermekre]. Hogyha meg tudom őket győzni, mert a feltételeket meg nyilván megteremtjük... az én példából okulva kereshetnének hamarabb is, könnyebb munkával több pénzt. És szerintem a szakmának is szüksége lenne ilyen fiatal roma, pláne fiatal fiúkra ebben az elnőiesedett területen.”

Szakemberi vélemények

A kutatás során három településen vettünk fel pedagógusokkal egy-egy fókuszcsoporthoz interjút, egy településen, ahol nem volt lehetőségünk a tantestülettel fókuszcsoporthoz interjút készíteni, ott egy segítő szakemberrel és egy tanárral készítettünk interjút. Az egyik tanári fókuszcsoporthoz résztvevői nem csupán az interjúkészítés helyszínéül szolgáló településen tapasztaltakról, az

ottani roma lakosság életéről, a gyerekek iskolai pályafutását meghatározó tényezőkről tudtak számunkra információkat adni, hanem egy szomszédos település viszonyairól is. Ez abból adódott, hogy a megkérdezett tanárokat foglalkoztató iskolában az alsó tagozat az interjú felvételének helyszínén, a felső viszont a szomszéd településen működik. E pedagógusok sok szempontból össze-

⁴Interjúalanyunk a pillanatnyi helyzetet látta, de a tanulás hosszútávú pozitív hatásaival nem számolt. Tudása, illetve vélhetően tapasztalata sem volt arra vonatkozólag, hogy a tanulásba fektetett idő, energia, anyagi ráfordítás... a jövőben meg fog térülni a munkaerőpiacon.

is hasonlították a két településről érkező gyermekek viselkedését, lemorzsolódásban való veszélyeztetettségét is.

A pedagógusokkal és szakemberekkel készült interjúkban kíváncsiak voltunk arra, hogy válaszadóink, hogy látják az adott település és a településen működő iskola helyzetét. Ez utóbbin belül természetesen saját helyzetüket és a roma gyermekek iskolai előmenetelét befolyásoló lehetőségeiket, illetve próbálkozásaik eredményességét. Megvizsgáltuk, hogy főként milyen okokra vezetnek vissza a roma fiatalok iskolai

Az iskolák és a diákok helyzete

Volt olyan település, ahol a fókuszcsoporthoz tartozó interjúban a tanárok rámutattak, hogy más a valós helyzet iskolájuk tanulóinak vonatkozásában, mint amit a statisztikák mutatnak. Azaz, hogy a „papíron” 99%-ban halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek valójában nem küzdenek anyagi gondokkal. *„Tehát szép ruhában járnak, van felszerelésük, nem éhesek, étterembe járnak, plázába, moziba...”*

Azon fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésen részvevő pedagógusok, akik olyan iskolában tanítanak, ahol az alsó- és felsőtagozat két külön településen működik, szintén rámutattak arra, hogy általánosságban elmondható, hogy e települések roma családjai *„kapnak támogatást, sokfélét, de nagyon kevés az olyan, aki valóban rászorul”,* valamint, hogy bár *„Nagyon nagy munkalehetőség nincs... de általában az emberek zöme dolgozik. Eljárnak segédmunkásként vagy vállalkozóként dolgozni”*. Hangsúlyozták, hogy az általuk ismert két településről érkezett gyermekek anyagi helyzete, több szempontból a neveltetése, viselkedése, sőt a tanuláshoz való viszonyulása is nagyban különbözik. Az egyik település roma családjai kifejezetten jómódúak, a megszólaló pedagógusok számára szinte felfoghatatlan körülmények között (például „palotákban”) élnek, a másik településen viszont szerényebbek a családok lehetőségei. Kiemelték, hogy míg előbbiek esetében sok esetben *„nem érték a tudás”, „Igazából a tanuláshoz való*

lemorzsolódását, hogy milyen lemorzsolódási „utakat”, „forgatókönyveket” tapasztaltak a tanári pályán töltött éveik alatt, és hogy látnak-e különbséget e tekintetben roma fiúk és lányok között. Megkérdeztük tőlük továbbá, hogy milyen segítségre lenne szükségük ahhoz, hogy a roma fiatalok korai iskolaelhagyását akadályozni, illetve veszélyeztetettségük esélyét mérsékelni tudják. Végül arra is rákérdeztünk, hogy a nehézségek ellenére miért tanítanak a többségében hátrányos helyzetű gyerekeket oktató intézményekben.

hozzáállásuk, moráljuk...nem a legjobb, mondván, hogyha van pénz, akkor nincs arra szükség, nem érték az, hogy tanuljunk... Tehát nem élnek jól a pénz adta lehetőségükkel. Nem tudnak jól élni”. Addig a másik településen, a kevésbé jó anyagi háttérrel érkezett diákok esetében *„a szülő valahogy megfogta a gyerekeket, hogyha tisztességes szakmát szerez magának, abból meg tud majd élni, lesz pénze, akkor tudja a családot nevelni stb.”*. A jobb módú település családjainak egy részét kifejezetten „hivalkodónak”, „magamutogatónak” titulálják a pedagógusok, mondván, hogy azok így gondolkodnak: *„úgy is megoldok ezzel mindent, mert pénzem van... Nekem ezáltal ne mondja meg itt valaki, hogy matematikát tanuljak. Mert ha nem lesz meg a nyolc osztályom, majd megveszi apám a bizonyítványt”*. A tanárok tapasztalata az, hogy a kevésbé jó anyagi háttérű családoknál *„fontosabb a tanulás, de leginkább a fiúknál... A lányoknál már, ha kapnak egy gazdag partit, akkor nem annyira... akkor képesek az utolsó...vizsga előtt otthagyni a tanulást... Vagy például, ha útba van a baba, akkor nem számít a tanulás”*. Különbséget láttak továbbá a pedagógusok a jobb módú és a szerényebb anyagi feltételekkel rendelkező roma családok gyermekei vonatkozásában abban is, hogy míg az előbbiek tiszteletlenek, sőt sokszor szélsőségesen szemtelenek tanáraikkal, utóbbiak tisztelettudóan viselkednek velük minden helyzetben.

Különbségek a roma fiúk és lányok lemorzsolódásában

A roma fiatalok iskolai lemorzsolódásának mértékében a fókuszcsoporthoz tartozó interjúban a résztvevő tanárok többségének véleménye szerint nincs nagy eltérés, vagy

nem látnak számottevő különbséget a nemek között. Ugyanakkor van olyan vélemény, hogy a fiúk éretlenebbek, de olyan is, mely szerint az

adott osztályban a fiúk „jobbak”. A személyes tanári vélemény szerint azonban a fiúk esetében több az évismétlés és nagyobb a lemorzsolódás is, elsősorban azért, mert már korán családfenntartó feladatokat kapnak, tavasztól heteket hiányoznak az iskolából az idénymunkákban való részvételük miatt. Ezt a megállapítást támasztja alá a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért elemzése, mely a lemorzsolódással veszélyeztetett diákok adatait vizsgálta a FeTe településeken. A vizsgálat eredményei szerint a fiúk kétharmada, míg a lányok egyharmada van kitéve a lemorzsolódás veszélyének (Trásy, 2023).

A tanári vélemények szerint a lányoknál egyrészt a párkapcsolat létesítésének, illetve a korai gyermekvállalásnak, másrészt az otthoni feladatokba (főként a kisebb testvérek felügyeletébe) való bevonásuknak, a fiúknál pedig a kamaszkori munkavállalásnak komoly szerepe van. Utóbbi háttérben meglátásuk szerint az áll, hogy a közmunka és a vállalkozókhoz való elszegődés révén hamarabb és viszonylag nagy mértékben jutnak anya-

gi forrásokhoz a fiatalok, mint iskolai erőfeszítéseik eredményeként. Azt is hozzátették továbbá a pedagógusok, hogy többnyire a sok hiányzás miatt kell évet ismételnie a gyerekeknek, a bukást viszont szégyellik és sokszor ezért nem járnak be a következő évben sem az iskolába. A szülők meg „rájuk hagyják”.

A két szomszédos település fiataljait párhuzamosan követő pedagógusok tapasztalata szerint az egyik település többnyire kevésbé jómódú családjainak gyermekei inkább továbbtanulnak, a főként jómódú családokat magában foglaló település fiataljai az iskolai lemorzsolódás szempontjából jobban veszélyeztetettek. Ez utóbbi települések esetében a fiúkat „elszívják” a helyi „irányító” vállalkozó felnőttek és elviszik főként a fővárosba dolgozni. Emiatt, illetve az ebből fakadó hiányzások miatt a fiúk néha a nyolcadik osztályt sem fejezik be. A tanárok hiába próbálják a lemorzsolódás idejét „kitolni”, „aki nem akar, azzal akarta ellenére nem tudunk mit kezdeni”.

A lemorzsolódás befolyásoló tényezői, illetve legfőbb okai

A család szerepe

A pedagógusokkal, illetve a segítő szakemberrel készült (fókuszcsoporthoz) interjúk egybehangzó tanúsága szerint, a gyermekek iskolai előmenetelének fókuszpontja a család. *„Ha a család tartja, akkor végigjárja a gyerek, ha ez nincs...”*. *„Szerintem ez [a család] a lelke. Ők húzzák vissza, vagy ők emelik”*.

Az egyik településen a fókuszcsoporthoz az is megfogalmazódott, *„Ez más, világ, más rendszer... itt teljesen más az értékrend”*, azaz a családok többségében az anyagiak, a külsőségek a fontosak, a (tovább)tanulás „magyarkodásnak” számít, tehát kerülendő. Kevés pozitív minta is van (rendőr, védőnő, pedagógiai asszisztens is kikerült korábbi tanítványaik közül), de ha nem elég kitartó, eltökélt a gyerek, könnyen visszahúzzák és lemorzsolódik.

Ugyanakkor azt is hangsúlyozzák a tanárok, hogy *„nagyon nehéz nagyot ugrani”*, illetve, hogy maguk

a szülők sem igen látnak kitörési lehetőséget, *„a gyerekek meg el sem merik képzelni, hogy ők nem csak a hagyományos dolgokban lehetnek jók”*. A személyes tanári interjúban válaszadónk hangsúlyozta, hogy a továbbtanulási esélyek tekintetében fontos tényező, hogy a fiatal tud-e élni a lehetőségeivel. E képesség fejlesztésében a szülőknek, tanároknak és segítő szakembereknek fontos szerepe lehet. *„Azt tanultuk a szociális munkán, hogy ne halat adj, hanem hálót. Akit nem tanítanak meg arra, hogy éljen a lehetőségeivel, az nem fog haladni egyről a kettőre”*.

A halmozottan hátrányos helyzetű családokat segítő szakember egyik elgondolkodtató meglátása volt, hogy jellemzően kettős identitásúak a roma gyerekek olyan szempontból, hogy az iskolában tanulói, illetve gyermek státuszban vannak, otthon viszont munkaerőként számolnak velük.

Az egyik településen felvett tanári fókuszcsoporthoz interjúban és a személyes tanári interjúban is meg-

.....
⁶Az országos adat az 1.6.5 A családok családösszetétel, a családban élő gyermekek száma és az átlagos gyermekszám szerint című táblázatban található, http://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_6_haztartasok_es_csaladok_adatai.

fogalmazott vélemény szerint, a lemorzsolódások egy jelentős része komoly tanulási nehézségekből, kognitív zavarokból (*„feladatértés, feladat-*

megoldás”), alapvető tudásbeli hiányosságokból adódik, másik – szintén számottevő hányada pedig – a hiányzásokból.

A tanulási nehézségek, a gyermekek sokszor gyengébb képességeinek lehetőségei

Pedagógus válaszadóink szerint a szülők egy része úgy gondolja, hogy *„a gyermekéről való gondoskodás abban kimerül, hogy enni ad neki, alszik éjszaka, meg ruhát ad rá... a többi az teljesen ránk hárul”*. Ez látszik abban is, hogy alsó tagozaton még nincs *„olyan nagy probléma a tanulással való hozzáállásban”* sok esetben azért, mert tanulószobán vannak a gyerekek és a tanítónénik tanulnak velük. De sokszor a szülők már alsóban sem foglalkoznak a gyerekekkel. Felső tagozaton viszont ezekben a családokban magukra maradnak a gyerekek, mert *„nincs szülői kontroll, megsegítés a tanulásban” és ott már napközi sincs*. A személyes tanári interjú válaszadója szintén kiemelte, hogy a szülők többsége nem követi gyermekei tanulmányi előrehaladását.

Sőt, egy másik településen a pedagógusok kiemelték, hogy *„óriási gond”, hogy a települést „átitatja most már a drog” és az alkohol, „erről a gyerekek is nyíltan beszélnek”*. Ennek következtében nagyon elhanyagolják a gyerekeket a szülők (ráadásul a többedik gyermekeket egyre jobban), elfelejteneik jönni a gyermekért az iskolába. Az elhanyagolás következményeként a gyerekek kétharmada *„kiscsoportos szinten”* van, azaz súlyosan iskolaéretlen, ami iskolai pályafutásukat nagyban akadályozza. A nehézségeket fokozza a településen lévő óvónőhiány is.

Gyakran az is előrevetíti a lemorzsolódás lehetőségét a segítő szakember és a tanárok szerint, hogy a roma otthonokban sok esetben nincsenek

meg a tanuláshoz szükséges feltételek, illetve sokszor anyagi okok miatt nem tanulnak tovább a gyermekek. Ugyanakkor azt is hangsúlyozták interjúalanyaink, hogy vannak szülők, akik nem anyagi okok miatt nem veszik meg az íróasztalt, a taneszközöket, hiszen okostelefonnal, asztali számítógéppel, notebookkal, vagy laptoppal rendelkezik a család.

Interjúalanyaink közül több pedagógus kiemelte továbbá, hogy az iskolai lemorzsolódást vetíti előre az is sok roma családban, hogy nincsenek szabályok, hogy nincs napirend és a gyerekek *„irányítanak”* a családban: *„például...ha elmennek étterembe, ott van a gyerekek kezébe az alkoholos ital. Már kisgyermekként...és hajnalig „buliznak”. Nincsenek szabályok, amiket be kéne tartani. Valószínűleg a szülő nincs is tisztában azal, hogy milyen szabályokat kellene betartani*. A tanárok meglátása szerint sok esetben maga a korai gyermekvállalás áll ezen problémák hátterében, hiszen a tizenéves – tizenöt éves fiatal anyák még maguk is gyerekek. Például a nagyobacska gyerekeknek gyakran *„azt adják” az anyák, „amit a gyerek kisért...Kiharcol magának...Ahelyett, ami a tényleges szükséglete lenne. Tehát esetleg egy könyvet, vagy tízkor ágyba menni, mert szükség van az alvásra... Nagyon sok szülő erején felül is olyan szükségleteit próbálja kielégíteni a gyerekeknek, hogy minél tovább nyugton maradjon tőle... Mert nem akar vele foglalkozni”*.

A hiányzások háttértényezői

A pedagógusok ezzel kapcsolatban rámutattak, hogy tulajdonképpen a szülők nem követelik meg gyermekeiktől az iskolába járást és a gyerekorvosok *„partnerek”* a szülőkkel a hiányzások igazolásában. Ennek következtében sokszor igen jó képességű gyerekek morzsolódnak le az oktatásból. Interjúalanyaink tapasztalata az, hogy sok

esetben nem, hogy nem várják el a szülők az iskolába járást gyermekeiktől, hanem gyakran *„felhasználják”* őket. Például vannak esetek, hogy azért hiányoznak a gyerekek az iskolából, hogy a szülők 90%-os kedvezményrel utazhassanak a községből a városba.⁵

⁵A 90%-os utazási kedvezmény igénybevételéhez legalább három gyermekkel kell utaznia a szülőknek.

E fókuszcsoporthoz felmerült az is, hogy sok esetben maguk a szülők akadályozzák a tanárokat a gyermekek tanulásra való motiválásában, a tanulás ellen nevelik őket. Például a jobbmódú település családjaival kapcsolatban elmondták a tanárok, hogy sajnos gyakran maga a szülő mondja otthon a gyerekének, hogy nem baj, ha nem lesz meg a nyolc osztálya, majd elviszi magával Pestre dolgozni. Ez azzal függ össze, hogy nem gondolkodnak sok esetben a roma szülők sem hosszútávon, a pedagógusok meglátása szerint. Az aktuális anyagi biztonság miatt nincs értéke sok roma családban a tanulásnak. A gazdagabb roma szülők gyermekei beleszületnek a „készbe”, kapnak lakást, autót stb. A szerényebb körülmények között élő roma gyerekek viszont jobban motiválhatók a továbbtanulásra.

A tanári fókuszcsoporthoz válaszadói felhívták a figyelmet arra, hogy ha nem partner a szülő a gyerekek fejlesztésében, illetve tanulásában, akkor tehetetlen a pedagógus: „ha nincs eszköz a kezünkben, akkor lehetetlenség, vagy ha nem partner a szülő”. Ezért egyes tanári vélemények szerint a szülőket a már meglévők mellett további anyagi szankciókkal kellene „büntetni”, vagy

anyagilag motiválni, hogy figyeljenek oda, érék el, hogy gyermekeik járjanak iskolába. E válaszadók szerint a már elérhető támogatások formáit, szabályozását, feltételeit át kellene gondolni és ha szükséges, módosítani. Kiemelték például, hogy sok esetben a különösen jómódú családok is igénybe veszik a szociális juttatásokat, mert „papíron” hátrányos helyzetűek. Ugyanakkor elmondták például a pedagógusok azt is, hogy tapasztalatuk szerint az Útravaló ösztöndíjprogramból kiestek olyan családok is, akiknek szükségük is lett volna a támogatásra, és jól is használták a korábban kapott forrásokat, a gyermek tanulmányi előmenetelét finanszírozták belőle.

Ugyanezen fókuszcsoporthoz az egyik tanár úgy vélekedett, hogy az étkezési támogatásnak hátrányai (is) lehetnek: „Bocsánat, most már... 800 Ft-ért kapnak havonta egy tál ételt... Tehát például ez egy akkora baromság, hogy elszoktattuk a roma családokat attól, hogy etessék a családot. Nem esznek közösen az asztal körül és ezért jutottak oda, ahova... Ha nincsenek minták a családban, amit a család követ, akkor nincs a gyerekeknél, amit hozzanak és vigyenek tovább”.

A példaképek, „kitörési utak” ismeretének iskolai előmenetelre gyakorolt hatása

A segítő szakember véleménye szerint sok helyen a „szegénység kultúrája” alakult ki, „ez mind gyökeret vesztett cigányság: se nyelvet, se kultúrát, semmit nem beszélnek.” Ezzel összefüggésben a személyes tanári interjú alanya elmondta, hogy ezért számos roma gyermek előtt nincs kitörési út, „nincs jó szülői példa”, vagyis eleve „reményvesztetten kerülnek be az iskolába” (segítő szakember). A segítő szakember azt is kiemelte, hogy komoly veszélyeztető tényező, ha nincs példaképük a gyerekeknek, a szüleikre sem tudnak felnézni, hiszen sokszor „berendezkednek” a családok a munkanélküli segélyre, illetve a szociális segélyből és családi pótlékból élésre.

Ezzel összefüggő tanári vélemény volt egy másik településen, hogy a túl sok támogatás, „hogy mindent az ölükbe rakunk” sok család esetében oda vezet, hogy „Nincsen motiváló dolog, hogy tanuljon és akkor kap valamit... Ezek a gyerekek miért fizetnek? Nem fizetnek az ebédért, kapnak ingyen... Nem becsülnék meg semmit... nincs érték a szemükben. Minek dolgozzon vagy tanuljon?”.

Szintén segítő szakemberi észrevétel volt, hogy korábban a nem roma gyermekek több szempontból (bejárás, tanulás, higiénia stb.) motiválták a roma gyerekeket, a 100%-ban roma gyermekeket oktató iskolában ez nincs meg.

.....

⁵Az „Ösztöndíj és mentorálási támogatás hátrányos helyzetű tanulóknak – Útravaló ösztöndíjprogramot” a Belügyminisztérium megbízásából a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság kezeli. Esélyteremtő alprogramjainak („Út a középiskolába”, „Út az érettségéhez”, „Út a szakmához”) célja a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, köztük roma tanulók iskolai sikerességének elősegítése, motivációjuk és önértékelésük erősítése mentori támogatással. (forrás: <https://ukir.emet.gov.hu/static.php?page=welcome>)

A tanárok helyzete

Válaszadóink többször hangsúlyozták, hogy a szóban forgó iskolákban különösen nagy gond a pedagógushiány, amelynek fő oka, hogy többségében vagy teljes mértékben roma gyerekek járnak az iskolába: *„nagyon nehéz terep ez ahhoz, hogy... tömegével jelentkezzenek ide pedagógusok. Nagyon – nagyon kinkeserves pedagógust fogni. Évek óta nincs jelentkező tanárnak”*.

Rámutatott arra is, hogy a betöltetlen álláshelyek miatt egyrészt még nagyobb a tanárok egy főre eső óraterhelése. Nincsenek külön napközis tanárok, hanem délelőtt tanít a pedagógus és délután napközisként tovább dolgozik. Másrészt nem ritka, hogy különböző szaktanárok hiányoznak a tanterületekből. Ahogy az egyik fókuszcsoportos interjúban elhangzott, a pedagógushiánytól függetlenül is túl magasak az óraszámok, mely nem csak a pedagógusoknak megterhelő, hanem a gyerekeknek is *„Az idegrendszer nem bírja. A tanáré sem, meg az övé sem”*.

Vélekedésük szerint a tanári utánpótlás szinte egyetlen „merítési alapja” a volt tanítványok köre, őket próbálják motiválni, meggyőzni az idősebb tanárok a tanári-tanítói pálya választására. Azonban *„egy osztályban egy-kettőt max, akit el tudunk úgy képzelni, hogy ha nagy kitartása lenne, akkor felsőfokú végzettséghez jutna”*.

Tovább növeli a pedagógusok nehézségeit, hogy

többségében másik településről ingáznak a munkahelyükre. Többnyire sajnos még rossz is a közlekedés, ezért saját autóval próbálnak időt spórolni a tanárok, de a benzinköltséget nem téríti a rendszer, *„még fizetünk azért, hogy ide járjunk dolgozni”*. Válaszadóink kiemelték, hogy mindezt úgy, hogy egyébként is alulfinanszírozottak a pedagógusok, ami azzal is jár, hogy diákjaik számára nem vonzó a pályájuk.

A tanárok leterheltségével, a tanár-, illetve szaktanárihiánnyal összefüggésben a segítő szakember arra is rámutatott a vele készült interjúban, hogy sokszor az általános iskola gyengébb színvonala miatt esnek ki a középiskolából a roma gyermekek.

Azzal kapcsolatban, hogy mégis miért maradtak sokan harminc-negyven éve a pályán, illetve, hogy jelenlegi munkahelyüknek (mely sok esetben az egyetlen munkahelyük volt) milyen pozitívumai vannak, elmondták, hogy egyértelműen elhivatottnak kell lenni ahhoz, hogy egy többségében vagy teljes mértékben roma, halmozottan hátrányos helyzetű gyermekeket nevelő iskolában hosszú évekig kitartson valaki. *„Ami jó, az a tantestület, meg a hangulat...amúgy meg nehéz”, „mi abból indulunk ki, hogy nem a gyerek tehet róla. Szeretettel fordulunk a gyerekek felé. Amit tudunk megteszünk”*.

A tanárok helyzetkezelése, lehetőségeik, illetve eredményességük az iskolai lemorzsolódás mérséklésében

A fókuszcsoportos interjúban válaszadóink elmondták, hogy a hátrányos helyzetű családokból érkező gyermekek érdekében iskolájukban *„a gyerekeket nézzük, nem a tananyagot”*. Vagyis a gyerekekhez „szabják” a tanítási tempót, például csak második osztályban tanulnak meg folyékonan írni-olvasni a gyerekek. *„Ezen a ponton nem érdekel a tanmenet, a tananyag, ez a gyerek érdeke”*. Több pedagógus hangsúlyozta, hogy az évisméltést amennyiben szükséges alsó tagozaton, főként elsőben vagy másodikban „kell meglépní”, mivel így nyer értelmet, hogy biztos alapokat kaphasson a gyerek a felső tagozathoz. A személyes tanári interjúban beszélgetőtársunk fontosnak tartotta kiemelni a hátrányos helyzetű gyermekek

kel való munka lehetőségeinek boncolgatása során, hogy *„nekem segítségemre volt a gyógypedagógusi végzettségem”*.

A fókuszcsoportos interjú tanúsága szerint a pedagógusok jelentős része úgy gondolja, hogy a lemorzsolódásra *„nincsen semmilyen ráhatásuk”*, hiszen – ahogy a fentiekben már előkerült – a gyerekorvosok „partnerek” a szülőkkel a hiányzások igazolásában.

Egy másik településen a tanárok a lemorzsolódás háttértényezői sorában arra is felhívták a figyelmet, hogy változnak a körülmények, változnak a családok és ők igyekeznek ennek megfelelően viszonyulni a gyerekekhez, de sokszor tanácstalanok, eszköztelennek érzik magukat: *„Én úgy*

érezem, hogy amikor elkezdtem dolgozni itt hét évvel ezelőtt, inkább tanár voltam, mint nevelő, most viszont inkább nevelő vagyok. Az életre nevelés. Bi-

ológiából olyanokat tanítok nyolcadikban, amit hét évvel ezelőtt nem kellett, mert természetes volt”.

A gyermekek motiválásának eszközei

A tanárokkal készült interjúkban az alábbi, a gyermekeket tanulásra ösztönző lehetőségek merültek fel:

- sport: „nagy sikerterületünk a sport... Abban a gyerekek nagyon benne vannak. A Bozsik⁷ az megy... a gyerekek azért meg is örülnek... jó sportkarriereket is kinéznék”.

- zene, tánc, zeneiskola: A Szimfónia programot „nagyon szeretik a gyerekek”. „Szimfonik... Járnak, énekelnek... Nagyon meglátszik a magatartáson, hogy megtapasztalt egy másik közeget”, „táncolni nagyon szeretnek. Erre kellene építeni, az ő erősségükre. A zene, a tánc. Ez egy út hozzájuk” „innen kellene indítani, amiben ők erősek, hogy önbizalmuk [legyen] meg hogy ők is értékesek”.

- egyéb kreatív foglalkozások, például közös rajzolás a pedagógusokkal.

- a jogosítvány megszerzése: „Azzal, hogy megkapja a jogosítványt, ha meglesz a nyolc osztálya”.

Ugyanakkor felmerült az is, hogy sajnos azzal sem lehet mindenkit ambicionálni, mert azt mondják, hogy majd apuka megveszi a jogosítványt.

- belső tantárgyi, tanulmányi versenyeket szerveznek a pedagógusok: „ugye milyen nagy dolog az,... hogy ő most természettudományból az osztályban a legjobb volt... akkor kiemeljük, az iskola előtt megdicsérik”.

- állami pályázatok, programok: „na ott motiváltak, az minden gyereket behoz abba a foglalkozásba”. Egyes pályázatokkal, támogatott oktatási projektekkel rövidtávon már elérték eredményeket, például tanulásmódszertant, kooperatív technikákat tanítottak, érzelmi-intelligencia fejlesztő foglalkozásokat tartottak, melyeknek látták értelmét a pedagógusok. „Az érzelmi intelligencia két évig ment, én láttam, hogy az nagyon jó, mert kibeszéltek magukból sok mindent.” A személyes tanári interjú többdiplomás alanya és az egyik fő-

kuszcsoporthoz (T4/fcs.) résztvevője praktikus, a mindennapi életvezetéshez szükséges ismereteket tanítana szívesen a gyerekeknek és a fentiekben említettekhez hasonlóan a pszichés-mentális jólétüket szolgáló készségeiket, képességeiket fejlesztené „az önismerettel indítva”, de csakis iskolai kereteken kívül, hogy még véletlenül se gondolják „kötelező” jellegűnek a foglalkozásokat a gyerekek (T1/tanári int.). Ezek segítségével reményei szerint tudatosan készülne a jövőjükre a fiatalok, fel tudnák mérni, hogy mely célok eléréséhez mit kell teljesíteni.

- külsős együttműködések, többek között zenés foglalkozások: Ezek keretében például főiskolások iskolákban való jelenléte által (Tanítsunk Magyarorszáért Program) jó példák felmutatása a roma fiataloknak, akik egyébként egy szegregált településen, „falusi zárányban” nem látnak többféle életutat. Ezek a főiskolások önismerettel, pályaválasztással kapcsolatos foglalkozásokat tartanak a roma fiataloknak.

- digitális eszközök (interaktív tábla, tabletek, mobiltelefonok): Ugyanakkor hangsúlyozták a pedagógusok, hogy a szülőknek és a gyerekeknek egyaránt tanítani kellene a digitális eszközök helyes használatát, fel kellene hívni a figyelmüket a veszélyekre. „A szülők nem ellenőrzik le, hogy a gyerekek milyen tartalmakat néznek, milyen tartalmakat töltenek föl... Magukról mit tesznek föl... A digitális lábnyom, milyen veszélyes... erre nem figyelnek oda... Mert a szülő is ugyanazt csinálja... Délután nézik a sorozatokat...”. De erre az amúgy is túlterhelt pedagógusoknak már nincs kapacitása. Ezen oknál fogva is több pedagógusasszisztensre lenne szükség.

Az interjúk tanúsága szerint a pedagógusok helyzete és a lemorzsolódás akadályozásához való

⁷A Bozsik Program a Magyar Labdarúgó Szövetség tehetségkutató és utánpótlásnevelő programja. Céljai között szerepel a labdarúgás tömeges megszerettetése, a tehetséges gyermekek sportszervezetekbe irányítása az 5-14 éves korosztályban, valamint a technikai alapok megteremtése, a játékkészség alapjainak lerakása, a kreativitás ösztönzése is (forrás: <https://www.mlsz.hu/hir/otp-bank-bozsik-program>).

hozzájárulási esélyük több szempontból összefügg:

- A magas óraszámok és a nagy osztálylétszámok ellehetetlenítik a munkájukat, hiszen fáradtak a gyerekek, leterheltek a tanárok és nemigen tudnak az egyéni, illetve speciális igényekre reagálni.
- Kisebb csoportokban és a gyerekek „tempójához”, képességeihez igazodva jobban tudnának haladni a gyerekek tanításával.
- Ha más tanrend alapján oktathatnának a többségben roma gyermekeket nevelő iskolákban a pedagógusok, ha nagyobb mozgásterük lenne a tananyag „súlyozásakor” (túl sok a kötelező tananyag és

magában foglal felesleges, vagy legalábbis kevésbé szükséges információkat), jobb eredményeket tudnának elérni a hátrányos helyzetű gyermekek fejlesztésében és a tanulás iránti motiválásában.

- Lehetetlen úgy motiválni a roma fiatalokat, hogy közben azt látják, hogy milyen rossz anyagi körülmények között élnek a tanáraik, ők ugyanakkor képzettség nélkül és „feketén”, de akár már hetedik osztályosként jól keresnek. *„Hetedikes gyerek egy az egyben megmondta... nézze már meg, hogy milyen autóval jár az, aki tanult. Azt mondja, hasonlítuk már össze”.*

Összegzés. A szülőkkel, a pedagógusokkal, illetve a szakemberekkel készített interjúk összevetése

Zárásként arra vállalkozunk, hogy megvizsgáljuk, hogy melyek a szülői és a tanári-szakemberi interjúk legfőbb tanulságai, illetve, hogy vannak-e átfedések, kapcsolódási pontok az érintettek és a velük kapcsolatba lévő szakemberek véleményeiben.

Az általunk elemzett húsz szülői és összesen öt tanári, illetve szakemberi interjúban egyöntetűen a családi háttér jelent meg a roma iskolai előmenetel kulcstényezőjeként. Az interjúkból nagyon jól látszik a családi háttér jelentésének összetettsége és ebből következően a lemorzsolódás kezelésének bonyolultsága is. Összességében kijelenthető, hogy az iskolai előmenetel támogatása, illetve a lemorzsolódás akadályozása érdekében mindenekelőtt a családokat kellene minden lehetséges eszközzel megerősíteni, fejleszteni. Ahhoz viszont, hogy ehhez a pedagógusok és a segítő szakemberek is ténylegesen hozzá tudjanak járulni, az ő helyzetüket is több szempontból rendezni kellene.

Mind a szülői interjúkban, mind a fókuszcsoportos és egyéni pedagógus-, illetve szakemberi interjúkban megfogalmazódott, hogy ha a gyermekek mellett a szülők értékrendszerét is – különböző képzésekbe, programokba való bevonásukkal – sikerülne alakítani és közöttük minél szélesebb körben a hosszú távú gondolkodás értékét elismertetni és a tanulás megbecsültségét emelni, akkor mérséklődne a pedagógusok által a lemorzsolódás komoly veszélyeztetettségi tényezőiként emlegetett hiányzások illetve tanulási nehézségek. A roma szülőket meg kellene győzni, hogy a tanulás hosszútávú befektetés a gyerme-

kek számára, hiszen képzettség nélkül nem sokáig fognak munkát találni a fiatalok. A szülőknek elsősorban a gyermekek testi-lelki-szellemi igényeire, családi étellel összefüggő ismeretekre, addíciókkal kapcsolatos veszélyekre stb. vonatkozó képzésének fontosságát támasztja alá az interjúk azon egybehangzó véleménye is, mely szerint a szülők alacsony iskolai végzettsége nagyban viszszeveti gyermekeik iskolai előmenetelét. A szülők figyelmét mind a szülői, mind a tanári vélemények szerint kiemelten fel kell hívni a gyermekekkel való közös tanulás, a tanulmányok rendszeres követésének fontosságára.

A tanárok és a szülők a támogató családi háttér összetevői között tehát érzelmi, nevelési, példaadói, gyakorlati és anyagi szempontokat egyaránt felsoroltak. A szülők véleményeiben különböző készségek és képességek megléte is kiemelt helyet kapott a lemorzsolódás esélyét csökkentő tényezőként: hangsúlyozták az akarat, a küzdőszellem, a szorgalom, az önállóság, döntésképesség és a bizonyítási vágy szükségességét. Rámutatnak, hogy az ezek fejlesztésére irányuló pályázati programok, külsős együttműködések igen gyümölcsözőek. Mind a szülők, mind a tanárok kiemelték, hogy a roma gyermekek önbizalmát is fontos lenne növelni, hogy elhiggyék, hogy van választási lehetőségük, hogy merjenek nagyot álmodni, és tartsanak ki a céljaik mellett. Ezzel összefüggő – szintén a szülők és a tanárok részéről is kiemelt – továbbtanulást serkentő „elem” a példaképek, pozitív életutak bemutatása, elérhetővé tétele. A különböző, jól bevált pályázati programok meg-

hosszabbítását, illetve újraindítását a pedagógusok örömmel vennék, köztük többek között a mentális-pszichés képességek (kommunikáció, önismeret, konfliktuskezelés, pályaorientáció-élettérvezés, szociális készségek, érzelmi intelligencia stb.) fejlesztését célzó foglalkozások előtérbe helyezését.

Az anyagi tényezők, mint a tanulási ambíciókat növelő és mint a tanulástól eltántorító szempontok szintén mind a szülők véleményeiben, mind a pedagógusok gondolatmenetében megjelentek, ahogy az is, hogy a halmozottan hátrányos és hátrányos helyzetű gyermekek iskolai előmenetelének támogatása továbbra is fontos és összetett döntéshozói feladat. Viszont megállapítást nyert az is, hogy az anyagi ösztönzők jogosultsági feltételeinek szabályozásán még van mit alakítani. Véleményük szerint célzottságukat, illetve ellenőrzésüket újra át kellene gondolni és pontosabban, körültekintőbben kellene irányítani. Szintén rendszerszintű beavatkozást igénylő feladat szerintük a gyermekorvosi igazolások kiadásának szabályozása, szigorítása a hiányzások számának csökkentése érdekében, ezek ugyanis a pedagógusok véleménye szerint előrevetítik az évismétlést, az évismétlés pedig a lemorzsolódást.

A roma fiúk és lányok lemorzsolódási arányai- ban sem a pedagógusok, sem a szülők nem lát- tak jelentős eltérést, a lemorzsolódás közvetlen okai tekintetében viszont előbbiek és utóbbiak is nem egy településen elsősorban az alábbiakat jelölték meg. A lányoknál egyrészt a párkapcsolat létesítésnek, illetve a korai gyermekvállalásnak, másrészt az otthoni feladatokba (főként a kisebb és/vagy fogyatékos testvérek felügyeletébe) való

bevonásuknak, a fiúknál pedig a kamaszkori munkavállalásnak többen meghatározó szerepet tulajdonítottak. Ugyanakkor a szülői vélemények között olyat is találtunk, mely rámutatott, hogy sok esetben a lányok korai gyermekvállalása és a fiúk korai munkavállalása összefügg, hiszen a fiúk nem egy esetben a párjuk, illetve születendő gyermekük eltartását igyekeznek fedezni keresetükkel. A tanárok gyermeket motiváló erőfeszíté- seinek szerepe szintén mindkét interjú „táborban” megjelent, de más-más hangsúllyal. Míg a szülők közül többen kiemelték, hogy vagy az ő, vagy test- vérük, gyermekük továbbtanulása, a hátrányos helyzetből való kitörése vonatkozásában tanáraik- nak kulcsszerepe volt, addig a tanárok a követke- zőket hangsúlyozták. Pedagógusként ők csak akkor tudnak eredményeket elérni a fiatalokkal, ha a szü- lők partnerek ebben, de legalábbis nem akadályozzák a tanárok munkáját, nem nevelik ellenté- tesen a gyermekeket.

A tanárok helyzetét a fókuszcsoporthoz tartozók szerint több oldalról meg kellene erősíteni. Min- denekelőtt anyagi megbecsültségük és oktatói mozgásszabadságuk növelésével. A fiatalabb peda- gógusgenerációk érintett településeken való taní- tásának motiválásával és több pedagógiai asz- szisztencia biztosításával a tanárok óraterhelését is mérsékelni lehetne. A tanárok helyzete pedig természetesen összefüggésben van a községi isko- lák oktatásának esetleges gyengébb színvonalával is. Ez a probléma és annak lemorzsolódásra gyako- rolt hatása egyaránt felmerült a szülői és a tanári, szakemberi interjúkban is (Fehérvári 2015; Széll 2015; Varga 2015; Hörich és Bacskai 2018; K. Nagy 2019; Balázs és mtsai 2020; Bocz 2020).

Felhasznált irodalom

Balázs-Földi (2020) A középiskolák szerepe a roma diákok továbbtanulásában. *Kapocs*. 3. évf. 1.sz. 85–102. <https://www.kapocs-folyoirat.hu/lapszamaink/2020>

Balázs Ildikó, Horváth Zsuzsanna (2011) A közoktatás minősége és eredményessége. In: Balázs Éva, Kocsis Mihály és Vágó Irén (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2010*. OFI, Budapest. 325–360.

Báder Iván: A cigány/roma tanulók integrációja az elmúlt évtizedben az oktatáspolitikai döntések tükrében. *Szociálpedagógia* 2013. 1. évf. 1-2. sz. 5-12. <http://real-j.mtak.hu/12247/1/szocped%202013%201-2%20els%C5%91%20lapsz%C3%A1m.pdf>

Bánkúti Zsuzsa, Horváth Zsuzsa és Lukács Judit (2004) A szakképző iskolába járó diákok tanulási nehézségei.

Iskolakultúra, 14. évf. 5. 3–26. <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/20047/19837>

Berényi Eszter (2015) Kudarc-rutinok vagy megoldás-keresés – probléma-narratívák a szakképzésben.

- In: Fehérvári Anikó és Tomasz Gábor (szerk.): *Kudarok és megoldások*. Budapest: OFI 89–108.
- Bocz János (2020) *Az Oktatási Hivatal 2017/2018. tanévi kompetencia-eredményei a roma tanulókra vonatkozóan*. Kapocs 3. évf. 1.sz. 45–61.
- Coleman, James S. (1974) *Iskolai teljesítmény és versenystruktúra*. In: Ferge Zsuzsa, Háber Judit (szerk.): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó, 377–397.
- Corbin, Juliet and Anselm Strauss (2015) *A kvalitatív kutatás alapjai*. Budapest: L'Harmattan.
- Engler, Ágnes; Antal, István ; Markos, Valéria ; Trásy, Lilla ; Pári, András (2022) *Hátrányos helyzetű tanulók otthoni tanulása a jelenléti és a távolléti oktatás idején*. In: Molnár, Gyöngyvér; Tóth, Edit (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban 2021: A neveléstudomány válaszai a jövő kihívásaira* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézet. MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság. 192-207.
- Fehérvári, A. (2015a) *Lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás trendjei*. *Neveléstudomány*, 3. évf. 3.sz. 31–47. http://nevelstudomany.elte.hu/downloads/2015/nevelstudomany_2015_3_31-47.pdf
- Fehérvári Anikó (2015b) *Szaktanulás fiatalok pályakövetése*. In: Ercsei Kálmán (szerk.): *Tanulási utak-pályautak*. OFI, Budapest. 39–54.
- Fehérvári Anikó (szerk., 2008) *Szakképzés és lemorzsolódás*. *Kutatás Közben* 283. Budapest: OFI,
- Hablicsek László, Hablicsekné dr. Richter Mária, Lángi Tamás (2020) *A roma népesség számának prognózisa, a romák által felülreprezentált megyékben 2061-ig*. Kapocs. 3. évf. 1. sz. 16–44.
- Hawkins, R. L., Jaccard, J. and Needle, E. (2013) *Nonacademic Factors Associated with Dropping Out of High School: Adolescent Problem Behaviors* *Journal of the Society for Social Work and Research* , 3. 4. 58–75.
- Hörich Balázs, Bacsikai Katinka (2018) *Az iskolai lemorzsolódás intézményi jellemzői*. *Magyar Pedagógia*. 118. évf. 2. sz. 133–156. DOI: 10.17670/MPed.2018.2.133 https://www.magyarpedagogia.hu/document/Horich_MPed20182.pdf
- Iskolai Előmenetel Vizsgálat. Kutatási beszámoló, MIÉRT Egyesület, 2022. Kézirat.*
- Juhász Márta, Takács Ildikó (szerk.) (2006) *Pszichológia*. Budapest: TYPOTEX.
- Kapitány Balázs (2014) *Beclések a roma kötődésű népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján*. Kézirat. Budapest: KSH NKI.
- K. Nagy Emese (2019) *A roma tanulók iskolai sikerességének kérdései*. *Magyar Tudomány* 180. évf. 11. sz. 1638-1648. DOI: 10.1556/2065.180.2019.11.5 http://epa.oszk.hu/00600/00691/00194/pdf/EPA00691_mtud_2019_11_1638-1648.pdf
- Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2009) *A roma fiatalok általános iskolai eredményessége, középiskolai továbbtanulása és középiskolai sikeressége*. Zárótanulmány. Budapest: MTA-KTI.
- Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2010) *Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában*. Beszámoló az Educatio Életpálya-felmérésének 2006 és 2009 közötti hullámaiból. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, 3. URL: <http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1003.pdf>
- Kertesi Gábor és Kézdi Gábor (2012) *A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól*. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. 798–853.
- Kvale, Steinar (2005) *Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Budapest: József Műhely Kiadó.
- Lamb, S., Markussen, E., Teese, R., Sandberg, N. & Polesel, J. (2011). *School dropout and completion: International comparative studies in theory and policy*. New York: Springer. doi: 10.1007/978-90-481-9763-7
- Mason, Jennifer (2005) *Kvalitatív kutatás*. Budapest: József Műhely.
- Mayer, G. R. (2001) *Antisocial behavior: Its causes and prevention within our schools*. *Education and Treatment of Children*, 24(4): 414–429.
- Mártonfi György (2011) *„Hány éves korig tartson a tankötelezettség?” Válaszkísérlet egy rossz kérdésre, Szakpolitikai javaslat*. Budapest: OFI
- Papp Z. Attila (2021) *Roma népesség és oktatásszervezés*. *Educatio* 30. évf. 2. sz. 242–259. DOI: 10.1556/2063.30.2021.2.5 https://epa.oszk.hu/01500/01551/00116/pdf/EPA01551_educatio_2021_02_242-259.pdf
- Rumberger, R. W. (2012) *Dropping out*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sallay Hedvig és Münnich Ákos (1999) *Családi nevelési attitűdök percepciója és a self-fejlesztéssel való összefüggései*. *Magyar*

Pedagógia, 99. évf. 2. sz. 157–174.

Szell Krisztián (2015) Iskolai eredményesség a hátrányos helyzet tükrében. *Educatio*, 1. 140–147.

Tárkányi Ékos, Várfalvi Marianna (2020) A felzárkózó települések kormányprogram falvaiban született gyermekek és édesanyáik szociodemográfiai és orvosi-egészségügyi jellemzői a 2010–2017-es időszakban. *Kapocs*. 3. évf. 1.sz. 138-150.

Török Péter, Antal István (2020) Kulturális közvetítők: a roma többségű iskolák tantestületei. *Kapocs*. 3. évf. 1. sz. 66–84. <https://www.kapocsfolyoirat.hu/lapszamaink/2020>

Trásy Lilla (2023) Korai iskolaelhagyás hátrányos helyzetű településeken -iskolai lemorzsolódással veszélyeztetettek a felső tagozatosok körében. *Kapocs*. 4.évf. 1.sz. 132-139.

Uzsalyné Pécsi Rita (2011) A nevelés az élet szolgálata 3. A serdülőkor életfeladatai (1.) (Le?) Építő kritika. A motiváció. *Organikus vagy mechanikus gondolkodás*. Pécs: Kulcs a Muzsikához Kiadó.

Varga Aranka (2015) Lemorzsolódás vagy inklúzió. In: Fehérvári Anikó és Tomasz Gábor (szerk.): *Kudarok és megoldások*. Budapest: OFI 73–86.

Internetes hivatkozások

<https://fete.hu/telepulesek/>

<https://ukir.emet.gov.hu/static.php?page=welcome>

<https://www.mlsz.hu/hir/otp-bank-bozsik-program>

Korai iskolaelhagyás hátrányos helyzetű településeken – iskolai lemorzsolódással veszélyeztetettek a felső tagozatosok körében

Betekintő

A középfokú végzettség megszerzése előtti tanulmányi út befejezése hátrányos munkaerőpiaci státuszt eredményez, amely befolyásolja a későbbi gazdasági és társadalmi pozíciót. Az iskolai lemorzsolódás előjelei már általános iskolai szinten megjelennek, ezért az oktatási rendszer ezt már 5. évfolyamtól méri. Tanulmányunkban hátrányos területen lévő (FeTe) települések felsőtagozatos diákjainak lemorzsolódással való veszélyeztetettségét vizsgáljuk. A 2020/21-es tanév végén a korai iskolaelhagyás veszélye leginkább a 7. évfolyamos tanulókat érintette, a diákok negyede fejezte be a tanévet közepesenél rosszabb átlageredménnyel vagy 1,1-es átlagromlással. A fiúk körében magasabb a lemorzsolódással veszélyeztetettek aránya, összességében kétszer akkora, mint a lányok körében. A korai iskolaelhagyás megakadályozása érdekében már az általános iskolai szinten szükségesnek látjuk prevenció programok működtetését, különösen a fiú tanulók számára.

Bevezető

A társadalmi és gazdasági pozíció szorosan összefügg az iskolai végzettséggel, amely a tanulmányokban nyújtott teljesítmény eredménye. Az oktatási rendszer elvárásainak való megfelelést befolyásolja a családi háttér – vagy fordítva nézve, az oktatási rendszer ugyanazt várja el minden diáktól, társadalmi háttérére való tekintet nélkül (Andorka 2006). Így a hátrányos helyzetű gyermekek többsége komoly kihívásokkal találkozik az iskolában, amelyek nehezítik a tanulmányi előmenetelt, ezáltal az oktatási rendszer korai elhagyását eredményezheti. Az alacsony végzettség kedvezőtlen munkaerőpiaci státuszt eredményezhet, amely az egyént továbbra is hátrányos pozícióban tartja. A tanulmányi teljesítményt osztályzatokkal értékelik, amelynek monitorozásával könnyen kiszűrhetők a gyengén teljesítő tanulók. A rosszabb osz-

tályzatokkal rendelkező diákok nagyobb eséllyel kerülnek ki idő előtt az oktatási rendszerből végzettség megszerzése nélkül, ezért ennek megelőzése érdekében az intézményeket a lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók kiszűrésére és támogatásukra kötelezik.

Mivel az iskolai teljesítményben való elmaradás sokszor már általános iskolai szinten megjelenik, érdemes az alapfokú oktatási intézmények mutatóit megvizsgálnunk, a hátrányos helyzet gyenge tanulói teljesítménnyel való együttjárása miatt pedig kifejezetten a hátrányos térségek iskoláira fókuszálnunk. Elemzésemben éppen ezért a Felzárkózó Települések programban résztvevő községek általános iskolai, azon belül is a felső tagozatos tanulók lemorzsolódással való veszélyeztetettségét vizsgálom.

Iskolázottsági mutatók Magyarországon

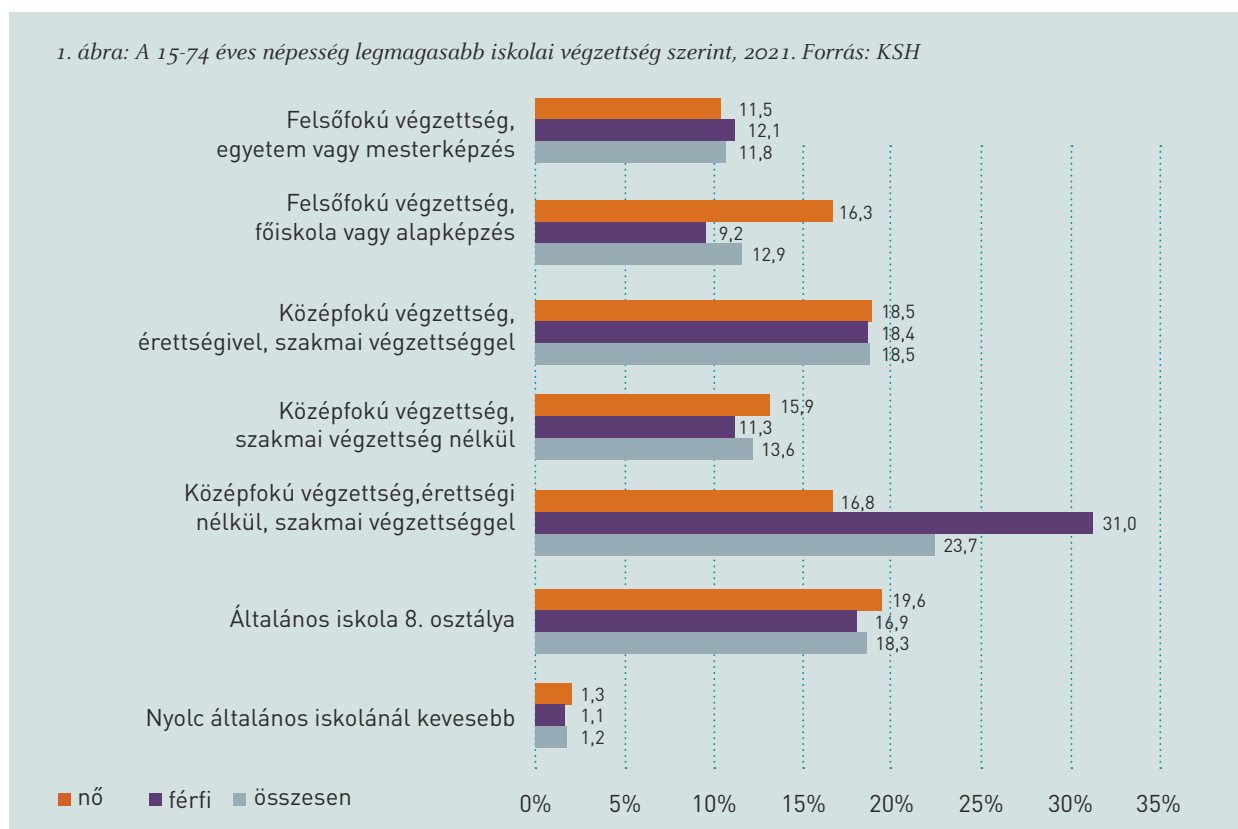
Hazánkban a tankötelezettség 3 éves kortól annak a tanévnek a végéig tart, amelyben a tanuló betölti a 16. életévét. Az óvodai éveket 6 éves kortól a

8 osztályból álló általános oktatás követi, amelynek elvégzése után többféle középfokú képzés közül választhatnak a diákok. Ezek nagyrésze

négyéves képzést nyújt, melynek végén szakmai és/vagy érettségi vizsgát tehetnek a tanulók. Az érettségi megszerzése alapfeltétele a felsőfokú tanulmányok megkezdésének, viszont a szakmai végzettség már az adott szakterületnek megfelelő tudást ad a munkaerőpiacon. A Munkaerő-felmérés adatai szerint¹ 2021-ben a 15–74 éves népesség bő fele, 56%-a rendelkezett legfeljebb középfokú végzettséggel: csaknem harmaduk (32%) szerzett érettségit, közülük szinte minden ötödik

(19%) az érettségi mellett szakmai vizsgát is tett, a további 24% pedig szakmai végzettséget szerzett érettségi nélkül. A vizsgált népesség 18,3%-a legfeljebb általános iskolai végzettséget szerzett – bár a 15 éven felüli népességbe azok is beletartoznak, akik jelenleg még folytatják tanulmányaikat. Viszont a 15–74 évesek 1,2%-a nem végezte el az általános oktatáshoz tartozó 8 osztályt sem (15. életévéig).

1. ábra: A 15-74 éves népesség legmagasabb iskolai végzettség szerint, 2021. Forrás: KSH

Az alacsony iskolázottság gyakran együtt jár olyan más tényezőkkel, amelyek az egyént társadalmilag nehezebb helyzetbe hozzák, vagyis mind szociálisan, mind gazdaságilag egy hátrányosabb pozícióba helyezik. Az iskolai végzettség mellett il-

yen tényező az egyén lakóhelyének földrajzi elhelyezkedése és a környék gazdasági helyzete, illetve a gyermekek magas száma és a nemzetiségi hovatartozás is gyakran halmozottan vannak jelen.

Iskolai lemorzsolódás

Egy tanuló továbbtanulási folyamatának megszakadását a lemorzsolódással jellemezhetjük. Azt tekintjük lemorzsolódó tanulónak, „aki az előző év azonos napján a tanulói nyilvántartásban

szerepelt, a tárgyév október 1-jén már nem volt a tanulói nyilvántartásban (megszűnt a tanulói jogviszonya), és nem szerzett középfokú végzettséget” (Fehérvári, 2015:42). Ezt nemzeti szín-

¹https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0006.html

ten, az oktatási intézmények által szolgáltatott adatok alapján mérik. A korai iskolaelhagyás, vagyis az iskolai lemorzsolódás kockázata már az intézménybe lépés előtt fennáll, az alapfokú képzés során láthatóvá válik, és többnyire a középiskolai tanulmányok alatt következik be (Fehérvári 2015). Mivel az általános oktatást nyújtó intézmények korlátozott lehetőséggel rendelkeznek az oktatási rendszerbe lépéskor fennálló hátrányok leküzdésére, azt mondhatjuk, hogy a középiskolai sikertelenséghez nagyban hozzájárul az alapfokú képzések során elsajátítandó képességek hiánya (Hörich-Bacsikai, 2018).

Az iskolai lemorzsolódás jobban érinti a szakiskolákat, mint a szakközépiskolákat vagy gimnáziumokat – de általános iskolai szinten is megjelenik (Fehérvári 2015). Nem meglepő, hogy Hörich és Bacsikai (2018) pozitív összefüggést találtak a lemorzsolódási arány és a tanulói hiányzás, a halmozottan hátrányos helyzetű, a sajátos nevelési igényű, a viselkedés és a beilleszkedési zavaros tanulók száma között. A hátrányos helyzetű vagy speciális pedagógiai ellátást igénylő tanulók nagyobb arányban fordulnak elő a szakképző intézményekben: az Oktatási Hivatal adataiból² számolva a 2021/2022-es tanévben 25% és 8,3% volt az arányuk, míg technikumban vagy szakgimnáziumban 5% és 6%, gimnáziumban pedig 1,3% és 2,6%. A képzési struktúra hátrányának róható fel az, hogy a 16. életév mint tankötelezettségi korhatár nem

egyezik a középfokú képzés megszerzéséhez szükséges tanulmányi évekkkel, vagyis csak abban az esetben tud egy tanuló 16 éves korára középfokú végzettséget szerezni, amennyiben 6 éves korában megkezdte tanulmányait, és évismétlés nélkül teljesíti az általános iskola és egy három éves szakképzés követelményeit. Ehhez a gondolatmenethez érdemes figyelembe venni a Hörich és Bacsikai (2018) kompetenciamérések alapján megállapított tanulmányi utakat. A 2011-ben 6. évfolyamot végző diákok közel háromnegyede, 71,1%-a teljesítette sikeresen az ezt követő 5 tanévet, vagyis a 11. évfolyamba léptek, viszont 9,3%-uk egy, 14,3%-uk pedig legalább kétszer ismételt osztályt – a maradék 5,4% nem kezdte meg középfokú tanulmányait. A tanulók 10,1%-ának az alapfokú képzés nem jelentett problémát, ők a középiskolában találtak számukra megugorhatatlan kihívással. Tanulmányukban azt is bemutatják, hogy az iskolák közel kétharmadában nem volt lemorzsolódó tanuló 2011-ben, viszont csupán tizedükben nem tanult lemorzsolódással veszélyeztetett diák. Emellett az intézmények bő felében a lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók aránya eléri a 10%-ot, 17%-ában pedig ezt az arányt meghaladó a lemorzsolódott diákok aránya. Adataikból azt is láthatjuk, hogy az alapítványi, illetve a kevés tanulóval rendelkező iskolák vagy magas vagy alacsony lemorzsolódási mutatókkal rendelkeznek.

A lemorzsolódással való veszélyeztetettség

A fiatalok helyzetének javítása érdekében az EU 2020 stratégia kiemelt figyelmet szentelt a korosztály problémáinak orvoslására. Az Európai Unió Oktatási Tanácsa 2011-ben az EU 2020 stratégiai célkitűzései közé javasolta a végzettség nélküli iskolaelhagyás, vagyis a korai iskolaelhagyók arányának 10% alá szorítását. Magyarország vállalta ennek a célnak az elérését, melynek érdekében egy jelzőrendszer kidolgozására és bevezetésére került sor. A korai iskolaelhagyás megelőzése érdekében megkezdődött a lemorzsolódással veszélyeztetettek monitorozása, és a szükséges pedagógiai és intézményi válaszok kidolgozása. A 2011. évi CXCV. törvény 4§. 37. bekezdése értelmében lemor-

zsolódással veszélyeztetett tanulónak tekintjük azt, akinek „az adott tanévben a tanulmányi átlageredménye közepes teljesítmény alatti vagy a megelőző tanévi átlageredményéhez képest legalább 1,1 mértékű romlást mutat, és esetében komplex, rendszerszintű pedagógiai intézkedések alkalmazása válik szükségessé”. Az érintett pedagógusok és intézményi vezetők szakmai segítséget kapnak a lemorzsolódás megelőzése érdekében.³ A lemorzsolódás nagy arányban a középiskolai szinten következik be, viszont annak veszélyét jelző tényező már az általános iskolai szinten is megjelenik, ezért a tanulmányi eredményhez kötött mutatót már az 5. évfolyamtól vizsgálják.

²<https://esl.kir.hu/Lekerdezések/Aggregator>

³https://www.oktatas.hu/koznevelés/vegzettseg_nelkuli_iskolaelhagyas

Az Oktatási Hivatal adatai szerint a 2021/2022-es tanévben az 5–12. évfolyamon csaknem 548 ezer diák tanult, közülük valamivel több mint 26 ezer tanulót, vagyis 4,8%-ukat nyilvánították lemorzsolódással veszélyeztetettnek. (De érdemes megemlíteni, hogy ez az arány a 2016/2017-ben még 10,6% volt). A lemorzsolódással veszélyeztetettek között kétszer akkora volt a fiú tanulók aránya (65%), mint a lányoké.⁴ Területi megoszlást vizsgálva azt láthatjuk, hogy a lemorzsolódással veszélyeztetettek aránya a hátrányos helyzetű,

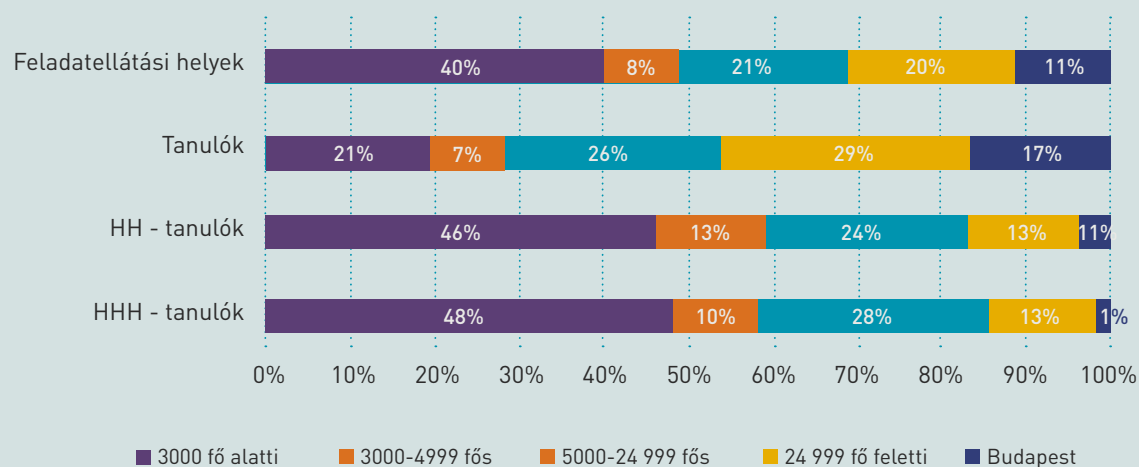
észak-keleti országrészben a legmagasabb: Nógrád vármegyében a tanulók 12,2, Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében 9,0, Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében pedig 8,2%-át érinti. A legalacsonyabb érintettséggel a budapesti diákok rendelkeznek (2,0%).⁵ Mivel a középfokú tanulmányok sikerességéhez erősen hozzájárulnak az általános iskolában elsajátított képességek, érdemes a lemorzsolódással való veszélyeztetettséget az alapszintű képzésben résztvevő tanulók esetében is megvizsgálni.

Az általános iskolai tanulók és lemorzsolódással való veszélyeztetettségük

A 2021/2022-es tanévben összesen valamivel több mint 720 ezer gyermek vett részt az általános iskola nappali képzésében, további 3820 fő ezen kívül, vagyis magántanulói státuszban volt. Az oktatási feladatokat 3625 intézmény látta el országwide.⁶ Erre a tanévre nem, viszont a megelőző tanévre vonatkozóan ismertek az oktatási intézmények település szerinti megoszlásai. A 2020/2021-es oktatási évben valamivel kevesebb, 3611 iskola vég-

zett általános iskolai nevelést és oktatást, ami az ország településeinek 56%-án volt elérhető. A 3 ezer főnél nagyobb települések mindegyikén volt alapszintű oktatás, viszont az ennél kisebb községek csupán felében mondható el ugyanez. Ezek az intézmények az általános iskolák 40%-át tették ki, ahol a diákok ötöde (21%) tanult. A hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók közel fele (46 és 48%) ezen intézmények tanulói voltak.⁷

2. ábra: Az általános iskolai nevelés-oktatás főbb adatai népességnagyság-kategóriák szerint, 2020/2021-es tanév
Forrás: KSH, Általános iskolai nevelés, oktatás, 2020/2021⁸

⁴<https://esl.kir.hu/Lekerdezések/Aggregator>

⁵<https://esl.kir.hu/Kimutatas/VeszelyeztetettTanulokMegoszlasa>

⁶https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/oktooo8.html

⁷<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/alt-iskola2021/index.html#ahtrnyossahalmazottanhrnyoshelyzettanulkkzefele3000falattiteleplestantul>

⁸U.a.

A lemorzsolódás veszélyének kitett tanulók teljesítményét az alapfokú oktatás 5. osztályától követik nyomon. Az Oktatási Hivatal nyilvántartása szerint a 2021/2022-es tanévben csaknem 368 ezer gyermek tanult az 5–8. évfolyamon, ahol 51,3% és 48,7%

volt a fiú és a lány diákok aránya. A tanulók 13%-a, valamivel több mint 46 288 fő volt hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetüként nyilvántartva, a lemorzsolódással veszélyeztetettek aránya pedig 24 520 főt, vagyis a diákok 7%-át érintette.⁹

Lemorzsolódással veszélyeztetettek a Felzárkózó Településeken

A Kormány 2019-ben egy komplex felzárkóztató programot indított el az ország leghátrányosabb helyzetű településein. A Felzárkózó Települések programba eddig 118 község kapcsolódott be, a következő években pedig további, összesen 300 település bevonását tervezik. A programban résztvevő falvak jellemzően hátrányos helyzetű térségekben találhatóak, és a lakosság is több, társadalmilag és gazdaságilag kedvezőtlen mutatókkal rendelkezik: etnicitás, gyermekszám, iskolázottság, munkaerőpiaci státusz és egészségi állapot mentén (Görgőy 2023).

Az elemzés a hátrányos helyzetű, a felzárkózó programban résztvevő települések tanulóinak lemorzsolódással való veszélyeztetettségét mutatja be. Mivel a korai iskolaelhagyás veszélyének mutatója már általános iskolai szinten megjelenik, különösen a hátrányos helyzetű családból érkező gyermekek esetében, így a tanulmány az alapfokú intézmények adatait mutatja be. A lemorzsolódás veszélyét jelző osztályzatromlást 5. osztálytól jelentik, így a mintába a felső tagozaton tanuló diákok adatai kerültek be.

A Felzárkózó Települések programban résztvevő 118 község közül összesen 65 esetben érhetőek el adatok az Oktatási Hivatal honlapján, vagyis feltételezzük, hogy ennyi településen működik felső tagozat. A többi 52 település diákjai minden bizonnyal egy szomszédos községben lévő iskolába járnak át (ami adott esetben lehet egy, a felzárkózó programban szintén résztvevő település). Ez egyfelől lehetőséget teremt a szomszédos közösségeknek a kapcsolódásra, a diákoknak a szélesebb körű kortárskapcsolatokra, viszont nehezít(het)i az intézménybe való eljutást, illetve az intézmény és a szülők kapcsolattartását, a szülők és a pedagógusok közötti interakciót.

Az Oktatási Hivatal oldaláról legyűjtött adatok tartalmazzák az 5–8. évfolyam adatait, pontosab-

ban az osztályok teljes létszámát, ezen belül a lány tanulók számát, osztályszinten a lemorzsolódók, ezen belül a lány lemorzsolódók számát. Ezekből az adatokból tovább számolhatók a fiú tanulók és lemorzsolódók száma, illetve aránya.

A 65 település iskoláinak felső tagozatán összesen 5 269 diák tanult a 2021/2022-es tanév II. félévében. A legnagyobb létszámú felső tagozatba 235 tanuló járt, ezzel együtt 17 olyan iskola volt, ahol a felső tagozatosok száma meghaladta a 100 főt (vagyis átlagosan 25 fő járt egy évfolyamba). Átlagosan 81,1 gyermek jutott ezekre az intézményekre (évfolyamonként átlagosan 20 fő), míg a legkevesebb felsős diákot oktató intézményben 23 fő tanult az 5–8. osztályban. Az 5. és 6. évfolyamon kicsivel több mint 1 300 tanuló volt nyilvántartva, viszont a 7. évfolyamon számuk meghaladta az 1 400 főt, míg a 8. évfolyamon kevesebb, mint 1 200 diákot jelentettek le. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a 7. évfolyamból a 8. évfolyamba való lépés több diáknak okoz nehézséget, és az évismétlők adják az 5–6. évfolyamok létszámától való eltérést.

A mintában szereplő tanulók nemek szerinti megoszlása szinte megegyezik (fiúk: 51,5%, 2713 fő; lányok: 48,5%, 2566 fő), a legtöbb vizsgált intézményben 40–59% között volt a megoszlásuk, viszont kilenc iskolában közel kétszer annyi volt a fiúk aránya (63–75%), mint a lányoké (25–37%). Évfolyamonként csupán 1–2 százalékpontos eltérést látunk, bár minden évfolyamban fiútöbblet van.

A vizsgálatba bevont 65 település 5 269 felső tagozatos tanulójának ötöde (1060 fő) volt lemorzsolódással veszélyeztetett a 2021/2022-es tanév II. félév végén. Míg az 5. és a 6. évfolyamon arányuk 18% volt, a 7. évfolyamon már 25%, a 8. évfolyamon pedig 21% tartozott a veszélyeztetett tanulók közé. Ugyan a lemorzsolódással való

⁹<https://esl.kir.hu/Lekerdzesek/Aggregator>, 2022. novemberében elérhető adatok alapján

veszélyeztetettség kritériuma az alacsony osztályzat, és nem az évismétlés, tehát ezzel nem kapunk választ az évfolyamok létszámbeli különbségének okára, de láthatjuk, hogy a 7. évfolyamban csúszosodik ki a korai iskolaelhagyást előrejelző gyenge tanulmányi teljesítmény. Jelentős a különbség ebben a tekintetben is a nemek között: a fiú tanulók negyede van kitéve a lemorzsolódás veszélyének (25%), míg a lányok esetében ez az arány 15%. A legnagyobb különbség az 5. évfolyamon látszik, ahol a fiúk aránya több mint kétszerese a lányokénak (24 és 10%). A 6. évfolyamon mérsékeltőbb a fiúk körében a lemorzsolódás veszélyeztetettsége, de még így is ötödüket érinti, a lányok körében viszont magasabb, 14%-os az arányuk. Kiugróak a 7. évfolyam diákjai körében a korai iskolai elhagyás veszélyének kitétek aránya, tíz fiú diákból hármat érint, illetve a lány tanulók közel ötödét. Az általános iskola utolsó évfolyamán átlagos a lemorzsolódással veszélyeztetett fiúk aránya, vagyis minden negyedik diákot érint, a lányok körében valamennyivel kevesebbet, arányuk 18%.

A lemorzsolódó diákok nemi megoszlását vizsgálva még erősebb különbséget láthatunk: a fiúk csaknem kétszer annyian vannak, mint a lányok (63-37%). Ez a különbség az iskolai évfolyamokból való előrehaladással csökken: az 5. évfolyamon

72% volt a lemorzsolódók között a fiúk aránya, 6. és 7. évfolyamban 61% és 62%, a 8. évfolyamon pedig már csak 57%.

Az előző bekezdésben bemutatott adatokkal összevetve azt láthatjuk, hogy:

- 5. évfolyamon csaknem minden ötödik tanuló (18%) veszélyeztetett lemorzsolódással, akik között több mint kétszer annyian vannak a fiúk (72%), mint a lányok;
- 6. évfolyamon szintén 18% a lemorzsolódással veszélyeztetettek aránya, viszont köztük kevesebb a fiú, mint az eggyel alattuk lévő évfolyamban (61%), ami a fiúk érintettségének csökkenését, ugyanakkor a lányok esetében éppen annak emelkedését mutatja;
- a 7. osztályosok között a legmagasabb a felső tagozatot vizsgálva a lemorzsolódással veszélyeztetettek aránya (25%), de mivel a nemek szerinti megoszlás megegyezik a 6. évfolyamra jellemző értékkel, mondhatjuk, hogy mindkét nem esetében feltehetően egyenlő arányban növekedett a lemorzsolódás veszélyének kitétt tanulók száma;
- 8. évfolyamon pedig a tanulók lemorzsolódással veszélyeztetettek ötödét (21%) már közel fele-fele arányban teszik ki fiúk és lányok, vagyis az eggyel fiatalabb korosztályhoz képest a fiúk aránya erőteljesebben csökkent, mint a lányoké.

1. táblázat, A lemorzsolódással veszélyeztetettek száma, főbb demográfiai jellemzői, Forrás: Oktatási Hivatal adatai alapján saját számítás

Évfolyam	5	6	7	8	összesen
Létszám	1354	1321	1423	1171	5269
Lemorzsolódással veszélyeztetettek száma	238	231	348	243	1060
Lemorzsolódással veszélyeztetettek aránya	17,6%	17,5%	24,5%	20,8%	20,1%
Lemorzsolódással veszélyeztetett fiúk aránya a fiú tanulókhoz viszonyítva	24,3%	20,4%	29,7%	23,6%	24,6%
Lemorzsolódással veszélyeztetett lányok aránya a lány tanulókhoz viszonyítva	10,3%	14,3%	18,9%	17,8%	15,3%
Lemorzsolódással veszélyeztetett fiúk aránya a lemorzsolódó diákok körében	71,8%	61%	62,4%	57,2%	63%
Lemorzsolódással veszélyeztetett lányok aránya a lemorzsolódó diákok körében	28,2%	39%	37,6%	42,8%	37%

A vizsgált 65 intézmény közül egy esetben nem jeleztek egyik évfolyamon se lemorzsolódással veszélyeztetett tanulót, ezzel együtt 19 iskolában

nem haladja meg arányuk az Európai Unió által elvárt 10%-ot. Szintén egy esetben pedig a diákok 61%-a van kitéve a lemorzsolódás veszélyének.

2. táblázat: A lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók aránya az intézmények száma és aránya szerint, Forrás: Oktatási Hivatal adatai alapján saját számítás

Lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók aránya	Intézmények száma	Intézmények aránya
0%	1	1,5%
1-10%	18	27,7%
11-30%	34	52,3%
31-50%	11	16,9%
51-100%	1	1,5%

Ahogy az adatok mutatják, a lemorzsolódás veszélye a fiúkat nagyobb arányban érinti. A településeket vizsgálva 6 esetben kizárólag fiúkra jellemző leginkább a lemorzsolódás veszélye, további 10

Konklúzió

Szubjektív jóllétünk, vagyis például az, hogy milyen gyakran érezzük magunkat boldognak, és mennyire vagyunk elégedettek az életünkkel, többek között összefüggésbe hozható a családi hátterünkkel, az anyagi, jövedelmi helyzetünkkel és a munkaerőpiacon elfoglalt pozíciókkal is. Az, hogy a munkaerőpiacon könnyebben vagy éppen nehezebben tudunk érvényesülni, az iskolai végzettségünkkel is kapcsolatba hozható, amelyet viszont befolyásolhat az oktatási rendszerben nyújtott teljesítményünk. A tanulmányi eredményesség ugyanis szorosan függ a tanuló szocio-gazdasági hátterétől, illetve az oktatási intézmény jellemzőitől.

A felzárkózó program több eleme is kifejezetten a gyermekekre fókuszál, így egyik fontos pontja a hátrányos helyzetű gyermekek családjainak segítése, és a pedagógiai intézmények támogatása vagy munkájuk kiegészítése. Az iskolai eredményesség érdekében intézményi szinten a Biz-

Összefoglalás

A hazai iskolázottsági adatok azt mutatják, hogy a hazai lakosság negyede legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezik. Az alacsony iskolázottság kedvezőtlen munkaerőpiaci státuszt eredményez, és gyakran együtt jár más társadalmi és gazdasági hátránnyal is.

3. táblázat: A fiúk arányának alakulása a lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók körében az intézmények száma és aránya szerint, Forrás: Oktatási Hivatal alapján saját számítás

Lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók körében a fiúk aránya	Intézmények száma	Intézmények aránya
0%	2	3,1%
1-49%	11	16,9%
50-79%	36	55,4%
80-99%	10	15,4%
100%	6	9,2%

esetben 80%-ot meghaladó a lemorzsolódók körében a fiúk aránya, ezzel együtt 27 esetben legalább kétharmaduk fiú, és csupán 11 intézményben haladja meg a lányok aránya a fiú tanulókét.

tos Kezdet Gyerekházak és a Tanodák segítik a gyermekek szociális és fizikai fejlődését és iskolai teljesítményét, de az óvodák és iskolák tárgyi és személyi feltételeinek javításával a pedagógiai munkát is sok településen igyekeznek eredményesebbé tenni.

Ezen kívül egyéb programok is célzottan a hátrányos helyzetűek tanulmányi előmenetelét vagy a munkaerőpiacon való elhelyezkedését próbálja javítani. A programok többségében fiúk és lányok egyaránt részt vehetnek, viszont egyes projektek kimondottan lányok vagy nők számára szólnak (Bari Shej, Nő az esély). Az iskolázottsági és munkaerőpiaci adatok alapján szükség van kifejezetten nőket célzó programokra, viszont a lemorzsolódással veszélyeztetettek aránya alapján szükségesnek tűnik kimondottan fiatal kamasz fiúknak szóló programok elindítása is, amelyek elősegíthetik az iskolai rendszerben való bennmaradásukat.

A korai iskolaelhagyást a tanuló irányából lemorzsolódásnak nevezzük. A lemorzsolódással való veszélyeztetettség jelei már korábban megjelennek, leginkább a tanulmányi eredmény romlásában. A lemorzsolódás a szakközépiskolákban nagyobb arányú, mint a többi középfokú oktatási

intézményben, de már általános iskolai szinten is megjelenik.

A tanulmány a Felzárkózó Települések programban résztvevő települések felső tagozatos tanulóinak lemorzsolódási arányát vizsgálja. A 118 településből 65 esetben, az Oktatási Hivatal honlapján található 2021/2022-es tanév II. félévére vonatkozó adatok alapján mutatja be a korai iskolaelhagyással veszélyeztetettek arányának alakulását. Az 5 269 tanuló ötöde fejezte be az adott tanévet közepesnél rosszabb vagy legalább 1,1-es átlagomlással az előző évi átlagához képest. A lemorzsolódással veszélyeztetettek aránya a 7. évfolyamon a legmagasabb, 25%-os, a 8. osztályo-

sok ötöde, az 5-6. évfolyam pedig 18%-a volt ezzel jellemezhető. A fiúk aránya mindegyik évfolyamon magasabb a lányokénál, és ez igaz az intézmények 80%-ra is. Egy olyan település volt, ahol egyáltalán nem regisztráltak lemorzsolódással veszélyeztetett tanulót, illetve egy intézményben egyetlen lány tanuló végezte az adott tanévet alacsony tanulmányi eredménnyel.

Mivel a Felzárkózó Településeken tanuló diákok magas arányban vannak kitéve a lemorzsolódás veszélyének, fontosnak tartjuk az iskolában való bennmaradást segítő programok létrehozását, különös tekintettel a fiú tanulókra.

Felhasznált irodalom

Andorka, R. (2006). *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó

Fehérvári, A. (2015). *Lemorzsolódás és korai iskolaelhagyás trendjei*. *Neveléstudomány*, 3., 31–47.

Hörich, B. & Bacskai, K. (2018). *Az iskolai lemorzsolódás intézményi jellemzői*. *Magyar Pedagógia*, 118(2), 133–156.

Görgőy, R. (2023). *Kapaszkodók és buktatók: roma fiatalok iskolai előmenetelének főbb befolyásoló tényezői hátrányos helyzetű településeken, kvalitatív megközelítésben*. *Kapocs*. 4.évf. 1.sz.102-121.

Raffael Mónika

Roma lányok családtervezéssel kapcsolatos jövőképe és attitűdjei

Betekintő

Annak megismerése, hogy a fiatal lányok, közülük is különösen a roma lányok hogyan gondolkodnak a családalapításról, gyermekvállalásról, illetve arról, hogy milyen szerepet játszik a fogamzásgátlás a családtervezésben, különösen aktuális kérdések napjainkban. A fiatalkori várandósság szorosan összefügg a társadalmi helyzettel, amit az is jól mutat, hogy elsősorban a halmozottan hátrányos helyzetben lévő fiatal nők körében számít gyakorinak, hogy 20 éves koruk előtt gyermeket vállalnak (Makay, 2019). A Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) 2021-es kutatása keretében nyolcvanhét 11-22 év közötti roma lány került megkérdezésre e kérdéskörben. Válaszaik alapján kiderül, hogy gondolkodásukban jelen van a tervezett gyermekvállalás és családalapítás, melynek saját megítélésük szerint is fontos része a fogamzásgátlás. A tanulás, a megfelelő partnerkapcsolat kialakítása, az otthonteremtés, munka, karrier megjelenik vágyaik, terveik között, ezek megvalósításához azonban szükséges lenne elkerülni a korai, nem tervezett teherbeesést, gyermekvállalást. Ezt akadályozhatja, hogy nincsenek meg a megfelelő ismereteik, eszközeik. A terhességmegelőzésre, fogamzásgátlásra vonatkozó ismeretek elsajátításában sem a közvetlen környezetük, sem pedig az iskolát és szociális-egészségügyi intézményeket is magába foglaló tágabb környezetük nem nyújt hatékony támogatást. Ennek egyik jele lehet, hogy az általunk megkérdezettek sem tanáraikhoz, sem az iskolai védőnőhöz nem fordulnának információért, segítségért a fogamzásgátlással, terhességgel kapcsolatos kérdéseikkel, problémáikkal.

Bevezetés

Amellett, hogy fontos a gyermekvállalási kedv ösztönzése, illetve annak támogatása, hogy azok, akik nagycsaládban képzelik el a jövőjüket, ténylegesen azzá válhassanak, az is lényeges, hogy a születendő gyermekek mikor és milyen körülmények közé érkeznek. A Magyar Nemzeti Felzárkózási Stratégia is kitér arra, hogy a szegénységben élő családok gyermekeinek fejlődése már a korai években – sőt, már az anya várandóssága alatt is – súlyos elmaradást mutathat. A várandós anyák életmódja, a fizikai és pszichés stressz, a káros szenvedélyek mind befolyásolhatják a magzat fejlődését, emellett ugyanakkor a koraszülés, illetve az alacsony születési súly nem kis részben a szociális tényezők (jövedelemhiány és rossz lakhatási körülmények) hatására alakul ki. Az alacsony születési súly hátterében az egyik legfontosabb rizikófaktor az anya fiatal életkora (MNTFS 2030, 2020).

A teljes termékenységi arányszám a 2011-es (1,23-as) mélypont után emelkedni kezdett, így 2021-ben 1,59-re nőtt Magyarországon (KSH STADAT).

2016-ban a születések száma azonban nem csupán a húszas – harmincas éveikben lévő nők körében növekedett, hanem a 15-19 éves fiataloknál is, és ezzel a termékenységi görbe kétpólusúvá vált. Ez a jelenség többek között felveti azt a kérdést is, hogy vajon a 15-19 év közötti korcsoport tervezetten, szándékosan vállal-e ilyen korán gyermeket, vagy inkább csak belecsúszik ebbe az élethelyzetbe (Kapitány, 2018). E tekintetben földrajzi különbségek is jelen vannak, ami abból adódik, hogy a gyermekvállalás mértékében és időzítésében meghatározó a település típusa, az esetleges szegregáció mértéke, de a roma nemzetiségnek az adott településre jellemző koncentrációja is. Egy 2001-es felmérés alapján a roma népesség teljes termékenységi arányszáma 2,6 körüli értéket mutatott Északkelet-Magyarországon, míg az ország délnyugati részében ugyanez 2,1 volt (Szabó-Spéder, 2022).

A (túl) korai gyermekvállalással érintett fiatalok – és gyakran az őket támogatni próbáló szülei, és

tágabb környezetük is - olyan helyzetbe kerülhetnek, melyben a rossz anyagi háttér, a kedvezőtlen lakáskörülmények és megélhetési problémák hatványozódnak, és akár konzerválódhatnak is. A nem tervezett gyermekvállalás csökkentése, a tudatos családtervezés, a megfelelő fogamzásgátló eszközök használatával kapcsolatos ismeretek átadása, elterjesztése, kulcsfontosságú. Jelen kutatás a fenti célok megvalósításához nyújthat hasznos alapot.

A vizsgálatot a KINCS társadalmi csoportokat vizsgáló kutatócsoportja végezte 2020 novemberében

Szakirodalmi áttekintés

Janky Béla 2005-ben megjelent elemzésében (Janky, 2005) arról számolt be, hogy tízből három cigány nő 18 éves kora előtt már anyává válik, kétharmaduk pedig legkésőbb 20 éves korára világra hozza első gyermekét. Ezt a tendenciát erősíti az az adat, mely szerint 2016-tól a magyarországi termékenységi görbe kétpólusúvá vált és a 30 éves kor környékén megfigyelhető „klasszikus” csúcs mellett megjelent egy kisebb kiemelkedés a 15 és 19 éves életkorok között is (Kapitány, 2018). A fiatalon gyermeket vállaló nők igen hátrányos helyzetben vannak, különösen magas körökben a legfeljebb alapfokú végzettségűek aránya és iskolázottsági szintjük sokkal rosszabb annál, mint amit életkoruk indokolna. A gyermekük születésekor ezek a fiatal anyák bizonytalan párkapcsolati helyzetben vannak, 89%-uk házasságon kívül vállalja gyermekét. Az esetek 43%-ában hiányoznak az apára vonatkozó információk, és a gyermek születésekor nem került sor az apa bejegyzésére az élveszületési lapon. Ahol az apák ismertek, ott is az állapítható meg, hogy ők maguk is jellemzően igen fiatalok (egyharmaduk 20 évnél fiatalabb) és alacsony iskolai végzettségűek (Makay, 2019).

A terhességmegszakítások száma az 1990-es évek közepétől csökken Magyarországon, ugyanakkor 2017-ig nem történt lényegi változás a terhességmegszakításon átesett nők korcsoport szerinti összetételében. Ahogy az 1990-es években, úgy 2017-ben is mintegy 13%-uk 20 évnél fiatalabb. Azonban a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet a társadalmi folyamatokra vonatkozó elemzésének megállapítása szerint, a 15-49 éves nők körében, mind a 20 év alatti, mind az e feletti korosztályban, a terhességmegszakításon át-

és 2021 júliusa között, azzal a céllal, hogy megismerjük a 13-18 éves korú roma lányok, fiatal nők családtervezéssel, családalapítással kapcsolatos ismereteit, gondolatait, terveit. A kutatás legfőbb célja az volt, hogy képet alkothassunk arról, hogy a vizsgálatba bevont fiatal roma lányok, fiatal felnőttek hogyan gondolkodnak a tudatos családtervezésről, milyennek képzelnek el egy kiegyensúlyozott, harmonikus párkapcsolatot, és hogy ezek kialakításához, megteremtéséhez milyen eszközökre lehet szükségük.

esett nők közül minden második védekezett a teherbeesés ellen. A fiatalok (20 év alattiak) 87%-a modern eszközzel védekezett (barrier módszerrel, óvszerrel vagy tablettával); e feletti korosztály esetében 70% védekezett. A nők fele alkalmazott fogamzásgátló eszközt, ami arra utal, hogy megváltozott az az abortusszal kapcsolatos hozzáállás, mely a terhességmegszakításban a születésszabályozás bevált eszközét látta. A vizsgált esetek felében a fogamzásgátló elégtelensége és nem a hiánya miatt került sor a beavatkozásra, művi vetélésre (Makay, 2019). Ezzel ellentétes tendencia mutatkozik a rosszabb szociális körülmények között élő nők esetében. A hasonló témakörben, de a már gyermekkel rendelkező felnőtt roma nők körében a KINCS által 2021-ben a Felzárkózó Településeken (FeTe) végzett kismintás kutatásából kiderült, hogy a megkérdezettek első – jellemzően nem tervezett – teherbeesésükkor semmilyen eszközzel nem védekeztek annak megelőzése érdekében, és 81%-uk jelenleg sem használ semmit, hogy elkerülje azt. Csupán 19%-uk alkalmaz valamilyen fogamzásgátló módszert (óvszer, injekció, spirál, művi meddővé tétel) (Raffael, 2021).

Magyarországon az egyes demográfiai mutatók – mint például a születéskor várható élettartam, az egészségben eltöltött évek száma - országos értékei jelentős területi különbségeket mutatnak. A legmagasabb gyermekszámmal jellemezhető területek az ország északi részein találhatóak, de a termékenység az észak-keleti országrészben és Dél-Dunántúl egyes kistérségeiben is lényegesen meghaladja az országos átlagot. Közös sajátosságuk ezeknek a területeknek, hogy szinte kivétel nélkül a társadalmi-gazdasági szempontból leginkább elma-

radott kistérségek közé tartoznak. A termékenység fent említett földrajzi különbségeinek magyarázatában feltehetően szerepet játszik a népesség etnikai összetétele is. A roma lakosság iskolázottsági szintje (és ezzel összefüggően munkaerőpiaci

pozíciója, illetve jövedelmi helyzete is) az országos átlagnál kedvezőtlenebb, az alacsony végzettség pedig általában véve magasabb termékenységgel jár együtt (Husz, 2012).

A kutatás háttere, célja, módszere

Jelen kutatásunk nem fókuszált külön valamely régióra, vagy településre, a helyszíneket és a mintát az alapján választottuk ki, hogy azok ott helyezkedjenek el, ahol az EFOP 1.4.4. Bari Shej – Fata Mare – Nagylány programot megvalósító szervezetek találhatóak. A kutatás helyszíneinek kiválasztásakor arra törekedtünk, hogy azok az ország különböző, területileg és társadalmi felzárkózási szempont-

ból (területi és gazdasági fejlettség, roma lakosság aránya stb.) is egymástól eltérőek legyenek. Az adott település elhelyezkedésén túl figyelembe vettük a megvalósító szervezet hátterét, így a kiválasztottak között megjelentek egyházi, nem roma és roma civil szervezetek, települési önkormányzatok és roma nemzetiségi önkormányzatok is.

1. táblázat: Kutatásba vont települések típusa, vármegyei elhelyezkedése

Megvalósítás település típusa	Megvalósító szervezet típusa	Vármegye
község	egyházi szervezet	Baranya
község község	roma nemzetiségi önk. roma civilszervezet	Borsod-Abaúj- Zemplén Heves
község	egyházi szervezet	Heves
község község	roma nemzetiségi önk. nem roma civilszervezet	Nógrád
vármegyeszékhely város	nem roma civilszervezet nem roma civilszervezet	Somogy
község	egyházi szervezet	Szabolcs-Szatmár-Bereg
város	roma nemzetiségi önk.	Tolna

A vizsgálatba vont roma lányok, fiatal nők felkutatásához a segítséget a 2014–2020-as támogatási időszakban uniós forrásból megvalósított fent jelzett pályázat jelentette, amely a hátrányokkal küzdő roma lányok iskolai lemorzsolódásának csökkentését, valamint ehhez kapcsolódóan továbbtanulási esélyeik növelését célozta. A program céljaival összhangban kutatásunk célcsoportját a 13–18 év közötti, elsősorban roma lányok alkották. A bevont lányok mindegyike résztvevője volt a jelzett felzárkózási programnak. A fiatalokat a program szakmai vezetői, mentorai kérték fel a részvételre, bekapcsolódásuk önkéntes volt. Egy-egy helyszínen 7–13 fős csoportokban dolgoztunk.

A kutatás során kvalitatív és kvantitatív mérőeszközöket is használtunk, egy 21 kérdésből álló kérdőívet töltöttünk ki a résztvevőkkel, illetve ezt követően 10 fókuszcsoportos beszélgetésre került sor. A tíz helyszínen összesen 87 főt vontunk be a lekérdezésbe, akik közül 72 fő tartozott az általunk eredetileg célzott 13–18 év közötti korcsoportba, 15 fő eltért ettől (8 fő 11–12 éves, 7 fő 19 és 22 év közötti volt). A kérdőív feldolgozásakor elsősorban a 13–18 éves korosztályra vonatkozó adatokat vizsgáltuk, majd a teljes mintából almintákat képezve két csoport (11–15 év és 16–22 év) eredményeinek összehasonlítását néztük meg néhány kiemelt kérdéskörben (párkapcsolat, fogamzásgátlás).

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetéseken nem érintettük a kérdőív minden kérdését, leginkább a fogamzásgátlással kapcsolatos ismereteket, gondolatokat, esetleges hiedelmeket beszéltük át. A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések eredményei önállóan nem, csupán a kérdőív releváns kérdéseinek tárgyalása mellett jelennek meg a tanulmányban. Kutatásunk eredményei kizárólag a mintára érvényesek.

Főbb megállapítások a 13-18 év közötti korcsoport vonatkozásában

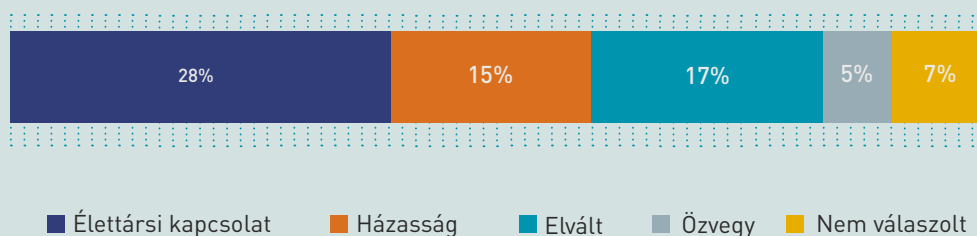
A 21 kérdésből álló kérdőív kitöltése anonim módon történt. Mintánkban a vizsgált korcsoportba tartozó 72 fő több mint háromnegyede, 56 fő 13-15 éves, 16 fő pedig 16-18 év közötti. Ennek azért van jelentősége, mert a romák gyermekvállalására irányuló kutatások szerint (Durst 2001, Janky 2005), a korai gyermekvállalás többsége 16 éves kor körülire tehető. Mintánk jelentős részét azonban éppen a fiatalabb korú lányok, kiskamaszok tették ki, így túlnyomóan az ő gondolataikat, véleményüket ismerhettük meg.

Kérdéseink két fő területre fókuszáltak, az első részben a kitöltők családi, szülői háttéréről sze-

rettünk volna többet megtudni, így rákérdeztünk a szülők kapcsolati státuszára (házas, élettársi kapcsolatban él, elvált, özvegy, egyéb), majd a testvérek számára, a szülők, első gyermekük születésekor betöltött korára, valamint a szülők legmagasabb iskolai végzettségére.

A válaszok alapján az rajzolódott ki, hogy a megkérdezett 72 lány szülei közül 28-an élettársi kapcsolatban, 15 fő szülei pedig házasságban élnek. 17 fő szülei elváltak, öten özvegyek, hét esetben pedig nem kaptunk választ a szülőkre vonatkozó kérdésünkre.

1. ábra: A bevont 13-18 év közöttiek szüleinek kapcsolati státusza (fő) (N=72)

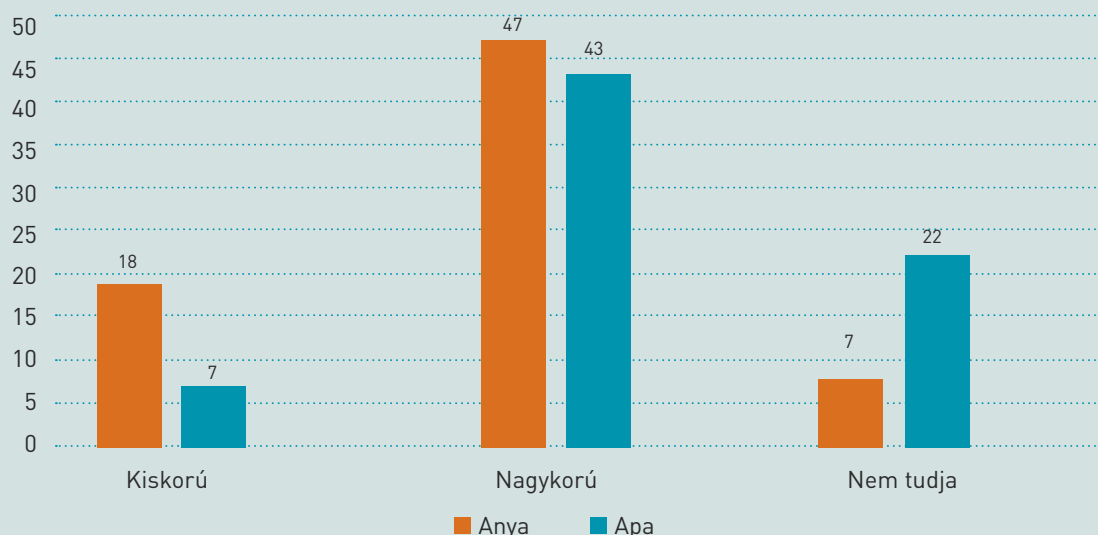

A hetvenkét 13-18 év közötti lány többsége, 56 fő nagycsaládban él, ebből 32-en pedig olyan nagycsaládban, ahol 4 vagy ennél több gyermek van. Az otthonról hozott minták miatt fontosnak tartottuk megkérdezni, hogy a bevont lányok szülei hány évesek voltak akkor, amikor első gyermekük született. Ennek megválaszolása nehézséget okozott nem csak a matematikai számítás miatt, hanem azért is, mert több esetben a megkérdezettek nem voltak tisztában szüleik jelenlegi életkorával sem. Ezért a 72 főből, csupán ötvenen tudtak válaszolni arra, hogy édesapjuk hány évesen vált szülővé, illetve hatvanöten tudták,

hogy édesanyjuk hány éves volt első gyermekének megszületésekor.

Az apák átlagéletkora első gyermekük születésekor 24 év volt, de 15 fő 20 éves vagy annál fiatalabb korában vált apává. Az anyák átlagéletkora első gyermekük születésekor 20 év volt, de a 72 anyából 46-an, 20 évesen vagy még ennél is fiatalabb életkorban vállalták első gyermeküket. Az anyák közül 18-an, az apák közül pedig heten kiskorúként váltak szülővé. Mivel az anyákról 7 esetben, az apákról pedig 22 esetben nincs idevonatkozó adatunk, ez a szám magasabb is lehet.

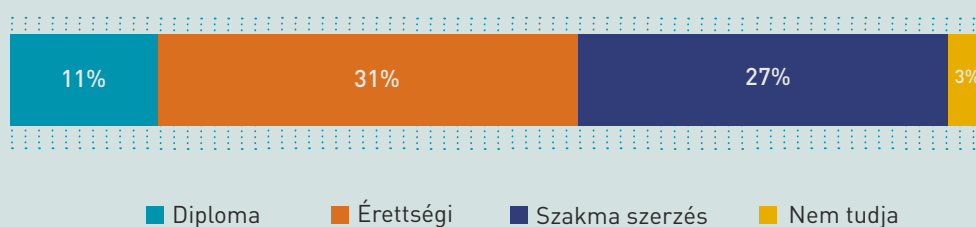
2. ábra: Megkérdezettek szüleinek kis- ill. nagykorúsága első gyermekük születésekor (fő) (N=72)

A családi minták és háttér kutatásának részeként vizsgáltuk a szülők legmagasabb iskolai végzettségét is. Ezzel kapcsolatban a kutatásba bevont lányok egy részének (10%) egyáltalán nem volt információja erről, így nem tudott válaszolni a kérdésre. A kapott adatok alapján az látszik, hogy a mintába került roma lányok szüleinek többsége legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezik: az apák közül 55-nek (76%), az anyák közül pedig 46-nak (64%) a legmagasabb elvégzett osztálya az általános iskola 8. évfolyama. Azonban mind az anyák, mind az apák között vannak olyan szülők,

akik még az általános iskolát sem végezték el. A jelen kutatásunkba bevont fiatalok terveik szerint magasabb végzettséget szeretnének majd, mint szüleik, a 13-18 éves korcsoportba tartozó 72 megkérdezett közül szinte kivétel nélkül mindenki (69 fő) szeretne az általános iskola után továbbtanulni, vagy már jelenleg is középfokú intézménybe jár. A továbbtanulni vágyók közül 27-en szakmát, 31-en érettségit, 11-en pedig diplomát is szeretnének megszerezni, három fő még nem tudja, mit szeretne tanulni, vagy nem szeretne továbbtanulni.

3. ábra: A 13-18 év közötti korcsoportba tartozók továbbtanulási szándéka (fő) (N=72)

A vágyott szakmák között az esetek többségében a helyben, vagy a szomszédos településeken található iskolák által nyújtott képzési területek jelennek meg, így többségükben a pék, cukrász, fodrász, műkörmös, eladó, pincér, szakács, kozmetikus

szakmákat jelölték, ezen felül megjelent egy-egy esetben az autószerelő, a szociális gondozó és az ápoló szakma is. A diplomaszerezést célzó lányoknál pedig az orvos, pedagógus, rendőr, informatikus, könyvelő, jogász, médiaszakember szakterü-

letek szerepelnek jövőbeli célként. A lányok továbbtanulással kapcsolatosan adott válaszai nagyon pozitív képet mutatnak. A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések során azonban kirajzolódott az is, hogy a pályaválasztás előtt álló lányok többsége nincs tisztában azzal a folyamattal, ami a céljáig elvezeti, és sajnos nem tudja azt sem, hogy milyen tantárgyból kellene, vagy kellett volna jól teljesítenie az eredményes felvétel érdekében. Erre utal az is, hogy orvosi, jogi diplomára vágyik több olyan 13-14 éves leány is, akinek általános iskolai karrierjét a bukácsolás, a sok hiányzás jellemzi, tehát az egyetemre való bekerülésének valós esélye jelenleg csekély.

A 13-18 éves lányok többségének (43 fő) nincs párkapcsolata, nem jár senkivel, azonban 11 fő úgy nyilatkozott, hogy komoly kapcsolata van, 11 főnek pedig van kapcsolata, de nem komoly. Kutatásunk fókuszja a fogamzásgátlással, a bevont lányok arra irányuló tudásával volt kapcsolatos, ezért erre irányuló kérdéseket mind a kérdőív, mind a fókuszcsoporthoz tartozó interjúk során tettünk alanyaink számára. Kérdésünkre, hogy a fogamzásgátlást a kamaszok, fiatal lányok fontosnak tartják-e, a 72 lányból 50-en az igen fontos válasz kategóriát jelölték meg, csupán 5-en voltak azok, akik azt mondták, hogy nem fontos, 17-en nem tudtak állást foglalni ebben a kérdésben.

Annak ellenére viszont, hogy a megkérdezettek közül sokan gondolják úgy, hogy a fogamzásgátlás fontos, mégis amikor azt kértük, hogy soroljanak fel konkrét fogamzásgátló eszközöket, a lányok több mint fele nem ismert ilyen eszközt, és/vagy nem ismerte a „fogamzásgátló” szó jelentését sem. Azok, akik mégis fel tudtak sorolni néhány dolgot, első helyen a gumióvszert és a fogamzásgátló tablettát jelölték, de megjelent az injekció is, illetve a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések során az abortusz is, mint fogamzásgátló eszköz. Egy korábbi 29 roma nővel készített interjúk során is láttuk, hogy az abortusz egy lehetséges – és gyakran egyetlenként használt – fogamzásgátló eszköz a rossz anyagi körülmények között élő, alacsony státuszú nők körében (Raffael, 2021).

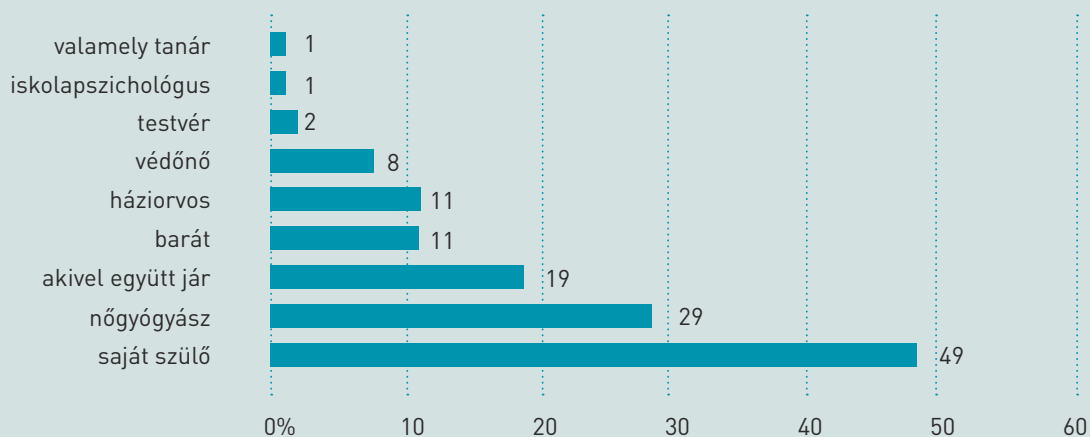
Azok után, hogy igyekeztünk felmérni a lányoknak a terhességmegelőzés lehetőségeivel kapcsolatos tudását, azt is szeretnénk volna megtudni, hogy alkalmazzák-e jelenleg bármelyiket, vagy szükség esetén alkalmaznák-e. A válaszokból kiderült, hogy a lányok kicsivel több, mint egynegyede, vagyis 19 fő használ, vagy használna eszközt a teherbeesés megelőzésére, viszont közel ugyanennyien (21 fő) elutasítják azt, 24 fő lehetségesnek tartja, hogy használna, míg nyolcan nem tudják vagy nem válaszoltak erre a kérdésre. Érdekes eredmény, hogy azok, akik jelenleg elutasítják a fogamzásgátló eszközök használatát, vagy annak lehetőségét, azok milyen indokot választanak az általunk megadott opciók közül, melyből többet is kiválaszthattak.

A legtöbben (37 fő) azt jelölték meg, hogy azért nem alkalmazzák fogamzásgátló eszközt, mert nem ismernek ilyet. A második leggyakoribb ok, melyet 17 fő jelölt, hogy nem tudják hogyan kell alkalmazni azt. Ezek mellett négyen jelölték, hogy nem merik/mernék felírni, megvásárolni, illetve három fő mondta, hogy nincs pénze megvásárolni ilyen eszközt. Egyéb lehetőségként néhányan azt írták be, hogy még túl fiatalok ehhez a témához, vagy nincs barátjuk, ezért a kérdéssel még nem foglalkoztak. A kamaszok, fiatal felnőttek számára, ezen belül is a lányok, nők számára kiemelt fontosságú, hogy a teherbeesés kockázatával, a gyermekvállalással, fogamzásgátlással kapcsolatban edukáltak legyenek, valamilyen forrásból hiteles és érthető információkat, válaszokat kapjanak. Hangsúlyosan igaz lehet ez egy olyan társadalmi, etnikai csoportban, ahol esetleg a kulturális közegből adódóan ennek a témának a tárgyalása különböző okok miatt (tabu, szégyenérzet) nehezített.

Ahhoz, hogy erről képet kaphassunk, arra is rákérdeztünk, hogy tudnak-e a lányok segítséget kérni valakitől. A 13-18 éves lányok döntő többsége, 62 fő jelezte vissza azt, hogy van kihez fordulnia, heten pedig, hogy nincs, hárman nem válaszoltak a kérdésre.

Fontosnak tartottuk arra is rákérdezni, hogy az erre irányuló kérdéseikkel kihez fordulnának leginkább.

4. ábra: Azok a személyek, akiktől a legszívesebben kérnének segítséget a kérdezettek a fogamzásgátlással kapcsolatban (jelölések száma – több válasz is lehetséges)

Ahogy a fenti ábrán látható, a lányok jelentős része a szüleikhez fordulna leginkább, azonban a kérdőív felvételét követő beszélgetésekből kiderült, hogy ez elsősorban az anyát jelenti. Az, hogy egy leánygyermek elsősorban édesanyjához fordul szívesen a szexuális életre, fogamzásgátlásra vonatkozó kérdéseivel, természetes, és pozitív kapcsolatot feltételez a szülővel. Tekintetbe véve azonban, hogy a lányok közel felének édesanyja maga is kiskorú volt első gyermekének megszületésekor, nem feltételez tudatosságot a fogamzásgátlás területén az édesanyák részéről sem. Ez természetesen a lányok vonatkozásában nem feltétlenül jelenti azt, hogy ők maguk nem lehetnek majd tudatosak a családtervezésben. Jelen kutatásunk az anyák fogamzásgátlási szokásait nem vizsgálta, de a fentebb már hivatkozott Felzárkózó Településekre irányuló kutatásunk keretében, többek között 29 roma édesanyával készítettünk félig strukturált interjúkat. Ebben a korábbi kutatásban azt tapasztaltuk, hogy a megkérdezett roma nők nem tervezetten vállalták első gyermeküket (sem), és nem alkalmazták a teherbeesést megelőző eszközt, legfeljebb a harmadik-negyedik szülésük után (Raffael, 2021).

Sajnálatos módon vélhetően maguk az anyák is igen csekély és pontatlan tudással rendelkeznek a fogamzásgátlással kapcsolatban. Vagyis azok a lányok, akik úgy érzik, hogy elsősorban anyjukkal beszélnek meg szívesen a teherbeesés meg-

előzésével, fogamzásgátlással kapcsolatos kérdéseiket, problémáikat, nagyon kicsi eséllyel kaphatnak helytálló, effektív információt és segítséget az anyákon keresztül. Ehhez társul az a lányok által jelzett tény is, hogy ha elő is kerül otthonukban a fiúkkal való együtt járás, teherbeesés, szexuális élet témaköre, akkor a szülők, anyák rögtön zavarba jönnek, és lányaik „okítását” a minimálisra szorítva inkább csak intelmeiket mondják el, „ne essél teherbe”, „nem szabad odaadni magad túl korán”, „ne járjál úgy, mint én”.

A 72 megkérdezett lány közül szinte senki nem fordulna védőnőhöz vagy valamely tanárához a fogamzásgátlással kapcsolatos kérdésével. Ez önmagában természetesnek is vehető, hiszen ez a téma olyan bizalmat, intimitást feltételez, ami jó esetben a családon belül van a leginkább jelen. A fenti okok miatt azonban az a helyzet rajzolódik ki, hogy a lányok életében a két leginkább meghatározó szintéren – otthon és iskola – nem találkoznak olyan személlyel, aki ilyen kérdésekben érdemi segítséget tudna nyújtani számukra. Ugyan a nőgyógyász, mint olyan személy, akihez lehet fordulni ezekkel a kérdésekkel 29 jelölést kapott (ez került a második helyre), de a települések többségében – főleg a romák által magas arányban lakott településeken – helyben nem érhető el a nőgyógyászati szakrendelés. A helyzetet nehezíti, hogy kiskorú esetében szükség van szülői jelenlétre, és külön nőgyógyászati kamaszrende-

lésre, ahová esetleg nagyobb bizalommal fordulhatnának a fiatal lányok, még ennél is kisebb arányban, vagy egyáltalán nem is működik. A fókuszcsoportos beszélgetésekből az derült ki, hogy a lányok többsége azt gondolja, hogy a fogamzásgátlás elsősorban a lányok, nők dolga, és bár van igényük arra, hogy a partner/társ/férj is részt vegyen mind a fogamzásgátlásban, mind az arról való közös gondolkodásban, úgy látják, hogy környezetükben ez nem így működik. Ennek megfelelően ők is azt gondolják, hogy bár jó lenne közösen dönteni ezekről a kérdésekről, mégis szerintük a nem kívánt terhesség megelőzése leginkább az ő felelőségük.

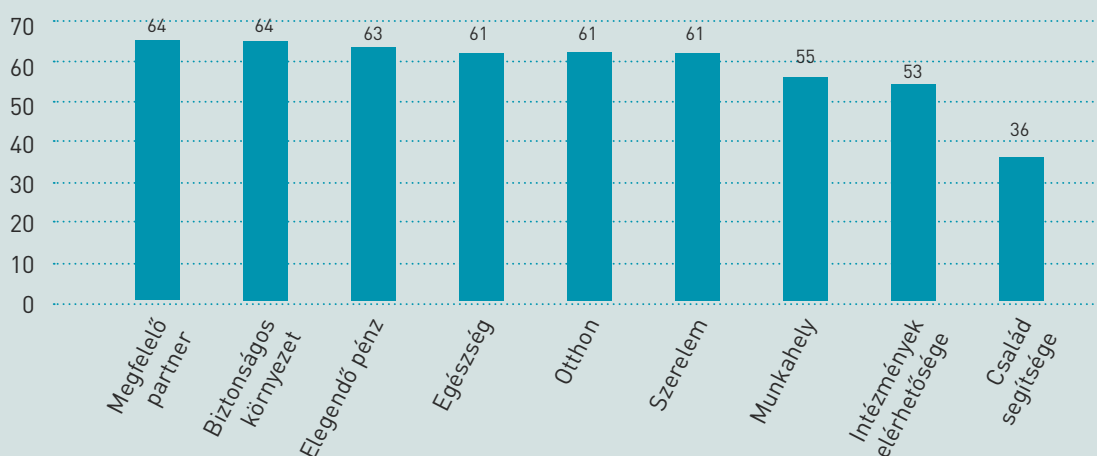
A 72 roma lány közül a nagy többség, 57-en nyilatkozták azt, hogy szeretnék gyermeket vállalni a jövőben, négyen jelenleg úgy gondolják, nem vállalnának gyermeket, 11 fő nem tudja, vagy nem válaszolt erre a kérdésre. Négyen 1 gyermeket szeretnék, 40 fő két gyermeket, kilencen pedig három vagy több gyermeket vállalnának a jövőben. Viszonylag magas azoknak a száma is (19 fő) akik nem válaszoltak erre a kérdésre. Bár a lányok döntő többsége (56 fő) nagycsaládban él, csak kicsivel több, mint 10%-uk (9 fő) jelezte, hogy ők maguk is nagycsaládot szeretnék. Ez az arány részben tulajdonítható a gyermekvállalással kapcsolatos bizonytalanságuknak is – nem tudja, hogy szeretne-e gyermeket, ha igen akkor sem tudja, hogy hányat. A fókuszcsoportos beszélgetésekből kiderült, hogy többségük otthon aktívan részt vesz a testvérek ellátásában, nevelésében, valamint

a háztartás vezetésében, ezért már tapasztalattal rendelkeznek a nagycsaládos lét nehézségeivel kapcsolatban. Többen ezen tapasztalatok alapján gondolják úgy, hogy csak kevesebb gyermeket szabad vállalni.

A családtervezés köréhez kapcsolódóan arra is rákérdeztünk, hogy mit gondolnak most arról, hogy majd hány éves korukban szeretnék vállalni az első gyermeküket. 10 fő nem válaszolt a kérdésünkre, vagy azt írta be, hogy nem tudja, a válaszolók által megadott értékek 18 és 30 év között mozogtak. A lányok átlagosan 23 éves korukban vállalnák első gyermeküket, vagyis minimum 3-5 évvel később, mint ahogy anyáik tették. Azonban még ha a roma lányok, nők valóban 23 éves korukban vállalnák első gyermeküket, és nem korábban, az még mindig évekkal eltérne a 2021-ben a nem roma nőket jellemző 29,08 év átlagától (KSH, 2021).

Az életkoron kívül a gyermekvállalást számos tényező befolyásolhatja, ezekből kilencet soroltunk fel kérdőívünkben, melyek megítélésünk szerint döntőek lehetnek, úgymint: megfelelő partner; otthon; munkahely; elegendő pénz/megfelelő anyagi háttér; egészség; család segítsége; egymás iránt érzett szerelem/szeretet/vonzalom; biztonságos környezet; intézmények (óvoda, iskola, orvos stb.) elérhetősége. Arra kértük a kutatásban résztvevőket, hogy 1-től 5-ig terjedő skálán jelöljék ezek fontosságát, és azt elemeztük, hogy az egyes tényezőket hányan jelölték 5-ös számmal, vagyis értékelték nagyon fontosnak.

5. ábra: Mely tényezőket hányan ítélték nagyon fontosnak a gyermekvállalás szempontjából (említési szám) (N=72)

Ahogy látszik, az egyes tényezők fontosságának megítélésében nincs nagy szórás, a 72 lányból sokan ítélték szinte minden tényezőt nagyon fontosnak. A munkahely megléte, az intézmények elérhetősége viszont ebből a szempontból a rangsor végére került. Ami számunkra meglepő volt, hogy a család segítségét csak a megkérdezettek fele tartotta nagyon fontosnak.

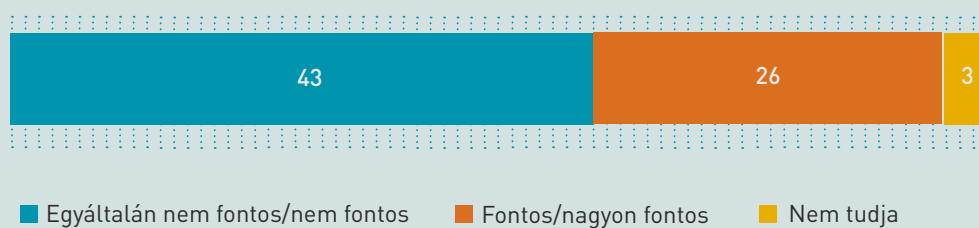
A Debreceni Egyetem hallgatóinak körében végzett kutatás eredménye szerint minél nagyobb családból érkezik valaki, annál több gyermeket szeretne vállalni (Engler, 2018). Egy a fiatalok és idősök gyermekvállalási attitűdjét, az eltérő generációk családon belüli szerepének, és segítő munkájának gyermekvállalásra irányuló hatását vizsgáló kutatás eredménye szerint a megkérdezett 18-23 év közötti fiatalok 88%-a úgy gondolja, hogy a szülői segítségnyújtás nagyon fontos egy fiatal pár számára, 80%-uk pedig azt mondja, hogy elősegíti a gyermekvállalást, ha az unokák a nagyszülőkre bízhatók (KINCS, 2019).

Az általunk megkérdezett 13-18 év közötti lányok azonban kevésbé tartják fontosnak a család segítségét, és ahogyan már korábban említettük, egyáltalán nem kívánnak nagycsaládot alapítani annak ellenére – vagy pontosan amiatt –, hogy ők maguk többségében nagycsaládban nevelked-

tek. A részletesebb adatok azt mutatják, hogy a 72 lányból 12 főnek csak egy testvére van, közülük öten nem tudják, vagy nem válaszoltak a kérdésre, hogy hány gyermeket vállalnának szívesen a jövőben. A válaszadó 8 főből hét egy-két gyermeket szeretne, és csupán egy fő mondta, hogy hármat. A nagycsaládban nevelkedő 60 lány több mint fele, 35 fő azt válaszolta, hogy 1-2 gyermeket tervez, kilencen jelezték, hogy három vagy annál több gyermeket vállalnának, és 16-an nem tudtak, vagy nem akartak válaszolni erre a kérdésünkre. A fókuszcsoporthoz beszélgetések alapján az érzékelhető, hogy a család jelenléte a lányok számára teljesen természetes, magától értetődő, egy-egy esetben akár hátráltató, visszatartó is, emiatt nem érzik ennek jelentőségét a gyermekvállalás vonatkozásában. Mivel a lányok aktív szerepet játszanak testvéreik nevelésében, ellátásában, a háztartás fenntartásában, kellő tapasztalattal rendelkeznek ezek terén, tehát képesnek érezhetik magukat arra, hogy önállóan, családi segítség nélkül is gondoskodjanak majd gyermekükről.

Szerettünk volna képet kapni arról is, hogy a lányok szerint fontos-e, hogy a gyermekvállalást megelőzze a házasságkötés. Ezt szintén 1-től (egyáltalán nem fontos) 5-ig (nagyon fontos) tartó skálán jelölhették.

6. ábra: A házasság fontosságának megítélése a gyermekvállalás szempontjából a 13-18 éves korosztály körében (fő) (N=72)

A 72 megkérdezettből 43 fő (59,7%) szerint a házasságkötés egyáltalán nem, vagy nem fontos a gyermekvállalás szempontjából, 26-an ítélték úgy, hogy fontos, vagy nagyon fontos, hárman nem válaszoltak. A KINCS egy 2023 februárjában, a házassággal kapcsolatban készített kérdőíves kutatása szerint a 30 év alatti válaszadók 39%-a gondolja úgy, hogy a gyermekvállalás előtt jobb, ha a pár összeházasodik.

Ahogy azt a tanulmányban már jeleztük, csupán minden ötödik megkérdezett nevelkedett olyan

családban, ahol a szülők házasságban éltek. Ez a szülői minta is hozzájárulhat ahhoz, hogy a fiatal lányok egy része úgy gondolja, a gyermekvállaláshoz nem feltétlenül van szükség arra, hogy a párok előtte házasságot kössenek.

A megkérdezettek közül 42-en indokolták meg azt, miért tartják fontosnak, vagy éppen ellenkezőleg, nem fontosnak, hogy a gyermekvállalást előzze meg a házasságkötés. Elsősorban a következőket hangsúlyozták ezzel kapcsolatban:

2 táblázat: A házasság fontosságával kapcsolatos vélemények

Fontos, mert...	Nem fontos, mert...
Ez nagy lépés, ami azt jelenti, hogy biztos vagy a kapcsolatban.	A gyermekvállalás nem időhöz van kötve, mint a házasság.
Gyermekvállalás előtt jobb házasodni, mert kényelmesebben meg tudják szervezni.	Házasság nélkül is megszülethet egy gyermek.
Házasságban szorosabb kapcsolat van két ember között.	Ha családként akarnak élni, akkor házasság nélkül is megtehetik.
Elkötelezik egymást egész életükre.	Egy jó kapcsolatban bármikor lehet gyerek.
Ha megszületik a gyerek, de utána elválnak, akkor apa nélkül marad.	Nem a papír számít.
Ha megszületik a gyerek, legyen rendes apukája.	Az a lényeg, hogy szeressék egymást.
	Gyermekvállalás után is össze lehet házasodni.
	Nem a papír dönti el, hogy jó szülők leszünk-e.

A 11-15 és a 16-22 éves korcsoportban kapott eredmények összehasonlítása

Kutatásunk elsődleges célcsoportját a 13–18 éves roma lányok jelentették, azonban a csoportok szervezése során más korcsoportba tartozók is bekerültek a mintánkba. A 87 megkérdezett közül nyolcan ennél fiatalabbak (11–12 évesek), heten idősebbek voltak (19–22 évesek). Az alsó korhatárhoz tartozó 11 éves és a felső korhatárt képviselő 22 éves lányok gyermekvállalásról alkotott véleményében, de legfőképpen tapasztalataiban nagy eltérések lehetnek, ezért két csoportot hoztunk létre, külön vizsgáltuk a 11–15 (64 fő) és a 16–22 évesek (23 fő) fogamzásgátlással és családalapítással kapcsolatos meglátásait.

A két korcsoport összehasonlításakor többek között arra kerestük a választ, hogy van-e különbség a jelenlegi párkapcsolatban, a fogamzásgátlás fontosságának megítélésében, a fogamzásgátló eszközök ismeretében, illetve azok használatában (vagy a hajlandóságban), a gyermekvállalásra irányuló tervekben, a házasságkötés fontosságának megítélésében az előbbi szempontjából, valamint abban, hogy ha a terhességgel/fogamzásgátlással kapcsolatban segítségre lenne szüksége, kihez fordulna.

A 16-22 éves korosztályban már lényegesen többen voltak azok, akik nem csak együtt jártak vala-

kivel, de saját megítélésük szerint kapcsolatuk komoly, és párjukat már szüleiknek is bemutatták. Talán részben ezzel hozható összefüggésbe az is, hogy a 23 főből 19-en tartották fontosnak a fogamzásgátlást. A 11–15 éves korcsoportban a 64 főből 40-en gondolták ugyanezt a fogamzásgátlással kapcsolatban.

A terhesség megelőzésére szolgáló eszközök megnevezése, felsorolása mindkét korcsoportban nehézséget okozott, a 11–15 évesek esetében a 64 főből 33-an, a 16–22 éveseknél pedig csaknem minden harmadik válaszadó (nyolcan a 23 főből) nem válaszolt erre a kérdésre, vagy nem tudott egyetlen fogamzásgátló eszközt sem megnevezni. A 11–15 és a 16–22 évesekről is elmondható, hogy döntő többségük úgy érzi, hogy tud/tudna kihez fordulni a fogamzásgátlással, gyermekvállalással kapcsolatos kérdésekkel: előbbieknél 64 főből 56-an, utóbbiaknál 23 kérdezettből 21-en válaszolták ezt. Mindkét korcsoportnál ugyanazok a személyek, illetve szakemberek kerültek az első három helyre. Elsősorban a szülőktől, a nőgyógyásztól, majd pedig a partnerüktől kérnek/kérnének segítséget. A további sorrendben különbséget jelent, hogy a 16–22 évesek a barátait is megelőzve, inkább háziorvosukhoz fordulnának,

míg talán az oktatási intézményekhez való laza kötődésük, vagy az abból való kilépésük okán viszont egyikük sem fordulna iskolapszichológushoz vagy a tanáraihoz kérdéseivel. E két utóbbi személyt egyébként a 11-15 évesek közül is kevesen említették.

Valamivel nagyobb különbség mutatkozik abban,

hogy a jövőbeni gyermekvállalásról mit gondolnak a megkérdezettek. A 11–15 éves korcsoporthoz tartozók közül csaknem minden második kérdezett (64 főből 31) mondta azt, hogy szeretne majd gyermeket, ugyanez a 16–22 évesekről még inkább elmondható: a 21 ilyen korú roma lány közül 19 válaszolt igennel erre a kérdésre.

3. táblázat: Párkapcsolattal és fogamzásgátlással kapcsolatos főbb kérdéskörök összehasonlítása a 11-15 és 16-22 évesek korcsoportjában.

	Fő		%	
	11-15 évesek körében	16-22 évesek körében	11-15 évesek körében	16-22 évesek körében
Kutatásba vontak száma	64	23	73,5	26,5
Komoly kapcsolata van	5	9	7,8	39
Fontosnak tartja a fogamzásgátlást	40	19	62,5	82,6
Nem ismer fogamzásgátló eszközt/nem válaszolt	33	8	51,6	34,8
Fogamzásgátlással kapcsolatos kérdéseivel van kihez fordulnia	56	21	87,5	91,3
A jövőben szeretne gyermeket	31	19	48,4	82,6

Nincs jelentős különbség a két korcsoport között abban a tekintetben, hogy hány éves korukban szeretnének anyává válni, és életük során összesen hány gyermeket szeretnének. Akárcsak a teljes mintában, úgy ebben a két csoportban is az látható, hogy átlagosan 23 éves korukban tartják optimálisnak az első gyermekük születését, és maximum 2 gyermeket terveznek.

A gyermekvállalás szempontjából fontos tényezőket összehasonlítva találunk sorrendbeli különbségeket a két korcsoport között. A munka és a biztonságos környezet fontosságának megítélésében például 11 százalékpont körüli különbségek voltak, míg az egymás iránt érzett szerelem, szeretet, vonzalom kérdésében több mint 16 százalékpontos volt a különbség a két csoport között.

4. táblázat: Gyermekvállalás szempontjából nagyon fontosnak ítélt tényezők összehasonlítása

Tényezők	Azok száma, akik az alábbiakat a legfontosabbnak tartották (fő)		Azok aránya, akik az alábbiakat a legfontosabbnak tartották (%)	
	11-15 évesek körében	16-22 évesek körében	11-15 évesek körében	16-22 évesek körében
Megfelelő partner	57	20	89	86,9
Otthon	51	20	79,7	86,9
Munkahely	46	19	71,8	82,6

Tényezők	Azok száma, akik az alábbiakat a legfontosabbnak tartották (fő)		Azok aránya, akik az alábbiakat a legfontosabbnak tartották (%)	
	11-15 évesek körében	16-22 évesek körében	11-15 évesek körében	16-22 évesek körében
Elegendő pénz, megfelelő anyagi háttér	55	18	85,9	78,3
Egészség	56	19	87,5	82,6
Család segítsége	32	10	50	43,5
Egymás iránt érzett szerelem, szeretet, vonzalom	55	16	85,9	69,6
Biztonságos környezet	54	22	84,37	95,6
Intézmények elérhetősége	45	16	70,3	69,6

Szembevetendő különbség, hogy a 11-15 év közöttiek közül arányaiban többen tartották nagyon fontosnak a szerelem és a vonzalom meglétét a gyermekvállalás szempontjából, mint a 16-22 éveseknél. Előbbieknél a 64 főből 55-en, utóbbiaknál a 23 megkérdezettből 16-an jelölték ezt a válaszlehetőséget. Különbség mutatkozik a két csoport között abban a tekintetben is, hogy a legfiatalabbak számára a megfelelő anyagi háttér fontosabb, mint az idősebbeknél. A 11-15 évesek csoportjában a 64 főből 55-en (közel 86%) nagyon fontosnak ítélték azt, míg a tőlük néhány évvel idősebbek esetében a 23-ból 18-an (78,3%) gondolták ugyanezt. Gyermekvállalás szempontjából a munkahely megléte a 11-15 év közöttieknek a 64-ből 46-tól (71,8%) kapott „nagyon fontos” értékelést, míg a 16-22 éveseknél 23-ból 19 fő (82,6%) értékelte így. A 16-22 évesek számára úgy tűnik, hogy a megfelelő anyagi háttér (18 fő jelölte nagyon fontos-

nak) és a munkahely (19-en jelölték nagyon fontosnak) közel azonos fontosságú. Úgy látják tehát, hogy a biztonságos anyagi háttér egyik fő forrása a munkahely megléte lehet, míg az értékelés alapján a fiatalabbaknál ez a két dolog nem feltétlenül kapcsolódik össze.

Mind a két korcsoportnál az látható, hogy az utolsó két helyre az intézmények elérhetősége és a család által nyújtott segítség került. A 11-15 évesek fele (32 fő), a 16-22 éveseknél viszont arányaiban ennél kevesebben, 23 megkérdezett roma lányból 10 tartotta nagyon fontosnak a gyermekvállalás szempontjából a család segítségét.

A 11-15 évesek több mint 40%-a (26 fő a 64-ből) szerint nem fontos, hogy a gyermekvállalást megelőzze a házasságkötés, míg az idősebbek már kicsivel több, mint 60%-a (14 fő a 23-ból) gondolja ugyanezt.

Összegzés

Kutatásunkban roma lányok fogamzásgátlással és családtervezéssel kapcsolatos gondolkodását, ismereteit kívántuk feltérképezni kérdőíves kutatás és fókuszcsoporthozos interjúk segítségével. Interjúalanyainkat egy, a roma lányok iskolai lemorzsolódásának csökkentését célzó program résztvevőiből választottuk ki. Tíz településről 87

főt kérdeztünk meg. A kapott válaszok alapján az alábbi, a teljes mintára jellemző főbb megállapításokat tehetjük: A hetvenkét 13-18 éves korosztályba tartozó megkérdezett többsége nagycsaládban él, viszont csupán 15 családban élnek házasságban a szülők. Több esetben a lányok szülei kiskorúként váltak anyává/apává. A 13-18

éves roma lányok szülei jellemzően alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek és csak általános iskolai, vagy annál alacsonyabb végzettségük van. A lányok családalapítással kapcsolatos gondolkodását a szülői minta befolyásolja, egyes területeken, – mint például annak megítélése, hogy mennyire fontos a házasság a gyermekvállalás szempontjából – azokkal azonosulnak, míg más területeken, - mint például az oktatás, továbbtanulás - attól eltérnek. A megkérdezett 13-18 éves korosztályban lévők magas arányban tovább akarnak tanulni, csupán néhány fő mondta azt, hogy nem.

A lányok több mint felének nincs barátja, nem jár senkivel, de ettől függetlenül is fontosnak tartja a fogamzásgátlást, azonban abban bizonytalanság mutatkozik, hogy párkapcsolat megléte esetén használnának-e bármilyen eszközt a terhesség megelőzésére. Ennek okaként legnagyobb számban a kevés rendelkezésre álló információ, a fogamzásgátlás lehetőségeinek hiányos ismerete került megnevezésre. A válaszadók úgy ítélik meg, hogy segítségért leginkább szüleikhez, édesanyjukhoz fordulhatnak, ezt követi a nőgyógyász és az, akivel együtt járnak. A megkérdezett roma lányok első gyermekük születését nagyjából 23 éves korukra tervezik.

Az általunk az összehasonlítás érdekében képzett két korcsoportba (11-15 év és 16-22 év közöttiek) tartozó lányok gondolkodásában a témakörhöz kapcsolódó kérdésekben eltérések láthatóak, az idősebb korosztályban határozottabb elképzelések jelennek meg mind a tanulás, mind a gyermekvállalás tekintetében, és a fiatalabbakkal ellentétben az idősebbek az anyagi biztonságot határozottan egybekötik a munkahely meglétével. Hasonlóság a két korcsoport között, hogy a lányok jelentős része úgy gondolja, nem fontos, hogy a gyermekvállalást megelőzze a házasságkötés. Fontosnak tartják ebből a szempontból azonban a megfelelő partnert, az iránta érzett szeretetet, szerelmet, vonalmat. Meglepő módon a család segítsége a gyermekvállalás szempontjából mind a két korcsoportban a legkevésbé fontos az általunk felsorolt tényezők közül.

A kutatásban résztvevő roma lányok tanulni, megfelelő partnerkapcsolatban élni, otthon teremteni, dolgozni szeretnék, azonban részben a környezeti hátrányaikból, részben pedig az őket körülvevő oktatási, egészségügyi, szociális rendszer rugalmatlanságából, elérhetőségének hiányá-

ból adódóan vágyaik valószínűleg mégsem a tervezett módon valósulnak meg. A tervek, gondolkodás, majd a tényleges élethelyzet, életesemények között jelentős eltérések mutatkozhatnak. Fontos, hogy az ezek mögött meghúzódó okokat feltárjuk, hogy szakpolitikai javaslatok, cselekvési tervek készülhessenek annak kezelésére. Bár az okok egy része egyéni, éppen ezért szubjektív lehet, mégis ezekre is szükséges rendszerszinten reagálni. Az oktatási, a gyermekvédelmi és szociális intézményeknek kulcsszerepe van a helyzet javításában.

Jelen kutatás keretében az utánkövetést nem céloztuk, azonban már meglévő kutatások eredményeire alapozva feltételezhetjük, hogy bár az általunk megkérdezett 87 lány, fiatal nő egyike sem tervez kiskorúként teherbe esni, vagy gyermeket vállalni - és kutatásunk idején közülük senki sem rendelkezett gyermekkel -, háromból egyel ez mégis nagy eséllyel meg fog történni (Szabó-Makay, 2020). Becslések szerint a fiatalkori terhességek aránya 2016-ban a romák körében 8,57% volt, ami mintegy tizenkétszerese a nem roma lányok adatának (0,7%), és jelentős területi eltéréseket is mutat (KSH, 2017).

Ezek az adatok rámutatnak arra, mennyire fontos a roma nők körében a felelősségteljes gyermekvállalás, a tudatos családtervezés témaköréhez kapcsolódó ismeretek erősítése. Ehhez fontos lenne olyan kutatások elvégzése, a kutatási eredmények elemzésén alapuló ajánlások készítése, amelyek megalapozhatják a segítő intézkedések, programok indítását. A korai várandósság, gyermekvállalás, illetve az egészséges várandósságra való felkészülés témáival fontos foglalkozni, olyan egészségügyi és szociális szolgáltatások, lehetőségek biztosítására van szükség, melyek segítségével az esetleges egészségügyi, vagy éppen lelki krízishelyzeteket megelőzhetjük, orvosolhatjuk.

Kiemelt fontosságú a roma nők, anyák képzése, valamint az, hogy hiteles, számukra könnyen befogadható és érthető módon kapjanak információkat, ismereteket. Szükség van olyan gyakorlatias, konkrét lépéseket, eszközöket felsorakoztató képzésekre, melyek alkalmassá teszik az anyákat arra, hogy mind a maguk, mind pedig lányaik esetében képesek legyenek hatékonyan megelőzni a nem kívánt terhességet, és ezzel párhuzamosan a korai gyerekvállalást. A magas

roma lakónépességgel bíró településeken található iskolákban fontos lenne a fogamzásgátlásra, családtervezésre irányuló programok elérhetővé tétele, illetve az ebben a témában szakértelemmel bíró szakemberek jelenléte. Nagy segítséget jelentene, ha az iskolákban olyan alternatív eljárások, tanulásmódszerek, eszközök, lehetőségek állnának rendelkezésre, amelyek lehetővé tennék, hogy az érintett fiatal nő, anya a várandóssága alatt, valamint a gyermekszülés után is befejezhesse tanulmányait (pl. egyéni óra- és vizsgarend, egyéni

tanári konzultációs lehetőség, utazó tanítók stb.). Fontos kiemelni, hogy a kutatásba bevont lányok az EFOP 1.4.4.-es program keretében 24 hónapon keresztül vettek részt az iskolai lemorzsolódást – és ennek keretében a korai gyermekvállalás megelőzését is – célzó programban. A fogamzásgátlással, családtervezéssel kapcsolatos ismereteik, tudásuk, információval való ellátottságuk a programnak köszönhetően jobb képet mutathat, mint az azonos korosztályú, de ilyen célzott programban részt nem vevő társaiké.

Felhasznált irodalom

- Durst Judit (2001). „Nekem ez az élet, a gyerekek”. *Gyermekvállalási szokások változása egy kislelki cigány közösségben, Századvég*
- Engler Ágnes (2018). *Párkapcsolati elköteleződések és családalapítási szándékok*, In Engler Á. (szerk.). *Család és karrier. Egyetemi hallgatók jövőtervei. Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő központ*
- Gyukits György (2022). *A korai gyermekvállalás a hátrányos helyzetű településeken élő roma nők körében napjainkban*
- Husz Ildikó (2012). *Alacsony végzettségű roma és nem-roma nők gyermekvállalása a hátrányos helyzetű térségekben MTA TK*
- Janky Béla (2005). *A gyermekvállalás időzítése a cigány nők körében, Beszélő 10/1.*
- Janky Béla (2005). *Cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: Szerepváltozások, Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*
- Kapitány Balázs (2018). *Bimodális (kétszcúszú) termékenységi görbe Magyarországon: leíró eredmények és lehetséges okok, Demográfia 61/2–3.*
- Mi kell a jó házassághoz? KINCS, 2023*
- Intergenerációs kutatás a reprodukciós kort meghaladott idősebb generáció és a reprodukciós korban lévő fiatalok körében. KINCS, 2019*
- KSH 2016. évi mikrocenzusból számított romanépeség becslés, 2017.*
- Makay Zsuzsanna (2019). *Társadalmi folyamatok elemzése. Fiatalok gyermekvállalás, terhességmegszakítás, fogamzásgátlás, KSH-NKI*
- Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2030, 2020.*
- Raffael Mónika (2020). *Roma nők egymás közt, L'Harmattan kiadó*
- Raffael Mónika (2021). *Roma nők gyermekvállalási attitűdjei a Felzárkózó Településeken, 2021/3–4 Kapocs.*
- Statisztikai Tükör. A hazai nemzetiségek demográfiai jellemzői, 2015/82.*
- Szabó, Makay (2020). *20 év alatti várandósok: mennyire jellemző és mi befolyásolja a hátrányos helyzetet? Demográfia, 63. évf. 2–3. szám.*
- Szabó, Spéder (2022). *A roma népesség termékenységének összehasonlító vizsgálata négy kelet-közép európai országban. Demográfia, 65. évf. 2–3. szám.*

SZERZŐINK

Antal István *kutató-elemző, KINCS*

Görgőy Rita PhD *kutató-elemző, KINCS*

Lakner Zoltán Lehel PhD *Szociálpolitikai Tükör főszerkesztője*

Németh Nándor PhD *értékelési vezető, közösségi gazdaságfejlesztés szakterület vezető,
Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Felzárkózó Települések program*

Papházi Tibor PhD *kutató-elemző, KINCS*

Raffael Mónika *kutató-elemző, KINCS*

Trásy Lilla *kutató-elemző, KINCS*

Kiadja:
Kopp Mária Intézet a Népesedésért
és a Családokért (KINCS)

Felelős kiadó:
Fűrész Tünde elnök

Főszerkesztő:
Salamin Géza tudományos elnökhelyettes

Szerkesztőbizottság elnöke:
Aczél Petra elnöki főtanácsadó

Szerkesztőbizottság tagjai:
Andok Mónika, Bagdy Emőke, Bartus Tamás, Bögre Zsuzsanna,
Dávid Beáta, Demény Pál, Engler Ágnes, Forisek Péter, Lentner Csaba,
Mészáros József, Pusztai Gabriella

Szerkesztőség:
Rövid Irén irodavezető, Pári András irodavezető,
Antal István kutató-elemző

Lektorok:
Salamin Géza tudományos elnökhelyettes, Rövid Irén irodavezető

Szerkesztőségi titkár:
Korinek Livia elnöki és koordinációs vezető

Szerkesztőség: kapocs@koppmariaintezet.hu
ISSN 1588-7227 (nyomtatott)
ISSN 2732-0154 (pdf)

A Kiadó kötetei (nyomtatott és e-könyv formátumban) megrendelhetők
a KINCS könyvesboltjában: www.ekonyv.koppmariaintezet.hu

KINCS

KÖPP-MÁRIA INTÉZET
A NÉPESÉDÉSÉRT
ÉS A CSALÁDOKÉRT